Decsi

FP

24. sz.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHETEDIK KÖTET.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND

M. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

[illegible]

MONUMENTA

HUNGARIAE HISTORICA.

SCRIPTORES.

XVII.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA.

MAGYAR
TÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

MÁSODIK OSZTÁLY: ÍRÓK.

TIZENHETEDIK KÖTET.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

BARONYAI DECSI JÁNOS

MAGYAR HISTORIÁJA

1592—1598.

A SZERZŐ ÉLETÉVEL

KÖZLI

TOLDY FERENCZ,

M. AKAD. R. T. S A TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

PEST, 1866.

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

Nyomatott Emich Gusztáv, magy. akad. nyomdásznál, Pesten, 1864

DECSI JÁNOS ÉLETE ÉS MUNKÁI.

BEVEZETÉSÜL.

I. Midőn hazánk XVI. századbeli egyik legtudósabb, míveltebb és munkásabb, s tán legszellemesb és legtöbb oldalú írója történelmi munkájának maradványát bemutatom, a szerző némi ismertetésére előre bocsátom azon kevés adatot, melyet róla összeszedhettem [1]).

[1]) Első, ki róla néhány sorban említést teszen, egykorú földie *Lipovai Jeremiás*, folytatója a wittenbergi egyetem magyar tanulóiról Laskai Csókás Péter (Monedulatus) által adott lajstromnak; l. *Weszprémi István* „Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia" czímű munkája I. kötetében a 191—193. ll. — *Molnár Albert*, szótára 2-dik kiadásának előszavában csak Decsinek Strassburgban voltát állapítja meg, és Adágiáit említi. — Ezek után tudtomra első szól róla *Schmeizel Márton*, a Bibliotheca Hungarica (MS.) I. Sect. VIII. Class. 7. §-ában, Syntagmáját bírálva.— *Rotarides*: Historiae Hung. Literariae Lineamenta (Altona 1745.) „inter alia" Syntagmáján kivül említi Historiáját, melynek elvesztét fájlalja, p. 35. 43, 44. — Legtöbbet tud róla *Bod Péter*, Athénásában, 1766., a 68, 9. ll., ki Hodoeporiconát is esmerte. — *Horányi* a Memoria Hung. I. köt. 1775. p. 486 sk. csak Bodot fordítja, de tudja hogy a Hodoeporicon versekben van, s véli hogy Historiája a zágrábi jezsuitákhoz került. — *Benkő* a Transsilv. I. k. 1778. p. 337, 8. csak Bodot követi. — *Wallaszky*, Conspectus

II. Decsi [2]) Czimor [3]) János birtokos nemes apától [4]) Decsen, Tolna vármegyének népes, és a XVI. században már nevezetes református ekklézsiát bíró,

---

Reip. Lit. in Hung. 1785. csak Telegdihez írt levelét nyomtatja le újra Bodból. — *Katona*, Hist. Crit. XXVIII. k. p. 839. csak Bodot vonja ki. — *Seivert*, Vierter Beitrag zur Gelehrtengeschichte d. siebenbürgischen Ungarn u. Sekler (Sieb. Quartalschr. VI. 1798.) a 233—9 ll. Bod, Horányi és Schmeizel után szól, s halála évét jegyzi fel. — *Kazinczy F.* először ismerteti Sallustiusát, az Erd. Muz. III. k. 1815, a 176. l. — *Bartholomaeides L.* a Memoriae Vngarorumban, 1817, sem mond újat a wittenbergi matricula dátumán kivűl. — Mindössze kevés, részben hibás, adat, kritika nélkül.

[2]) A kor írásmódja szerint *Deczi*, mint a Synopsis Philosophiae czímén; Sallustiusán már: *Detsi*, s ez határoz; deákúl: *Decius*, mint az Adágiák, a Syntagma, a Telegdihez írt Epistola, s a Commentáriusok előtt. Bod Detzit, Benkő Détzit, Pray Déczit, Nagy Iván és Szilágyi Sándor Décsit és Décsyt csinálnak belőle, holott Tolnában sem Décz, sem Décs helység nincsen, deigen *Decs*, a honnan magát Decsi a kor szokásaként nevezni szerette.

[3]) Vezetékneve Lipovainál csupa C-vel jelelve (Ioh. *C.* Decius Barovius); Bodnál először: Tzimor (Seivertnél: Thimor, sajtóhiba). Ez volt családneve, s Bod azt tán a Hodoeporiconból vette. Decsi maga, Commentáriusaiban (itt a 281. lapon) Decsi Gáspárt és Jánost *földieinek*, de nem rokonainak, nevezi: „In iis fuere et Caspar ac Ioannes *Decii*, *populares mei*, qui Debrecino ad praelium profecti ac peditum cohortibus adiuncti, sponte pulcram pro patria mortem obiere", t. i. a keresztesi vérmezőn 1597. oct. 26. (Az utóbbi aligha nem a debreczeni iskola igazgatására 1588-ban meghivatott *Tolnai János* lesz; az elsőbb pedig *Decsi Gáspár* tolnai pred. és költő lehetne, ha Lampe világosan 1597. *Mátè napjára*, tehát sept. 21-re nem tenné halálát; így tán hasonnevű fia lesz).

[4]) „*ego* . . . *quem* nunc, cum meis, saevitia Turcica *sedibus bonisque patriis* eiectum" (a Syntagma Ajánló lev.).

akkor mezővárosában[5]) született[6]), mely a felsőbaranyai superintendentiába esvén [7]), ő magát Baronyainak[8]), deákúl hol Baroniusnak[9]), hol Baroviusnak[10]) írta. Első oktatását az akkor virágzó, és jeles könyvtárral bíró [11]) tolnai reform. iskolában vette, a tudományáról s különösen zsidó nyelvbeni jártasságáról híres Tolnai Bálint alatt[12]), ki 1575—81 közt tanárkodván, Decsink tolnai iskolázása is szükségkép ez időbe teendő, s így születése is 1560 köré fog esni. Innen Debreczenbe, s majd Kolosvárra menvén tanulmányai folytatására, itt, mint jelesül kiképzett fiatal férfi, Losonczi Bánfi Farkas fejedelmi tanács úr figyelmét vonta magára, s általa fia Ferencz mellé adva, ezt külföldi egyetemekre kísérte.

III. A kiindulás Bonczhidáról Brassó és Kézdi-Vásárhely felé történt; a honnan az ojtozi szoroson át Moldvába, Kis-Orosz-, Poroszországon, Pomeránián és Brandenburgon át Wittenbergbe mentek, s itt 1587. júliusban nevelő és nevendék magokat az

---

5) *Tóth Ferencz*: A magyar és erdélyországi Protestáns Ekklézsiák Hist. 275. l.

6) Ezért nevezi *földieinek* a Decsieket (3. jegyz.).

7) *Lampe*: Historia Eccl. Ref. in Hung. et Trans. p. 677.

8) Sallustiusa czímlapján.

9) Ugyanott az Ajánlás alatt.

10) A wittenbergi matriculában (*Bartholomaeides*: Memoriae Vngarorum, az id. h.); Lipovai szerint (*Weszpréminél* az id. h.); a Syntagmában; a Telegdihez szóló Epist.; a Commentáriusok előtt. A Baranyaság neve is Barovia (Lampénál mindenütt).

11) *Lampe*, p. 667.

12) *Bod* az id. h.

egyetem anyakönyvébe bejegyezték [13]), az utóbbi pedig Decsi vezérlete alatt magát annyira kitüntette, hogy 1588-ban egyetemi rectorrá választatott [14]). Legott wittenbergi tartózkodása első félévében dolgozta ki Decsink utazása leirását latin versekben, mely szerzőjének világnézetére, talán előzményeire is, felvilágosítást adhat, de melyet, fájdalom, nem láthattam. Decsi a legnagyobb buzgósággal járt el növendéke kiképzésében, s fő figyelmét a jogi és politikai tudományokra fordítván, maga magát is főleg ezekbe igyekezett beavatni [15]). Bod szerint más magyar

---

[13]) *Bartholomaeides* az id. munk. p. 85. és 84. Emez így: Franciscus Banffy Lossonczy, Comes Doboczensis.

[14]) A matriculában: Anno 1588: „Rectore Franc. Comite Banffy Lossonczy etc." (*Barth.* p. 87.); és *Schmalii* Adversaria ad illustrandam Historiam Eccl. Evangelico-Hung. (*Fabó*-nál: Monumenta Evangelicorum A. C. in Hung. Historica, II. k. 109. l.): „Franciscus Banffy Lossonczy Comes Dobocensis, ita studiis apud exteros inclaruerat, ut iam A. 1589. Rector Academiae Vitenbergensis fuerit constitutus." Voltak t. i. a középkorban egyetemek, melyeken a rectorok csak a tanulók által és a tanulók közöl választattak, mások, hol csak a tanárok választottak, de tanulókat *is* választhattak. A XVI. század kezdetétől fogva valamennyi német egyetemek szabályai kiterjesztették a választhatóságot a tanulókra is, de ezek csak ritkán működtek magok. Wittenbergben köteles volt az ily rector a tanári testületből segédet, vicerectort, választani. Az ily tanuló rector is nagy tekintetben állott, kivált ha születésénél fogva *nagyságos* volt; így lett egy Oetingen gróf 1486 az ingolstadti egyetem rectorává; Bécsben 1503 egy tessényi herceg, s 1510-ben egy Sforza hg. Milanóból; mások Lipcsében; így Bánfi Wittenbergben. Tartama is e méltóságnak csak félévre terjedt ki (*Meiners* Gesch. d. Entstehung u. Entwickelung d. hohen Schulen unseres Erdtheils, III. 89, 136, 7, 148. ll.)

[15]) „Eram praepositus — írja a Syntagma Előszavában

ifjakat is vezetett volna be ez idétt „az imperiomi és magyar törvényekbe és egyéb, úrfiaknak szükséges, tudományokba", név szerint Zsombori Sándort, Zsombori László tanács úr fiát, és Budai Mártont, Kovacsóczi Farkas cancellár öcscsét. Annyi áll, hogy ezek neveit a wittenbergi matriculában hiába keressük, s hogy ő maga ez időből csak egy tanítványát említ[16]); lehet, hogy a Bod adata a későbbi, strassburgi, múlatásra értendő. Egyébiránt Decsi tanítástól és saját jogi tanulmányaitól fenmaradó mellékes óráiban [17]), még Wittenbergben, Erasmus Roterodamus közmondásos könyvét, másokéiból bővítve, magyar szöveggel látta el, s már 1588-ban közre is bocsátotta. Hogy még 1589-ben is itt múlatott, arról Decsi azon versezete világosan tanúskodik, melyet ez évben Forgách Mihálynak akkor s ott megjelent munkácskája elibe vetett [18]).

IV. Ha jól sejtek, ez évben cserélte fel Decsi, nevendékével, vagy tán maga, a wittenbergi egyetemet a strassburgival, ahol, lehet, hogy Kovacsóczi öcscse is volt gondjai alá bízva. Annyi bizonyos, hogy Decsink később (1595), Hawenreuter János Lajos bölcsészettanár elnöklete alatt bölcsészeti téte-

— alienis studiis, quibus ut consulerem magis etiam quam meis, operae pretium erat. Id quod tanta fide, industria ac assiduitate feci, quantam Deus Opt. Max. ac boni doctique viri, quibuscum viximus, testari possunt."

[16]) „...cum *eius*, qui meae fidei *commissus* erat, profectui satisfacere, *eum*que politicis hisce studiis imbui maxime cuperem."

[17]) „... sed cum *succisivis* haec *operis* inter severiora studia saltem obiter percurrerimus. ..." Az Adágiák Előszav.

[18]) Oratio de Magnanimitate regia, virtute et Magnanimo scripta et recitata Wit. 1589. Typis Z. Cratonis *(egyet. könyvt.)*

leket védett, mit tenni nem fogott, ha nem ezen aristotelicus philosophus alatt hallgatta vala a bölcsészetet. Úgy látszik innen látogatták meg utazóink Francia- és Olaszországot, mely útról Decsi egykorú földie, Lipovai Jeremiás, tanúskodik [19]); a franciaországira látszik azonfelül Decsi egyik előszava mutatni, ahol francia jogtudósokkal szemben-voltára hivatkozik [20]).

V. Míg Decsi, a kolosvári collegiumban befejezvén hazai tanulmányait, mintegy öt évet külföldön múlata, a szigeti és pécsi bégek apró harcai és rablásai folytán, nem csak maga pusztúlt ki atyai javaiból, hanem az övéi is kiszorúltak lakhelyeikből, s Erdélyben, Bátori Zsigmond fejdelem szárnyai alatt kerestek, és találtak is, menedéket [21]), mit, alig kételkedhetünk, Decsi, hatalmas pártfogója Bánfi Farkas, s tán most már Varkucs György hadi kapitány [22]) és Kovacsóczi Farkas cancellár [23]) közbejárásoknak is köszönhetett, kik Decsinek jóemberei voltak. Itt telepedett tehát le őmaga is 1592 végén, kénytelen egyszersmind az övéiről is gondoskodni [24]). Minden

---

[19]) „post *Italicas*, *Gallicas* et Germanicas peregrinationes“ (*Weszprémi*nél az id. h.).

[20]) „*Coepi quosdam excellentes* Germaniae ac *Galliae iureconsultos* obnixius rogare... “ mond a Syntagma Előszavában.

[21]) „... propter memoriam collati nuper benigne *in meos* beneficii...“ (Synt. Ajánló lev.). Szülői, testvérei értetnek-e az *övéi* alatt, azt ki nem deríthettem.

[22]) A kinek ajánlotta 1588-ban Adágiáit.

[23]) A kinek ajánlotta 1595-ben Philosophiáját.

[24]) „E Germania reversus ... *integrum fere annum hic* transigere, *familiaribusque meorum*, nuper editione ac tyrannide Turcica elapsorum, *rebus* operam dare coactus fueram.“

igaz honpolgárnak kötelessége levén — így ír Syntagmája Ajánló levelében a fejdelemhez 1593. oct. 15. — a haza dolgát tehetsége szerint előmozdítani [25]), ez idő alatt dolgozta ki jogrendszerét, melyhez az előkészületeket kétségtelenűl már a külföldön tette volt, és Zsigmond fejdelemnek ajánlotta azt, részint hálából, a miért nem rég az övéivel jótéteményt gyakorlott [26]), részint hogy magának a fejdelem részéről oltalmat s munkája után díjt biztosítson [27]).

VI. Kevéssel ennek megjelenése után, vagy épen legott, Decsi tanárnak hivatott meg a székely- vagy is *marosvásárhelyi gymnásiumhoz*, hol dicséretesen működött [28]), úgy látszik, egész halálaig. Megfordúlt néha a fejedelmi udvarban, *Fejérvárt vagy*

(A Syntagma Előszavában). A „*hic*“ Kolosvárra vonatkozik („*Claudiopoli* intra anni spatium commoratus“ mond *Lipovai* is, Weszpréminél az id. l.).

[25]) L. alább a XLVII. lapon.

[26]) L. a 21. jegyzést.

[27]) „Tua enim est, secundum Deum, Celsitudo atque Clementia sola, a qua *et patrocinium* contra eos, qui hoc opus improbaturi sunt, supremum certissimumque, *et praemium laborum*, qui certe fuere maximi, forte non immeritum, sperare fas est.“ (A Synt. Ajánló lev.).

[28]) „*Postmodum* in Gymnasium Székely-Vásárhelyiense vocatus, annis non paucis magna cum laude docuit“ (e helyet nem merem a Syntagma, vagyis a „Iuris Imperialis et Hungarici“ *tanítására* is vonatkoztatni, bár a megelőző sorokkal *ac* által van összekötve: „scripsit Syntagma ... *ac postmodum* ... cum laude docuit,“ mert ez időben a magyar jog nem taníttatott). Különben e hely 1597-ben iratván, az *annis non paucis* hinnünk engedi, hogy a *postmodum* mindjárt a Syntagma kijövetele utánra értendő, s hogy azonnal 1593 után történt Decsinek Sz.-Vásárhelyre meghivatása, így is csak *négy év* jövén ki.

Kolosvárt; sőt innen tett, tán csak is a bölcsészeti babér megnyerése végett, egy második utat *Strassburgba*. T. i. Molnár Albert, híres szótára második kiadásának előszavában (1611) azzal dicsekszik, hogy Decsinél Strassburgban, sok évek előtt, mint ifju még, kegyeletesen tisztelgett[29]): Molnár pedig csak 1593. májusban jött először Strassburgba[30]), midőn Decsi Kolosvárt Syntagmáján dolgozott; de késöbbre sem tehető Decsi egyetemi disputátiója, mint 1595, mert tanára Hawenreuter, ki azon alkalommal elnökölt, ez évben hagyta el bölcsészeti tanszékét[31]); s maga az ekkor védett munkája: *Synopsis Philosophiae*, ez évben jelent meg. — Különben Vásárhelyt, a tanítás mellett, buzgón folytatta Decsi irodalmi pályáját is. Szinte 1595. végezte be *Sallustius* magyar fordítását; innen intézte Telegdi Jánoshoz 1598-ban ama híres levelét *a húnscytha írásról*; végre itt készűlt *történeti nagy munkája*, melyet az egyetemi könyvtárban levő töredék másolat szerint 1603. april 14. előtt fejezett be. Halálát Seivert 1611-re teszi[32]): annyi bizonyosnak látszik, hogy ez évben *többé nem élt*[33]).

---

[29]) *Szenczi Molnár Albert* döntő helye, szótára második (1611-ki) kiadásának Előszavában így hangzik: „Inspersi praeterea et usitatiora proverbia ungarica, cum correspondentibus adagiis latinis. Ea autem selegi ex Libello Adagiorum Latino-Vngaricorum Cl. Viri Ioannis Decii Barovii P. M. *quem ante multos annos Argentinae adolescens observanter colui.*

[30]) L. gr. *Kemény Józsefet*: „Molnár Albert Emlékezetében" (Új M. Muzeum, 1859. I. 312. sk. ll.).

[31]) L. *Jöchert*, Allg. Gelehrten-Lexikon, II. 1404. l.

[32]) L. Siebenb. Quartalschrift. az id. h.

[33]) Ha t. i. Molnárnak a 29)-ik jegyzésben idézett helyén a *P. M.*, mint alig lehet másképp, *Piae Memoriae*-nek

VII. Munkái, melyek eddig ismeretesek, a következők:

1. *Hodoeporicon Itineris Transylvanici, Moldavici, Russici etc. Vitebergae 1587. 4.* — Első Bod Péter említi, ki úgy látszik ismerte azt; a többi, még külföldi irodalmi történészek is, csak őutána írják le a felebbi módon megrövidített címet; Horányi azt is tudja, hogy versben van. Minden igyekvéseim azt magyar, erdélyi s külföldi könyvtárakban feltalálhatni, valamint az akademiának ez iránt közre bocsátott felszólítása, siker nélkül maradtak.

2. *Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades quinque*, ex Des. Erasmo, Hadriano Iunio, Ioanne Alexandro, Cognato Gilberto, et aliis optimis quibusque Paroemiographis excerptae, ac Vngaricis Proverbiis, quoad eius fieri potuit, translatae, studio ac opera succisiva Ioannis Decii Baronii. Bartphae. Excudebat Iacobus Klösz. Anno 1588. 12rétben. [34])

---

olvassuk. Kelt pedig az Előszó 1611. martius 7. Nem levén feltehető, hogy Decsi halálának híre rögtön elhatott Molnárhoz Marburgba, hol ez Előszó költ, bizton hihetjük, hogy 1611 előtt halt meg, minden esetre tehát 1603 és 1611 *közt:* amaz évben iratván már le Commentáriusai. Az azutáni időre élte semmi körülményeiről sem értesülünk.

[34]) Így találom a teljes címet 1828-ki kivonataimban Burián Pál akkor budai ókönyvkereskedő könyvészeti jegyzeteiből. Nyomtatva volt-e vagy írva a Buriánnál látott példány címlapja, azt feljegyezni elmulasztottam. Egészen így adja azt, de az „*Excudebat Iacobus Klösz*" nélkül, Szathmári Pap Mihály, egykori kolosvári ref. coll. tanár, Bod Péter M. Athenásához írt becses pótlékai közt (az Erdélyi Muzeum könyvtárában, Szabó Károly könyvtárnok úr közlése szerint). Jankowich Miklós így hozza fel a czímet: „Adagiorum Graeco-Latino-Vngaricorum Chiliades quinque, ex Desiderio, Erasmo,

A czímen, ajánláson és 9 levélnyi előszón kivűl 424 részint számozatlan lapon a szöveg, s ezután egy de-

---

Hadriano, Iunio, Alexandro, cognato, Silberto. Bartphae per Iac. Klösz. 1583.", tehát csonkán, hibásan a szerző kútfőiben: Desiderius Erasmusból, Hadrianus Juniusból, és Cognatus Gilbertusból két-két írót csinálva, söt ebből Silbertet, s végre az évszámot 1583-ra ferdítve. A pataki könyvtár lajstromában viszont „Argentorati 1593" áll, mi tán Bod következő helyén alapszik: „*Argentínában laktában* (Decsi) adott világra deák és magyar nyelven egy könyvecskét, melynek titulussa: Libellus Adagiorum Latino-Vngaricorum. Szükséges és hasznos könyvecske." Hogy Bod a könyvet nem látta, a hamis és csonka czím mutatja; hogy Decsi Strassburgban írta volna, e sejtésre Bodot Molnár Albert alább 37) alatt idézendő helye csábíthatta; s viszont Bod a pataki könyvtár lajstromozóját téveszthette el. — A munka ismeretes példányai: 1. ez a pataki; 2. a kolosvári ref. collegium könyvtáraé (melyet szerencsém volt nekem is az elöljáróság szívességéből használhatni); 3. Lugossy József akademiai tagé. Mind ezek czím, ajánlás és vég versezet nélkül vannak, mely utóbbi csak is a patakiban maradt fenn; a Praefatio a kolosváriban csonka, a patakiban és Lugossyéban teljes (eminnen közlöm azt alább a XXXVI.sk. ll. szíves birtokosa önkezü másolatából). Lappanganak tovább: 1. a Szathmári Pap Mihály példánya, melynek czíme és ajánlata volt (tán a czím hátlapján), bár ezt rövidítve adja; 2. a Jankowich által látott v. bírt péld., mert ő az ajánlást teljesben adja Szathmárinál („Supremo Belli Duci et Patrono suo"); 3. a Buriáné, mely, ha a Jankowich által látott példánynyal egy volna, J. a czímet kétségtelenül teljesen és hibátlanúl adta volna. — Több tekintetből érdekesnek tartom az Erdélyi János pataki tanár által velem szivesen közlött vég versezet ide iktatását, mely eddig teljesen ismeretlen volt.

In Zoilum, seu in Obtrectatorem Linguae Hungaricae.

Ecquid et Hungaridum pergis male carpere linguam,
Quod rudis illa nimis, barbara sit quod, ais?
Scilicet ignoti fuerit tibi nulla cupido,
Iudicium ignarus non bene ferre potes.

ák versezet: „In Zoilum,“ egy bizonyos Balog Jánostól. — Ajánlva van Magnifico Domino, Domino Georgio Varkucz, Supremo Belli Duci et Patrono suo. — Alapúl Decsi az Erasmus Chiliásait vevén, azokat Junius, Alexander, Cousin, s a XVI. század egyéb kisebb paroemistái után egészítette ki, mi a philologia e részében is a teljesen tájékozott tudóst mutatja[35]. Különben ő nem volt első, ki a *magyar* köz-

Nam licet a Scythica ducat primordia gente,
Maioresque mei sint, ut Atilla, licet:
Culta tamen vox est, facilis, propiorque relatu
Hebraeo, Graio, Romulidumque sono.
Hinc mihi sunt testes, bene qui ratione, simulque
Linguarum multa cognitione valent.
Testis et ille *Faber*, nostrum decus, ille Pelasgum
Qui merito nomen regis habebat, erit:
Tu quoque testis ades, *Deci* cultissime, Hebraeum
Gratia cui vere nomen habere dedit.
Tu quoque testis ades, linguis decorate *Iacobe*,
Qui praelo toties haec elementa premis.
Edis et hunc nobis, quem condidit ipse, libellum
Decius, Aonii gloria magna chori.
Vivite felices, mea gens dei, vivat uterque:
Autor et excusor, vel sator atque dator.
IOAN. BALOGVS.

Faber, vagyis az egykor Patakon tanított s „pelasg“ néven *Basilius* Fabriciusnak nevezett Szikszai Kovács Balázs, „nostrum decus“nak mondatván, úgy látszik, Balog János is pataki növendék lehetett. Itt Kovács mint szótáriró, Klösz *Jakab* pedig mint több nyelvben jártas kiadó-nyomdász ünnepeltetik. A versezet utolsó három distichona végkép kirekesztné egy némelyek által gyanított strassburgi kiadásnak lehetőségét, ha Decsi életviszonyai nem czáfolnák is azt meg eléggé.

[35]) *Erasmus* Rotterod. legteljesb gyüjteménye (Basil. 1574) csak 4151 közmondást tartalmaz. D. többi kútfői: *Junius* Adorján († 1575): „Adagiorum ab Erasmo omissorum Centuriae octo cum dimidia“; Ioannes Alexander, ki nem más, mint a mi irodalomtörténetünkben, különösen a „Corvina“ czikkben

mondásokra fordított figyelmet. Heltai Gáspár, Meséiben, — és, ha csakugyan jól sejtem őt a magyar „Salamon és Markalf“ írójának, ebben is — előszeretetet mutatott már azok megfigyelése és használásában; magának Decsinek vallomása szerint pedig (l. alább a XLIII. l.) bizonyos „*Siklyósi Miklós*, s még más már elhúnyt komoly férfiak“ foglalkoztak volt előtte is példabeszédek gyűjtésével, kiknek munkái, ú. m. ha megvolnának, ez az ő gyűjteménye, vagy feleslegessé, vagy jelesbbé vált volna. Így tehát ő csakugyan előd használása nélkül dolgozott; s azért nem csodálhatni, hogy nem mindig ad vissza közmondást közmondással, hanem gyakran csak fordít, vagy csinál analogont, vagy magyaráz [36]). Még is ő igazi meg-

---

is emlegetett *Brassicanus* († 1539): „Proverbiorum Symmicta“; viszont Cognatus Gilbertus a híres *Cousin Gilbert*, Erasmus tanítványa († 1567): *Παροιμιῶν συλλογία*, quas Erasmus in suas Chiliades non retulit.

[36]) Például:

Herculei labores: Iszonyú nagy munkák.
Glauci ars: Hamar mű.
Exigit a statuis farinas: Elveszi ő bizony ahol mit vehet.
Adactum iusiurandum: Készerítésből való esküvés.
Album panem pinsere: Nagy dolgot igérni maga felől.
Sua cuique stultitia nocet: Kinekkinek az ő maga bolondsága árt stb.

De többször csakugyan találó közmondásokkal, vagy legalább phrásisokkal, adja:

Generosus es ex crumena: Pénz emberség, ruha tisztesség.
Gleba arvum anget: Tóba visz vizet.
Generosior Codro: Elmehetsz nömösségedvel.
Scruta laudat scrutarius: Czégér nélkül is elkél az jó bor.
Scabrosior leberide: Sem izi sem büzi.
Quid ad Mercurium?: Semmit nem hoz az az konyhára.
Cave tibi a cane muto et aqua silente: Lassú víz partot mos. Mord eb hamarébb megmar stb.

indítója közmondási és példabeszédi irodalmunknak: t. i. az ő könyvéből vette át Molnár Albert a közmondásokat szótárába,[37]) innen lettek azok a magyar szótárak álló czikkeivé, s irányzák kétségtelenül mások figyelmét is e tárgyra úgy, hogy Decsi lett e munkája által közmondás-irodalmunk valódi atyjává, s utána minden századnak viszont a maga közmondás-gyűjtője.

3. Syntagma Institutionum Iuris Imperialis ac Vngarici, quatuor perspicuis Quaestionum ac Responsionum Libris comprehensum, opera ac studio Ioannis Decii Barovii. Anno Salutis 1593. Impressum Claudiopoli Transylvaniae, typis Heltanis. 4rétben, 12 számozatlan, 61 számozott levél, 667 l. s 20 lapozatlan lapnyi index, öszvesen tehát 833 l. — Külföldön megismerkedvén a római joggal, s azzal a magyart összehasonlítván, felismerte ennek hibáit, hiányait és módszertelenségét[38]), mi viszont a hazai törvények reformjának eszméjét költötte fel benne. De ő tegyen-e kisérletet, így elmélkedik: ő a magán ember, a nem is gyakorlati jogász? Másfelül gáncsolandó-e, ki a haza intézményei javítására magán úton is törekszik? Még is, bár ő nem törvényhozó, s nem köz tekintély-

---

[37]) „Inspersi praeterea (t. i. *Szótára második kiadásába,* 1611) et usitatiora Proverbia Vngarica cum correspondentibus Adagiis Latinis. *Ea autem selegi ex Libello Adagiorum Latino-Vngaricorum Cl. Viri Ioannis Decii Baronii P. M.* quem ante multos annos Argentinae adolescens colui."

[38]) „Cognoveram enim leges nostras non solum ordine confuso collectas ac stylo squallido conscriptas esse, sed etiam plurimis naevis atque defectibus scatere" — írja az *Előszóban; l. al. az LVII. l.*

lyel hirdeti tanait, hanem csak mint bölcsész azoknak, kik mindkét jog alapjait érteni kivánják: legyen — ezt óhajtja — ki az ő művén javítva, *a hazai törvényeket, a Rendek köz megegyezése hozzá-járúltával, minden tekintetben tökéletesekké tegye!*[39]) E végre kisérlette meg a két jogot úgy kötni össze, hogy a magyarnak hibáit a rómainak méltányossága szerint szelidítse, hézagait kitöltse, módszerbe hozza, és barbár alakját választékossá tegye[40]). Verbőczi, a kánoni és római jog ismerete által kiképzett jogtudós, midőn a haza szokásos törvényeit codificálta, tudományát kétségtelenűl felhasználta munkájában, de ő mint köz tekintély alatt álló valódi törvényhozó működött: **Decsi első volt hazánkban, ki mint tudós, a tudomány ál-**

---

[39]) „At dicat quis *reformationem Decreti Vngarici*, tot seculorum consensu confirmati, *frustra tentari ab homine privato*, et eo quidem, qui *nunquam in foro iudiciorum versatus* sit... Verum enimvero, si quis eo sua studia dirigat, *ut meliora prioribus seu consilia, seu instituta*, iustis rationibus, volenti patriae, *privato studio, persuadere conetur:* eum ego non reprehensione, sed laudibus ac praemio dignum esse iudicaverim." — „Haec enim *non ego ut Legislator*, publica authoritate promulgavi, *sed ut Philosophus* et Sapientiae studiis addictus, privato studio in meos ac eorum, qui fundamenta iuris utriusque ex ipsis fontibus, animi causa, cognoscere cupiunt, usus collegi." — „*Existat igitur aliquis* e posteris, qui, quod ego in recensendo iure Vngarico ob ingenii tenuitatem . . . non potui . . . *leges patrias*, **accedente publica Ordinum authoritate** *omnibus numeris absolutas reddat.*" *Ott, LVI. LIX. ll.*

[40]) „Ita ius Vngaricum Imperiali coniungere conatus sum, ut illius naevos huius aequitate temperarem, defectus ubertate supplerem, confusionem methodo corrigerem, squallorem ac barbariem elegantia mitigarem ac expolirem." *Ott, LVIII. l.*

láspontjáról merte szóba hozni a magyar jog reformját s annak szükségét, s egyszersmind ahoz hozzájárúlni, nagy munkájával, igyekezett is. S ebben ő úgy járt el, hogy a Verbőczi törvényerejű szabályait a római jogrendszer során adta, de folyvást a Négyeskönyvre, helyenként a kir. végzeményekre is figyelmezve, mindenütt pedig a római jog értelmezéseit, sőt ennek sanctióit is mint alapot előre bocsátva, s a magyar jog által elő nem látott eseteket a római szerint intézve el. Nem tagadhatni hogy, bár a római jognak s egy codificáló törvényreformnak Decsi beútat nem szerezhetett, még is az összehasonlító és kiegészítő tárgyalás által a magyar jogeszmék körét tetemesen bővítette, s azoknak új, tudományos, alapot vetett[41]).

[41]) *Schmeizel* „Bibliotheca Hungarica" című kézirati munkájában, Sect. I. Class. VIII. a 7. §-ban más itéletet hallat e jeles munkáról: „In quantum Iura Hungarica in Tripartito, cum Iure Civili et Canonico Romano conveniant; aut ex iis tanquam fontibus profluxerint; denique qualis et quanta peregrinis illis Iuribus adhucdum in Hungaria sit auctoritas, disputatum et aliquando inter doctos fuisse constat. Primus, qui in hoc argumento vires suas periclitare voluit, Io. Decius fuit, Hungarus a tractu Hungariae, in quo locus natalis eius contigit, Barovius dictus, cui debemus: Syntagma Institutionum et Iuris Imperialis et Hungarici. Claudiopoli. 1593. 4. Praefatione praemissa occasionem suscepti laboris plenius enarrat, ac inde Methodo Tabellari Institutionum Titulos proponit, et per quaestiones resoluit; et quae in Iure Hungariae conformia Iuri Romano esse putat, edocet. Circa finem sex Centurias variarum Iuris Regularum et Sententiarum ex Scriptura S., Iure Romano, Canonico, uti ex Aristotele, Cicerone, aliisque scriptoribus, depromptas adiecit. Quo labore id egit Auctor, alias omnino doctus, ut ex nimia in Ius Romanum propensione, multa obtorto quasi collo, huic suo libro ingesse-

4. *Synopsis Philosophiae*, in privatum memoriae subsidium, thesibus et velut aphorismis quibusdam comprehensa, et ad disputandum proposita in Academia Argentinensi, praeside Ioanne Ludovico Havvenreutero, Med. et Phil. Doctore atque Professore, respondente et authore Ioanne Deczio Vngaro. Witebergae, per praelum Welacianum Anno M. D. XCV. Kis8. A—H ívek, 125 számozatlan lap. Ajánlva Illustri et Magnifico Domino D. Wolphango (sic) Kovaczioczio, Regni Transylvaniae Cancellario atque Senatori sapientissimo . . in perpetuae observantiae monimentum stb. — Az öszves bölcsészetet, az újperipatetikusok iskolája által kitűzött körben s annak szellemében, két fő rész — az elméleti és gyakorlati — szerint, t. i. amabban a Mathematikát, Physikát, és Metaphysikát, ebben az Ethikát, Politikát és Oekonomikát, öszvesen 570 tételben, tárgyalja. Logikai élesség módszerben és kifejezésben jellemzik ezen aphoristicus módon, tömötten, dolgozott rendszert, melyből alább, *LXII. l.* mutatvány áll[42]).

5. *Az Caius Crispus Salustiusnac ket Historiaia.* Elseo. Lucius Catilinanac az Romai birodalom ellen valo orszag arulasarul. Masodic. Az Numidiai Iu-

rit; nec pauciores doctrinas haereticas, in se bonas satis, immiscuerit, *ad praxin vero et usum forensem in Hungaria valituras, ut magnum nihil.*" — Látni hogy Schmeizel nem tudományos szempontból itéli meg Decsit, nem is mint a *doctrinának a törvényhozásra* befolyást kivívni akaró, korát megelőző, nagy kisérletet méltatja, hanem pusztán csak gyakorlati oldalról tekinti — s így mint valami nagy semmit itéli el — Decsivel együtt magamagát.

[42]) Egyetlen előttem ismeretes példánya a nemzeti muzeum könyvtárában.

gurta kiralynac, az Romaiak ellen viselt hadarul: Had viselöknec, es minden renbeli embereknec hasznokra, deakbol magyarra fordittatot. Baronyai Detsi Janos altal. Cum gratia et privilegio Illustrissimi Principis Transyluaniae etc. Ad decennium. Nyomtattatot Szebenben, Fabricius Ianos altal. 1. 5. 9 6. Kis8r. 6 számozatlan és 51, meg 97 számozott levél, tehát 308 l. — Ajánlva „Serenissimo Principi ac Domino, Domino Sigismundo Dei gratia Transyluaniae, Moldaviae, Transalpinae Valachiae, et S. Rom. Imp. Principi, Partium Regni Vngariae Domino, et Siculorum Comiti etc. Hanc Salustianam coniurationis Catilinariae, et Iugurtini belli Historiam nativa a se lingua donatam. In publicum testimonium gratulationis de fusis fugatisque ex Transalpina copiis barbaricis, et saluo ac incolumi eiusdem Principalis Maiestatis reditu a Germanico Imperatore. Ioannes Decius Baronius literarij xenij loco cum subiectissima animi promptissimi significatione D. D. D.“[43]) — Az 1595.

[43]) E jeles munka, első kísérlete egy római classicus magyar műfordításának, váltig ismeretlen volt irodalmunkban egész 1815-ig, midőn Kazinczy Ferencz első említette azt fel (az Erd. Muzeum III. k. 176. l.) azon példány nyomán, melyet Primóczi Szentmiklóssy Alajostól ajándékúl vett. E példány, elül teljes, Jugurtha 80-d. levelével szakad meg, s így végül 17 levele hiányzik. Kazinczy azt 1828-ban Jankowichnak ajándékozta, ki már ekkor egy más, teljes és ép példányt bírt, mely jelenleg a m. akademia könyvtárának egyik legnagyobb ritkaságát képezi (melynek számára az 60 ezüst frton szereztetett meg). Egy harmadikat, elül hat s hátúl egy levél hián, Kulcsár István bírt (jelenleg az én könyvtáramban); végre egy negyedik a Horvát István könyvtárával jelenleg a nemz. muzeumé. Ez utóbbi három példány mind Burián Páltól került, még 1828 előtt.

sept. 29. kelt előszó szerint az indította szerzőnket „az bölcs historiairó Salustius“ fordításának kiadására, hogy „ne csak azoknak használna, kiknek főképpen es kiválképpen hasznokra es tanulságokra magyaráztam vala meg“ (bizonyosan tanítványait érti), „hanem minden egyeb renden való embereknek is“, hogy a historia olvasására édesítse, melyből a hadban és tanácsban forgók s a nemesség vaj mennyit tanulhatnak; hogy a tudós embereknek, de főkép a felső renden valóknak példát mutasson fel mint kelljen magát efféle „tisztességes mulatságban foglalni“, — s mennyire illenék hozzájok „való dolgoknak historiáját megirniok, avagy I. Caesar, Livius, Tacitus, Curtius es egyeb efféle bölcs historikusoknak irásokat magyar nyelvre forditaniok“; végre hogy alkalma legyen a fejedelem török győzedelmein érzett örömét e munkájával is kimutatni[44]). Decsi tehát Sallustot tartalma, nem classicai formája kedvéért adta, s figyelmet érdemel mikép itt is, mint jogtudományi nagy munkájánál, főleg politikai czélokra törekedett. Mégis, korában ritka classicai képzettségénél fogva, a tartalmi hűségre törekvés mellett szerzője sajátságos és választékos, tömött formáival is megküzdött, s ez igyekvéssel egy új mozzanatot vitt be a nyelvbe, mely által prózája a XVI. század legszebbjeivel vetélkedik.

6. *Ioannes Decius Barovius Ioanni Telegdio S. P. D.* Ex Foro Siculorum, die V. Martii MDXCVIII. Áll Telegdi János elég híres, bár csekély, ily czímű

---

[44]) L. Decsi Előszavát alább a LXIII. sk. lapokon, mely, bár Kazinczy azt üresnek mondá *az id. h.*, sokat hágy a kor állapotaira, s némit Decsire nézve is, kiolvasnunk.

munkája előtt: „Rudimenta priscae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa, Lugduni Batav. 1598." s azóta a levél többször lenyomtatva[45]). — Decsi legismertebb darabja, bár nem egyéb buzdító levélnél, de melyet egy nevezetes irodalomtörténeti adaton kivűl az életrajzi érdek tesz becsessé.

VIII. Ezek után, vagy talán már 1593. óta, Decsi egész gonddal a történelem felé fordúlt. A Syntagma Előszavában ugyanis hazai történelmünknek a mieink által elhanyagoltatását panaszólván: Íme — így elmélkedik — ha az egy *Márk*, különben míveletlen író, régi dolgainkat fel nem jegyzi, saját honi

[45]) E curiosum inkább, mint irodalmi becsü, Rudimenták nyomtatott példányát egy magyar irodalomtörténész sem látta, de egykori léteztén alig enged kételkednünk a Bél Mátyás hason tárgyú munkácskájának (Literatura Hunno-Scythica, Lips. 1718) lipcsei bírálója, ki arra így hivatkozik: „Operae pretium forte fecisset Cl. Auctor, si Tractatum Lugduni Batavorum 1598 in 8. editum, *quem non vidisse videtur*, in consilium adhibuisset" (l. *Wallaszky* Consp. Reip. Liter. in Hung. Pos. et Lips. 1785. p. 2. s a második kiadásban u. o.). Így csak a szemmel-látó szólhat, ki, mint elfogulatlan külföldi, azon kivül hitelt is érdemel. Bírja hibásan írott mását a giesseni egyetem könyvtára, melyből Schwarz Godofréd iratta le; ebből viszont egy „Lad. M. Szanchii Vngarus" írta le, mely példány Cornides birtokába kerűlt, s jelenleg Lugossy Józsefé. Kézzel írt másolat van a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban is (Bibliothecae Sam. Com. Teleki Pars Tertia, p. 256.); nálam a két utóbbinak hü másai. — *Decsi Epistoláját* újabban kiadták Bod, a M. Athénás Előszavában (1766-ban) és Wallaszky (id. munk. I. része 5. §-ában 1785 és 1808); mindazáltal, a kezemnél levő másolatokból méltónak tartottam azt ide is beiktatni (l. alább LXVII. sk. ll.)

földünkön merőben idegenek volnánk, mert Turóczi őtőle vette öszves anyagát, de oly barbár, és költői stíllel élve, hogy inkább elhomályosítja a történetet, semhogy a haza dicsőségét emelni akarni láttatnék. Az ő nyomait tapostták Ranzani és Bonfín, két külföldi ember, kik történetünk igazságát oly agglanti mesékkel s oda nem tartozó dolgokkal homályosíták el, hogy fájlalnunk kell, mikép eddig a mieink közt nem találkozott senki, a ki e dologra fordítá gondjait, kivált miután Zsámboki annyi részrehajlással rontotta meg, mit ez idegen irók egyszerűen és igazán adtak elé. Annál nagyobb dicséretet érdemelnek azok, kik Bonfínt adalékaikkal kiegészíteni törekedtek. — Ily, különben nagyrészt igazságtalan, itélet mellett, mily felfogással volt Decsi egy *kritikai* magyar történelemről, melyhez már egy idő óta készűlt, s melyhez már-már fogandó volt, mutatták azon helyt álló saját szavai: „Vt mea quidem fert opinio, ad perfectionem antiquitatis nostrae hoc desideratur ut, collatis omnibus omnium in hoc genere scriptorum monimentis ac fragmentis, *universa rerum Vngaricarum historia vere, breviter, ac pure, inde usque a primordio ad hanc nostram memoriam, in unum quoddam corpus* ac breve compendium *redigatur,* et quidem redigatur a nostratibus, ne semper accersita peregrinorum industria, nostram orbi accuset infantiam ac negligentiam plus quam certe barbaram.“ *S íme ezt tűzte volt ki feladásául:* „Hoc si aut mihi unquam facere licuerit, *quod tamdiu cogito, et non exiguis laboribus molior,* aut alius quispiam me vel impedito occuparit, vel mortuo effecerit, is certe non solum studiis eorum, qui Sapientiae doctrinis delectantur, sed etiam universae patriae rem sum-

me necessariam atque gloriosam praestiterit.“ És — folytatja — ha Isten életet, erőt s módot ad, s főemberek részéről pártolást, *e munkát véghez is fogja vinni*[46]). Elődei feletti nézetei után Decsiben a classica literatúra emberével találkozunk, ki az úgynevezett Bécsi Képes Krónika, általa névszerint is esmert, szerzőjének, úgy az ezt átíró, kiegészítő és folytató Turóczinak középkori naívsága iránt érzékkel nem bírva, azoknak a népköltészet és szájhagyomány alapján álló jellemzetes előadásaikat, mint barbárságokat, megveti. Így a részben ily kútfőket használó Ranzani és Bonfín is kikapják a magokét: de másfelűl azt is kivehetjük, tőle mit várhatánk, t. i. **birálatilag és művészileg dolgozott öszves történetét nemzetünknek**.

IX. Hogy Decsi munkába is vette Történelmét, hogy írt, hogy történeti művet hagyott maga után, annak első sejdítését Rotaridesnél találom, a hol (1745) írja: „Applicuerat praeterea animum ad scribendam *Vniversam Hungariae Historiam;* sed num morte praeventus eam non continuarit, an MS. iniquo cuidam possessori reliquerit, qui illud forsan decoxerit vel defoderit, ut ita foetus eruditissimus lucem videre non potuerit, divinare non possum“[47]). Bod Péter, húsz évvel utóbb, már többet tud: „Leírta, ú. m. M. Athenásában, Magyarországnak is Históriáját, a sok költeményektől megtisztítva jól; mely História *1603-b. megvolt az Istvánfi Miklós vicepalatínus bibliothékájában;* de hová lett azután, bizonytalan. Igen nagy kár

---

[46]) L. alább a LXI. l.

[47]) Historiae Hungaricae Literariae Lineamenta. Altenov. 1745. p. 43.

haugyan elveszett, mivel igen jelesen volt megírva: *a ki olvasta, olyan tanubizonyságot te t róla, hogy annál jobb históriát a magyar dolgokra nem olvasott.*" Tehát Decsi munkája csakugyan létesült, sőt még Bod korában is megvolt; olyantól értesülvén róla Bod, a ki azt olvasta. Horányi 1775-ben már csak Bodot írja le (Memor. I. 487.), azon sejtést vetve hozzá „hunc ipsum (librum) apud Patres Soc. Iesu Zagrabienses olim detentum, quibus moriturus laudatus Propalatinus magnam partem librariae supellectilis qua vir eruditissimus, et per omnem vitam Musis addictus utebatur, dono dedit."[48]) Pray nem ismerte. Katona, ki Decsi némely más munkáját említi Bod után, Históriáját nem is érinti. Először a nagy érdemű *Kovachich* Márton Györgynek mosolygott a szerencse, ki nem ugyan Zágrábban, hol az akademia könyvtárát, melybe a jezsuitáké nagyrészt bekeblez-tetett, magyar történelmi kútfők tekintetében gondosan átvizsgálta, deigen Dóka Mihály Pozsony vármegyei szolgabírónál egy töredékét (Decadis X. LL. I—VI. és VII. cap. I—V.) csakugyan fölfedezte, és kisebb Scriptorai közt 1798-ban ki is adta, hozzá tevén: „Opusculum de se integrum videri potest, quo

[48]) *Adelung (Jöcher Allg. Gelehrtenlexikona* folytatásában Leipz. 1787. II. 639. szelet) Horányit hangoztatja vissza; így *Seivert* is (*Siebenb. Quartalschr.* VI. 1798), ki a syntagmai Előszó idézett helyét kiírván, hozzá veti: „Bei solchen Grundsätzen und Urtheilen des Verf. wer sollte sich nicht den Besitz seiner Ungrischen Geschichte wünschen? *Wer ihren Untergang nicht bedauern?*" *Benkő* szinte így: „Historiam Hungariae elucubravit commendatissimam, Istvánfioque visam: at exemplum, quod manu exaratum erat, *aut latet, aut periit*" *Transsilv.* II. 1778. 338. l.

peculiaris Belli Sinanici historia describitur. Optandum est, *ut opus ipsum, seu praecedentes Decades novem diligentius quaerantur*, et detectae in lucem producantur, *quae se eadem indubie narrationis simplicitate ac perspicuitate, qua istud multis aliis praestat, lectoribus* vehementer commendarent"[49]). Kovachich után nekem kedvezett a jó sors, nem ugyan az első kilenc decást, de a X-nek hátra levő VII—X. könyveit s a XI-nek I. és II. könyvét Praynak, a m. kir. egyetemi könyvtárban őrzött kéziratgyűjteménye XVII. kötetében fedezni fel, melyben az minden czím nélkül egyéb tárgyak közzé kötve, még az Indexben is teljesen ignorálva, (átugorva), s Pray által sem determinálva, sem nem is használva, rejtezett. Töredék az, sajátkép vége oly kéziratnak, mely vagy a X. és XI. decást, vagy tán mind a tíz decást foglalta volt magában egy meglehetős tudatlan másolótól, tán a XVIII. század kezdetéből, teli hibákkal, mint a Kovachich által használt szinte csak másolati kézirat is, de melynek ez nem része, mert a Kovachiché a X. Dec. VII. könyvének V. fejezetében szakad meg, a Prayféle pedig a VII. könyv II-d. fejezetével kezdődik; minél fogva a II. III. IV. V. fejezet mind a két másolatban megvan, még pedig némi eltérésekkel, melyek közől néhányat a jelen kiadás 139—146. lapjain ki is mutattam, hogy a Kovachich s a Prayféle kéziratok *öszsze nem tartoztát* megállapítsam.

X. E tizedik decás 1592-vel kezdődvén s 1596-ig menvén, korántsem teljes egész magában, amenynyiben Bátori Zsigmond fejedelem uralkodását csak

---

[49]) Scriptt. Rerum Hung. Minores II. Praef. p. XXVI. és XXXI.

folytatja, másfelül azt be *nem* fejezi; de mivel a XI. dec. végén ez áll: *„τελος 14. die Aprilis Anno D. 1603."* (mely kelet nem e másolat idejé adja, melynek t. i. graphikája nem ez idő jellemét viseli) hihető, hogy egy elébbi másolat befejezésének idejét jelenti, melyet a gépi másoló szinte leírt. Mert nem hihető, hogy Decsi épen csak a lugosi győzedelemig szándékozott volna menni, s nem inkább Zsigmond fejedelemsége végével ki is kerekíteni annyi gonddal készített munkáját. Van tehát ok azt gyanítani, hogy a szerző *bele halt munkájába*, névszerint hogy, midőn az első másoló bevégezte a leírást, t. i. 1603. apríl 14., már nem élt, s így a Seivert állítása, mely szerint Decsi 1611-ben halt volna meg, s mely hihetőleg a Molnár Albert 1611-ki praefátiója „piae memoriae"-jén alapszik, helyesben így volna kifejezendő: „1611-ben már rég nem élt."

XI. Tehát a X. decást immár teljesen, de a XI-ket most is csak odáig bírjuk, hol a halál — vagy tán más ok? — a szerző kezéből kiejtette a tollat. Hát az első kilenc? Elkészült-e? Hajlandó volnék hinni, hogy Decsi, miután a czélba vett *összes magyar történelem* tervét és beosztását elkészítette volt, először is a X. Decást írta meg, mely Zsigmond uralkodása legfényesebb időszakát, t. i. az 1593-tól 96-ig eltelt három évet, volt befoglalandó, s ezt tán azért, hogy a fejdelem pártfogását az öszves munkára nézve magának annál inkább biztosítsa; s míg *az egész mü kiadására* segedelmet nyerend, a fejdelem e Decást megvizsgálván, a tőle kért megjegyzések segedelmével ezt kijavíthassa, átdolgozhassa [50]). Különben is

[50]) „. . quoniam proposui Serenitatis Tuae famam atque principalem dignitatem hoc scripto contra sinistram hominum

rendkivűli gyorsaság kelle hozzá, hogy Decsi a tíz decást tíz év alatt (1593—1603), utazások [51]), tanítás [52]) és irodalmi munkák közepett is (Synopsis Phil.; Sallust) el bírja késziteni; s feltűnő nem kevesbbé, hogy e X. Decásnak két, még pedig már másod kézbeli másolata fennmaradván, az elébbi, különösen a XVI. század történetét, tehát szinte újabb s nagy érdekű dolgokat tartalmazott decások nyom nélkül elvesztek. Másfelül mintha a következő hely: „aliquem Annalium Hungaricorum pari modo (mint a X. Decást) *digestorum*, gustum hominibus praeberem, quos aliquando Deo auspice *integros promulgare* .. conabor“ (8. 9. l.) *kész* munkáról szólna, melyet igyekezni fog *kiadni*, ha a fejdelem, megnyerve t. i. e X. Decás

---

censuram tueri, Tua. imprimis Serenitas *quicquid addendum, vel detrahendum, vel etiam immutandum in eo, imo supprimendumne an promulgandum sit, secum ipsa iudicaret.* Nam ego hoc quicquid est laboris, Tuae Serenitatis, tamquam Principis eruditissimi et sapientissimi iudicio *trutinandum, limandum, examinandum, corrigendum subiicio*“. Ajánló levél, alább a 9. lapon.

[51]) Mert 1595-re esik gyulafejérvári útja, melyre maga is hivatkozik alább a 172-ik lapon, említvén hogy a fejedelem menyasszonyát Fejérvárra kisérő cs. követekkel sok fontos és történelmi dolgokról értekezett: „quibuscum *nos quoque ipsi Albae* de multis rebus gravibus, historicisque collocuti fuimus“; s úgy látszik a fejdelem kiséretében volt, midőn ez Enyedre sietett a főherczegné elibe, kinek engedelméből, neki szerencsekivánó versezetét személyesen bényújtotta: „Princeps ... paucis secum e numero familiarium assumptis ... quo ipso tempore *et nos carmen votivum* ... illustri cum eius gratia ... *coram obtulimus*“ 175. l.

[52]) „non exiguis propagandarum ad seros nepotes liberalium artium laboribus occupatus“ 4. l.

által, bőkezűségével azt lehetővé teendi. És csakugyan Bod Péter is Decsi munkáját, *ennek egy olvasója tanusága szerint* „Magyarország Históriájának“, és nem csupán Bátoriénak mondja, és „sok költeménytől megtisztítottnak“, mi inkább a régi időre látszik vonatkozhatni. Mindkét feltevés mellett tehát fontos ok szól: biztosan mindazonáltal a kérdést csak az elébbi decások avagy csak töredékes példányának előkerülte döntené el.

XII. Adom itt nem csak az általam felfedezett részt (139—328. ll.), hanem a Kovachich által kiadottat is (1—138. ll.), hogy együtt és teljesen bírjuk, mi eddig Decsi Történetéből előkerült, vagy létesült. Fájdalom, mindkettőnk kéziratai felette hibásak; s így a szövegkritika jogát elég gyakran kellett a textus kijavítása körül igénybe vennem; tevém pedig azt épen a kritika szabályai szerint, csak a kétségbe vehetetlen, világos hibákat igazítván ki[53]); s ha még is helyen-

[53]) Melyek közöl egy sorozatot iktatok ide, hogy az olvasó eljárásomat megitélhesse — mely alkalommal köszönetemet fejezem ki, volt tanár s jelenleg a m. akademiai javítnoki hivatal főnöke Sasku Károly úrnak szíves hozzájárulásáért, sehol inkább nem állván a „több szem többet lát“ közmondat igazvolta mint a conjecturális kritika e nemü munkálkodásaiban.

Kovachich: kiad. 293. l. *facili* quodam omine
Nálam: 8. l. al. 9. s. *felici* quodam omine
Kov. 256. tantae morae *etiam*
Nálam 25. l. al. 13. s. tantae morae *causam*
Kov 257. an cetera etiam consona dictis *Iudi. is* essent
Itt 27. l. 14. s. an cetera etiam consona dictis *indiciis* essent
Kov. 267. *Logoffetum*
Itt 36. al. 8. s. *Logothetum*
Kov. 270. iura genti *fere* dabat
Itt 39. l. al. 14. s. genti *ferae* dabat (kevés sorral feljebb *ferum* genus hominum áll).

ként mind a Kovachich után, mind az egyetemi codexből adott szöveg világosan megromlottnak mutat-

---

Kov. 303. cum *leviora* non proficerent
Itt 71. al. 3. s. cum *leniora* non proficerent
Kov. 307. Quem . . mitiora consilia *versant*
Itt 75. al. 12. s. Quem . . . *versantem*
Kov. 312. *eotum* potiri potuissent
Itt 80. 17. s. *ea tum* (t. i. urbe) potiri potuissent
Kov. 344. ad *utra* usque tempora
Itt 112. al. 9. s. ad *nostra* usque tempora
Kov. 352. propositum . . . *animum* Vngariam dehinc Transylvaniam ipsam . . . Tyrannidi suae subiiciendi
Itt 120. l 16. s. propositum . . . *primum* Vngariam, dehinc Transylvaniam etc.
Kov. eltéréseit az egyetemi codextől l. *itt* a 139—146 lapokon.
Egyet. cod. castellum Facziadum Turcis *dedissent*
Itt 168. 11. s. *dedidissent*
Egy. cod. bona *soli*, *itt* 170 l i. s. bona sua
Egy. cod. celerius quam *moverat* domum *versus*
Itt 174. l. 17. s. celerius quam *venerat*, domum *reversus*
Egy. cod : *vera laude*
Itt 176, 19 : *verecunde*
Cod. : *prius eis*
Itt : 205. al. 3. s. *Princeps*
Cod. : *sensu* nobilitatis
Itt : 207. al. 10 s. *metu* nobilitatis
Cod. : *a diu initoribus*
Itt : 207. 10. s. *a diremtoribus*
Cod. : ab *annis*
Itt : 209. 13. s. ab *Hunnis*
Cod. : *pseudotoriis*
Itt : pseudo*thyris*
Cod. : *carique*
Itt : 231. 16. *carri quoque*
Cod. : Stephanus . . Sinani *successu* elatus
Itt : Stephanus . . . Sinani *discessu* elatus
Cod. : *fugatisque ac* lente procedentibus auxilio esse possent
Itt : 262. 9. ut lente procedentibus *fatigatisque* auxilio esse possent
Cod. : hac te *modestia* animi *de liberato*
Itt : 274, 18. hac te *molestia* animi *deliberabo*
Cod. : *dissectis*
Itt : 285. 9. *disiectis*
Cod. : *pacificationem*

kozik, az oedipusi feladatot kénytelen vagyok szerencsésb és tudósabb olvasókra hagyni. Annyi áll, hogy Decsinek oly tudatlan másolók jutottak, miszerint még a rövidítéseket sem tudták helyesen feloldani, mire sok hibás szóleirás a szó közepén és végén mutat[54]); másfelül a historiai személy- és helyneveket nem ismerve, ezeket is gyakran rosszúl írták le[55]); némely helyt nem tudván az eredetit olvasni, hézagokat hagytak[56]); más helyt figyelmetlenségből kihagytak szókat[57]), s általában a pontozás is javítást igényelt, hogy a mondatok érthetőkké váljanak.

XIII. Pedig Decsi a legnagyobb gondot érdemelte volna, mert munkája magas történetirói hivatást tanusít. Hogy a történeti kritika törvényeit ismerte, felebb (IX. fejezet) láttuk. Hogy saját kora

---

Itt 295. al. 8 : *profectionem*
Cod. : coram *plerumque* semper
Itt 303. al. 2 : coram *praesensque* semper
Cod. : si me *uno*
Itt 304. al. 11. s. si me *vivo* stb. stb.

54) Ilyek gyakran : *per, praeter, tum, tunc, ne, ita, ac, et, eum, quae* stb. ezek helyett: *pro, propter, cum, nae, cito, ad, etiam, cum, que,* s néha viszont; ilyek a rövidített végzések hibás megoldásai: *os, as, um, orum, ia, urum,* stb.; particulák kihagyásai s viszont betoldásai.

55) Péld. in campos *Kellienenses* (*Kelemi*enses, Kelemföld helyett), *Somoskesium* (Somoskeovium), *Zechiensi* arce (*Zechinensi*: Szécsény), *Lenociniae* (Leucsoviae), *Panczyliae* (Gyrgioviae) stb. — Személynevekben: *Ansuldinorum* (Anhaldinorum), Stephani *Barborei* (Bathorei), *Tharsszius, Thersszius* (Tersko, Terczky), *Turnonius* (Thurrianus, Thurnius) stb.

56) Melyek e kiadásban ki vannak pontozva.

57) Melyeket, amennyiben azok gyaníthatók voltak, zárjel közzé vetettem.

eseményei körül jól volt értesülve, bizonyítja munkája, ha azt egykorúival vetjük össze, s különösen Istvánfival, ki hogy bírta volna Decsi munkáját, mint Bod, nem tudom honnan, állítja, kétlem, mert akkor sok részletet átvett volna tőle, melyet nem ismer. És Decsi nem bitang hírből szedte anyagait, hanem oly férfiakkal társalkodott, kik a magas politika körében forogtak, s kiktől a történetek részletei és okairól helyesen értesülhetett. Avagy nem vallja-e maga is (172. l.), hogy Pethe Márton váradi püspökkel és Dersffi Ferenccel, Napragi Demeter egri prépost s utóbb erdélyi püspökkel, kit főfő tudományú és okosságú férfiúnak mond, és Tököli Sebestyénnel, Homonnai László és Czobor Miklóssal, Pethe Lászlóval és sok egyebekkel, „fontos és történelmi érdekű dolgokról értekezett"; s ha még is megfeledkezve tett vallomásáról, Ajánló-levelében szabadkozik a fejedelem előtt, miszerint „vix ac ne vix quidem potuerim, citra defectus, ipsam rerum, prout gestae sunt, seriem ab hominibus quibusdam politicis, qui mihi hac in re usui fuissent, rite cognoscere", nem inkább, igénytelensége mellett, a felelősség magára vétele szól-e ki e soraiból? — Szilágyi Sándor, ki már e kiadásunkat használta legújabb történelmi munkájához, így itélt felőle: „Munkájának fenmaradt része mutatja, hogy minő kincstől fosztatánk meg ennek elveszése által, melyet még Istvánfi bírt (?), s melynek ma már csak X. Decása s a XI-nek két első könyve van meg. Ez az 1592—98 közti dolgokat tárgyazza, *mindent mellőzve, mi Zsigmond hadvezéri dicsőségére a hazafi párt kegyetlen üldözése miatt árnyat vethetne.* Mert Decsi ragaszkodott a hőshöz, kiről más tekin-

tetben itéletet mondani tartózkodott, míg a tények felsorolásával kivánja az olvasót részére hódítani"[58]). Szilágyinak igaza van. Decsinek nem volt bátorsága a kép véres részleteit kifesteni. Küzdött történetirói lelkismeretével, nem írt meg mindent a mit tudott, és csak egész általánosságban s halványan szinezve mutatja fel a tetteket: de nem is szépíti, nem védi azokat. S azért félénken is nyújtja át könyvét a zsarnoknak: „Maiorem in modum extimescenda mihi fuit indignatio tuae Serenitatis, ne, si forte quippiam imprudens historiae inseruissem, quod tuam Principalem Maiestatem *merito* potuisset offendere, *praesentissimum capitis discrimen*, et, dum gratiam atque clementiam Serenitatis tuae capto, *periculum mihi crearem*" mond a fejedelemhez (Aj. Lev. 4. 5. l.) kérlelőleg, kétség kivűl, mintha Hutten Ulrikkel mondaná egyszersmind: Uram, nem lehetett máskép! Azaz, van mit egészen el nem hallgathat, de érintvén, nem védelmezhet egyszersmind. Igen, Decsi nem mond mindent, de valótlant, tudva, semmit. Hiszen Bátori Zsigmond, a nagy míveltségű férfiú, a tudomány s irodalom pártolója s neki is pártfogója volt, jótevője már elébb rokonainak, s neki fentartója; az volt, kinek oltalma és nagylelküségétől várhatta irodalmi pályája szerencsés folytatását; sőt, úgy látszik, az is, ki élete egy válságos perczében Decsi tollával élt: mert érzésemnek nagyon kellene csalódnia, ha azon fényes beszéd, melylyel 1598. apr. 10. Erdély rendeitől búcsút vett, nem Decsi tollából folyt volna: a bizodalom pedig a jó emberre nézve erős kötelék, ha a

[58]) Erdélyország Története, tekintettel mívelődésére, 2 k. Pest 1866. II. k. 69. l.

bízó nem érdemli is meg a hűséget. Decsi bezárta kebelét a zsarnok véres tettei előtt, de nem tekinté tilosnak hálával viseltetni azon fejdelem iránt, ki első bátorodott fel azon merész és nagy gondolatra, hogy Erdélyt a török felsőség alól felszabadítsa. Lehet-e írónkat vétkelni, hogy e gondolat szerencsés hőse előtte a nagyság jellemével bírván, elfordúlva vétkeitől, azon terveit és tetteit dicsőíté, melyek a hazára, ha egyesek ártatlan áldozatúl estek is, boldogabb időket voltak derítendők. — Ennyiben részrehajló íróval van dolgunk: abban amit fentartott emlékkönyveiben, ő a legjobban értesűlt kútfő, objectív történetiró, egyszersmind művészi alkotó, s a mieink közt e század egyik legválasztékosabb latin prózaszerzője.

XIV. Mielőtt immár magát e történeti munkát vezetném az olvasó elébe, kiegészítésűl az életrajzi vázolathoz, hozzá vetem Decsi némely előszavait s egyéb apró irásait, melyek míveltségét, irányait, gondolkodását teljesb világításba helyzik, s így inkább tüntetnek fel egész alakot, mint azt ez életrajz, kevés adataival, eszközölni képes volt.

FÜGGELÉK.

I.

PRAEFATIO AD LECTOREM ADAGIORUM.

1588.

Benevolo Lectori S. P. D.

Si quis est, candide Lector, qui miretur, me hunc laborem Proverbiorum nativa lingua donandorum suscepisse: sciat is velim, me nec abundantia otii, quo vel maxime indigeo, nec πολυπραγμοσύνῃ quadam, aliaque ulla de causa has partes mihi sumpsisse, nisi et pro mea parte virili publico bono rei literariae consulerem. Tanta est enim huius partis Philologiae antiquitas et dignitas, tanta etiam utilitas, atque iucunditas, ut si quis eas σαφέςερον ac operosius vellet recensere: nae is laterem lavare, aut actum agere, iudicandus videretur.

Et quidem antiquitas vel ex eo patet, quod Paroemiae, teste Aristotele apud Synesium, nihil aliud esse videantur, quam reliquiae ac igniculi quidam priscae illius Philosophiae atque sapientiae, quae apud veteres longe quam apud posteros incorruptius viguit. Apud prophanos certe Homero neminem legimus fuisse vetustiorem, cuius quidem scripta ad nos integre

pervenerint. Verum enimvero quanto quaeso Homerum Moyses et Prophetarum plerique etiam tempore antecesserunt? Et tamen horum scripta multis iisque gravissimis proverbiis passim referta esse nemo negare potest.

De Salomone quidem nominatim refertur, quod tria millia parabolarum literis mandaverit. Et extat hodie quoque liber Proverbiorum Salomonis longe divinissimus atque utilissimus. Vt iam de sanctissimo ipsius patre Davide nihil loquamur, qui Psalmorum suorum plerosque elegantissimis adagiis illustrare, dictante Spiritu Sancto, nequaquam erubuit. Sed quid ego Davidis, Salomonis, aliorumque Prophetarum authoritatem affero, cum etiam ipse Prophetarum Dominus Saluator noster peculiariter hoc sermonis genere delectatus fuerit, idemque Apostoli, ac eorum successores, doctissimi quique Patres in suis monumentis sectati fuerint?

Proverbia sane originem quodammodo coelitus trahere vel ex eo patet, quod pro foribus olim templorum inscribebantur, passimque, ut a pluribus ediscerentur, columnis ac marmoribus insculpebantur. Vnde et Iuvenalis e coelo, inquit, descendit: *Γνῶϛι σεαυτὸν*: hoc est: Nosce te ipsum.

Quod si his non contenti, antiquitatem atque summam proverbiorum dignitatem ulterius velimus urgere: equidem non difficulter eam vel ex eo evicero, quod summi quique viri non indigna ea duxerint, quae eruditissimis iuxta atque operosissimis voluminibus ad posteritatem propagarent. Siquidem Aristoteles Philosophorum omnium Princeps, teste Laertio, integrum de Paroemiis volumen post se relinquere non

dubitavit. Idem fecerunt Chrysippus, Cleanthes, Theophrastus, Aristides, Clearchus, Zenodotus, Didymus, Tarrhaeus, Diogenianus, Hesychius, Suidas, Stobaeus, et alii complures, quos enumerare omnes nimis operosum foret. Vt iam nihil dicamus de Herculeis laboribus magni illius Erasmi, item Iunii, Gilberti, aliorumque recentiorum Paroemiographorum, quos omnes idem cum veteribus saxum voluere nec piguit, nec puduit.

Iam vero si utilitatem Paroemiarum considerare libet; quae praecipuum in commendandis rebus pondus habere solet: comperiemus sane familiarem Proverbiorum cognitionem, cum ad alia multa, tum praecipue ad haec quatuor plurimum conducere: ad Philosophiam, ad persuadendum, ad venustatem orationis, ad intelligendos denique optimos quosque authores, qui proverbiis passim referti sunt.

Ad Philosophiam adagia plurimum momenti afferre nullum dubium est, quae cum maximis rerum humanarum cladibus atque vicissitudinibus non parum obscurata ac propemodum extincta fuisset: magna ex parte in solis Paroemiis conservata est ac reviguit, quae partim ob compendium ac brevitatem, partim vero ob festivitatem ac leporem ob omnibus ubique hominibus libenter cum ipsis naturae principiis conservatae fuerunt. Alioquin enim, qui fieri potuit, ut una eademque sententia proverbialis in centum simul populos ac linguas dimanarit, adeo ut ne tot quidem seculis, quibus, nec urbes amplissimae atque potentissima regna, nec stupescendae pyramides obstiterunt, vel interierit, vel etiam consenuerit. Inest nimirum in paraemiis nativa quaedam vis veritatis, et quod Cicero

de Euripide dicere solebat, *quotquot sunt adagia, totidem sunt sapientissimae sententiae ac quodammodo divina oracula.*

Nec est quod quisquam succisam proverbiorum brevitatem contemnat, quae certe non ipsa mole, sed precio, ac sublimitate sensus, quem singula continent, aestimari debent. Quemadmodum enim gemmulae perpusillae atque carbunculi maioris semper fiunt, quam saxa quantumvis ingentia, et sicut in minutissimis animantibus maius est naturae miraculum, si quis modo propius contempletur, quam in maioribus: ita in re literaria, quae minima sunt, saepe plurimum ingenii habere deprehenduntur.

Quid enim his tam brevibus dictis atque proverbiis aliud, quamvis per involucrum quoddam, innuitur, quam solida ipsa Philosophiae summa, quam tot Sapientiae Antistites tam multis magnisque voluminibus tradiderunt?

Recte igitur censuit Plutarchus author longe gravissimus, *Adagia veterum simillima esse mysteriis sacrorum, vel* (ut Ecclesiastici Scriptores loquuntur) *sacramentis quibusdam*, in quibus maximae quaepiam res, ac prorsus divinae, minutulis ac in speciem pene contemptibilibus ceremoniis significari solent.

Caeterum, cum Proverbia ad Philosophiam conducere dico, eius nomine omnem sapientiam intelligo. Nullus est enim propemodum ordo, qui ex doctrina Adagiorum non aliquid vel utilitatis haurire, vel saltem aliquantulum gratiae ac venustatis sermoni suo conciliare deprehenderetur. Quid enim? Nonne Theologus magna cum gratia suas conciones selectissimis hisce sententiis veluti gemmulis quibusdam micantibus

numerat. Idem statuit Cicero, idem Fabius, et idonei quique authores, qui persuasoriis argumentis, proverbiis quasi vibratis, animos auditorum longe acrius feriunt, et quosdam veluti cogitationum aculeos mentibus eorum infixos relinquunt.

Praeterea, quantum vel dignitatis, vel venustatis adiungant orationi proverbia, ita tamen, si tempestive adhibeantur, ipsa luce meridiana clarius esse potest. Adagia enim et antiquitatis ceu stellulis quibusdam illuminant orationem, et variis figurarum coloribus aspergunt, et micantibus selectissimarum sententiarum gemmulis adornant, et iucundae festivitatis illecebris temperant, denique novitate excitant lectores, brevitate delectant, authoritate pesuadent. Sed hoc ita futurum est, si, quod Aristoteles de adhibendis epithetis diligenter admonuit, id nos in usurpandis adagiis diligenter observaverimus, nempe ut illis utamur non tan. quam ἐδέσμασι, sed tanquam ἡδύσμασι, hoc est, non tanquam cibis, sed velut condimentis, idque non ad satietatem, sed ad gratiam. Vt enim mel, si gustetur, delectat, si nimium comedatur, nocere solet: ita densitas paraemiarum obstat invicem, quo minus eluceant: eaque ratione fit, ut cum aut immodice, aut intempestive adhibentur, gratiam amittant. Danda igitur est opera, ut paraemiis tempestive utamur, nec quicquam hic affectare deprehendamur. Vt enim non mediocris artificii est Gemmulam aut Adamantem palae annuli includere: ita non exigui ingenii est paraemiam decenter orationi inserere.

Postremo, ut non sit alia proverbiorum utilitas: certe ad recte intelligendos optimos quosque authores non solum prosunt adagia, sed etiam omnino requi-

runtur. Cum enim eruditissimorum quorumque authorum, tam sacrorum, quam prophanorum, item tam veterum quam recentiorum scripta plurimis, iisque aenigmaticum quiddam habentibus, adagiis sint refertissima: quaeso quis poterit ea vel ipse intelligere, vel aliis interpretari, si in adagiis recte cognoscendis familiariter versatus non fuerit? Praesertim cum idonei quique Scriptores vel tacite ad proverbium alludant, vel ex abrupto inserant, nonnunquam etiam mutilatim citent, aliquoties denique unico duntaxat verbo notent.

Non abs re commendatur itaque Adagiorum Erasmi opus tot eruditorum encomiis, ita ut alii logothecam Minervae, alii Mercurii salinum, quod logium alias dicitur, alii denique Suadae medullam illud appellarint. Certe enim non immerito iudicavit Ludovicus Vives hoc Opus Adagiorum dies atque noctes esse ab omnibus legendum, propter summam et rerum et verborum copiam, quippe in quo veluti in taberna quadam amplissima, cum aliarum plerarumque scientiarum, tum in primis Poeticae ac Oratoriae artis ornamenta omnia decentissime digesta invenire possis.

Quae cum ita sint: saepe optavi ex nostris hominibus inveniri aliquem, qui usitata linguae nostrae proverbia cum graecis atque latinis conferret, et aliquo gustu huius partis Philologiae exhibito, usum proverbiorum ostenderet. Et quidem memini Nicolaum Sikliosium beatae memoriae, aliosque nonnullos viros graves, qui iam in Domino obdormierunt, hanc eandem provinciam magna cum expectatione aggressos esse. Quorum virorum si labores extarent, nobis non fuisset necesse non sine aliquo sudore hanc provinciam suscipere, aut certe susceptam saltem maiore cum laude administraturi eramus.

Nunc vero, cum laudabiles eorum conatus praematura morte sint interrupti, quamvis nec otio nec ingenio ad proverbia sat convenienter transferenda apto me abundare viderem, tamen multis de causis nolui praetermittere, quin Graeco-latina adagia in nostrum sermonem transfundere conarer. Primum, ut et meipsum et alios omnes, qui simili studiorum genere delectantur, ad adagia diligenter versanda, hoc specimine allicerem : aliis autem, qui per graviores occupationes immensum illud opus convenienti diligentia evoluere non possunt, hoc saltem compendio Graeco-latino-ungarico consulerem. *Nemo enim se putet esse eruditum, vel saltem solidae eruditionis aemulum, cui Adagiorum opus vehementer non arrideat.*

Deinde quamvis hoc opusculum in meos primum, ac paucorum duntaxat, usus collegerim : tamen cum putarem, non exiguum hinc utilitatis omnibus omnium ordinum hominibus literatis obtingere posse: nolui thesaurum hunc multorum quidem hominum iudicio pauperem, sed re ipsa ac multifariis utilitatibus longe ditissimum, abscondere, sed omnibus, quantum in me esset, communicare, ac ad eius amorem universos sapientiae studiosos inflammare.

His ergo et aliis de causis, cum hunc laborem susceperim: aequum est, ut lectores hanc meam promtitudinem aequi bonique consulant. Fateor sane hic non pauca a me desiderari posse, quae praestanda fuerant. Nam et proverbiorum ordo est sat confusus, et multa ex iis aut minutiora sunt, quam ut in hunc catalogum referri mererentur: aut certe felicius, quam a me factum est, transferri debebant atque poterant. Sed cum succisivis haec operis inter severiora studia

saltem obiter percurrerimus, nec plus temporis hisce *Παρέργοις* impendere vel licuerit vel etiam libuerit: velim, quicquid hic a me peccatum est, aequi rerum aestimatores humanitatis pallio inducant, suaque industria, cum inventis addere non difficile sit, ubi facto opus est, corrigant.

Quod si fecerint, est quod mihi gratuler, eruditorumque iudicia magni faciam. Sin minus: me tamen huius laboris suscepti minime poenitebit. Nam aut optime mihi conscius vitiligatorum calumnias facile contemnam, aut huius opellae Momos atque Zoilos ad similia vel etiam maiora felicius tentanda, quae adhuc semper meorum in tali genere lucubrationum prora et puppis fuit, cum publico rei literariae bono pie irritabo.

Vive, vale, ac si quid novisti rectius istis,
Vtere tu tecum: Si non: his utere mecum.

II.

TRISTICHON

AD MICHAELEM FORGACHIUM BARONEM DE GIMES,
(cum Orationem de Magnanimitate scriptam et recitatam Wittebergae A. MDLXXXIX ederet).

Aspice, lector amice, animi de munere magni
Quicquid habet Latium, Graecia quicquid habet:
Ast tu, Forgachidum spes maxima, qui canis ista,
Haec eadem et facias, te quod ad astra vehat.
Magnus es ingenio, maior virtutibus, ast ut
Maxima te cingat gloria, magna petas.

Ioannes Deczius
in symbolum debitae observantiae.

III.

EPISTOLA IN CAPITE SYNTAGMATIS IVRIS.

Illustrissimo ac Inclyto Domino, Domino Sigismundo Bathori de Somlio, Principi Transylvaniae et Siculorum Comiti etc. Domino suo clementissimo S. P. D.

Antigonus Rex, Illustrissime Princeps, Domine clementissime, cuidam fortunam Principum nimis beatam praedicanti: Si scires, inquit, quantis hoc regium diadema molestiis refertum sit, certe ne humo quidem illud sponte tolleres. Nec immerito id quidem, ut mea fert opinio. Est enim ars bene imperandi longe difficillima, et, ut Xenophon ait, nihil laboriosius, quam hominibus recte ac salutariter praeesse. Proinde non inepte fertur quidam dixisse nullis seculis fuisse tantam bonorum Principum copiam, quin eorum nomina unius annuli palae insculpi possent. Ignoraverat id Damocles ille Parrhasius, qui cum in sermone quodam largissime praedicaret Dionysii Syracusanorum Tyranni opes ac magnificentiam, negaretque ullum unquam Dionysio beatiorem fuisse, visne, inquit Dionysius, quoniam haec te vita delectat, ipse eandem degustare? Is cum cupere se dixisset, iussit hominem in palatium introduci, in aureo lecto magnificis stragulis strato collocari, abacos complures auro argentoque coelato ornari, selectosque adolescentes ad nutum illius intuentes diligenter ministrare. Exultabat his Damocles, et fortunatissimum iam se omnium mortalium esse iudicabat: cum ecce in medio rerum apparatu splendoreque fulgentem e lacunari gladium seta equina ita curat demitti Dionysius, ut vertici Damoclis

recta impenderet. Id simul ac ille subito tremebundus animadvertit, tanto pavore correptus est, ut abitum a tyranno confestim exoraverit, beatamque Principum conditionem amplius habere recusaverit. Quo Damoclis exemplo satis, ut opinor, ob oculos posuit Dionysius, non solum Tyrannorum, qualis ipse erat, sed etiam legitimorum Principum, e quorum numero tua est celsitudo, fortunam vulgo quidem felicem praedicari, re autem vera maximis curis, difficultatibus, atque periculis plenissimam esse. Nec est quod pluribus et e longo petitis ad hoc demonstrandum exemplis utar. Id enim quam verum sit : satis certe superque potest experiri tua celsitudo, quae multis iam annis nobilem hanc provinciam inter potentissimos circumquaque hostes in perpetua pace, Dei beneficio, ac sapientissimorum procerum consilio conservavit, et nunc quoque nutantem summis curis ac laboribus tueri ac conservare conatur. Quo magis decet universos, qui huius Reipublicae veri cives videri volunt, in hoc summa ope incumbere, ut Patriam variis circumdatam periculis, et incredibiles tuae celsitudinis eiusque consiliariorum in tuenda pace publica et defendenda regni salute solicitudines, suis, quantum quisque potest, officiis ac facultatibus ex animo iuvare conentur. Non minus sane diligenter hisce diebus, quam alii cordati homines, hoc ipsum ego quoque, quem nunc cum meis saevitia Turcica sedibus bonisque patriis eiectum ac extorrem in umbra alarum tuae celsitudinis commorari cogit, mecum consideravi, et, ut pacatam saltem iam hic mihi meisque mansionis sedem nancisci possem, ardentibus Deo clementissimo votis salutem huius provinciae commendavi. Verum enimvero

cum nullo aureo argenteove munere meam tuae celsitudini subiectionem declarare possem: arbitratus sum me rem haud ingratam inutilemve facturum si hoc legum civilium ac Vngaricarum Syntagma tuae celsitudinis nomini consecrarem, et, quae antiqua formula votorum est, libens merito consecrarem. Libens, inquam, propter memoriam collati nuper benigne in meos beneficii: meritissimo autem sive tuam celsitudinem, sive me ipsum respexero. Decet enim Principalem tuam majestatem non solum armis decoratam sed sacratis etiam legibus, earumque cognitione esse munitam, ut utrumque tempus, cum bellorum, tum pacis rite summaque cum laude possit gubernare. Etsi enim leges silent inter arma: tamen nihil impedit, quominus tua celsitudo ut in pace bellum, ita tempore belli pacis artes meditetur. Siquidem nihil est, quod minus e Republica sit, quam Principem in sua patria peregrinum ac hospitem esse, legesque quarum et conditor defensorque bonarum, et corrector malarum esse deberet, ignorare. Vt enim Principibus leges: ita regnis praesunt Principes, vereque dici potest magistratum esse legem loquentem, legem autem mutum magistratum. Iam vero mei quoque respectu: equidem non video, cui hasce mearum lucubrationum primitias magis, quam tuae celsitudini, consecrare vel debuerim vel potuerim. Tua enim est, secundum Deum, celsitudo atque clementia sola, a qua et patrocinium contra eos, qui hoc opus improbaturi sunt, supremum, certissimumque, et praemium laborum, qui certe fuere maximi, forte non immeritum sperare fas sit. Accipe igitur, Illustrissime Princeps, Domine clementissime, dum maiora ac elaboratiora dare potero,

hunc sacrum Iustitiae librum benignissimo vultu, magnique illius Artaxerxis exemplum imitare. Ei enim in via obequitanti cum pauper quidam nihil aliud habens ambabus aquam manibus e proximo flumine haustam obtulisset, iucunde eam suscepit, non rei, quae donabatur, utilitate, sed prompta eius, qui largiebatur, voluntate, gratiam meritus. Deus Optimus Maximus tuae celsitudinis salutem, vitam, incolumitatem, honores ac populos diutissime ac felicissime conservet, omnique benedictionum genere in dies e coelis exornet cumulatissime. Datum Claudiopoli XV. Octob. quo die anni 1529 Solymannus obsidionem Viennae deseruit Anno salutis Christianae cIↃ IↃ XCIII. Illust. Celsitud. Vestrae obsequentissimus et addictissimus

Ioannes Decius.

IV.

PRAEFATIO IN SYNTAGMA IVRIS.

Ioannes Decius benigno Lectori S. P. D.

Saepenumero cogitanti mihi, candide lector, ac intuenti in nostros homines summis ingeniis praeditos: admiratione digna res visa est, quid causae sit, cur cum in aliis omnibus scientiis ac artibus, quam plurimi, qui excellerent, exstiterint, duas maxime necessarias Iurisprudentiae ac Historiae facultates tantopere neglexerint. Nam quocunque te animo cogitationeque converteris: permultos nostrorum hominum excellentes in quolibet genere non dicam mediocrium, sed etiam maximarum artium floruisse animadvertes. Vt

enim de ea primum scientia loquar, quae inter reliquas iure merito primas tenet: quis non videt, quam plurimos eosque summos Theologos et qui cum quibusvis aliarum nationum antesignanis certare possint, nostra haec et patrum nostrorum aetas viderit? Ad Medicinae studium si convertas animum: reperies profecto nonnullos qui in ea quoque excelluerint, ac etiamnum excellere summo studio conentur. Nam laudatarum omnium artium procreatrix quaedam et quasi parens Philosophia ita semper a nostris hominibus exculta fuit: ut ne doctus quidem in moribus nostris censeatur, qui non ea saltem imbutus fuerit. Iam vero in studiis linguarum, in arte recte loquendi ac scribendi, in subtilitate disserendi, in dicendi ratione, quae etsi superioribus sapientiae studiis iure cedunt: suis tamen difficultatibus non carent, ita multi apud nos eruditi, ita ad miraculum usque diligentes exstiterunt, ut nemo fere illis minorum quasi gentium artibus studuisse videatur, quin quod voluerit, summa cum laude consecutus sit. Ac, ne ulterius progrediar, vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus iis, qui praeclarissimis Sapientiae studiis operam dederint, minimam egregiorum ac singulari laude dignorum poetarum copiam, ob raram cuiusdam divini afflatus, qui in iis requiritur, felicitatem, exstitisse. Verumtamen in hoc ipso numero, in quo perraro exoritur aliquis excellens, non paucos e nostris nominare possem, qui cum summis quibusve veteribus iuxta ac recentioribus poetis merito contendi ac comparari posse videantur. At vero qui vel Iurisprudentiae vel Historiae ita navasset operam, ut qualibuscunque ingenii monimentis in eo genere ornasset iuvassetve patriam, in tanta eruditorum hominum copia neminem fere reperias. Quod

sane hoc mirabilius debet videri, quod nullum fere studium aut maiore in omnes vitae partes ac hominum ordines utilitate, aut maiore delectatione, aut spe uberiore, aut praemiis ad perdiscendum amplioribus, exemplisve clarioribus eos commovere poterat.

Nam ut primum de scientia iuris civilis agam, cedo mihi, excepta Medicina, facultatem ullam, cuius professor si non exacta, at saltem mediocri iuris cognitione non indigeat.

Sacrosancta Theologia quamvis sit divina, et ad perfectionem sui alterius haud indiga: dici tamen non potest, quantopere ea iuris studio illustretur. Iurisprudentia enim ducit originem omnium maxime ex fontibus legis naturalis, quae non hominum ingeniis excogitata, sed nobiscum nata est, quam non didicimus, sed ex naturae principiis hausimus, ad quam non docti sed facti, non instituti sed imbuti sumus, quaeque non modo senior est, quam aetas populorum ac civitatum omnium, sed aequaeva illius coelum ac terras tuentis et regentis Dei, a quo mentibus hominum infusa ac insculpta est. Haec nihil aliud est quam lex moralis seu ratio naturalis hominum ingeniis in hunc finem insita divinitus, ut discrimen honestorum ac turpium ad regendos hominum mores et ad ipsum Deum, in quem omnia dirigenda sunt, referendos ostendat. Iam vero quid aliud est tota sacrarum literarum compages, quam explicatio ipsius Decalogi, excepto tamen Evangelio, quod Filius Dei ex arcano coelestis Patris sinu delatum hominibus communicavit. Nec tamen, dum haec dico, duas diversas facultates, sublatis earum discriminibus, confundi velim. Divinae enim leges requirunt internam iuxta ac externam obedientiam: politicos externam duntaxat actio-

num disciplinam: illae Deum colendum, proximum diligendum, parentes honorandos, non occidendum, non furandum, non adulterandum, non falsum testimonium dicendum, non concupiscendum generaliter praecipiunt: hae cuncta de his decreta angustius determinant, ac ad societatem generis humani referunt, et tam virtutibus praemia proponunt, quam delectis quibusvis certas civilesque poenas irrogant. Inde non inutiles de iuribus quarumlibet personarum, de tutelis, de testamentis, de haereditatibus, de obligationibus, de homicidiis, de adulteriis, de furtis, de falso, de vi privata ac publica, de peculatu, de plagio, de ambitu, de omni stellionatu eorumve poenis doctrinae ad praescriptum legis naturae ac analogiam sacrarum literarum a Iureconsultis concinnatae sunt. Inde etiam tot mere iuridici in Sacra scriptura iudicis, tribunalis, litis, protestationis, actoris, rei, causae et rerum similium ex intimis Iurisprudentiae visceribus transumptarum termini usurpantur. Taceo de cognatione, agnatione, affinitate, sponsalibus, nuptiis, dotibus, rebus parafernis, divortiis, poenis inutilium incestarumque nuptiarum, adulteriorum, et similibus controversiis mere iuridicis, in quibus cognitionem iuris Theologo necessariam omnino esse iudico, quod tamen pace bonorum dictum velim.

Iam vero quantum Iurisprudentia conducat Philosophiae, et quantam cum ea habeat cognationem vel ex eo patet, quod utraque verissime definiatur cognitio rerum divinarum et humanarum, ac proinde non immerito ea vera ac non simulata philosophia ab imperatore appelletur. Quod enim Philosophi in umbra ac otio de moribus hominum, de legibus, de republica, de oeconomia disputant: id Iurisconsulti in

luce hominum ac publica societate generis humani tractant, et ad usus rerum publicarum sapienter accommodant. Et certe Iuris doctrina cum alia omnia tractat longe uberius ac utilius, quam practica pars philosophiae, tum maxime iustitiam, virtutem illam ipso lucifero splendidiorem, a qua tanquam rivulus uberrimus derivatur, et cuius normam ac analogiam in omnibus praeceptis ac legibus sequitur. Proinde non immerito iudicat parens eloquentiae uno XII tabularum libello omnes philosophorum bibliothecas et auctoritatis pondere et utilitatis ubertate superari. Et eam ob causam refert idem eloquentissimorum Iureconsultus more apud Romanos non illaudato fuisse receptum, ut praecepta XII tabularum non secus ediscerent pueri, ac apud nos solent prima literarum elementa memoriae mandari. Malebant enim doceri suos liberos non prolixis philosophorum disputationibus, sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coercere cupiditates, neminem laedere, honeste vivere, suum cuique tribuere, ab alienis mentes, manus, ac oculos abstinere. Quamobrem non immerito videtur etiam nostra tempestate haec scientia non tantum e scholis non explodenda ac eliminanda, sed etiam semper explicanda, ac Politicis Ethicisque praeceptis, tanquam eorum fastigium ac consummatio, adiungenda. Quod si fieret, minus certe haberemus imperitorum iudicum ac procuratorum, qui quasi sola ex omnibus Sapientiae doctrinis Iurisprudentia non discenda foret, ita sine omni liberali eruditione ac iuris cognitione ad tractanda iudicia prorumpunt.

Sed et Oratoribus magnarumque rerum procuratoribus ac legatis prudentiam iuris civilis maxime necessariam esse longo ipse Oratorum Princeps ser-

mone demonstrat. Quomodo enim poterit causam aliquam magnam perorare, scelera supplicio constringere, innocentiam iudiciorum poena liberare, languentes ad decus inflammare, et quemcunque in animis motum res et causa postulaverit, eum dicendo vel excitare vel sedare, si iura suae civitatis ignoraverit? Erit enim sine cognitione huius facultatis peregrinus, hospes, ac advena in ea patria, in qua praesidium clientibus, opem amicis, cunctis civibus lucem ingenii ac consilii porrigere, et quasi totius oraculum reipublicae esse debebat. Fremant licet omnes: dicam tamen quod sentio, iurisprudentiae cognitionem adeo facultatis Oratoriae studiosis esse necessariam, ut nulla Oratoria Ciceronis praecepta, nullae orationes, aut Livii, Taciti, ceterorumque veterum historiae sine adminiculo eius recte intelligi possint nedum penitus introspici.

At forte Grammatici, Rhetores, Poetae, ac ii, quibus elegantia latinae linguae cordi est, hac scientia carere poterunt, ex qua, etiam si omnia Ciceronis opera, in quibus demum solis vera ac solida consistit eloquentia, perirent: latina tamen lingua quasi postliminio in integrum restitui posse iudicatur. Iam vero ut ex umbraculis eruditorum ac otio literario in solem ac pulverem ipsamque aciem progrediamur, quis erit ordo politiae tam summus, aut tam infimus, qui non hac scientia indigeat, nisi quenquam ignoratione iuris excusari censeamus, quod statuere non possumus.

Inprimis sane principalem majestatem decet leges patrias cognoscere, quibus ut totum reipublicae corpus ad instar periti Medici tueri ac curare, sic seipsam subiicere et alligare debet. Sin autem a summo capite ad inferiora Reipublicae membra descen-

dero: vere hoc mihi videor dicturus, sine legibus non domum ullam, non civitatem, non ordinem, non regnum, non universum genus hominum, non rerum naturam, imo ne ipsum quidem mundum stare posse. Nam et hic cum sit una quaedam ac communis Dei hominumque civitas: Deo tanquam summo imperatori ac Legumlatori certa lege paret. Quare summi quique viri hanc legum doctrinam et cognoscendam et praestantissimis ingeniorum monimentis posteritati commendandam semper existimavere. In quo genere si sacrorum authorum exempla requiris: praeter Moysem, quo antiquiorem nec legislatorem ullum nec scriptorem habemus: Augustinum dabo, Tertullianum, Cyprianum, Arnobium et reliquos ex antiquitate Patres sanctos, quos in iure civili doctissimos fuisse palam est. Si Philosophos habere cupis: proferam Platonem, Aristotelem, Phaleam Chalcedonium, Hippodamum Milesium, Solonem et Draconem Athenienses, Lycurgum Lacedaemonium, Zaleucum Locrensem, Charondam Cataneum, Philolaum Thebanum, Pittacum, Androdamanta, et his longe plures, qui partim ipsi salutares Rebuspublicis leges condidere, partim vero doctissima de legibus ferendis condendisque monimenta reliquere. Sin autem Regum ac Imperatorum authoritatem desideras: eorum vero in primis ingentem cum in aliis regnis, tum maxime in imperio Romano numerum recensere possum. Hi enim, Iustiniano Coryphaeo, tantum in condendis legibus praestitere ceteris nationibus, ut si omnia omnium gentium instituta in unum conferantur, cum his Romanorum legibus prudentia, aequitate, pondere, ubertate, nequaquam ullo modo comparanda videantur. Quo magis miror, cur nostri homines non solum tantopere hanc artem

despiciant ipsi, sed etiam aliorum operam ac industriam in hoc studiorum genere positam vitio vertere non vereantur. Nec est quod mihi quis obiiciat, haec encomia in imperio Romano de legibus imperatoriis concedenda esse: in Vngaria et Transylvania, ubi ius civile non observetur, nullum penitus locum habere. Quamvis enim multa sint in iure Romano, quae apud nos nullum usum habeant: tamen dubium non est, quin quicquid bonarum, rectarum, salutariumve legum Decreta Vngarica habent, id omne ex iure Romano transumptum sit. Imo quicquid naevorum ac defectuum leges nostrae continent, quibus iusto plus abundant, id certe nonnisi ex his ipsis Romani iuris fontibus corrigi supplerique potest. Est enim ius civile quasi parens et Oceanus omnium municipalium statutorum, quae quo propius ad aequitatem eius accedunt, eo rectiora certe et perfectiora fiunt. At dicat quis reformationem nihilominus Decreti Vngarici tot seculorum consensu confirmati frustra tentari ab homine privato, et eo quidem, qui nunquam in foro iudiciorum versatus sit. Equidem fateor tantum in Republica contendendum homini cordato esse, quantum ratione probari persuaderique civibus possit, vim neque patriae, neque parenti, ut Plato consulit, afferre oportere. Proinde si quis privatus et obscurus homuncio ex umbra literaria progressus ita reformationem patrii iuris institueret, ut novas leges condere, easque invito populo observandas imponere conaretur: an hic

Spectatum admissi risum teneatis amici?

Verum enimvero si quis eo sua studia dirigat, ut meliora prioribus seu consilia, seu instituta iustis rationibus volenti patriae privato studio persuadere conetur: eum ego non reprehensione, sed laudibus ac praemio di-

gnum esse iudicaverim. Vt enim in templo Dei offerebat olim unusquisque quod poterat, aurum, gemmas, byssum, purpuram, hyacinthum: ita nunc nihil impedit, quominus alii patriam armis, alii consiliis, alii laboribus, alii scriptis, alii denique aliis officiorum generibus iuvent ac ornent. Haec ego quamvis saepius mecum in Germania considerarem, et aliquid patriae remedii in hoc genere adhibere cuperem: nunquam tamen eo audaciae progredi fuissem ausus, ni alienae disciplinae cura in haec iuris sacraria magis praeter spem delatus fuissem, quam mea sponte devenissem. Eram praepositus alienis studiis, quibus ut consulerem, magis etiam, quam meis, operae pretium erat. Id quod tanta fide, industria ac assiduitate feci, quantam Deus Opt. Max. ac boni doctique viri, quibuscum viximus, testari possunt. Proinde cum eius, qui meae fidei commissus erat, profectui satisfacere eumque politicis hisce studiis imbui maxime cuperem: coepi quosdam excellentes Germaniae ac Galliae Iureconsultos obnixius rogare, ut non graventur ius nostrum Vngaricum institutis imperialibus coniungere. Cognoveram enim leges nostras non solum ordine confuso collectas ac stylo squallido conscriptas esse, sed etiam plurimis naevis atque defectibus scatere. Verum hoc ego ab iis impetrare non potui, vel quod vernacula quadam characteris obscuritate ab hoc instituto deterrerentur, vel quod maioribus occupati studiis nollent minoribus iisque alienis sine maxima mercede operam suam navare. Quare coepi egomet nulla certe ambitione, sed sola alienae opis desperatione id a me invito extorquere, quod a doctissimis iureconsultis impetrare non potueram. Sed cum nec doctrina, nec bono otio ita abundarem, ut sine cortice

in tanto iuris Oceano nare possem, et sine Theseo hoc opus nunquam a quoquo tentatum me absoluere posse considerem: feci id quod prudentes viatores in vastis ignotisque locis facere consueverunt. Proposui enim mihi institutiones civiles ac Vngaricas, ex quibus hanc legum Romanarum ac Pannonicarum concordantiam concinnarem. Itaque eam secutus componendi Syntagmatis huius formam, quam Cicero in Oratore delineat, ac, quo captui discentium magis consulerem, in morem Dialogorum erotematica forma usus, totam iuris scientiam, ut assolet, in quatuor personarum, dominiorum, obligationum, et actionum genera totidem libris comprehensa revocavi, generibus species subieci, easque cum definitionibus expressi, tum exemplis illustravi. Ac, ne pluribus omnia recenseam, ita Ius Vngaricum imperiali coniungere conatus sum, ut illius naevos huius aequitate temperarem, defectus ubertate supplerem, confusionem methodo corrigerem, squallorem et barbariem elegantia mitigarem ac expolirem. Equidem praevideo animo, quam multi futuri sint, qui hosce meos labores non tantum contempturi, sed etiam multis nominibus reprehensuri sint. Alii enim desiderabunt brevitatem, alii requirent ubertatem, nonnulli carpent methodum, quidam calumniabuntur obscuritatem styli, non pauci superfluitatem, contrarietatem, ambiguitatem,, insolentiam, et sexcenta alia vitia notabunt. Sed considerent aequi lectores velim, me, qui primus hanc iuris civilis ac Vngarici coniunctionem molitus sim, haud quaquam potuisse perfectum in hoc genere opus efficere. Non enim simul nascuntur artes et perficiuntur: sed ut in aliis scientiis, ita in hac legali facultate adhiberi solet paulatim diligentia, quae varie dispersa colligat, dissoluta conglutinet, divulsa

ratione quadam constringat, superflua resecet, deficientia ita suppleat, ut tandem ars perfecta ac omnibus numeris absoluta emergat. Existat igitur aliquis e posteris, qui, quod ego in recensendo iure Vngarico ob ingenii tenuitatem et alias multiplices causas non potui, id ipse perficiat, redundantia tollat, hiantia expleat, contraria conciliet, et omnibus iis naevis, quos in hoc opere reprehendi posse senserit, evitatis, leges patrias accedente publica Ordinum authoritate omnibus numeris absolutas reddat. Haec enim non ego, ut Legislator, publica authoritate promulgavi, (cum hoc non privatorum, sed principum virorum munus esse sciam), sed ut Philosophus et Sapientiae studiis addictus privato studio in meos ac eorum, qui fundamenta iuris utriusque ex ipsis fontibus animi causa cognoscere cupiunt, usus collegi. Quae sane, ut sunt imperfecta, impolita, ac (ut verum fatear, cum nunquam in foro versatus, ex sola theoria haec hauserim) quibusdam forte naevis obnoxia, nequaquam iuris publici facere cogitavi, nec certe unquam cogitassem, cognitis praesertim quorundam magnorum virorum consiliis, ni Typographus Decretum Vngaricum recusurus pro sua singulari in rempublicam literariam, atque adeo universam patriam propensione ac benevolentia id se facturum prae se tulisset. Hoc mihi non ambitio, non lucri cupido, non male sanum scribendi cacoethes persuasit, sed quod e Germania reversus sine meis vere fidelibus consiliariis, hoc est libris, quos ibi certis de causis reliqueramus, integrum fere annum hic transigere, familiaribusque meorum nuper e ditione ac tyrannide Turcica elapsorum rebus operam dare coactus fuerim. In hoc ego studio si utilitatem patriae, ad quam veluti cynosuram omnia direxi,

assecutus sum, est quod mihi gratuler. Sin minus, me tamen meae operae non poenitebit. His enim lucubrationibus videor effecisse, ut et vixisse me posteritatis, si qua iam futura diu est, patriaeque studiosum testarer, et tantam saltem legum cognitionem assequerer, ne in iis prorsus hospes ac peregrinus essem. Atque haec de iuris studio pluribus, quam statueram, dicta sunto.

Historiam autem cur tantopere nostri homines neglexerint, ut nemo hactenus ex iis clarissimas suae gentis res conscripserit: id vero longe maiori etiam admiratione dignissimum est. Nolim pluribus eius laudes exaggerare, quas omnes optimus ille dicendi sentiendique magister comprehendit, dum eam testem temporum, lucem veritatis, vitam memoriae, magistram vitae, nunciam vetustatis appellare non dubitat. Sed necessitatem silentio praeterire non possum, quae certe tanta est, quantam homines cordati facile iudicare possunt. Si unus quidam scriptor barbarus, nomine Marcus, maiorum nostrorum originem ac res gestas in adversaria non retulisset: peregrini certe ac hospites in ipso natali solo esse cogeremur. Ex eo enim Thurocius materiam scribendi sumpsit omnem, sed ita horrido, barbaro ac poetico sermonis genere usus, ut tenebras potius historiae, quam patriae gloriam suo studio conciliare voluisse videatur. Eius vestigia secuti fuere Petrus Ranzanus, et Antonius Bonfinius, homines peregrini, qui tot anilibus fabulis ac rebus exoticis obscurarunt veritatem historiae nostrae, ut dolendum sit, aliquem e nostris, qui curam eius rei suscepisset, hactenus inventum non esse. Praesertim cum Ioannes Sambucus, homo, ut nihil aliud dicam, de Historia Vngarica male meritus, etiam

ea, quae ab illis peregrinis alioqui authoribus vere ac simpliciter memoriae posteritatis commendata fuerant, tam turpiter favore partis alterius corruperit. Quo magis laudanda, et omnibus praeconiis celebranda est liberalitas, opera ac industria eorum, qui Paralipomena rerum Vngaricarum Bonfinio attexere conantur. Sed, ut mea quidem fert opinio, ad perfectionem antiquitatis nostrae hoc desideratur, ut collatis omnibus omnium in hoc genere scriptorum monimentis ac fragmentis, universa rerum Vngaricarum historia vere, breviter, ac pure, inde usque a primordio ad hanc nostram memoriam, in unum quoddam corpus ac breve compendium redigatur, et quidem redigatur a nostratibus, ne semper accersita peregrinorum industria, nostram orbi accuset infantiam ac negligentiam plus quam certe barbaram. Hoc si aut mihi unquam facere licuerit, quod iam diu cogito, et non exiguis laboribus molior, aut alius quisquam vel me impedito occuparit, vel mortuo effecerit, is certe non solum studiis eorum, qui Sapientiae doctrinis delectantur, sed etiam universae patriae rem summe necessariam atque gloriosam praestiterit. Equidem, si Deus Opt. Max. vitam mihi prorogaverit, vires ac occasionem largitus fuerit, liberalitem ac munificentiam principum virorum subministraverit, et hoc munus patriae, cui me natum profiteor, et reliqua vitae munia, quaecunque a me proficisci possunt, inter ceteros homines literatos, et patriae amantes, pro tenui mea parte praestare conabor. Interim ut hosce labores nostros, benigne lector, boni consulas, et si quid vel nostra imbecillitate vel operarum Typographicarum incuria emendandum occurrerit, pro tua humanitate condones velim. Vale, et his pro arbitratu fruere.

V.

FRAGMENTVM EX SYNOPSI PHILOSOPHIAE.

Politica, §§. 67. 68.

Causae corruptionis Monarchiae.

Corrumpitur Monarchia 1. propter contumeliam alicui subditorum illatam; 2. propter timorem; 3. propter contemptum; 4. propter damnum et afflictionem subditorum; 5. ob seditiones procerum; 6. propter successiones filiorum, qui plerumque bonis parentibus sunt peiores.

Quae corruptelae vitabuntur 1. si monarchia ad mediocritatem traducatur, neve nimis multa regis arbitrio permittantur; 2. si nec divites iniuria, nec populares contumelia afficiantur; 3. si custodia habeatur ex civibus, non ex peregrinis; 4. si (Princeps) amicorum ac consiliariorum prudentia ac opera maxime utatur; 5. si unum multis non ornet officiis; 6. si ditionem ornet ac muniat; 7. si communium rerum curam gerat; 8. si tributa non magna exigat, exacta in usum reipublicae convertat; 9. si moribus sit bonus, mitis, temperans, clemens, continens, sobrius ac vigilans; 10. si non asper sed venerabilis sit; 11. si mediocritatem in omnibus servet; 12. si virtute bellica excellat; 13. si sapientiae et studiorum liberalium ac imprimis civilis doctrinae sit studiosus ac amans; 14. si non tantum se abstinentem sed et suos continentes reddat; 15. si viros bonos honoret, malos contemnat; 16. si praemia per se, poenas per alios distribuat; 17. si pauperes iuxta ac divites foveat; 18. si nobilitatem amicitia, plebem facilitate sibi devinciat;

19. si denique quod et ordine et dignitate primas tenere debet, Deum vera pietate colat, ac verae religionis curam hăbeat, scholas et academias erigat, ac illa omnia observet, quaecunque Cyrus apud Xenophontem observasse dicitur.

VI.

ELŐSZÓ A MAGYAR SALLUSTIUSHOZ.

AZ OLVASÓKHOZ.

Jól tudom én azt, hogy az magyar nemzetnek szokása szerént sokan lesznek az olvasók közzül, kik ezt az én munkámat avagy megutálják, avagy ugyan meg is csúfolják és rágalmazzák. De minthogy én jó végre, tisztességes okokból cselekedem: afféle hitvány itéletekkel semmit nem gondolok. Mert mivelhogy egyéb foglalatosságim között ezt a bölcs historiaíró Salustiust magyar nyelvre fordítottam vala: hasznosnak itélem lenni, hogy ez az írás ne csak azoknak használna, kiknek főképpen és kiválképpen hasznokra és tanulságokra magyaráztam vala meg: hanem minden egyéb renden való embereknek is, az kiknek e könyü kezekbe jutna. Mert minthogy az embernek élete igen rövid: illik bizony, az mint ugyan ezen Salustius mondja, hogy az kiknek Isten valami ajándékát nyújtotta, ne vigyék életeket olyan hallgatással által, mint az oktalan állatok, hanem tisztességes dolgokban foglalván magokat, ne csak éltekben, hanem még holtok után is tanítsák irásokkal az embereket minden jóra. Másodszor ezért is

akarám ez bölcs írásának magyarázatját egyebekkel közlenem, hogy minden rendbelieket, de főképpen az fejedelmeket, urakat, nemesseket, és egyéb főrenden valókat édesíteném a históriának olvasására, melyekből mind egyéb jó és tisztességes dolgokat, s mind pedig hadviselésben való eszességet és jó módot tanulhatnának. Tudom ẹn azt, hogy azt szokták az paraszt katonák mondani, hogy nem könyvekből tanulják az hadviselést. De sokkal külömb itiletben voltanak amaz régi nevezetes, bölcs hadakozó fejedelmek. Amaz nagy világbíró Alexander nem szégyenlette azt mondani, hogy ő minden hadi dolgokban való bölcseséget az Homerus könyveiből tanult volna. Ez az oka, hogy még éjjel is feje alatt tartja vala, és mikor az Dárius kincse között egy megböcsülhetetlen ládát találtak volna, melynél drágább marhája Dáriusnak nem volt, és kérdenék baráti, mit akarna abban tartani: azt felelé, hogy az Homerus írását akarná. Az Scipió is, ki Afrikában az Hannibált meggyőzé és amaz hatalmas Carthago városát tövéből kiégeté, az Xenophonnak Cyrus királyrul írt Históriáját éjjel nappal mondják hogy olvasta, és minden hadviselését az szerént rendelte volna. Az L. Lucullus felől azt írják, hogy mikoron az nagy Mithridates király ellen elküldenék, semmit az hadviseléshez nem tudott. De az míg Ázsiában ére, éjjel nappal az gályákon históriákat olvasván, oly bölcs hadakozóvá lőn, hogy egynehány száz ezer embert kevesed magával megvere, és sok tartományokat meghajta. Mely dolgoknak igazsága bizony csak ebből az históriából is megtetszik, melyben az Salustius úgy mint egy tükörben nagy szép dolgokat ád az embereknek eleiben. Mint kelljen az bölcs és eszes tanácsoknak szól-

lani, igen szépen megmutatja az Iulius Caesar, Marcus Cátó, és egyéb fő tanács urak példáiban. Mint kelljen az nemes rendnek és főfő embereknek vétkeket megdorgálni, a C. Marius és C. Memmius példájában eléggé megjelenti. Mint kelljen hadra készülni, sereget gyűjteni, tábort járni, sereget állatni, népet biztatni, és minden dolgokban az jó hadnagyoknak magokat bölcsen és jól viselniek: nagy eszesen és világosan mint egy tükörben megjelenti a Metellus, Marius, Petreius, Sylla, és Iugurtha képökben, kik fejenként bölcs országos hadviselő fejedelmek voltak. De viszontag az Calphurnius, Albinus, Aulus Turpiliusnak és egyebeknek nevében, szépen kiábrázza, kik legyenek az tudatlan és tunya hadviselők. Mint kelljen az nemes rendnek az községhez és viszontag az községnek az felső rendhez magát tartani, honnan indúljon az pártolás, és miképpen kelljen annak eleit venni, az Róma városnak állapatjából igen szépen megmutatja. Az országárulásnak eredetiről is, okairól, kinyilatkoztatásáról és büntetéséről az Catilina, Lentulus, Cethegus és az többinek példájában igen világosan mindeneknek szemei eleiben terjeszti. Summa: valamennyi vers ebben az historiában vagyon, annyi bölcs értelem és tanuság adatik ezekből minden renden való embereknek. Harmadszor akarék ez dologgal minden rendbeli tudós embereknek, de főképen az felső renden valóknak példát adni, és úgymint utat mutatni, mint kellene tisztességes mulatságokkal magokat gyönyörködtetni, és úgymint egyéb gondjoktól megújítani. Sok bölcs és tudós emberek vadnak az mi nemzetünkben, még az főrendeken is. De azok szégyenlik és restelik efféle tisztességes mulatságban foglalni magokat, hanem mikor egyéb dol-

gokat elúnják, tobzódással, vadászattal és egyéb efféléyel múlatják idejeket, melyek az mint az bölcs mondja, szolgákhoz illendő dolgok. Nem azt cselekedte Cicero, Sulpitius, és egyéb fő tanács urak, hanem bölcs könyveknek olvasásával avagy irásával gyönyörködtették magokat egyéb gondviselésök között. Ki lehetett nagyobb úr és fejedelem Iulius Caesárnál? De nem szégyenlett ő, nem hogy históriát, hanem még grammatikát is írni. Tudja vala ám az, hogy nem árt az penna az kópiának, sem az könyv az paisnak. Most is az olaszok, németek, és egyéb nemzetségek között mind Aristotelest, Cicerót, Virgiliust, és mindenféle bölcs embereknek irásokat az ő nyelvekre megfordítják, és azoknak nagy hasznát is veszik. Az okáért az mi nemzetünkben lévő főtudós embereknek is igen jó volna tisztességes mulatságban avagy idejekben való dolgoknak históriáját megírniok, avagy Iulius Caesar, Livius, Tacitus, Curtius és egyéb efféle bölcs historikusoknak irásokat magyar nyelvre fordítaniok. Úgy tanulnánk eszességet, és úgy tudnók megböcsülleni efféle munkákat. De mostan szintén úgy vagyon dolgunk, kik effélében munkálkodnának, mint amaz bölcs Theodorus Gázának, ki mikor az Aristotelesnek az állatokról írt históriáját görögből deák nyelvre fordította volna, és nagyszépen összeköttetvén, és kivül megaranyoztatván, egy fejedelemnek bemutatta volna, azt reméllvén, hogy ennyi megböcsülhetetlen munkáért valami nagy segítséggel ajándékoztatnék meg: az fejedelem megkérdvén miben állana az könyvnek aranyozása, csak annyi segítséggel lőn neki, az menit az könyvkötés ér vala, annyi munkáját olyan bölcs embernek semmire böcsülvén. Végezetre akarám ezzel az munkával

az én örvendetességemet is megmutatnom ahoz a keresztyénségnek győzedelméhez, melyet most a kegyelmes Isten hozzánk megmutatott, és naponként hatalmával öregbít. Mert micsoda ember volna az, akki az Istennek ilyen csudálatos jótéteményén nem örülne, és örömét külsőképpen is, az mint lehetne, meg nem mutatná? Ím nem sok időtől fogva az Úristen Bokcsát, Varsóczot, Facsádot, Lippát, Jenőt, egész Havaselföldével és Moldovával, a keresztyéneknek kezekben adta, hogy az magyarországi győzedelemről semmit ne szóljunk. Ki nem csudálkoznék és nem örülne azon, hogy ilyen világbíró fejedelemnek, országos hadát az kegyelmes Isten a mi fejedelmünk által megvereté, és megszégyeníté, nem különben mint ama nagy Góliáthot megveré régen az kis Dávid által. Melyekből mit itilhetünk egyebet, hanem hogy a hatalmas Isten cselekedik az mi fejedelmünk által az pogányságnak megverésében, és az keresztyénségnek megszabadításában. Melyet hiszem hogy az Úristen bizony az egész keresztyénségben nevezetessé teszi és még ennél is nagyobb méltóságokra emeli, hogy ha az Istennek jótéteményével hálaadással akar élni. Mind ezekért az okokért akartam ezt az históriát nyelvünkön kibocsátanom, melyben noha sok igéket nem teljességgel magyarázhattunk ki, minémük az Consul, Proconsul, Praetor, Tribunus plebis, és egyéb affélék: mindazáltal az mint ennyi foglalatosságim miá lehetett, azon igyekeztem, hogy igaz magyarázat lenne. De ha mi fogyatkozás volna benne, illik hogy arról bocsánat adassék. Melyet ha ki nem akar cselekedni, magyarázza ü jobban, avagy más irásnak fordításában mutassa nagyobb serénysé-

gét. Legyetek egészségben. Datum die Divi Michaelis Archangeli 1595.

VII.

EPISTOLA AD IO. TELEGDIVM.

Ioannes Decius Barovius Ioanni Telegdio S. P. D.

Cum nuper mihi Literaturam Hunno-Scythicam exhibuisses, et an dignam publicatione eam iudicarem interrogasses, non solum honestos Tuos hac in re conatus laudavi, sed etiam ut primo quoque tempore promulgares, et author et adiutor fui.

Etsi enim non dubito, quin ludicrum et puerile videatur non paucis, tempus in hisce Literis vel propagandis, vel etiam discendis consumere: tamen ego prorsus diversum sentio, remque dignam esse iudico, quae non solum nostrae genti, sed etiam exteris nationibus innotescat. Primum enim, si aliae omnes coniecturae nos deficerent, ex his tamen solis literis certo colligere possumus, Gentem Vngaricam esse longe antiquissimam, et ab orientalibus illis Asiaticisque Scythis oriundam, a quibus Cyrum, Darium, et alios potentissimos Monarchas devictos legimus. Nam sicut Hebraei, Syri, Chaldaei, Arabes, Turcae, ceterique orientales a dextra sinistram versus contra Graecorum Latinorumque morem exarant suas Literas; ita etiam haec nostra Elementa simili ratione scribuntur. Id quod vel ex eo patet, quod non solum communem pronunciandi, atque scribendi, inflectendique cum Hebraeis vocabulis rationem nostra habeant: sed etiam sexcenta et amplius reperiuntur, quae tam

apud Hebraeos, quam apud nos eandem pene significationem obtineant. Deinde utut haec nihil ad huius Literaturae commendationem faciant, tamen honestissimum semper habitum est unamquamque gentem peculiari Literatura uti ac frui. Videmus enim paucissimas esse gentes, alioqui civilitate et potentia excellentes, quae peculiaribus Literis linguas suas exprimere possent: nam certe nec Itali, nec Hispani, nec Galli, nec Germani proprios habent characteres, sed eorum populorum literae, ex latina lingua, tanquam fonte, promanarunt. Graeci quidem gloriati sunt se ex Phoenicia literas nescio quas attulisse, alias vero ex gruum volatu excogitasse, in eumque, quem nunc videmus ordinem, digessisse. Vnde non erubescunt inventionem Philosophiae atque omnis scientiae et antiquitatis sibi arrogare: sed vel hae ipsae literae nostrae fabulas eorum abunde refutant, ac certis testimoniis demonstrant Asiaticos Scythas et vetustiores et populo Dei longe propinquiores ipsis fuisse: literarumque scientiam et sapientiam ab Hebraeis ad Asiaticos, ab his ad Graecos demum promanasse. Iam vero si vel numerum literarum nostrarum spectes, omnes aliarum gentium characteres superant; vel elegantiam consideres, nullis certe exterorum elementis cedit. In hoc vero literae nostrae aliarum gentium literas longis etiam parasangis superant, quod et sine punctis scribuntur, et pronunciationes omnes nostrae multo quam aliarum nationum literae perfectius exprimunt, et denique illis omnibus facilius addiscuntur. Graecam, Hebraeam, Latinam linguam toto vitae curriculo vix mediocriter addiscere possumus: Germanicam, Gallicam, Hispanicam difficillime inbibimus, et ad eas ex arte addiscendas et percipiendas multis libris,

multis expensis, papyro, calamo, atramento, et nescio quibus aliis multiplicibus instrumentis opus habemus : has vero nostras literas facillime, brevissimoque tempore quispiam addiscere potest, easque sine ullis libris, calamis, atramento, papyro, vel lignis instar Scytalae Lacedaemonicae, vel aliis quibusvis materiis nullo negotio inscribere. Quamobrem equidem dignas hasce literas esse iudico, quae non solum in omnibus scholis pueris proponantur et instillentur, sed etiam quas omnium ordinum nostrates homines, pueri, iuvenes, senes, viri, mulieres, nobiles ac rustici, breviter omnes, qui Vngaros se nominare volunt, addiscant.

Laudo ego propositum Tuum, quod haec Linguae Scythicae Rudimenta collegeris, et discere volentibus communicare volueris. Etsi enim breviora sunt et rudiora, quam forte quis desideraret, tamen non diffido, quin alii quoque reperiantur, qui hoc exemplo, haec linguae nostrae praecepta amplificare et exactius tradere velint. Ianus ille Pannonius Episcopus Quinque Ecclesiensis, nostrorum poetarum celeberrimus cum tanta doctrina et autoritate praeditus fuisset, tamen non erubuit Vngaricam Grammaticam conscribere; quam si maiorum nostrorum negligentia non amisissemus, haberemus certe, quo in hoc quoque studii genere gloriaremur. Nunc cum illa interciderit, et Tu recte facis, qui nostrae Gentis Literaturam ab oblivione vindicare studes; et alii, qui maximis forent digni laudibus, si Vngaricam Grammaticam, nativorumque vocabulorum et proverbiorum origines ad praescriptum artis elaborarent.

At si iam cum Graecis primariam magna ex parte amisimus potentiam, et (ni Deus pro sua clementia averruncet) amissuri totam videmur: saltem

linguam, et res gestas, ac literaturam immortalitati consecremus. Quamquam si id, quod sentio, fateri licet, meliora omnia de interitu imperii Turcici spero: augurorque hanc divinitus genti nostrae gloriam reservatam, ut non multo post armis Vngaricis Dei beneficio Turcica potentia inclinetur. Quod ut Deus pro sua clementia faxit, Vosque nobiscum, ac cum tota Ecclesia Orthodoxa conservet, ex animo precor. Datum ex Foro Siculorum 5-a die Martii 1598.

VERA EFFIGIES IOANNIS DECII BARONII.

A Lugossy tanár úrnál lévö eredeti egykorú fametszet hasonmása.

TARTALOM.

Lap

LIBER QVARTVS.

LIBER QVINTVS.

Lap

LIBER SEXTVS.

LIBER SEPTIMVS.

LIBER DECIMVS.

DECAS VNDECIMA.

LIBER PRIMVS.

Lap

LIBER SECVNDVS.

IOANNIS DECII BAROVII

COMMENTARIORVM

DE REBVS VNGARICIS

LIBRI QVI EXSTANT.

Historia est testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuncia vetustatis

CIC.

SERENISSIMO INCLITOQVE

PRINCIPI AC DOMINO, DOMINO SIGISMVNDO,

DEI GRATIA TRANSYLVANIAE, MOLDAVIAE, VALACHIAE, TRANSALPINAE, SACRI ROMANI IMPERII PRINCIPI, DOMINO PARTIVM REGNI VNGARIAE, COMITI SICVLORVM &c. DOMINO SVO CLEMENTISSIMO S. P. D.

NIHIL magis decet eos, Serenissime Princeps, Domine Clementissime, qui gubernaculis reipub. praesident, quam ut praeclaras, salutaresque res, quoad vixerint, summa semper ope gerant, easdemque in publica historiarum monumenta referendas curent. Nisi enim Clarissimma Principum facinora, opera doctorum hominum literis mandentur, atque iustis Encomiis celebrentur, idem certe tumulus, qui corpora eorum contegit, famam quoque obruet, ac nomen e posteritatis memoria delebit. Atqui si veterum Regum, atque Principum exempla intuebimur: reipsa profecto comperiemus, perennis eos gloriae gratia tam domi, quam militiae cuncta praestitisse. Quid enim ego Herculem illum, quid Cyrum, quid Alexandrum Magnum, quid Scipiones, quid Ciceronem Patrem Patriae, et infinitos alios Heroas commemorem, qui certe non nisi perpetui nominis ad seram posteritatem longa serie transmittendi studio, tot, tantosque labores pertulerunt.

Verum enimvero nequaquam tot tantaque pericula tam libenter subiissent, nisi credidissent fore aliquos, qui praeclara ipsorum gesta scriptis suis, ceu

illustri quodam, semperque duraturo monumento aeternitati consecrarent, proinde sapientissimi illi, ac Celeberrimi Principes, solebant olim consuetudine nunquam satis laudata, non unum, atque alterum, sed complures viros eruditos secum habere, honestisque stipendiis alere, ut ea, quae praeclare a suis Principibus ipsi viderunt geri, in adversaria confestim, tabulasque postea publicas bona fide referrent, quae cum saepe mecum cogitarem, et summam belli Sinanici historiis nostris Vngaricis attexere conarer, diu, multumque mecum consideravi, possemne tuto, ac cum bona tuae Serenitatis gratia laborem hunc suscipere. Mihi enim tametsi literatas huiusmodi lucubrationes plerique mortalium contemnant, tamen imprimis arduum, periculosumque videtur, res gestas scribere. Primum quod facta dictis exaequanda sunt, quod cum laude praestare, non vulgaris semper ingenii habitum est. Deinde quia plerique, quae delicta reprehenderis, malevolentia, et invidia dicta putant: ubi virtutes aliquorum laudaveris, velificationi, et assentationi tribuunt: ad haec in tam mirabili, invidiosa, tragicaque materia, qualis haec fuit. Maximae autem difficultatis, maximique iudicii est, ita historiam contexere, ut nec partes ipsae offendantur, et ipsa sacrosancta veritas inviolata posteritati tradatur. Quibus accessit, et haec incommoditas, vel praecipua, quod ego procul a Repub. nemoribus Musarum abditus, et non exiguis propagandarum ad seros nepotes liberalium artium laboribus occupatus, vix, ac ne vix quidem potuerim, citra defectus, ipsam rerum, prout gestae sunt, seriem ab hominibus quibusdam politicis, qui mihi hac in re usui fuissent, rite cognoscere. Imprimis vero maiorem in modum extimescenda mihi fuit indignatio tuae Sere-

nitatis, ne, si forte quippiam imprudens historiae imseruissem, quod tuam Principalem Maiestatem merito potuisset offendere, praesentissimum capitis discrimen, et, dum gratiam, atque clementiam Serenitatis Tuae capto, periculum mihi crearem. Quae quamvis me ab hoc incepto, non temere absterrere potuissent, omnibus tamen illis impedimentis posthabitis, conatus sum in hac decima meorum Commentariorum Decade res gestas proximi triennii maxime memorabiles breviter, ac quantum assequi potui, verissime complecti. Primum quidem, ut admirandas Dei Optimi Maximi res, quae paucis hisce annis contigerunt, iustaque eius iudicia, quae in multos mortales exercuit, posteritati traderem. Deinde, ut historiis Patriae pro mea parte virili, et ego consulerem, nec tantas nostrae aetatis res perpetuis oblivionum tenebris involvi, quantum in me situm esset, desidiose paterer. Imprimis vero Augustam, Venerabilemque tuae Serenitatis famam, atque gloriam non solum apud domesticos populos, sed etiam apud externos, verissima rerum gestarum historia inter ipsos promulganda, contra malevolos tuerer, atque defenderem. Non enim puto Serenitatem tuam latere, quam multi mortales, hac tragoedia penitius non intellecta, sinistrum de actis Serenitatis Tuae iudicium ferre, virulentosque, praesertim in exteris regionibus sermones spargere non vereantur. His maledicorum voculis quomodo obviam iri, oraque eorum obturari possent, equidem non video, quam ut verissima rerum gestarum historia in lucem edita, iustaque Apologia promulgata, famam, dignitatemque suam, Serenitas Tua etiam in peregrinis regionibus orbis Christiani, longe lateque tueatur. Nec solum hanc Historiam verissime descriptam eorum, qui ad-

huc in vivis sunt, sed etiam posterorum gratia omnino exstare necesse est. Erit enim procul dubio inter eos etiam, qui post nos nascentur, sicut inter praesentes fuit, magna dissensio, cum alii laudibus ad coelum res gestas Serenitatis Tuae efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi verissima, atque luculentissima harum rerum historia ad eos propagetur. Serviat igitur, necesse est, Serenitas Tua iis etiam iudicibus, qui multis post seculis de Serenitate Tua, ac omnibus eius gestis, multo, quam praesentes, incorruptius, quippe, sine odio, et amore, iudicabunt. Nec enim haec Serenitatis Tuae vita dicenda est, quae corpore, ac spiritu continetur, quaeque propter naturae fragilitatem, et instabiles humanae fortunae casus, brevis iuxta, ac incerta est. Illa inquam, illa vita tua est, Serenissime Princeps, quam propter egregia in patriam merita coelitus a Deo donandam: fera nepotum posteritas alet, quae vigebit memoria seculorum omnium, quam ipsa aeternitas semper intuebitur, nec ulla unquam temporum delebit oblivio. Ad hanc igitur vitam Tua Serenitas aspiret, hanc gloriam, nullo unquam tempore intermorituram, sectetur, oportet, quae est illustris quaedam, et pervagata multorum, magnorumque, vel in suos cives, vel in patriam, vel in omne genus hominum fama meritorum, atque beneficiorum. Huic Tua Serenitas inserviat, huic se clarissimis in omnes hominum ordines benefactis voveat, oportet. Quaequidem iam, quae miretur, pridem multa habet, nunc etiam quae laudibus in coelum evehat, magno desiderio exoptat. Quis enim non miretur, hanc provinciam, tot undique circumventam hostibus, tamdiu, tamque feliciter a Tua Serenitate gubernatam? tot clancularia adversus se consilia tam sagaciter ani-

madversa, tantorum in se procerum coniurationem repressam, tria maximi momenti Regna a Turcico Imperio avulsa, Christianoque foederi adiuncta, tantam Tartarorum multitudinem, Turcarumque copiam, felicibus Tuae Serenitatis fusam fugatamque auspiciis! ac ut reliqua tumide ne recenseamus, quae sperare licet, tot tantasque res duobus saltem hisce, tribusve annis, tam prudenter, excelsoque animo, in hac florenti aetate gestas! obstupescent certe haec omnia posteri, et majorem in modum mirabuntur. Nam, si verum, citra omnem adulationis suspicionem, dicere liceat: quod Transylvania, Moldavia, Transalpina, hoc est, uno verbo: tota Dacia a Turcico Imperio desciverit, Sacroque Romano Imperio incorporata sit; quod Poloni, ac Veneti idem contra Barbaros consilium agitent: quod Princeps Imperii, ac ceteri Reges Christiani sacrum contra Barbaros foedus iniverint: quod Christianus orbis, capto Iaurino, bene sperare audeat: quod ex tanta Tartarorum multitudine paucissimi evaserint: quod tot, uno duntaxat anno, Turcarum millia caesa sint in Transalpina, et Moldavia: quod tantus captivorum Christianorum numerus, e dira servitute in pristinam libertatem assertus sit: haec certe omnia secundum Deum, uni Tuae Serenitati accepta ferenda sunt, cuius exemplo totus Christianus orbis, et confirmatus in sacro foedere, et excitus ad bellum Barbaris inferendum omnino videtur. Proinde si, quod optari debet, sperare fas est, auspicatus sacro huic bello finis contigerit: nullum sane dubium est, quin inter omnes reliquos christianae reipub. duces, in Clarissimum, et longe Celeberrimum Principem, quod et nunc factum videmus, Serenitas Tua evasura sit. Sin autem secus, quam optamus, atque speramus,

res iam coepta contingeret, quod omen Deus Clementissimus sua potentia procul a nobis averruncet, recta tamen piissimi consilii, atque propositi conscientia, tantaque virtus, ipsa etiam sine felici successu abunde magnum sui praemium Tuae Serenitati foret. Quis igitur haec non miretur? quis non suspiciat? quis non obstupescat? verum enimvero principia sunt haec rei duntaxat feliciter gerendae, initia aeternae gloriae, divinis virtutibus acquirendae. Haec iam Serenitati Tuae reliqua pars est: hic restat actus: in hoc summa ope elaborandum est, ut quod in dies laudabiliter facit, civilis huius dissidii, Tragoediaequae incendium salute patriae restinguat, Rempublicamque tam foris vigilantia, diligentiaque fidissimorum ducum contra externos hostes tueatur, quam domi honestis legibus, ac libertate florentissimam efficiat, paternaque moderatione, ac clementia vinculis adamantinis devinciat. Sed ne Soli lucem inferre videar: quamvis multa me deterrere potuissent, ne hoc, quicquid est, laboris Tuae Serenitati offerrem: singularis tamen Tuae Serenitatis Clementia, et cum omnium in bonas literas favor, tum in me privatim benignitas effecit, ut primum omnium Tuae Serenitati has meas lucubrationes offerrem. Primum ut quoniam Syntagma legum Caesarearum, ac Vngaricarum, felici quodam omine coniunctionis Daciae totius cum Imperio Romano, maximis certe meis laboribus elucubratum, Tuae Serenitatis nomini consecraveram, eidem etiam hanc postremam meorum Commentariorum Decadem, uti tunc promiseram, inscriberem; deinde ut fidem meam exsoluerem, et aliquam Historiae Vngaricae partem, partim ex fragmentis cuiusdam digestam, partim proprio meo marte elaboratam, exhibendo, aliquem An-

nalium Hungaricorum pari modo digestorum, gustum nostris hominibus praeberem, quos aliquando, Deo auspice integros promulgare, si liberalitas Serenitatis Tuae, annuerit, conabor. Ad haec, ut quoniam proposui, Serenitatis Tuae famam, atque principalem dignitatem hoc scripto contra sinistram hominum Censuram tueri, Tua imprimis Serenitas quicquid addendum, vel detrahendum, vel etiam immutandum in eo, imo, supprimendumne, an promulgandum sit, secum ipsa iudicaret. Nam ego hoc, quicquid est laboris, Tuae Serenitatis tamquam Principis eruditissimi, et sapientissimi iudicio trutinandum, limandum, examinandum, corrigendum subiicio. Quamobrem Serenitatem Tuam etiam atque etiam oro, ut has meas vigilias non exiguis laboribus elucubratas, illustri gratia excipere, atque me, operas pensaque Reipub. qualia possim, tradentem, benignitate Sua, atque munificentia Principe digna complecti non dedignetur, ut siquid in iis desideraretur, clementer id mihi condonare, et ut mutari possit, suggerere, pro suo, erga sui nominis existimationem, studio non gravetur. Spero tamen, et apud principalem Tuam Serenitatem Dominum meum Clementissimum, et apud nostros homines, talibus alioquin literatis laboribus non satis aequos, gratiam me aliquam esse, hoc etiam nomine initurum, quod et legibus nostris digerendis, ac Imperatorio Iuri coniungendis, immensos certe, ac incredibiles labores impenderim, et Serenitatis Vestrae, rerumque patriarum praeconio pro virili mea parte non defuerim, nec, si liberalitas, atque munificentia Tuae Serenitatis, in toto terrarum Orbe decantatissima, ac celeberrima coeptis meis aspiraverit, quoad vixero, defuturus sim. Sed iam ne multis verborum ambagibus obstrepere videar, Prin-

cipalem Tuam Maiestatem ad gloriam Dei, quam diutissime valere, atque concessis divinitus novis Titulis, ac Regnorum accessionibus, quam felicissime, diutissimeque uti, frui, cupio, et opto.

Serenitatis Tuae

Servitor et Cliens humillimus
IOANNES DECIVS BAROVIVS.

LIBER PRIMVS.

CAPVT PRIMVM.

De Instituto huius Decadis Decimae.

1566. Capto Sigetho, ac Gyula arcibus Vngariae, longe munitissimis, postquam Maximilianus tot difficultatibus in dies ubique emergentibus, videt, nequaquam se Barbaris fore parem, missis ea de re nuntiis, pacem cum Selimo Turcarum Imperatore facit. Inter conditiones foederis, et haec fuit, ne liceret tormentis bellicis arces, urbesque oppugnare, interim tamen nihil obesse, quominus vellicationes, et depopulationes fierent, territoria subigerentur, imo arces etiam, ac oppida vi et dolis, modo tormenta bellica abessent, caperentur. Multae igitur, ac memorabiles victoriae iuxta, ac clades, utrinque hoc interiecto foederis tempore in Vngaria martialis ludi alea contigerunt: ut Celeberrima illa Francisci Gezty ad Nádudvarum victoria : ut bini illi nostrorum apud Sixoviam triumphi: ut Sásvárii apud fluvium Bozod clades : ut Nádasdii non procul a Buda infortunium : ut eiusdem Koppaniensis arcis expugnatio, ceteraque clarissima facinora, ut nundinarum Thúriensium direptio Duce Stephano Bathoreo facta: ut alia denique quam plurima bellicae rei monimenta. Sed his in praesentia omissis, ea nos tantum prosequi in his Commentariis statuimus, quae rupto foedere, in Vngaria, praesertim ac Dacia contra Barbaros geri coepta sunt.

CAPVT SECVNDVM.

De clade Turcarum ad Sisecum.

Annus igitur agebatur Christianae salutis 1592. cum Hazonus Bassa Boznensis partim suapte, sponte, ac saeviendi in Christianos cupiditate, partim variis nostrorum cum in Croatia, tum in ipsa etiam Hungaria irruptionibus, ac vexationibus irritatus, quinque millia ex omni suorum numero seligit, et cum iis Sisecum obsidet. Erat Sisecum in Sclavonia arcis munitissimae magis, quam claustri speciem obtinens, tam natura, quam arte bene munitum, cui id temporis nomine Abbatis Nicolaus Miskolcius homo, et consiliis circumspectus, et manu promptissimus praeerat. Sed Vicarius, ut vocant, eius grandi pecunia ab Hazono Bassa corruptus, sex annos, iam consilia prodendae arcis secum agitaverat, Bassamque eo tempore exequendae eius rei gratia evocaverat. Is postquam vi arcem se capere posse desperat, datis ad praefectum literis magnis ad deditionem arcis eum minis hortatur, et ut facilius eam Abbati persuadeat, omnia secretiora sibi eius consilia probe constare significat. Abbas comiter nuntium, diligenterque quisnam is esset, qui statum monasterii Bassae significaret interrogat, is seu fato, seu terroris incutiendi ipsis studio ductus, Abbati eum assistere significat, procul dubio Vicarium eius innuens, qui multos iam annos clancularia cum Bassa consilia, uti dictum est, agitaverat; Abbas cum esset altissimi, iuxta moderatissimique consilii homo, dissimulato in praesens dolore, legato protinus Turcico arma, pecuniam, commeatum, omnemque arcis apparatum ostendit. Eo nuntius, supra quam cuiquam cre-

dibile sit, exhilaratus, mirum in modum iam in sinu gaudebat, demonstratis igitur ei, omnibus, quae digna visu iudicari, poterant, ambos ipsos legatum, ac proditorem mensae suae adhibet, et variis sermonibus inter epulas habitis, quasi amicum erga eos foveret animum, laute ipsos accipit. Mox mensis remotis, iubet utrumque acerrime vinciri, vinctosque per fenestras palatii in Savum fluvium muros alluentem praecipitari. Exactis postea aliquot diebus, mirari Bassa, et cum praecipuis suorum, cur nuntius elapso tot dierum intervallo ad se non reverteretur, disquirere, itaque misso altero nuntio imperiose denunciat Abbati, ac adiectis pro authoritate minis, sciat, se, si forte eum contumeliose intercepisset, pari, aut etiam maiore id factum, iniuria compensaturum esse. Abbas, composito ad moderationem vultu, respondit, se nuntium ex arce omnino emisisse, quod si is ad Bassam non revertisset, eius se criminis haud quaquam teneri. Interim pollicetur se, quoniam suarum probe virium conscius, arcem ulterius tueri non posset, eam omnino Bassae traditurum, sed his conditionibus, ut exacto triduo, nonnisi selectissimos ex omni suorum numero proceres ad accipiendam arcem mitteret, non parvo enim dedecori sibi futurum, si infimae sortis hominibus tanti momenti castellum dederet. Placuit Bassae vehementer Abbatis responsum, maxime, quod citra ullam periculorum aleam, tam munita se arce potiturum speraret. Interim Abbas indictis in arce publicis precibus, opem imprimis divinam implorat: postea tormenta omnia maiora pariter, ac minora quam diligentissime instrui iubet, eaque vestibulo arcis, quam barbaris intrandum necessario erat, infodienda curat, et simul aliquot pulveris tormentarii vascula ibidem po-

sita, cespitibus aliisque id genus operimentis contegit. Dum haec aguntur, triduo iam elapso, ad praescriptum barbari tempus, quam ornatissime, et magnificentissime arci magno cum gaudio, ac spe monasterii potiundi appropinguant. Quibus Abbas visis, iubet portas attolli, iisque quingentos ex barbaris, qui reliquis genere, ac ornatu praestare videbantur, triplici agmine servato, in arcem intromitti. Postquam maxima eorum pars introiisset, Abbas claustris protinus portarum anterioribus simul, et posterioribus dejectis, iubet tormenta ad eos iam antea usus rite disposita, explodi. Iis hinc inde incensis, nonnulli eorum distracti, membratimque divulsi, periere, alii in aera vi tormentarii pulveris sublati, volitavere, omnes denique ad internecionem consumpti fuere, quibus rebus praeter omnem spem conspectis, ceteri, qui extra cancellos portarum eventum rei praestolabantur, nihil omnino antiquius habuere, quam ut in castra ad Hazonum Bassam concitato cursu contenderent, is tanta suorum, et ex iis selectissimorum quorumque clade cognita, furibundus fremere, et horrendis in verum Christianorum numen contumeliis, ac blasphemiis effusis, iureiurando se vovere, tantam suorum perniciem diro eius arcis excidio vindicaturum. Adiiciebat etiam, se, cum illi non virtute, sed dolis, ita fortissimos milites circumvenissent, palam, apertoque marte eos oppugnaturum, periculumque propediem facturum, an parvus Christianorum Deus (ita enim blasphema capita, Christum per contemptum appellant) e manu eos sua eruere possit, cuius illi potentia, numineque divino freti, tam audacter se Caesaris imperio obiicerent: habere se Mahometem longe illo potentiorem, cuius Musulmanni (ita enim se vocari gaudent) prae-

sidio fulti, mille iam amplius annis monarchiam in orbe, latissimumque imperium obtinuerint, Christianique nominis asseclas, in eas, in quibus nunc versarentur, angustias redegerint. His atque aliis blasphemiis, dirisque in coelos effusis, in furorem quasi rabiemque actus domum se contulit.

CAPVT TERTIVM.

De clade Hazoni Bassae postrema, quae totius belli Sinanici causa exstiterit.

Domum reversus Hazonus Bassa, totam eam hyemem, quam longa fuit, acerrimo militum delectui, ceterorumque usibus belli necessariorum apparatui, summa cum diligentia attribuit, et circa secundum, ac vigesimum Iunii diem, maturescentibus iam segetibus, quo ipsi tempore copias ex hybernis educere, et universalia gerere bella plerumque solent, expeditionem adversus Sisecianos postremam suscipere statuit. Itaque convocatis novem circiter finitimarum arcium praefectis, viris strenuis, et usu bellico exercitatissimis, quos ipsi sua lingua Begos appellant, quasi dicas dominos, collectisque triginta sex selectorum equitum iuxta, ac peditum millibus Drencinum primo castellum infensis armis petit. Eo non multis post diebus ex animi sententia expugnato, arcem confestim Sisecianam obsidet, et quo maiore antea inde ignominia pulsus fuerat, eo intentiore studio opugnationem monasterii adurget. Proinde, admotis maioribus tormentis, omnibusque rebus, ad maximam quamque obsidionem necessariis, acerrimo studio adhibitis, tanto muros impetu concutit, tantaque assiduitate obsessos fa-

tigat, ut ni mature succursum laborantibus fuisset, procul dubio, dedi arcem barbaris, vel capi necesse fuisset, id ubi nostri accepissent, et quanto in periculo Sisesciani versarentur, ni quamprimum illis suppetiae ferrentur, cognovissent: confestim Thoma Erdödio Bano Croatiae, et Comite ab Egenberg Generali, ut vocant Carolostadiano ducibus, coactis quam celerrime, sex millibus armatorum, Savum fluvium traiiciunt, et septimo obsidionis die, Sisecianis iam pene desperantibus, tempestivam opem ferre constituunt. Id ubi Hazonus Bassa ab exploratoribus accepit, et quam pauci numero, sed animis praesentes, Christiani auxiliatum obssessis venirent, cognovit: obsidione tantisper soluta, ad adventantem nostrorum exercitum, ratus, feroci suo occursu, nostros omnino territum iri, cum instructissimis copiis contendit, verum enimvero antequam marte cum hostibus rem discerneret, ut maiori cum fiducia, ac vincendi necessitate, milites cum nostris confligerent, pontem quo copias traduxerat, fato eius ita flagitante rescindendum curaverat, omnibusque impedimentis trans Colapin fluvium, qui nostra tempestate Culpa nominatur, in castris relictis, expeditos milites secum transduxerat, sunt tamen nonnulli, qui pontem ab iis, qui in castris ultra flumen cum impedimentis praesidio relicti fuerant, cum metu perterriti, nostros transitu prohibere conarentur, intercisum fuisse dicant. Sed nos hac re in medio relicta, ad nostros revertamur, qui quamvis numero plurimum hostibus impares essent, tamen cum eos adventare viderent, nec inde, nisi vel victi vel victores regredi possent, manus omnino conserere statuunt, itaque omnem salutis spem in divino praesidio, ac sua virtute positam rati, data pugnandi copia, signisque

collatis, tanto ardore praelium iniere, ut hostem confestim in fugam verterent, et summa vi in Colapim fluvium impellerent. Mirum profecto fuit, et soli divinae potentiae adscribendum, quod tanta barbarorum multitudo, primo statim nostrorum impetu fundi, atque fugari potuerit, tanto divinae clementiae argumento, ut plures a se invicem, dum alter alterum in fuga praecedere festinat, et flumine Colapis, quam a nostris militibus perempti fuerunt. Periere cum Hazono Bassa summo copiarum duce Memius, Rustanus, et Achmanus Caesaris amitae, de qua paulo post pluribus dicetur, filius, iuvenis maximae iam spei. Praefectus Illyrici, ceterique aliquot duces, quos ipsi Begas vocant, qui omnes Colapis flumine submersi interierunt. Gregariorum numerus certo iniri non potuit, cum plurimos rapidissimus Colapis gurges absorpserit; certo tamen fertur, ad viginti sex barbarorum millia ea clade periisse, qui nimis extenuant; sedecim millia absumpta esse tradunt; sunt etiam tormenta sex maxima hostibus adempta, quorum in numero unum fuit rarae magnitudinis, quod olim Cacianus cum reliquis apud Ezecum amiserat. Sed et minora tormenta, quam plurima, una cum triginta navibus, commeatu, ceteraque rerum pretiosarum multitudine oneratis erepta hostibus fuere. Ita fusis, fugatisque Turcis, castra eorum trans fluvium Colapis relicta, navibus coriaceis ad eos usus iam antea confectis, milites transvecti, diripuere, et calones omnes cum toto praesidio, atque lixas partim trucidavere, partim sub corona vendidere.

LIBER SECVNDVS.

CAPVT PRIMVM.

De clade Sisecensi Constantinopolim perlata.

Postquam Caesari renunciatum fuit Hazonum Bassam Bosnensem totum exercitus sui robur secum amisisse, tantus subito motus, ac consternatio totum imperium Turcicum pervasit, ut maximam vulgo omnes, inauditamque istis temporibus calamitatem Turcarum genti contigisse, secum reputarent. Atque ea quidem clades, cum alios omnes multis nominibus sollicitos reddebat, tum eos potissimum, qui erant a consiliis Caesaris, et in iis maxime Sinanum, qui, quod consilii, et aulae princeps haberetur, omnem eius infortunii contumeliam ferme solus sustinebat. Ne autem ea res gravius, quam par esset, Caesaris animum exulceraret, omne suum studium in eo Sinanus ponebat, ut stragis ipsius incommoda elevando, Caesari persuaderet, daturum se operam, ne quid ex eo nomini ipsius, gloriaeque decederet. Talia Sinanum secum animo agitantem, et Caesaris offensionem vehementer metuentem, mulier quaedam vidua grandis natu, Caesaris amita, in praesentissimum vitae, fortunarumque periculum fere adduxit.

CAPVT SECVNDVM.

De amita Caesaris eum ad bellum contra Christianos excitante.

Haec olim Amhati Bassae uxor fuerat, viri tum aule Turcicae gratia potissimum florentis, ex quo aliquot liberos mares, magnae iam spei iuvenes susceptos habebat, quorum natu maximus Illyrici Praefectus in proximo Siseciensi praelio, cum multis aliis eius ordinis flumine Colapis haustus, interierat. Eius morte mater anxia, tota ardens ulciscendi cupiditate, moram omnem, quae interponebatur, adeo impatienti fertur animo tulisse, ut captata Caesaris adeundi occasione, nocte intempesta lugubri habitu, et vultu ad moestitiam composito, ad eum ingressa fuerit, et tali oratione cunctantem eum, paulo liberius monuerit. Quid agis, inquit, Imperator, hoccine est Imperatorem agere? in tam communi omnium calamitate, in gravissimo amissi exercitus casu, in tam miserabili tot fortium virorum, qui pro tua gloria fortiter pugnantes, mortem oppetierunt, nece non conmoveris? an non audis Christianos illos, non contentos iam suis finibus, per eam exercitus tui caedem, tibi iam ipsi perniciem, urbique huic excidium machinari? sed non audis certe, opinor eorum scilicet culpa, qui rebus administrandis praepositi, quae vel maxime te scire tua interesset, tuis sensibus subtrahunt, aut non ea fide, qua deberent, compendii, quaestusque sui gratia referunt. Crede mihi Imperator, maior omnium, maior opinione tua clades accepta est, deletus exercitus ille tuus, cui quem substituas, parem fortassis nullum habes. Non ego hoc proprio dolori indulgens, ob amissum tantae virtutis

filium, ob oculos tibi pono. Perierit ille esto, praeclare iudico actum cum illo, qui pro tua gloria, proque religione vitam profuderit. Habeo alios, quibus similem exitum, modo id tibi expediat, exopto; sed illud me excruciat, quod his tuis administris, tam nefarie res imperii tui procurantibus, omnem tuam vim, Maiestatemque, a christianis illis contemni videam. Imitare Imperator maiores tuos, imprimis autem Solymanum avum, quo vivo in tantum res Turcica crevit, ut orbi terrarum universo formidinem incusserit. Equidem polliceor tibi, nullos fore mortales, qui te ferant, quoquo te verteris, cedent omnia viribus tuis; sin autem te domi continueris, vereor ne plures brevi superiori huic similes tuorum clades audias.

CAPVT TERTIVM.

De bello in Christianos a Caesare decreto.

His dictis profusa in lacrymas, et ad pedes illius provoluta, adeo eum commovit, ut statim eam Caesar bono animo esse iusserit, iamiam ipsam visuram, quantum authoritas eius, a qua causam suam agi videret, apud se valeret. Nec ultra moratus, poscit stylum, ac pugillares, atque sua statim manu perscribit Sinano, ut sibi necessaria omnia illico ad bellum instruat, nec ullam expeditioni moram faciat. Accepto hoc mandato Sinanus collegas omnes ad se convocat, eodem momento, eisque proponit Caesaris animum, quidque facto sit opus, totam noctem insomnem cum eis ducens, diu multumque disquirit. Postridie tandem ex sententia omnium certiorem facit Caesarem, maximum apparatum, ubi Caesar bello sit interfuturus, requiri, cuius

curandi potestatem in praesentia penes se non esse, adulta iam aestate, quae antequam omnia pro Caesaris dignitate, in usus tanti belli comparentur, citius in adversas bello tempestates, hyememque ipsam sint prolapsura, verum si Caesari videatur, seipsum posthabita aetatis excusatione, faustis ipsius auspiciis, omni praecisa mora in bellum profecturum.

CAPVT QVARTVM.

De Sinano Belliduce constituto, et portentis quibusdam.

Placuit hoc Caesari, non assueto bellicis laboribus, et natura corpore imbecillo, statimque Sinano belli Imperatore dicto, omnem potestatem, cuncta pro arbitrio constituendi attribuit. Hanc provinciam Sinanus, octogenarius iam senex, non tam sua sponte expetivisse, quam necessitate adductus, suscipere visus est, quod certus esset, acceptae illius cladis, quae in eum solum belli ipsius authorem redundaret, ignominiam, si domi maneret, morte sibi luendam esse. Proinde accepto munere, habitoque acerrimo militum delectu, cum urbanis primum copiis Constantinopoli eggressus, modico ab urbe spatio castra ponit, ut ea fama adducti, ceteri, qui ad bellum conscripti essent, eo celerius ex omnibus imperii partibus ad se convolarent. Porta Hadrianopolitana egredienti, cum signa de more militari praeferrentur, in ipso statim portae exitu, unum ex iis repente in terram delapsum, a circumstante turba tractum in omen fuit, funestum cunctis eius belli exitum, iam tum animis praecipientibus. Milvorum quoque circumvolitantium, et copias eius sequentium, tanta subito vis in aëre apparuit, ut nihil se simile vidisse,

cuncti, qui eius rei spectatores fuerant, affirmarent. Per eos dies aliud etiam eiusdem generis memoratu dignum evenit. Cum de bello hoc christianis indicendo, sententiae omnium exquirerentur, aiunt Mufftium, sacrorum apud eos Principem, cuius summa est apud omnes ordines authoritas, audacter pronunciasse, bellum illud sibi iniustum videri, ideoque et eos, qui antea cum Bassa Bosnensi in pugna occidissent, iure sibi, ob violatum foedus caesos esse, animasque iam eorum poenis infernalibus torqueri, et alios omnes, qui gerendo impio huic bello interfuturi essent, iisdem omnino teneri. Quae res ad Caesarem delata, tam alte in eius animo insedit, ut minime ferendam sibi tam liberam vocem, qua viri fortes ad bellum gerendum segniores redderentur, ratus, accersito confestim in aulam Mufftio, quasi de seriis quibusdam secum acturo, hunc in modum vivendi finem imposuerit: cum pro consuetudine aulae epulum ei appositum esset, ille eo gustato, et pone calice hausto, eo statim momento exanimatus concidit, mortuusque eductus fuit, omnibus quidem rei novitate attonitis, sed nemine tamen, vel queri, vel hiscere duntaxat auso, tantum sibi tyrannus ille deferri a suis postulat, ut inter iussa sua, et numinis oracula, nullum tamen discrimen relinquat.

CAPVT QVINTVM.

De legationibus ad confoederatos missis, ac imprimis ad Transilvanos.

Qua die Sinanus imperii fasces suscepit, in omnes extemplo regiones, quam late fines imperii Turcici protenduntur, nuncios, quos Chausios ipsi vocant,

supra quadringentos cum literis dimisit, quibus quae bello huic necessaria videbantur, viros, arma, commeatus, et ubi quique armati praesto sibi essent, cunctis imperabat. Ita misit ad Principem quoque Transylvaniae, Sigismundum Bathorium, Mahumethem obscuro quidem in Transylvania loco natum, sed qui ante complures annos, deserta vita scholastica, quam aliquamdiu, docendo iuventutem professus fuerat, patriae religioni nuncium remittendo, ad impia Mahometis sacra desciverat, tantumque, Constantinopoli inter aulae illius mancipia degens, in familiaribus eius gentis artibus, simulatione, dolis, versutia, suorum odio, et proditione profecerat, ut ea ingenii levitate, et perfidia peregrinus homo natos longe Turcas superaret, (et) cum linguam, mores, et instituta Turcarum probe callere, ac, quod caput est, mentiendo, fallendo, et cum aequalibus adulatione; et nequitia certando, perbelle iam Turcam referre videretur, in Chausiorum ordinem adlectus fuit.

CAPVT SEXTVM.

De oratione Mahometis Chausii, ad principem Transylvanum.

Hi, postquam Albam Iuliam, mutatis ad celeritatem iumentis, advolasset, illico postulanti senatus datus fuit, in quo redditis Principi Caesaris literis, longam orationem exorsus, coepit commemorare causas, quibus Caesar inductus, Regi Viennensi (ita enim illi Romanorum Imperatorem appellant) bellum indixisset, nempe Germanorum nationem inquietam, et alieni appetentem semper fuisse. Hungariae quidem

regnum, quod primum Ioanni Regi delatum fuit, armis invasisse, Regem illum legitimum regno ab eis deturbatum, ac a Solymanno tamen in fidem acceptum, et in regnum restitutum, eandem semper quamdiu is vixisset fortunam expertum ab eis fuisse. Sublato morte Ioanne, regnum in manu pupilli filii, et Reginae matris fuisse, rursum Germanos in eius possessionem involasse, quibus a Solymanno pulsis, cum nulla alia ratione conquieturi crederentur, Caesarem ita pupillo prospexisse, ut Regina cum filio Transylvaniam obtineret, ipse Buda, et aliis finitimis urbibus potitus, Germanos in officio contineret. Fuisse id aliquamdiu usui Vngariae, sed identidem Germanos tentantes, frustra armis semper victos succubuisse. Sed ne vetera inquit commemorem, bello superiori Persico, cum ea tunc occasione utendum sibi rati Germani, rursus ad ingenium rediissent, multum incommodi Caesaris ditionibus, praedas inde agendo, incursionibus eas vexando, insidiis, aliquot viros fortes, arcium praefectos intercipiendo, hostilia omnia in ea exercendo, intulerunt, adeo, ut assiduis eorum querimoniis fatigatus Caesar, dudum de ulciscendis iniuriis statuisset, nisi memor foederis, omnia prius, quam vim, et arma experiri ad nominis sui Maiestatem pertinere existimasset. Tantam esse latrunculorum illorum importunitatem, ut vias omnes, quibus Constantinopolim iri solitum sit, praesertim vero ultra Szegzardum circa Batham, et finitima oppida infestissimas reddiderint. Verum tamen Caesarem de damnis illatis satisfieri, sibi ablata restitui, captivos dimitti, et foedus comiter coli postulavisse. Id illi causati non ab ipsorum, sed partim ab Archiducis Caroli subditis, partim vero aliis liberis peditibus, qui eo foedere non includerentur, nec omnino

compesci possent, ea perpetrari, palam ostenderunt Caesaris interesse, non inultas suorum iniurias relinquere. Cum autem Bassa Bosnensis tantis illorum maleficiis irritatus, etsi inconsulto eos Caesare persequeretur, illi fingentes aequis se cum eo conditionibus transacturos, eo interim astu rem deduxerunt, ut manu repente facta, nihil tale opinantem armis secum decernere coëgerint, facileque incautum, et viribus imparem oppresserint. Ita autem ab iis compositum fuisse, ut milites omnes, et auxilia clam Vienna in Styriam submitterentur, quae in locis idoneis collocata, cum usus posceret, de improviso in hostes prodirent. Sed ne ante praefinitum tempus hae eorum insidiae detegerentur, summa ope providebant, cum aliis rebus, pacem se colere simulando, tum in primis per Legatum, quem in aula Caesaris alebant astutum hominem, ita se temporibus accomodando, ut omnia integra fide agere viderentur. Interea appetente eo tempore, quo ex pacto tributum ab eis repraesentari solet, altum ubique de eo silentium, atque eodem exacto quoque plane nulla eius mentio, nisi quod quaerentibus tantae morae causam Caesaris Ministris responderit Legatus, sibi eam non constare, posse tamen se certo affirmare, brevi allatum iri. Quibus omnibus cum verba sibi dari purpurati viderent, dant hominem in custodiam, additis minis, nisi ad praestitutum tempus tributum illud afferatur, nequaquam id eum impune laturum. Verum hoc etiam decretum non ita multo post, moti religione Legatorum, rescindunt, iubentque eum a Sinano vocari, qui ei negotium dat, ut statim eodem in loco, scriptis ad Regem suum literis, ostendat, quo in periculo fuerit, ob tarditatem eorum, quibus munus illud deferendi ad Aulam Caesaris tributi delegatum fuisset.

Quod ita iam maturent deferri, ut prius adsit Constantinopoli, quam eam bilem Caesari moveat, ut serius illatum, perinde, ac neglectum censeatur, quod tandem, et ipse capite suo luat, et illis sit gravissime bello redimendum. Scripsit ille confestim, illo argumento epistolam, obtulitque Sinano, qui eam a me sibi interpretatam, totam probavit, obsignatamque a Legato ipsiusmet tabellario dedit, propere ad suos deferendam. Conciliaverat Legatus hac re aliquam sibi rursus fidem apud Aulam, cum res nova omnes eius subito rationes nudavit. Habebat Legatus inter alios ministros fidum imprimis sibi hominem, eiusdem secum nationis, rerum omnium, actionumque suarum conscium, qui gravi quadam iniuria offensus, ab eo profugit, professusque Religionem convenit Sinanum, eique arcana omnia Legati ordine apperuit. Sinanus demirari primo, quae dicerentur, postea tacitus secum cogitare, an cadere in hominem tantum nefas posset, qui paulo ante secum ita collocutus fuisset, tandem periculum omnino eius rei facere decrevit, mittit summa celeritate Budam, et ad Bassam, quid fieri velit, scribit. Is paulo post advenientem Legati tabellarium adduci ad se iubet, excussoque diligenter, quicquid uspiam abditum habuit, aufert, mittitque extemplo Sinano, retento apud se tantisper homine: dum quid Sinanus vellet de eo fieri, cognosceret. Ex iis literis ad Aulam perlatis, lectisque omnia eo plane modo, quo ab indice fuerant significata, innotuerunt: Repertae sunt enim inter cetera duplices Legati literae, aliae, quas ad Sinani praescriptum exaraverat, aliae quibus omnia, ingenium suum detegens, nec ulli parcens, non Caesari, non eius Ministris, illum desidem, foeminisque pensa dividentem, bella provincias, et bella cauponantem,

exhaustum viris, nervis, odio a suis haberi: horum alios avaritia infames, ac pecunia corrumpi faciles, alios mentis inopes, alios iocis, ludis, puerisque deditos, discordes inter se, Aulam totam nutantem, avidamque novitatis, urbem denique ipsam, totumque illud tam vastum Caesaris Imperium, quomodo exuere tam grave iugum gestiat, se plane exploratum habere, magna vi orationis commemorabat. In calce literarum, et Regem suum, et cunctos Principes Christianos, ut contra Turcas arma caperent, exhortatus, facilem eis victoriam pollicebatur. Quae omnia quamvis iam satis arguerent, quo animo Germani in Caesarem essent, placuit tamen Sinano experiri, an cetera etiam consona dictis indicis essent. Itaque poscenti adiungit comites, qui iussa eius capesserent, quibus stipatus ille, ad aedes Legati recta contendit, submotisque eius domesticis, ac apertis conclavium foribus per notos aedium tramites, eo pervenit, ubi Legatus scripta quaelibet sua, resque secretiores asservabat. His statim invito, reluctantique Legato extortis, Sinanoque expositis, quibus Legati acta, consiliaque totius eius temporis, quo ibi mansit, continebantur, nihil iam prorsus dubii in ejus animo relinquebatur. Hac itaque Germanorum perfidia irritatus Caesar, nihil sibi prius potiusque duxit, quam ut primo quoque violati foederis culpam in ipsis auctoribus vindicaret. Cum autem ipsemet Caesar mirifico quodam gerendi huius belli studio arderet, vix passus fuit, sibi a Principibus Aulae persuaderi, ut cum multa videret ad id in tanta temporis angustia desiderari, ea se cura in praesentia liberaret, in sequentemque annum ea expeditione dilata, nunc fidei alterius eam provinciam demandaret; ita eum tandem in eorum sententiam concessisse, delataque bellicae rei summa

Sinano, extemplo eum habito acerrimo militum delectu cum ingenti apparatu in Vngariam iussisse properare. Quae res cum iam Sinano ita curae esse debeat, ut omnes ubique Caesaris Imperio subiectos, in hanc, gerendi, secum, adversus communes hostes, belli societatem attrahat: te quoque, inter alios Caesaris studiosos, in tempore, eius rei per me certiorem fieri voluit, ut et Caesari fidem tuam probes, et exemplo tuo alios ad obeunda mandata alacriores reddas. Hoc tibi cum honorificum apud tantum Caesarem, tum eiusmodi etiam erit, ut ad beneficii illius, quo Tu, pater, patruusque tuus, delato hoc vobis in privatam domum principatus honore, aucti fuistis, declarandam memoriam, hanc optatam tuis ipsius votis occasionem, oblatam tibi esse iure possis gratulari.

CAPVT SEPTIMVM.

De postulatis Caesaris a Principe Transylvaniae, et Caesaris Literis.

His dictis porrecta in sinum dextera chartulam sua ipsius manu signatam depromens, ea, quae iussu Sinani annotaverit, se iam significaturum dixit. Ea octo capitibus comprehensa, his propemodum verbis scripta erant. Postulata Sinani Bassae a Sigismundo Transylvaniae Principe: quinquaginta millia praelongarum hastarum in castra deferri curet, quarum viginti millia solidae, reliquae vero 30 millia excavatae et cannabis corticibus intortae sunto. Operas maximo numero, cum ligonibus, bipennibus, vannis, et aliis id genus instrumentis, in promptu habeat. Ioannes olim Rex eius nominis Secundus, quibus tormentis belli-

cis Tokajum oppugnavit, ea omnia secum adducat. Pulveris tormentarii, et globorum tanta sit copia, ut usui sufficiat. Naves ad faciendos in amnibus pontes, quibus idem Ioannis Regis filius sub Tokajo usus fuit, cum omnibus earum instrumentis; ita plane, nequid eis desit, instructas habeat. Fruges, quae in acervis sunt, tota provincia triturentur, qua in re nulli conniveto, nemo ex provincia ad merenda Germanorum stipendia, sub poena publicationis bonorum, abeunto, qui bona non habuerit, capite luito. Quo apparatu Ioannes ille Regis filius bello antea Vngarico Solimano Caesari obviam processerat: eodem prorsus Sigismundus Princeps Sinano ad Belgradum occurrat. Quo si qui eum ex provincialibus sequi nollent, ii vita, et fortunis priventur. Dimisso tum Chausio Caesaris quoque literae perlectae fuerunt, in quibus praeter ea, quae a nuncio fuerunt de bello Germanis indicto, militari imperio Sinani significata, id quoque continebatur, ut Princeps farinae tritici 100 millia cubulorum, quos nostra lingua *kilas* appellamus, hordei totidem, mellis denique, butyri, salisque magnam vim navibus Semendriam, ad usum exercitus, perferri curet. Ad haec ipsemet etiam Princeps adito Sinano, iussis eius pareat.

CAPVT OCTAVVM.

De deprehensa Mahometis Chausii fraude.

His Caesaris Sinanique nunciis, quibus gravia omnia, et intolerabilia novo plane exemplo imponebantur, varie primum hominum fuere animi affecti, cum haud essent nescii, haec eo tantum fieri, ut si quid horum minime ex eorum praescripto esset praestitum,

id eos pro causa statim cur a pactis resiliant, arrepturos. Verum a provectioribus aetate, usuque rerum exercitatioribus, animadversum postea fuit, et ea, quae in literis Caesaris essent, et multo magis, quae Chausius ex scripto recitasset, ipsiusmet Mahometis, et alterius perfugae Ibraimi, utriusque iam pridem iurati suorum hostis instinctu, et suggestione dictata fuisse, ideoque spatii esse aliquid interponendum, quo melius, quid facto opus esset, perspici tandem, statuique posset. Esse enim, aiebant, in aula Caesaris Legatos Principis viros industrios, qui haud dubie summa vi annitterentur, ut et, quae ibi agerentur, et quanta Chausio fides habenda esset, brevi per literas significarent. Chausium autem abuti suo munere, vel ex eo patere, quod moris non esset Caesaris, literis quicquam addere, cum illis, qui ita mitterentur, id tantum incumberet, ut tabelliones literarum non interpretes essent. Quam rem ita se habere, ipsiusmet postea Chausii confessione cognitum fuit, cui cum indicatum esset, quomodo se gessisset, et quae illum poena maneret, si scripta ipsius in manus Caesaris cum expostulatione Principis pervenirent: ire inficias non potuit, insipienter se fecisse, quod ea, quae in senatu Principis recitasset, scripto etiam suo, quod iam sibi fraudi esse videret, publicasset.

CAPVT NONVM.

De Georgii Ravazdii literis ad Principem et cum Sinano colloquiis.

Ceterum minime vanam fuisse eam, de Legatorum diligentia, opinionem, famulus Georgii Ravazdii,

iisdem fere diebus Constantinopoli reversus, re ipsa comprobavit. Hic enim cum multa adversa in itinere passus esset, tam a viatoribus Turcis, qui vias omnes infestas reddiderant, quam a custodibus portus Danubii, quo interdictum Christianis omnibus fuit, ne per eos fama belli ad vicinas gentes dimanaret, vix post varios viarum anfractus, salvus cum literis potuit domum appellere. Ravazdius autem, ex quo Constantinopoli gratulatum Sinano de recuperata rursus illa primi loci dignitate missus erat, complures iam dies ibi haeserat, Sinani sane pertinacia et morositate, qui iam pridem Principi infensus, nihil etiamnum de pristina erga eum animi feritate remitebat. Etenim, cum Sinano Ravazdius mandata referret, quam gratum Principi suo fuisset, cum eum promotum ad tantum honoris fastigium intellexisset: ille eo interpellato, palam negavit, gratulandum de eo Transylvanis esse. Nam si viveret, curae sibi omnino fore, ut ea voluptas in exitium Transylvaniae, quod dudum ei meditaretur, verteret.

Cum postea quaereret, ecquid novi esset, cur Poloni quod pacti nuper cum eo essent, non repraesentarent, cur item Germani tributum non mitterent, qua in re spem collocarent. Nam si fiducia virium id facerent, ridiculi prorsus essent, qui iam pridem tot cladibus affecti, nondum imbecillitatem suarum virium agnoscere, imperioque Caesaris subiicere didicissent, sed brevi eos extremo eorum periculo cogituros, quam male eis mala eorum consulta cesserint. Agerent vero illi inquit, coirent inter se omnes Christiani, viresque suas conferrent. Acheronta, moverent, quin: vos etiam Transylvanos adsciscerent, nihil ea morari Caesarem, cum vel mille cornicibus, ut in proverbio dicatur unus lapis sufficiat. Iam vero rediens famulus Ravazdii cum

literis eiusdem, et ipse, quo loco ibi res essent, retulit, et litterae ipsius idem continebant: Mahumetum Chausium, et Ibraimum authores Sinano fuisse, ut cuncta pro eorum arbitrio Principi perscriberentur, quod eo tantum ab eis fieret, ut aliquem sibi apud eum gratiae locum invenirent. Verum eorum artes omni studio esse eludendas, ut cum sua spe excidissent, Sinano quoque, quantum eis in posterum tribuere deberet, documento esset. Non videtur autem huic loco inconveniens, si de hoc Ibraimo, cuius toties fit mentio, pauca hoc loco dicamus.

CAPVT DECIMVM.

De Paulo Markházio, postea Ibraimo appellato.

Erat huic Ibraimo antea nomen Paulus Markházius, qui cum ex Vngaria primum post proditam Turcis Ainaczkeviensem arcem, metu poenae in Transylvaniam profugisset, mox inde quoque, facto cum uxore opulenta foemina divortio, cum flagitiis et infamia notatus, ferre ulterius conspectum hominum non posset, ad Stephanum Regem Poloniae se profecturum simulans, clam ad Turcas defecit. Postquam autem Constantinopolim pervenit, ingenio suo statim detecto, genus ementitum, specie, cultuque corporis, amplo item famulitio, opumque ostentatione professus: alta illico sperare, tum gratiam Caesaris, multa de Transylvanis mentiendo, plurima de se ipso promittendo aucupari, alios ex aulae primoribus largitionibus, alios obsequiis, blanditiisque demereri coepit. Cum scelus in omnes partes verteret eius animum, videretque omnia apud gentes illas venalia esse, eo amentiae provectus

est, ut ausus fuerit ad Principatum Transylvaniae aspirare, tamquam in auctione aliqua, se omnia oblata, immensa vi auri, sperans consecuturum esse. Quae res eo tantum, in tanta illius aulae corruptela, exitu caruit, quod illius provinciae statum non tam facile Barbari mutare possent, quam vellent, et qui id cuperent, nihil adferrent, quod ad id conducere videretur, ut Transylvania non armis labefactata, sed integra, pacataque, ceu aureo aliquo malo, ut ipsis in proverbio est, potirentur. Cum aliquamdiu, ut promissa exolveret, per submissas secreto ad omnes Transylvaniae ordines litteras, adminiculatore hoc ipse Mahumete, id incassum procurasset, ut ei aliqua occasio res novas moliendi praeberetur, tandem videns se aeque ab illis, quos ea de se sperare iussisset, atque ab eis, quorum malo inhiasset, despici, sensim vilescente, apud eos etiam quibus antea familiariter usus erat, quod eis alendis sumptus iam non suppeterent, eius nomine, non ausus illis reluctari, qui, quod vanis pollicitationibus Caesari illusisset, spem in eo tantum veniae ei repositam dicerent, si fidem abnegaret, ad eos tandem descivit. In cuius rei praemium, et quod fovendam sibi eiusmodi hominum perfidiam putarent, Coppaniensem primum in Vngaria Praefecturam obtinuit, postea Ieneiensem, Varadinum versus, et Licensem tandem in Croatia, ubi ob amissum exercitum loco deiectus, diu privatus, in magna egestate vitam duxit. Post tot demum aerumnas, optatus hic ei dies affulsit, quo Sinani delatis imperii militaris insignibus, cunctos, quibus res Vngariae notae essent, conquirenti inter alios, quorum fideli opera in hoc bello uteretur, ab usu rerum, et peritia eorum locorum, in quae esset ducturus, vel in primis commendaretur. In cuius familiaritatem,

ut ille se magis magisque insinuaret, ad notas sibi artes, adulandi, calumniandi, mentiendique confugit, et partim elevando res Hungarorum, et Germanorum, partim Transylvanis detrahendo, a quibus illum vehementer aversum videbat, non exiguum sibi apud eum gratiae locum conciliavit. Proinde Sinanus, sive ut eum sibi hoc beneficio totum devinciret, sive ut odio iam suo prope Vatiniano in Transylvanos, cuius non obscura semper indicia praebuisset, palam indulgeret, eum extemplo Praefectura Lippensi Transylvaniae contermina donavit. Ibraimus tanto munere a Sinano affectus, et ascitus in eorum numerum, quorum commodam sibi eo bello fore videret operam, primum legationem illam ad Principem decernere Mahometi, deinde Ravazdium ad Transylvanos in fide continendos in castris semper adesse, Sinano persuasit.

CAPVT VNDECIMVM.

De Ravazdio domum cum novis ad Principem Sigismundum Legatis remisso.

Quae res, licet iam significata Ravazdio fuisset, ab eo rursum tamen mutato consilio, vel ideo quod ei in mentem venisset, ut Transylvanis hoc belli tempore amicis uteretur, ut cum commodum esset, incautos opprimeret, vel quod nullum ex Transylvanis in aula reliquendum, e re sua duceret, Ravazdium domum remisit, alterum vero Ioannem Bodogium castra sequi iussit. Adiunxit autem Ravazdio Cziafer Begum, quendam senem, versutum, et magni in Transylvania usus, ex eorum collegio, qui affines Ibraimo in confingendis adversus Transylvanos criminibus habebantur. Nec

hic sibi modum ponendum ratus, alium etiam ex iunioribus, recens in ordinem Chausiorum cooptatum nomine Alim ex Vngaro Turcam factum, cum eis mittit, eo, ut credi par fuit, consilio, ut a diversis, quis Transylvanis sensus esset, quod genti consilium, postquam ad se rediissent, exactius scire posset. Quia autem, quod Legatos iusto durius excepisset, quod gratulationem eorum ita despectui habuisset, Mahometumque cum eiusmodi mandatis in Transylvaniam ablegasset, ex quibus magna aliqua animorum commutatio oriri posset: ideo Ravazdium mitius iam allocutus, humaniter a se dimisit, id tantum ab eo contendens, Principem ad bene merendum de Caesare verbis ac re ipsa, accenderet. Sed et Cziafer Bego, ac alii Chausio ea mandata dedit, quibus quod maxime vellet, facilius assequeretur. Hi omnes eodem tempore Albam Iuliam ad Principem pervenientes, diversi diversa retulere. Ravazdius imprimis nihil in Sinano sinceri esse, idque tantum eum spectare, ut si possit, Principem ad se alliciat, sin minus, in hostes concitet, provinciam armis vacuam reddat, tandem, si cetera ei pro voto succedant, opresso cum proceribus Principe, Transylvaniam in provinciae formam redigat. Cziafer Begus his contraria asserebat. Sinanum iamiam muneribus pacatiorem redditum, omnia sibi de Principe polliceri, idque tantum requiri, ut Princeps officium suum faciat, omnibusque modis de Caesare bene mereri studeat, ac inprimis Sinanum omni studio sibi devinctum reddat. Alibegus similiter consona verbis Ravazdii dicere, Sinanum perfide omnia agere, Cziafer Begum autem decipiendo Principem, quaestum facere, Mahometumque omnia ex ingenio suo depromere. Verumtamen

neutrum in ullo apud Sinanum pretio futurum, si nullo cum legationis huius fructu ad eum redeant.

CAPVT DVODECIMVM.

De expeditis, et ad suos remissis Turcarum Legatis.

His omnibus cognitis, eo statim res adducta est, ut quomodo Caesaris voluntati satisfaciendum esset, ex omnium ordinum sententia deliberandum videretur. Legati autem ita dimissi fuerunt, ut velle quidem Principem Caesaris causa omnia, sed an quae velit, praestare possit, id non tam ab ipsius voluntate, quam a coelo ipso, cuius intemperiei oculati ipsi testes essent, pendere, Sinano renunciarent. Restabat iam tantum Mahumetes Chausius, qui alteras etiam literas Caesaris ad Principem attulerat, in quibus significabatur: haesisse nuper in Moldavia apud Aaronem cohortem quamdam militum Transylvanorum, qui magno provinciae oneri essent, proinde abducendos inde omnes, exceptis octingentis, quibus liberum sit ibi stipendia facere, Princeps curaret, missis aliquibus ex suis, qui praesente ipso Mahometo, eam rem in Moldavia ex sententia conficerent. Iussisse se praeterea Aaroni, ut duos quosdam, quos Mahometus Oppram Logothetum, et Reszuanum esse significavit, homines noti sceleris, meritis poenis afficiat, cuius etiam negotii curam suis Princeps committat, ut ii diligenter eos conquisitos Mahumeti, ut edi in eos exemplum possit, tradant.

Severum hoc Decretum Caesaris visum, eoque vergere, ut Aaron eo satellitio, fidorumque eorum hominum praesidio privatus, totus insidiis eorum pate-

ret; eum vero praesenti periculo obiicere hominem, vicinitatis iura cum Transylvanis sancte colentem, et singulariter Principi addictum, (nihil) aliud esse videbatur, quam contra ius fasque, novo exemplo, ad cuius imitationem posteri etiam obligarentur, alterius furoris ministrum se praebere. Itaque responsum Chausio fuit, minime in Principis potestate esse, alienae ditionis homines poenis a maleficio absterrere, militesque ipsos cum extremo suorum discrimine, ex quaestuosa provincia, quae eorum spes aleret, abducere. His acquiescens Mahumetes, eo maxime, quod ipsius, prae ceteris, iugulum petere viderentur, ad Sinanum recta contendit.

LIBER TERTIVS.

CAPVT PRIMVM.

De Aarone ex Principatu Moldaviae deiecto.

Antequam autem ulterius progrediamur, videtur hic paulo altius repetendum, quae causa Caesari fuerit, Aarone in hunc modum debilitato, propositum sibi finem assequendi. Erat Aaroni non ita multo ante Principatus Moldaviae ademptus, qui quavis de causa, maxime, siquis pluris liceatur, mutari ibi subinde etiam consuevit. Aaron igitur cum iam privatus ad aulam Turcicam iter suum intendisset, nec longe Constantinopoli abesset, a Sciansio Bassa, qui tum aulae Turcicae praeerat, ut eius opibus potiretur, captus, et per summam contumeliam vinctus, in urbem adductus fuit. Ea res Caesari renunciata, hominem supplicem, ad eius misericordiam sponte confugientem, tam indignis modis fuisse acceptum, sicuti salutem attulit Aaroni, ita parum abfuit, quin Sciansium ex primi loci dignitate praecipitem daret. Ita siquidem accensus in eum Caesar fuerat, ut vix omnino exorari potuerit, ne ei dignitatem abrogaret. Proinde misertus Caesar Aaronis, Principatum rursus ei pristinis cum conditionibus restituit.

CAPVT SECVNDVM.

De Petro quodam Moldaviam occupante.

Interea, dum haec ibi aguntur, Petrus quidam, in Moldaviae Principes genus suum referens, ascitis sibi nonnullis in Poloniae, Russiaeque finibus militum copiis, tumultum in provincia illa non exiguum excitavit. Contraxerat enim non exiguam vagorum militum manum, quos Cozakos vulgo vocant, ferum genus hominum, in paludibus Borysthenis per aestatem piscatione vitam tolerantes, et vicinos Turcas, Tartarosque, nec non Moldavos continuis fere incursionibus infestantes, ita ut nullarum partium omnino sint, sed quocunque se fortuna inclinat, eo propendere, praesertim si pretium interveniat, soleant. Petrus igitur, impetu in vacuam provinciam facto, Iassiam statim, in qua sedes Principatus est, eiecto inde Chausio, qui interea, donec novus Princeps adveniret, iura genti ferae dabat, occupat, seque pro Principe agnosci ab omnibus imperat. Mittit illico in Transylvaniam etiam ad Principem, iungendae cum eo amicitiae causa, et ad Aulam similiter Turcicam Legatos, qui indicarent eum Caesaris imperata facturum, et eius beneficio, cum solita tributi annui pensione praefuturum. Verum, et legatio eius reiecta a Caesare, et bellum simul in eum decretum. Sed, et Princeps Transylvaniae admonuit hominem, ut loco cederet, nec Principatum invito Caesare, sed in Aula precibus obtinere conaretur. Verum id Petro peralienum visum est, eo quod putaret, et turpe sibi, et incommodum futurum, si inani verborum terrore perculsus, quem locum, comite fortuna, nactus fuisset, eum ignavia desereret.

Itaque militem statim cogit, omniaque ad vim armis repellendam instruit, ut cum adventantes validas Turcarum vires duce Beller Bego Graeciae intellexisset, nihil territus, ut qui apud Turcas educatus, minus eos, quorum vires exploratas haberet, reformidaret, nequaquam loco decedere, nisi pulsus, fugatusque, secum oonstituit. Sed ne Beller Begus quidem, quamvis ad quinquaginta hominum millia in castris habere diceretur, tantum animi habuit, ut hominem tanti spiritus, verbisque ferocientem, temere aggredi auderet, Principem duntaxat Sigusmundum literis sollicitabat, ut misso exercitu, uti Caesar imperasset, Petrum loco deturbaret.

CAPVT TERTIVM.

De expeditione Transylvanorum in Moldaviam contra Petrum.

Iam vero Princeps accepto Caesaris mandato delectum haberi iusserat, eique Casparem Sibrikium aulicae suae militiae Praefectum ducem constituerat, addito praecepto, ut in Moldaviam ingressus, Petrum, tempestiva virium ostentatione, eo potius adduceret, ut mutato consilio, saluti suae consuleret, quam vim expertus, manifestum vitae capitisque discrimen adiret. Sed ea quoque re nihil permotus, Iassio solum oppido se tenebat, tanto silentio, ut nullam prorsus significationem animi sui in utramvis partem daret. Quo factum fuit, ut Sibrikius nemine resistente, superatis alpibus in fines regionis ingressus, ita quietum ubique agmen duceret, ut tum primum ab exploratoribus Petri adesse visus sit, cum iam instructa acie, proxime ad oppidum accederet, tum demum ad-

verso suo fato, amens obstupuit, inopinatoque oppressus malo, vix tantum spatii habuit, ut copias oppido educeret. Quibus nihilominus, ut in tanta temporis angustia fieri potuit, per aversam oppidi regionem secum raptis, ita in conspectu nostrorum constitit, ut praelio dimicaturus omnino videretur. Verum vix primos eorum, qui praemissi erant, sustinens, equitatu prope omni in proximos saltus arboribus densos recipiente, peditibus vero, quorum maior pars Transylvani erant, pugnam cum cognata gente detrectantibus, misere a suis desertus, Sibrikii fidei se permisit. Ita capto Petro, potiuntur oppido quoque nostri, Aaronemque cum Caesaris Legato Velio Aga, qui in castris Beller Begi, eventum rei expectantes, substiterant, accersunt, traditoque eis Petro, simul et oppido, ipsi rursum incolumes omnes domum revertuntur, et Claudiopolim ad Principem, ibi tunc forte commorantem, cum signis aliquot hostibus demptis, ac opima praeda triumphabundi se conferunt. Erat Petrus non minus proceritate corporis, quam reliqua formae dignitate imprimis conspicuus, et paucis omnino conferendus, sed mente, uti eventus ostendit, stolidiore praeditus, ut quem sola generis, quod ementiebatur, ac formae fiducia ad ambiendum eum Principatum incitaverit. Eum itaque Turcae, Aarone summa ope adnitente, et a Turcis sat grandi pecunia id emercante, truncatis prius naribus, ne unquam amplius, si forte evaderet, Principatum ambiret, quod moris apud Valachos est, deformatum Beller Bego mittunt, a quo statim Constantinopolim missus, et Caesaris iussu in uncos ferreos coniectus, magnis cruciatibus vitam finiit. Ita homines, incertam dominatus spem, non solum periculis

maximis, sed etiam iactura vitae redimere non dubitant.

Not. Haec memini, quando gesta sunt; sed omittit Stephanum Tholdi, et Moysen Székely, quorum consilio, et virtute res ea praecipue gesta fuit, quod et carmine in Transylvania celebravi. *Gregorius Nagyfalvy.*

CAPVT QVARTVM.

Cur Turcae rursus Aaronem conati sint Principatu privare.

Posteaquam Aaron adepto in hunc modum Principatu, sublatoque regni aemulo, liberiorem iam se factum vidit, ad id statim animum adiecit, quibus maxime praesidiis tutiorem sibi inposterum, diuturnioremque recuperatae provinciae possessionem redderet. Primum itaque eos de medio tollendos curat, quorum clandestinis artibus, antea loco motus fuerat, ac in iis Brutum quemdam, Epirotam quidem natione, sed qui ingenii solertia, linguarumque cognitione, et aliis usitatis ei genti artibus, ad magnas opes pervenerat. Quo facto, videns se omnium, et domi, et foris, in aula praesertim Turcica, propter Bruti ipsius, qui Sinanum etiam propinqua sanguinis coniunctione attingebat, indignam necem, odio expositum, valida militum, quorum magna pars Transylvani erant, cohorte se stipavit, ita se iam gerens, ut palam praeseferret, nunquam amplius id se commissurum, ut barbaris illis gentibus, a quibus nuper tam contumeliose habitus fuisset, se crederet. Huius rei fama Constantinopolim perlata, cum alios omnes, qui apud Caesarem

auctores restituendae Aaroni dignitatis fuerant, sollicitos reddidit, tum Eduardum imprimis Bartonum, Reginae Angliae in Aula Turcica internuncium, cuius maxime opera, et opibus, a diversis negotiatoribus Graecis pariter ac Anglis ipsius sponsione corrogatis, adiutus in recuperando Principatu erat, eo impulit, ut is nullam iam rem in votis tantopere haberet, quam ut Aaronem, ob tantum ingrati animi in se scelus, privatum rursus in urbe videre posset. Nam si forte, uti constans de eo rumor esset, expilata provincia, frustratisque creditoribus, in ditiones Christianorum profugeret, et omnia sponsionis onera sibi uni, et indignationem Caesaris subeundam esse videbat. Id ut vitare posset, datis ad Principem Sigismundum, et ad amicos literis, enixe curabat, ut eo, quem retulimus, modo, Aaronem, per submissos idoneos homines ad urbem retraheret.

CAPVT QVINTVM.

Sigismundus Princeps expeditionem Sinani Vngaris significat.

Sed ut iam ad ipsam belli narrationem regrediamur, cum nemini iam dubium esset, increbrescente magis in dies, et, ut fit, cuncta in immensum augente, adventantis Sinani rumore, quanta vis belli vicinis Vngariae populis immineret, motus eorum periculo Princeps, pro sua in cognatam gentem pietate, nequaquam sibi praetermittendum duxit, ea, quae pertinere ad eorum utilitatem arbitratus esset, eos celare. Proinde misso nuncio suo Ioanne Imrefio ad Christophorum Tieffenbacchium superioris Vngariae Proregem,

cuncta, quae de bello hoc comperta habebat, cum eo communicat, monetque ut comparatis in tempore, ad vim propulsandam, subsidiis omnibus, Sinani conatibus obviam iret. Gratum id Tieffenbacchio accidit, ut qui nihil eorum antea cognoverat, quamquam dubitanti de eo, an eo tempore, inclinata iam fere aestate, tanto terrarum tractu, quem ipse etiam aliquando fuisset emensus, iustum secum exercitum Sinanus educere possit.

CAPVT SEXTVM.

Iter Sinani Belgradum usque describitur.

Dum haec ita geruntur, iam Sinanus, promotis pridie Calend. Augusti ab urbe castris, via Adrianopolitana iter faciens, copias divisit, Ianicianorumque cohortibus diverso itinere ire iussis, ipse cum equitatu, maximis itineribus, Belgradum contendebat. In eo toto itinere nusquam fertur cunctatus, nisi Adrianopoli quatuor diebus, quinque ad Sophiam urbem in Triballis, eorum duntaxat causa, qui eum subsecuti, ibi demum iuncti castris ipsius fuere, deinde eo in loco duobus itidem diebus, ubi a Praefecto Zolnokiensi missus ad eum gregarius quidam miles nostras, a Turcis interceptus, nullam adventus eius famam in Vngaria, nec ullas vires, quae eius successus essent remoraturae, paratas uspiam esse, certo ei affirmavit. Eodem in loco nuncium etiam a filio Bellerbeio cum duabus pilis ferreis magni ponderis, quibus arcem novam ad Colapim sitam, a Christianis proxime petitam fuisse, eamque obsidionem iam solutam nunciabat, accepit. Quibus omnibus exhilaratus, epulum militibus dedit,

et motis post biduum castris, plenus iam boni ominis, nullam sibi tantisper quietem concessit, donec famam adventus sui celeritate praeveniens, ad condictum diem, qui quartus Septembris fuit, Belgradum perveniret. Eo iterum a Bellerbeio duo cucullati sacerdotes, quos monachos vocamus, Siscii capti, missi ad eum fuerunt, et duo item Germani a Bassa Budensi, quos Archidux Matthias cum literis ad eum miserat, ut de rationibus constituendi rursus foederis ex aequo bonoque cum eo ageret.

Hos principio blandis verbis allocutus, ut scire ab eis commodius, quae vellet, posset, postquam aperte confessos audivit, inopinatum adventum suum in Vngaria fore, deduci ad Legatum priorem, quem iam in arcem miserat, eodemque cum eo carcere eos quoque condi iussit.

CAPVT SEPTIMVM.

Quid Sinanus Belgrado digressus egerit.

Postquam igitur Belgradum appulit, quamquam ea Caesari sententia antea fuisset, ut ipse ibidem subsistens, siquid agendum per hoc anni tempus contra hostes iudicaret, id per praefectos copiarum effectum redderet, se ipsum in proximum annum ad gerendum summis viribus bellum reservaret, tamen cum literae Caesaris subsecutae mutare eum consilium iussissent, et ut occasione usus imparatos hostes quamprimum aggrederetur, imperassent, id eo cupidius facere statuit, quod apud hostes, tamquam in altissima pace, remissa omnia belli studia intelligeret. Ita scriptis ad Beglerbegum literis, ut ad se omnem, quem haberet, exercitum adducere maturaret, bellum una secum im-

posterum gesturus, ipse tantisper Belgradi commoratus, dum Ianizari alio itinere, cum tardius iter facerent, pervenirent; proinde cum pedestres etiam illas copias in castra recepisset, omnesque cum equitum, tum peditum copias recensuisset, quae nondum 30 millium armatorum numerum excedebant, adductis secum ex arce Belegradensi centum et octuaginta campestribus tormentis, undecimo, postquam eo venerat, die, transmisso ponte Savo, in finibus Vngariae ad Zemlinum castra posuit. Dum Sinanus Belgradi commoratur, ingentem etiam Transylvanis metum incutiebat, qui variis ea de re rumoribus in diversa sparsis, magnopere verebantur, ne sub praetextu belli Germanis inferendi, ipsorum provinciam invaderet, eamque arcem gerendi contra Christianos belli constitueret.

CAPVT OCTAVVM.

Sinanus iterum legationem ad Transylvanos expedit, iique comitia de postulatis instituunt.

Sed hac re, utrum ita se habuerit, in dubio relicta, ad Sinanum redeamus, qui non immemor instituti sui, simul atque Belgradum attigerat, cur legati Transylvani non adessent, statim perquisivit, rursusque nuncium ad Principem cum literis Sigismundum misit, serio iubens Caesaris nomine, ut, sicut prioribus literis praeceperat, quantis posset maximis viribus, coniunctis cum illis, quas Bassa Temesvariensis instructas ad bellum haberet, communicatoque cum eo consilio, in hostium ditionem duceret, Calloviumque, et alias arces, quas inclinante iam hoc anni tempore commodum ei esset, in potestatem redigeret. Prae-

terea daret sedulo operam, ut Stephanum Bathorium, qui arcem Echedum obtineret, cognatum suum in suas partes traducat: ea, qua ipse esset Princeps, si monitis pareret, apud Caesarem conditione futurum, sin autem id respuat, vi etiam adhibita, eum imperata facere cogat. Scribat similiter ad ceteros Vngariae proceres, et populos, certamque eis spem faciat, quicunque a Germanis ad Caesaris studia adduci se patientur, eos expertes malorum, perinde ac Tansylvanos suis legibus vitam acturos: ceteros vero omnes hostium loco futuros. Dum haec Sinanus agit, interim Princeps Sigismundus Albae-Iuliae comitia, quae ad calendas Septembris Ordinibus provinciae indixerat, habebat, nempe ut in tempore provideret, ne quid, in tanta belli propinquitate, detrimenti respublica caperet. His vix tum solutis, cum rursus Sinani alius nuncius advolasset, et omnia in celeritate esse posita, renunciasset, quod priori illi datum responsum fuit, cum eo hic quoque dimissus fuit, ut referret Sinano totum in eo esse Principem, ut cunctis in rebus imperio Caesaris morem gerat, ipsius quoque Bassae, qui vices eius referret, authoritatem, prout debiti sui ratio exigeret, magni vel imprimis faciat. Sed bellicos apparatus, quod ei optime constaret, moram aliquam requirere, nec tam facile ex omnibus provinciae partibus copias cogi posse. Placuit postea senatui, legatum quoque alicuius nominis ad eum mitti, cum officii causa, tum ut de iis, quae e republica essent, mature transigi cum eo posset. Quia vero omnium provincialium aversi nimium animi ab hoc bello esse videbantur, providendum Principi incumbebat, ut rationes omnes, quibus liberari ab hac molestia possent, experiendas sibi proponeret. Proinde legato ex ordine

senatorio Pancratio Senneio ad id delecto, claro et industrio viro, datum negotium fuit, ut perfuncturus hoc apud Sinanum munere, nihil eorum reliqui faceret, et rogando, et muneribus ac promissis quoque hominem deliniendo, quibus vacationem ab hac militia, vel hoc saltem anni tempore bello gerendo incommodo, Principi impetraret. Ac ut orationem haberet efficaciorem, decem millia tallerorum, quae Sinano cum aliis muneribus preicosis offerret, data ei fuere, quibus, si optata ab eo consequeretur, . non duplicatum duntaxat eum numerum, sed vel triplicatum etiam superadiecturum esse Principem, pacisceretur. Interim cum aliis etiam ageret interioribus Sinani amicis, eosque donis corruptos, eo, quo vellet, flectere conaretur, — non donis, non largitionibus parceret, modo eam rem, cuius tanto omnes desiderio tenerentur, hac ratione perficeret. In comitiis autem, quae Albae, ut in tanta rei novitate, satis frequentia fuerunt, unum hoc cunctis propositum fuit ad deliberandum, quid in tanti belli ardore, concurrentibus inter se totius orientis, occidentisque opibus, Transylvaniae populis, qui a Solimanni Caesaris temporibus sub Turcarum imperio viverent, agendum videretur.

CAPVT NONVM.

Oratio, et sententiae eorum, qui a Turcico Imperio nequaquam deficiendum esse censebant.

Comitiis igitur rite celebratis, omnes omnium sententiae in duo diversa abiere. Nonnulli enim, authoribus maxime Alexandro Kendio, Francisco Kendio, Volfgango Kovachiocio Cancellario, qui principes ea tempestate senatus prudentia habebantur, omnibus in-

genii nervis in id solum incumbebant, ne foedus semel cum Turcis ictum violaretur. Nam si iugum exuere tentarent, verendum esse, ne cum ipso Deo, qui illud eis imposuisset, pugnarent. Accedere subiectionis ipsius obligationem, qua cum se hostibus illis volentes obstrinxissent, quomodo ea, quae semel placuisset, dissoluta, usurpare sibi ius aliquod possent, vix ullae humanae leges pati viderentur. Iam vero Turcarum potentiam nulli in terris nunc esse aequandam, tantum abest, ut ulla eam excedat, a qua resistere velle, quid aliud esset, quam sponte se in laqueos inducere? Quodsi spe auxilii, a Germanis aliisve Christianis praestandi, id facerent, viderent etiam atque etiam, ne eam pretio emerent, recolerentque secum prisca tempora, quid parentum memoria Vngariae hoc tam grave vulnus, quo etiam nunc laborat, inflixerit. Spes nempe auxiliorum ostentatae tantum ab exteris, nunquam repraesentatae; crederent omnes neque nunc meliora esse tempora illis, quibus Carolo Quinto tanti nominis Imperatore, deinde Ferdinando quoque, et Maximiliano, sceptra imperii tenentibus, summis semper opibus oppugnata vis Turcica esset, sed vix ad tempus tantum repressa. An non audirent, nunc quoque Turcas Transylvaniam tantum prae ceteris in ore habere, sicque de ea persuasos esse, si in hac veluti arcem aliquam ipsorum imperii constituere possent, facilius se tandem frena aliis Christianis regionibus iniecturos: nec aliam causam esse, cur se ab ea contineant, quam quod violandae fidei occasionem aliquam quaerant.

Quid aliae Christianae gentes agant, quid consilii adversus Turcas capiant, tantisper pertinere ad Transylvanos, ut communis religionis, et necessi-

tudinis causa prosperos quoque rerum successus eis cupiant, ut autem studia, operasque cum eis coniungant, haud ad eos pertinere. Quin ipsos etiam Christianos Principes, populosque id eis vitio vertere nequaquam posse, si aequis animis secum reputaverint, quo loco sint Transylvani, et quam dura illa conditio, ne dicatur servitus, sit, cui illi, publicae salutis gratia, parere cogantur. Quis enim non videat periculi ipsorum, sive propinquitatem, sive magnitudinem, imminentibus eis undiquaque tot Turcarum praesidiis, tot vicinis nationibus Moldavis, Valachis, Tartaris, quae unico tantum sibilo, ac significatione Caesaris literarum, omnem eis illico calamitatem essent importaturae? certe prius Transylvanis pereundum esset, quam vel persentiscere tantum aliae nationes eorum mala, nedum opem ferre laborantibus, possent.

Quid autem aliud postulanti Sinano, ut vim hostibus inferant, responderi possit, quam se ad omnia paratos, simul atque per anni tempus liceat, officium esse facturos; alioquin diversum quippiam cogitantibus, obiici statim iure posset, simulate eos fidem coluisse, cum Caesari, et nunciis, et literis ostenderent, eosdem se quoque, quos ille, amicorum, hostiumque loco habituros. Proinde si iam instet, advenisse occasionem explendi debiti, qua fronte id negabunt. Sin autem negarint, nonne pro convictis eos statim haberent, et tamquam reos maiestatis, omissis aliis hostibus, totis viribus oppugnatum venirent. Sed detur, id in praesentia, occupatis gravissimo bello, aliorsumque contendentibus, factu difficile fore. Quid si cum Christianis in gratiam redirent, cum quibus nondum ipsi foedus ictum haberent, an non primi eis Transylvani statim occurrerent, quos sibi Barbari omnibus modis

persequendos statuerent. His atque aliis similibus, ii, quos retulimus, persuadere Ordinibus provinciae conabantur, ne ullis modis a Turcico foedere desciscerent.

CAPVT DECIMVM.

Oratio eorum, qui a Turcis desciscendum suadebant.

Alii autem, duce Balthasare Bathoreo, cuius summa, propter cognationem Principis, authoritas in senatu erat, et aliis nonnullis, contrarium omnino suadebant, temporumque, ac rerum conditionem, diversa sentientibus, opponebant, quae minime ex arbitrio hominum penderent. Deum esse, qui cuncta moderaretur, idemque suos, ut cuique rei in hac rerum natura, sic imperiis quoque ipsis terminos posuerit; in eo tantum sitam esse hominum solertiam, si ea, quae tempus, Dei ipsius iussu attulerit secum, et percipere, et cum ratione exequi sciant. Ita factum fuisse priscis omnibus temporibus in maximorum quorumque regnorum, imperiorumque mutationibus, omnium temporum historiae testes locupletes essent.

Sed ut vetera illa, inquiebant illi, et nimium remota a nostris temporibus transeamus, res tantum nostras domesticas perpendamus, quales tunc fuerint, cum ingruentibus Barbaris, tamquam a Deo ipso missis, cedere loco, fortunis, et natalis ipsius soli possessione coacti fuimus. Quo sane tempore tantumdem erat illis instantibus resistere, atque Deo ipsi bellum indicere, quod multis fortissimarum gentium, quae pro nobis, cum eis, toties tristi exitu arma contulerunt, cladibus satis, superque est comprobatum. Iam si idem praepotens Deus, misertus nostri, nos recipiat,

uncum iam naribus, ut est apud divinum vatem, superbi hostis iniiciat, et nostris miseriis, et eius simul tyrannidi modum imponat, quis erit, qui Deum ipsum ducem non sequatur? Cui autem dubium esse potest, Deo haec auctore fieri? is certe est, qui dat regibus salutem, is eis victorias conciliat, bella, inquit ille, placat ad ultimas usque terras, perfringit arcus, detruncat hastas, currus igni cremat.

Hoc cum alias semper, tum ex proximo illo, cum Bassa Bosnensi praelio, ita perspici posset, ut cum exercitus Christianorum, et exiguus numero fuerit, et a conflictu etiam ipso in principio abhorruerit, nonnisi impellente ipso Deo, et dextrae ipsius viribus, parta ea tam insignis victoria de superbis hostibus sit. Certa itaque, et indubia res est, non casu, non virtute, non potentia, et multitudine hominum, sad authore et auspice Deo factum id esse, ut ista maximarum, admirabiliumque rerum fundamenta iacta esse videamus, idque eo potissimum tempore, quo iam omnium spes, animique conciderant, ut palam appareat, tum dominum Deum iuvandis suis manum admovisse, cum iam exhaustis cunctis auxiliis, homines defixas in ipso solo mentes, cogitationesque suas haberent. Quod si hoc verum est, quis erit, qui hanc Dei bonitatem obviis ulnis non amplectatur, classicum sonante Deo, non se commoveat? Atqui certi profecto esse debemus, si decretum hoc, consiliumque Dei est, cuius haec initia jam videmus, parendum ei erit, nec ulla vis tanta esse poterit, quicquid contra vel ipse orcus moliatur, quae eius cursum retardare queat. Esto sint eae Turcis vires quibus illi tantopere gloriantur; manifestum est, si Deus benignior suis factus, praeeat eorum copiis, in mânu esse victoriam; verum si cui eas etiam libeat ad

calculum vocare, apparebit statim, nec adeo immensas, neque, uti vulgus putat, omnino invictas esse. Bella, et pestes, quantumvis numerosas gentes exhauriunt. Haec continenter fere inter eos grassantur, depopulantur regiones, urbesque ipsorum. Belli etiam nulla est intermissio, nunc inferentibus ipsis contra alios arma, nunc illata propulsantibus. Cum Persis, uti scimus, diuturnum illis bellum fuit, in quo non Asiatici tantum eorum exercitus, sed Europaei etiam saepius caesi ad internecionem feruntur. Arabes quoque, et Mauri non semel contra eos, pertaesi tot malorum, rebellarunt, quemadmodum et aliae finitimae gentes, quas omnes multis suorum cladibus necesse habuerunt rursum in ordinem redigere. De Christianis nihil est dicendum, cum constet, in eis et terra et mari persequendis, iam compluribus retro annis, plus illos accepisse semper incommodi, quam illis dedisse. Tacemus navalem illam Christianorum ad Echinades victoriam, quae adeo tunc maritimos ipsorum nervos incidit, ut ab eo tempore praedae ubique Italicis navibus fuerint. Anno etiam superiori duodeviginti eorum triremes, vi tempestatis abreptas, naufragium esse passas audivimus. Si his iam annumeremus, quid proxime in Vngaria amiserint, qualem veteranorum militum manum, quot exercitatissimos belli duces: an non reperiemus, et imminutam multis partibus eorum potentiam esse, et quae iam eis residuae vires sunt, eas, ex inermi, et seminuda barbararum gentium colluvie constantes, non tam ad bellandum, quam ad perterrendos frustra hostes, praedasque agendas comparatas, .castra eorum secuturas. Si quis autem id secum cogitet, praecipuam cogniti huius orbis partem ipsorum imperio teneri: is rursum illud

cum animo suo reputet, quotus quisque sit, in iis omnibus provinciis, et regnis, qui eandem cum eis religionem colat. Iam ne ipsi quidem Mohametani in impia illa superstitione inter se omnes conveniunt alii, insequuntur Omarium, et ita divisi in sectas sunt, ut sicuti inter nos, ita in ipsis quoque vigeant intestina odia, mutua dissidia, et bella: sed in Asia potissimum, et Europa, ubi maximum eorum robur, et imperii sedes est, nonne ubique iis fere nationibus, et gentibus, quas nihil recensere est opus, cum sponte in omnium mentes incurrant, quae nomen Christianum profitentur, jura dant, easque habent vectigales? nonne videre est, eas omnes, quae tam gravi eorum iugo premuntur, et quae vel in ipsorum visceribus resident, prope inspectantibus, et audientibus ipsis, eo nomine quotidie Deo sacra facere, supplicationesque indicere. ut ab eorum servitute liberentur. Mira sane res esse videretur, quomodo, et quam pauci numero (ut vix ad centenos quosque Christianorum, qui in Europa sunt, habito censu, singuli Turcae cederent) et omni vera virtute destituti, in tam cultas gentes, et armorum gloria claras exercere impune adeo diuturnam tyrannidem potuerint, nisi eo animis recurramus, quod olim vatum temporibus populo Israëlitico in ea orbis parte, id ultimis his seculis, quibus Dei voluntas patefacta in ista quoque mundi plaga est, nobis evenisse. Ita illorum scelera ultus Deus est, ut eos abiectissimis gentibus castigandos, corrigendosque daret. Ita nos quoque, per hanc profanae, impuraeque gentis in nos dominationem, expiatis ea noxa nostris vitiis, ad accipiendam suam disciplinam, legemque, quae vitae nostrae, morumque regula esset, adducere voluit. Quod autem antea tot magnorum Imperatorum tempo-

ribus nulla certa eis resistendi iniri ratio potuerit, id confirmat potius, quam evertit, tam hanc nostram, cum dicimus, ita Deo placuisse, ut per infirma ista media ostendat vim potentiae suae in gentes ignaras sui, tum cum et ipsae modios irae, indignationisque divinae impleverint nefariis factis, detestandaque ipsorum vita. Addamus huc temporum istorum, in quae omnia incidimus, conditionem, rerumque discrimina, et personarum, quae facile, quantum iis etiam debeamus tribuere nobis declarabunt. Tum plena erat Europa intestinis bellis, et praesertim Germania ipsa unde auxilia sperari poterant, et Vngaria, de qua duo illi Reges, Ferdinandus et Ioannes, distractis bellicosae gentis viribus inter se digladiantes, non difficilem hosti victoriam concedebant. Ea vero de regno concertatio ad vitae usque exitum filii Ioannis Regis, qui Transylvaniam tenuit, magno cum reipublicae Christianae detrimento duravit. Quid iam putamus, an non ipsi tum Solymannum recepimus in Vngariam, cum tantum ei invadendae occasionem illius praebuimus, non secus atque Graeci illi occupandi orientis imperii Amurathi primoquo nunc quoque posteri eius potiuntur. Nunc Dei beneficio, etsi in remotioribus a nobis Christianae reipublicae partibus, non plane caremus civilibus turbis, in his tamen propioribus, quibus hodie Turcae vim minantur, Germania, Italia, Vngaria, Polonia, tantam inter Principes, populosque earum regionum, studio et opera Clementis Octavi Pontificis Maximi, et Rudolphi Imperatoris, quibus hanc fata gloriam reservasse videntur, concordiam esse constitutam audimus, ut certatim omnes ad necessarium hoc bellum tamquam ad commune aliquod orbis terrarum incendium restinguendum accurrere credantur. Nec est, qui nunc hosce

rerum conatus remoraretur, sublato cum stirpe aemulo illo regni, Transylvaniaque in eum statum reducta, ut una cum Principe suo, qui tuendae dignitatis suae alias iam rationes, a maioribus nempe suis acceptas, propositas sibi habeat, quantum commodo suo possit, favere rebus Christianorum multis nominibus debeat. Res quoque nunc, et causa belli diversa est ab ea, quae tunc fuit, cum et Ioannes, et eius filius, de regni possessione, adiuti Turcarum armis, cum Austriacis Principibus contenderent. Hoc tempore Vngaria iuris unius facta, Turcam, ut violentum sui usurpatorem, et legum, et libertatis, et religionis suae hostem agnoscit, eumque totis viribus repellere a se conatur. Qua in re tamquam diiudicata iam causa nititur aequitate, ac Dei etiam ipsius consensum, cuius imprimis est, ius ex aequo omnibus reddere, non putat sibi defuturum. Multum etiam interest inter illos veteres Caesares, et hunc, qui in praesentia apud Turcas rerum potitur, cum, ex quo imperium est adeptus, perpetuo intra privatos parietes delituerit, ipsorum etiam Turcarum tacita quadam confessione ad imperii eorum ruinam, perniciemque natus. Moris fuit antea Turcarum Imperatoribus expeditionibus interesse, belli pacisque munia bene merentibus deferre, strenuos praemiis, ignavos poenis afficere, onsiliis usu rerum peritos adhibere, ueri iura, disciplinam imprimis militarem in summo pretio habere, vim ab omnibus, edictis gravissimis prohibere.

Nunc quid fit? bella per legatos geruntur, sordidos homines, vilissima capita, quorum vel temeritate, vel avaritia, vel imperandi inscitia, errores saepenumero gravissimi committuntur, sicuti et in bellis illis Persicis primum, et in Vngaricis istis usu venisse,

recens animadversum fuit. Deinde nemo nunc in aula illa meritis suis, quantumlibet illustribus, sperat se ullum honorem consecuturum, si pecunia destituatur, honores omnes et domi, et foris, ceu in auctione aliqua venales Caesar reddidit, ac quod indignissimum est, eunuchorum potissimum illorum suorum, mulierculamque opera, ac pusionum etiam, quorum greges circa se alit, nullis perinde addictus, atque istis homuncionibus. Qui praeses consilii eius est, illius authoritas summa habebatur; ista quoque iam primi loci dignitas, quae antea virtuti, et meritis dabatur, nunc pretio venditur, adeo alternante emptorum conditione, ut saepe alii alios pretii magnitudine ex ea deiiciant. Nemini est ignotum, Sinanum hunc ingenti pecunia novissime eum locum mercatum, in singulos etiam menses quina millia aureorum nummum pactum esse. Ibi iura nulla, nisi quae ab eo solo redduntur, illi soli et probi, et honorati, quos census commendat, aut fortuna evehit, illis locus in consilio, qui eius nutui, et libidini observiunt, eis tantum apud eum perfugium, quibusvis tandem vitiis constricti teneantur, qui copiis circumfluunt, soli inopes licet innoxii plectuntur. Militaris disciplina diu apud illos illibata mansit, nunc eam quoque ferme collapsam videmus, militibus in eam prolapsis licentiam, ut in ipsis Aulae penetralibus prope sub oculis ipsiusmet Caesaris caedes patrentur, vel eorum imprimis, qui in summa ipsius esse gratia conspiciantur. Hoc Beglerbei illius, quo nemo tunc Caesari charior vixit, ac aerarii quoque praefecti tristi casu ante paucos annos satis fuit declaratum. Iam si cetera addas, tantam grassatorum manum, qui ubique obversantur, incendiariorum, qui urbem pene totam, vel certe potiorem ejus partem superioribus annis igne

deleverunt, foeneratorum, qui fortunas omnium exhauriunt, et alias faeces hominum, qui inter aulae illius ministeria numerantur, harpiis similes, cuncta rapientes, vel foedantes, quid aliud coniicias; quam, eo iam perventum ibi esse, ut cum ultra tam saevum, tetrumque imperium progredi sceleribus, et saevitia, nequeat, necessum esse, ut brevi corruat. Quod autem aliqui obligationem fidei obtendant, id cuiusmodi sit, vel ex eo perspicitur, quod nulla cum iis, apud quos ex aequo Christiani ita omnes exosi sunt, ut quidvis in eos iure sibi licere putent, fides coli unquam possit. Turcarum genti innatum hoc est, ut etiamsi pacta cum externis ineant, ac in fidem etiam eos recipiant, cum tamen ipsorum commodo possunt, eosdem statim, nulla tacti religione, tamquam coelitus oblatam praedam, sub iugum mittant. His artibus propagata sunt eorum imperia, cum in aliis orbis partibus, dum Ottomanus ille, a quo haec Caesarum Turcicorum progenies diffluxit, suos aeque, ac alienos, partim vi, partim dolis imperata facere coëgit, tum in hac ipsa, quam nos incolimus, postquam a Graecis evocati, non eos tantum ipsos, quibus subsidio venerant, sed cunctos etiam alios finitimos populos, terrore magis nominis, quod tum recens in Europa auditum, perterritos, quam bellica virtute, imperio suo adiunxerunt. Sed nos, omissis aliis, in sola hac nostra Transylvania ostendamus, quomodo illi erga eos se gerant, quorum vitae, opibusque inhiant. Sicuti ille pilos caudae equinae vellendos olim demonstrabat, ita hi beneficiarios suos putant sibi prius attenuandos, ut eis demum sine ullo impedimento potiantur. Tributa eis nulla sufficiunt, munus si exhibeas quantumvis luculentum, id ubi exhibitum est, periit statim eius omnis apud eos memoria, nova illico

petunt, nec si ea consequantur, ulli unquam finem cupiditati eorum faciunt. An nobis excidit, quam subdola ratione, ad pendendum eodem anno duplex tributum (quod nunquam antea fando auditum fuit), nescio qua dierum intercalatione, ex decem annis solaribus lunarem unum reliquum confingentes, quem a nobis praetermissum contenderant esse, importunissime nos coëgerint? Quid autem non fecimus, ut exemplum hoc (non ignari moris eorum in servandis iis, quae semel quoque modo invenerint) caveremus, cum vel eo ipso, quod tributum ipsum aequaret, redimendum id nobis susciperemus? sed necquicquam fiunt omnia, ubi semel in concepta de re aliqua sententia, in odium Christianorum induruerunt. Iam vero in illa de limitibus controversia, quid aequi unquam consecuti sumus ab eis? Viderunt hoc omnes aequi et iniqui, limites ad eam formulam, qua iussu Solymanni descripti olim, et Transylvanicae ditioni attributi fuerunt, esse redigendos, idque ut fieret, missis aliquoties nunciis, datisque ad eos literis, quibus ea cura demandata fuit, non semel perfecerunt, sed eo tantum praetextu, ut promissis fatigati, et vana spe delusi, cum nunquam tergiversandi eis rationes deessent, a coepto tandem ultro desisteremus. Ita nunc quoque ea res integra nobis cum eis manet, nullo alio eventu, quam, uti continuas de tantis finitimorum Turcarum iniuriis, cum risu, et delectatione eorum, expostulandi occasiones habeamus. Qua vero unquam in re aequitatem eorum, aut animi moderationem perspeximus? In ea fortassis, quod Principis dignitati, dum ei Poloniae regnum deferrent, faverint, cum tamen nihil iis notius esset, quam Polonos, explosa iam pridem hac eorum insania, qui dare se id, quod eorum non esset, falso iactarent, quantum

legibus, ac libertati suae tribuerent, vel tum satis superque declarasse, cum superioribus ad Varsoviam creandi novi regis comitiis, Turcae Legatus, Mustafa Chausius, qui eo nomine, ut de eligendo rege Ordines appellaret, eo venerat, nonnisi electo, proclamatoque iam rege, solutoque magna ex parte conventu, sit ab eis auditus? In eo, quod non exspectas ab eis, munificos se praebent: quod velis, id negant petenti; satis esse ducunt, si salvum a se dimittant, raro sine verborum aculeis, et non aliqua ignominia notatum. Mereri aliquid in eorum gratiam, perinde est, ac si id tantum agas, quod iam actum est: grata eis nulla beneficia sunt, nisi ea, quae cum damno eorum fiunt, a quibus conferuntur. Moldavis istis nostris vicinis, quorum regio Barbarorum incursioni nimis est exposita, Caesaris iussu, iustas copias saepe auxilio misimus, eosque tutos hactenus a periculis praestitimus, hostium etiam ipsorum confessione, quibus non Turcae, sed Transylvani tantum eum terrorem incutiunt, ut ab infestanda ea provincia abstineant. Sed quid tum postea? an his officiis adducti aliquando eo sunt, ut iustis quantumvis nostris postulatis locum darent? Imo id sumus assecuti, ut in nos odio incensi, quod armis aliquid valeamus, ita detonsos nos cupiant, ut tamquam Valachi ipsi, et Moldavi ab eis devexati consumptive, qui iam vix spiritum ducunt, opportuni omnibus eorum iniuriis existamus. Magnae eis ab initio curae fuit, quomodo Transylvaniam occuparent, dum in omnes occasiones intenti, ignavissimis etiam mancipiis, sicuti Markházio illi, ingenti pretio eam addicerent. Quis credat, nunquam alio in nos animo, quam tum fuerunt, esse? Nonne testis locupletissimus est Ravazdius, Sinani consilia omnia eo spectare affirmans, ut

finem rebus nostris imponat. Indicio id quoque est, Markházio non alio fine Praefecturam Lippensem commissam, quam, ut ex proximo, et consilia omnia, actionesque nostras speculandi, et cum tempus tandem ipsum admoneret, infestis etiam armis Transylvaniam invadendi, maiorem opportunitatem haberet. Hoc scilicet illud est, quod audimus, Sinanum, cum discessurus in bellum, de more Caesari valediceret, hunc etiam Markházium, qui apud eos Ibraimus est, una secum in conspectum Caesaris produxisse, nimirum, ut qui tantum de se Caesari polliceretur, ut in subiuganda Transylvania, omnem statim opinionem esset superaturus, non tantum nomine, sed ex facie etiam notus ei in posterum esset. Quo tempore id etiam palam est, Sinano ad Caesarem ingredienti, spectantibus id ipsum nostris quoque Legatis, Ibraimum scripta sua in manus tradidisse, in quibus haud dubie ea erant annotata, quae ille de Transylvania praestiturum se promiserat, ut Caesaris assensu comprobata, vim ei ad patrandum, atque audaciam adderent. Illud vero maxime omnium ab universis, et singulis esse considerandum, quodsi nunc Transylvani, desertis Christianis, Turcis adhaereant, verendum imprimis esse, ne et a ceteris Christiani foederis proceribus, seu vincant, seu vincantur, et praesertim ab Archiducibus Austriae, quos superioribus temporibus tot iniuriis, a Barbaris ipsis instigati, affecissent, infestis armis petantur, nec ab iis, quantumvis in extremo discrimine positi, ullis subsidiis releventur. Quae omnia, et multa alia, in quibus recensendis, cum nota sint omnibus, tempus terendum frustra non est, eo nos adducunt, ut credamus, Turcis istis, qui Christianos omnes extinctos cupiunt, quo minus hactenus impiam hanc eorum in

Transylvanos mentem atroci aliquo facinore explere potuerint, non animum, sed occasionem tantum defuisse Quorum furenti in Christianos libidini subservire, quid aliud esset, quam in sua aliquem viscera ferrum stringere, aut eos iuvare conari, quibus paulo post ipse quoque iugulum sit praebiturus? Si itaque patriae charatis nos movet, si salus, atque libertas obversantur animis nostris, nunc tempus est, ut ipsi vocanti Deo obtemperemus, miseram hanc servitutem, quam falso libertatem huc usque appellavimus, exuamus, et aut nos in pristinum statum, quod iuvat sperare, Christianorum adiuti armis vindicemus, aut honeste potius omnes cadamus, quam desertores communis omnium Christianorum causae, nostraeque simul salutis, per omnium, et qui nunc vivunt, et qui deinceps victuri sunt, hominum ora circumferri nos patiamur.

CAPVT VNDECIMVM.

De consiliis Transylvanorum in tanta rerum difficultate initis.

Cum in hanc sententiam multa fuissent ultro citroque disputata, placuit tandem Ordinibus, ut non eo tantum, quod Caesar iuberet, delectus haberentur, sed, ut, cum Princeps opportunum iudicaret, cuncti statim, quo usus postularet, armati convenirent. Additum etiam est ad veterem militiae ordinem, quo, ex instituto provinciae, a vicenis portis tributariis singuli equites, itidemque pedites in bellum mittuntur, ut decimus quisque ex omni plebe Transylvanica, ad subitos casus ita armis instructus domi se contineat, ut

eo, quo opus sit, ad ferendam laborantibus opem, si id necessitas exigat, duci continuo possit. Ne autem, ob rei pecuniariae difficultates, aliquid incommodi respublica patiatur, novo plane exemplo, ea ratio cogendae publicae pecuniae est invecta, ut Nobilitas omnis, supremi iuxta, ac inferioris ordinis, a tritici singulis gelimis (ita vicenos et quinos quosque manipulos, in cumulum congestos, vulgo nostri appellant) singulos nummos, plebei autem, et aggrestes, a quinis quibusque gelimis tantumdem dependant. Saxonicis urbibus, et ceteris provinciae oppidis, pro cuiusque conditione, certa pecuniae summa inflicta: sic et iis, qui pecuarium, quaestum, opificia, ac varias artes exercent, impositum est, ut omnes tandem in commune hoc belli subsidium aliquid conferrent. Id tamen quicquid esset, non in alios usus, nisi in eos, qui recens emergerent, Senatus totius, et duodecim delectorum hominum, quorum nomina sunt publicis tabulis inserta, consensu, ab iis, qui pecuniam illam, et conservandi, et erogandi potestatem, ordinum decreto, accepissent, gravissima in temeratores infamiae nota apposita, impendi voluerunt. His constitutis, dieque dicta, ad quam universae provinciae copiae adessent, tuncque postea, perspecta prius Sinani voluntate, de bello gerendo statueretur, soluto Conventu, ad sua quisque rediere.

CAPVT DVODECIMVM.

De legatione Principis Transylvani ad Pontificem Romanum missa, et itinere Claudiopolim suscepto.

Eo tempore nequaquam praetermittendum sibi Princeps, pro sua religione, et in sacrum ordinem ob-

servantia, iudicavit, quin Pontificem Maximum rerum omnium suarum conscium redderet, idque muneris Alphonso Carilio natione Hispano sacerdoti suo imponens, ut, et quo ipse in statu esset, Pontifici referret, et simul, ne sibi in tam gravissimis belli periculis constituto, consilio suo, auxilioque deesset, ab eo enixe peteret, propere eum ad urbem proficisci voluit. His expeditis cum iam et ad colligendas vires, et ad tempus extrahendum, cunctatione imprimis utendum videretur, ea frequentibus Sinani, ac Bassae Temesvariensis nunciis sollicitatus Princeps, non nihil intercisa, Alba-Iulia cum aulicis suis copiis, impedimentisque omnibus excedens, Colosvarinumque modicis itineribus perveniens, postquam ibi etiam, quae undiquae expectabantur, provinciae subsidia contraxisset, eam sibi administrandi huius belli rationem ineundam duxit, quam in sequentibus exponemus.

LIBER QVARTVS.

CAPVT PRIMVM.

De divisione copiarum, et colloquio Legati Transylvanici cum Sinano.

Bipartiri universas copias placuit, altera pars, eaque potior, ductu Stephani Bathorei Varadinum missa, ut ibi captata ex re, et tempore occasione, simul cum Bassa Temesvariensi, sed alio, quam is putaret, animo rem gereret. Cum altera eodem in loco Princeps, quasi conatibus hostium, qui alia ex parte in provinciam essent involaturi, obviam iturus subsistit. Cum haec ita agerentur, interea Sennyeius, a Sinano rediens, quae ab eo acceperit, ordine omnia commemoravit, ad Mohachium illum se reperisse, cum Bellerbeio filio sociatis armis, in hostes properantem, auditum etiam ab eo placide, munera ei obtulisse, verum nullis precibus, et pollicitationibus flectere animum potuisse, id tantum perpetua, constantique oratione contendente, ut si Principi vita, salusque chara essent, nulla interposita mora, totis in hostes viribus incumberet. Ita etiam illum esse, ferocem natura hominem, de se persuasum, ut omnia sibi prona ad victoriam, et facilia putet, certoque affirmet, antequam hyems eum ab opere revocet, duas se arces Vesprimium et Palotam recepturum, appetente demum novo vere, Viennam ipsam, Pragamque nulla unquam in

sermone Dei mentione, si is votis annuat, praehabita, occupaturum, adeo sui, rerumque humanarum oblitum fortunae eum suae confidere.

CAPVT SECVNDVM.

De capto Vesprimio.

Interim Sinanus Mohachio progressus, fertilissima Baroviae utriusque vineta ac agros depopulatus, per Batham, Echinum, Tolnam, et reliqua meae patriae oppida iter faciens, opinioneque omnium celerius ad Vesprimium delatus, in arcis conspectu castra locavit, et cum Bassa Budensi, quem eo ad se cum omni apparatu bellico, et valida delectorum manu vocaverat, obsidione eam cinxit. Sed ibi tentorium eius, quod ceteris conspectius erat, nempe a Caesare in signum boni ominis, quoniam patris sui fuisset, donatum, globo e machina aenea ex arce petitum, rursum eadem fere in parte, qua olim, cum eo ad Zigethum Solymannus Imperator uteretur, perforatum fuit, coniicientibus ex eo passim omnibus vulgo, funestam eam Sinano expeditionem futuram tandem. Non fefellerat ea res Vesprimienses, ac Palotenses. Nam unus ex iis explorandi gratia obviam Turcis missus, ad Belgradum castra metantibus Barbaris sese admiscuerat, et una cum iis Albam-Regalem usque iter faciens, ibique tandem ab iis, captata occasione digressus, cuncta eorum consilia suis significaverat. Praeter hunc iverant etiam alii quinque pedites Vesprimio, obviam Turcis, ut eorum animum, ac copias explorarent. Ii igitur Batham usque progressi, quod oppidum a Mohachio duobus circiter milliaribus distat, sub ponte, quo Tur-

cis transeundum necessario fuit, sese occultaverant. Mox ubi totus Barbarorum exercitus, eo ponte, sub quo illi latebant, transiisset, summa celeritate ad suos reversi, omnem hostium apparatum illis retulerunt. Vesprimienses igitur, re cognita, Ferdinandum Zammarium natione Italum hominem clarum ac industrium, ut mature arci consulat, monent. Ille negotio cum Ferdinando Comite ab Hardek communicato, nihil aliud apud eum profecit, quam ut quadringenti Germani pedites, cum non exiguo commeatu subsidio Vesprimium mitterentur. Dimissa igitur ex arce foeminarum, puerorumque, ac reliquorum, qui ad bellum inutiles viderentur, turba, spe auxilii, ab Hardekio confirmati, Barbaros omnino exspectandos nostri statuere. Vix imbellium turbam dimiserant, et necessaria ad sustinendam obsidionem pro temporis angustia disposuerant, cum ecce ingens Turcarum exercitus se in conspectum dat, ac arcem circumquaque arcta obsidione cingit. Mox castris ex praescripto gentis firmissime munitis, vineas et aggeres iaciunt, primumque diem iis operibus absoluendis consumunt. Ingruente nocte, Benedictus Fekete cum selectissimis aliquot equitibus, arce egressus in sacello quodam se abdit, ut illucescente die Barbaros ibi secure vagantes, ex improviso adoriatur. Nec eum opinio fefellit, quippe simul ac illuxit, primores Barbarorum cum paucis comitibus ad vineas iaciendas progrediuntur, quos Benedictus Fekete incautos, inopinantesque aggressus, fundit atque fugat, et tandem in arcem se ovans recipit. Turcae vero, missis duobus civibus Kechkemethiensibus ad portam arcis - - is, et voce popularium hortantur, obsessos ad deditionem. Quod si facerent antequam arx tormentis peteretur, incolumem

eos abitum ad suos habituros. Responsum est ab eis, mandato Praefecti, malle se vitam profundere, quam fidem Deo, ac Imperatori suo datam turpiter fallere. Quo nuncio Sinanus cognito, iubet statim sequenti die 22. Maii duodecim minora tormenta bellica muris quatiendis admoveri. Posteaquam igitur quinque continuis diebus muri tormentis petiti ruinam minarentur: quinto tandem die sub noctem quingenti ex Barbaris arcem subeunt, quos quinquaginta Christianorum ibidem in insidiis collocati, cum magna eorum clade fundunt, atque fugant. Sexto igitur die cum mandato Sinani cominus milites arcem veterem, iam per se ruinosam, et continuis quinque dierum ictibus quassatam aggredi statuissent: obsessi, quorum 400 Germani, 600 Vngari fuerant, noctu, patefacto muro egressi, acerrime cum Barbaris confligunt, unde ad trecentos circiter fuga sibi salutem quaesivere, ceteri caesi, ac cum Praefecto Ferdinando capti, et ad Sinanum perducti fuere. Ex eorum numero fuit et Petrus Miskolcius Minister verbi divini apud Vesprimienses, qui haec nobis ordine coram exposuit. Is cum una cum reliquis in praelium eggressus, sclopeto in humeris ictus, laborem fugae ulterius sustinere non posset, in vicinos saltus nemoribus densos elapsus, cum quodam Germano se in sylvis abdit. Interim nonnulli ex Barbaris supervenientes, Germanum illum, Petri socium, ibi se occultare animadvertunt, et praelongis ferire hastis conantur, sed is audendum sibi aliquid viro dignum ratus, unum ex Barbaris, impetum in se facientem, sclopeto manuario interficit, ceteros eo metu in fugam coniecit. Ipse arrepto eius, quem deiecerat, equo, assiliens summa celeritate in eum, concitato cursu salutem sibi quaesivit, cum frustra eum Turcae

conglobati persecuti fuissent. Petrus evasisse iam se ratus, aliquantulum in sinu gaudebat, cum ecce Barbari supervenientes, cadaver socii solitis ceremoniis sublatum efferre parant. Quibus dum huc illuc cursitantes occuparentur, in Petrum etiam improviso incidunt, eumque ex vulnere semianimem sublatum, in servitutem redigunt.

CAPVT TERTIVM.

De tabellario Transylvanico ad Sinanum misso, et consiliis Temesvariensis Bassae.

In hoc rerum successu iam maiore Sinanum animo agitantem, tabellarius Principis cum literis, quas de sua in bellum profectione ad eam dederat, convenit, cui ille confestim, ut omnia lustraret oculis, et quae Principi referenda essent, ut ad eius exemplum, ipse quoque fidelem Imperatori adversus communes hostes operam navaret, ea mente conciperet, demandavit. Quod autem de promovendis in hostes armis Transylvanis iniunctum fuerat, idem Bassa quoque Temesvariensis in mandatis habebat, sed ita, ut communicatis cum iisdem consiliis , communibusque viribus rem bellicam administraret. Sed ille cum celerius, ut in causa longe a Transylvanorum diversa, iussa exequeretur, transgresso Chrysio amne, Thurioque oppido, in illo Vngariae tractu celebri, a tergo relicto, ad cacati fluenta iam consederat, loco ab hostium finibus non longe dissito, ideoque eorum iniuriis perquam opportuno. Ibi Transylvanorum adventum frustra aliquanto praestolatur; cum tardius adventuros eossecum cogitaret, et praeclari alicuius facinoris famam aucu-

paretur, tantae morae impatiens, ex omni suo exercitu promptissimos quosque cum Zolnokiensi Praefecto, viro impigro, ad hostes de improviso invadendos, fundendosque mittit. Tunc temporis Vngari quoque, qui ultra Tybiscanam regionem incolunt, transmisso flumine, cum citerioribus una iam in loco copiis ex omnibus finitimis praesidiis aucti, et de Bassae castris certiores facti, idem statutum apud se habebant, ut primo quoque tempore, Bassam nihil tale exspectantem, in castris opprimerent, haud ignari, si eum delevissent, quaecunque in finibus Turcarum praesidia haberentur, in eorum statim potestatem concessura. Verum res levicula hanc eis occasionem praecidit, siquidem forte fortuna in hominem quemdam Transylvanicae ditionis, ex castris Vngarorum Varadinum cum iis, quae de illis comperta habebat, festinantem incidentes, ille eis metu perculsus, ultro statim omnem Vngarorum ex praescripto, quod apud se habebat, indicavit.

Quo illi percepto, cum conscii suarum virium, et iam fessi quoque de via, tot hostibus minime pares se futuros intelligerent, converso illico retro agmine, fuga, ac si in vestigiis haerentes hostes viderent, equis multis in via prae lassitudine amissis, multis e suis relictis, ad Bassam in castra trepidi rediere. A quibus is de re tota edoctus, ac hostes iam etiam pro castris affuturos veritus, ne se in manifestissimum periculum, desertus a Transylvanis coniiceret, sublatis propere vasis, motisque castris, in loca retro tutiora suos reduxit. Ita Hungari frustrati hac spe, nec ultra progressi, ad alia gerendi belli consilia se converterunt. Cum ita in castris Temesvariensibus trepidaretur, tunc nuncius Principis apud Bassam, causas ei morae

exercitus Transylvanici referebat, quibus ille damnatis, culpam omnem in id solum conferebat, quod destitutus Transylvanorum auxiliis, hostes aggredi, occasioneque uti non potuisset, additis minis, eius rei haud immemorem se futurum.

CAPVT QVARTVM.

De sollicitationibus Bassae Temesvariensis.

Eodem tempore Stephanus quoque Bathoreus, copiarum Transylvanicarum Praefectus, et de ratione sui itineris, et quas secum vires haberet, tum quid fieri ab eo cuperet, simul atque Varadinum attigisset, (ut in tempore, quomodo tractandus et imposterum esset, cognitum haberet,) per hominem suum, et literas significaverat; verum id etiam non secus ab eo acceptum est, atque antea, coniiciente Barbaro, ideo tantum fieri, ut in speciem prolixe omnia praestari a nostris viderentur, sed interim tamen missitando, verbisque secum colludendo, omnis belli gerendi occasio elaberetur. Misit autem ad Principem iisdem diebus complures nuncios, tum ex iis, quos Chausios vocant, tum ex alio ordine, quibus confidebat, denique ex Christianis etiam, subditis eorum, nationis nostrae hominem, et speculandi causa, et animo, quid de hac expeditione Transylvani constitutum haberent, cognoscendi. Inter alia vincente iam fervore eius animum, cum leviora non proficerent, ausus fuit ita exaratas literas mittere, ut nisi ad diem Dominicum proximum, cum triduo ante eius literae Principi redderentur, Kalloum

obsideret, ex eo palam iam se cogniturum, fidem Caesari debitam eum mutasse.

CAPVT QVINTVM.

De capta Palota, et dimissis in hyberna copiis Turcicis, ac Transylvanicis.

Dum ita Temesvariensis fremeret, Sinanus iam re ad Vesprimium prospere gesta, ducto victore exercitu ad Palotam, ea quoque arce per deditionem (Petro Ormannio post tridui oppugnationem, desperatis auxiliis eam dedente) occupata, impositoque ei praesidio, quod ulterius continere tumultuantem militem in castris non posset, satis se hoc anno ad iniiciendum hostibus terrorem fecisse ratus, Budam versus in campos Kellienenses copias reduxerat. Ferunt post captam Palotam Sinano id plane propositum fuisse, ut eodem belli impetu, Tatam quoque, quae iam se ei victori, et ut fit, semper plura appetenti, offerebat, interciperet; verum milites, et laborum pertaesi, et simul coeli asperitate, praecipiti iam autumno, ab eiusmodi militia, quae eis praeter morem gentis tali anni tempore imperabatur, deterriti, facto globo, ad praetorium Sinani convolantes, cum apud severum hominem verbis parum proficerent, praescissis illius tabernaculi funibus, ita, ut concideret, se iam minime dictis eius ea in re audientes fore declararunt. Ibi igitur in campis Budensibus, cum castra haberet, nuncius Principis eum conveniens, quid a copiis eius, quae in limitibus essent, agi placeret, ab eo exspectabat. Is vero sive quod eam gloriam, quae eum ex iis rebus, quas tam brevi tempore, tanto cum

successu egisset, maneret, cum aliis communem facere nollet, sive quod ita ex animo sentiret, collaudato obiter Principe, indicatisque prosperis successibus suis, et quod tempore iam ipso, prono in hyemem, a rebus gerendis arceretur, potestatem ei fecit, revocandi exercitus, et ad sua quemque dimittendi, ea tamen lege, ut proximo vere statim, simul atque arbores in flores erumperent, ad signa redirent. Cognita hac Sinani voluntate, actutum exercitus Varadino revocatus, ac ipse quoque Princeps compositis suo tempore iis, quae ad curam provinciae pertinebant, Albam-Iuliam, Claudiopoli, fuit versus.

CAPVT SEXTVM.

De actis a Caesare Principi Transylvano gratiis.

Dum Stephanus Bathoreus ad Varadinum castra haberet, Tiffenbachius Vngariae superioris Praefectus per nuncium suum Sigismundum Pacioltum Principi significaverat, Rudolphum Caesarem cognita praeclara eius in se voluntate, nuper ei in Turcarum hostilem animum detegendo declarata, eo adductum esse, ut postquam Turcarum perfidia incitatus, bello potius cum eis experiri, quam sub pacis praetextu patere eorum insidiis in animo haberet, ipsius quoque inter alios Principes Christianos studio uti velit, ac quam sibi pro navata hac opera, imposterum etiam, dum commodo suo potest, praestanda, gratiam referendam putaret, Caesari per se, qui in eo benevoli hominis officio functurus erga eum esset, indicaret. Agebat hoc tunc Tiffenbachius, quod copias Transylvanicas ad fines iam progressas, ne quam in Caesaris ditiones

incursionem facerent, omni ratione sibi, intra officii, religionisque, quam communem colerent, terminos continendas intelligebat. Pachiolcius igitur in eo totus erat, ut persuaderet Principi, eam occasionem ei minime negligendam, qua non tam Caesari, cuius adeo propensum in se animum videret, fidem suam probaret, quam rebus suis in reliquum omne tempus, aut nunc consuleret, aut alio rerum statu vix unquam consulturus videretur. Non esse dubitandum affirmabat, unam hanc communem omnium Christianorum esse mentem, ut Barbaris hostibus ita arma inferantur, ut Deo eorum votis annuente, tunc demum deponantur, cum iniusti huius, et violentis ipsorum imperii, exitiique finem esse impositum viderent. Responsum Pachioltio eiusmodi datum est, ex quo intelligi facile posset, Transylvanorum eam esse conditionem, ut cum Turcis subiecti, ea una re, in tanta eorum et propinquitate, et potentia, libertatem suam tueantur, novis consiliis, quae saepe laeta initio, exitu tristia forent, intendere prius animum, quam Christiani distractas intestinis bellis vires ad solam Barbarorum perniciem conferrent, haud tutum sibi esse ducant. Interea tamen nullam occasionem praetermissuros, qua, patria incolumi, de Caesare, deque cognata gente, atque communi religione bene mereri queant.

CAPVT SEPTIMVM.

De Sinani ad Belgradum reditu, et Vngarorum ad Rudolphum Imperatorem legatione.

Sinanus eo in loco, quem diximus, cum de ratione tuendae provinciae, cum suis consilia communi-

caret, a Bassa demum Budensi, qui multum, et nomini suo, magni illius Mahometis, qui trium Caesarum summus Consilii Praeses fuisset, filium se iactando, et rebus antea gestis, et felicitati tribueret, exoratus, commendata eius fidei finium primum cura, relictaque ei potiore cum equitatus sui, tum peditatus etiam parte, ipse cum reliquo exercitu, filioque Bellerbeio, eodem, quo venerat, itinere ad Belgradum in hyberna redire statuit. Iam antea Vngari, amissis tot in Sclavonia anno superiore arcibus, periculique magnitudine, quae cunctis non secus, ac si extrema iam omnibus imminerent, ob oculos erat posita, coacti, ad Rodolphum Caesarem solennem legationem instituerant, qua, qui apud eum fungerentur, viros fide, charitateque in patriam insignes, Franciscum Nádasdium, et Nicolaum Pálffium, addito eis Episcopo Iauriensi Cancellario, qui apud Caesarem tunc munus suum obibat, delegerant, quibus interpretibus, quae maxime conducere afflictis eorum rebus existimabant, fidem Caesaris, necessariam contra hostes defensionem implorabant. Quem ut magis permoverent, in tam praesenti patriae discrimine,mitiora etiamnum consilia animo versant(em), usque eo provecti studio fuere. ut palam indicarent, si se desertos crudelissimo hosti lacerandos, conficiendosque relinqueret, quod omnibus animantibus natura inditum esset, ut subsidia vitae, unde possent, peterent, id se quoque inevitabili malo adactos experturos, impetrataque incolumitate, certis legibus cum Turca transacturos. Dum haec Pragae tractarentur, ea omnium persuasione, Turcis eo anno gerendi belli omnem iam facultatem esse praecisam, repente alii super alios nuncii advolantes, primo Constantinopoli Sinanum ad bellum Vngaricum cum exercitu egres-

sum, deinde Belgradum etiam pervenisse, inde aliquot dierum quiete refectis militibus ad fines properare, renunciarunt. Quibus commotus Caesar, idque simul vèritus, ne Vngari, remissa omni imposterum animorum fiducia, hostibus potestatem sui facerent, comiter appellatos Legatos, extemplo ad suos redire iussit, ea spe imbutos, nullas se in eorum salute propugnanda optimi, amantisque suorum Principis partes praetermissurum, omniaque statim ad bellum necessaria, milites, arma, pecuniam submissurum, darent modo operam, ut collatis, quibus possent, viribus, furori hostium obsisterent, donec aucti maioribus copiis, ad vim propulsandam, vel sponte etiam inferendam, se compararent. Scribit ad Archiducem etiam Matthiam Principem, Vngariae Proregem, ut demandata quam attentissima earum rectoribus provinciarum cura, totis viribus hostes a finibus arcere conetur. Verum Sinanus nuspiam cunctatus, torrentis instar, obvia quaequae prosternens, iam tum, ut diximus, finem gerendi belli fecerat, cum Vngari ad arma exciti, quantum in ea angustia temporis poterant, hostibus obviam ire maturabant.

CAPVT OCTAVVM.

De expeditione Vngarorum ad Albam usque Regalem facta.

Ad Iaurinum primo mandato Archiducis conveniunt, cum alia omnis earum regionum nobilitas, tum imprimis clari militia duces Georgius Comes Zrinius, Franciscus Nádasdius, Nicolaus Pálffius, cum suis

quisque equitum alis, omnem belli aleam patriae causa cupidi, et alacres subituri. Cum dux exercitui quaereretur, et hi inter alios rebus gestis, et gloria insignes, Zrinius, et Nádasdius in omnium oculos incurrerent, Hardekius tamen ob honorem eius Praefecturae, qua fungebatur, Iaurinensem generalem vulgo appellant, eam praerogativam decreto Archiducis tulit, ac in hostium illico ditionem duxit. Cum impar tantis ducibus Imperator fuisset impositus, uti corpore, ita animo pusillus, ac, quod eventus ipse ostendit, perfidus, ac proditor, in omni ea belli administratione, nihil ordine, nihil pro more militari, actum ferunt, vel conniventibus iis, qui se digniores eo honore putassent, vel ita potius impellente eos Deo, ut non viribus, aut ducis virtuti, sed soli ipsi eam victoriam, quae mox secuta fuit, merito omnes ferre acceptam possent. Instabat iam hyems, et Sinano abire cum suis contendente, alii quoque finium Praefecti idem facturi videbantur; qua occasione Christianorum duces audendum sibi aliquid rati, Hardekium invitum fere (cum is Turcarum discessu solutum se ea necessitate gerendi adversus eos belli putaret) eo pertrahunt, ut in tanta agendi occasione, Turcis se ad interiora recipientibus, ne tantus belli apparatus incassum abiret, ad Albae saltem Regalis moenia procurrerent, ut ita aut elicerent hostes ad pugnam, aut saltem Albae suburbia incenderent, atque delerent. Assentiente Hardekio, nec ultra quidquam aut de commeatu, aut de impedimentis providente, magna celeritate ad urbem perveniunt, cuius suburbia statim inflammant, ac diripiunt, Turcasque omnes, qui ibi stationes habebant, nonnullis in tumultuario praelio desideratis, intra oppidum compellunt. Hoc rerum successu contenti, cum

ab oppugnanda urbe, et tempore ipso, quod iam hyemem referret, et eo maxime, quod tormentis carerent, abstinendum sibi viderent, converso retro agmine domum redire properabant.

CAPVT NONVM.

De victoria Christianorum ad Albam-Regalem.

Bassa interea Budensis cognoscens per exploratores, quid consilii Christiani caperent, convocatis confestim omnibus, qui et Budae, et alibi eius ductu stipendia merebant, cum valida equitum, peditumque manu se ad ferendam, ubi usus posceret, suis opem comparaverat, promotisque copiis, ipse etiam, eandem partem in quam Christiani, suos adducebat. Verum Christianis re perpetrata iam discedentibus, Albae Praefectus cum suis urbe se effundens, obviusque Budensi, orare eum, ne tantum facinus inultum patiatur: in conspectu esse hostes, in manu victoriam, nulla secum tormenta eos habere, facile paucos a pluribus, inermes, imparatosque ab iis, qui omnibus abundarent, opprimi posse. Non erat opus pluribus apud hominem sua sponte sui confidentem, gradum confestim intendunt, et vix ab urbe uno milliari, recipientes iam se Christianos conspicati, quomodo eos aggrediantur, deliberaturi consistunt. Id Christianis saluti fuit, qui solutis ordinibus iter capientes, vix sisti a ducibus, ire ad signa, in hostes se convertere, arma induere, aut ad ea facienda adduci potuere, quae praesens necessitas, et communis periculi metus postulabat. Augebat omnium sollicitudinem improvida ducis virtus, qui

muneris sui nescius, uno tantum se loco, turmis cataphractorum stipatus, ceu in valida aliqua arce continebat, nisi concedendum id ei putemus, homines belli peritos, ducesque veteranos, quid facto opus esset, monendos ei tum non fuisse. Illi siquidem magno animo sese cohortati, dispositis ordinibus, omnes alios suo exemplo ad capessendam summa vi adversus perfidos hostes pugnam accenderunt. Mira res fuit, quae divinae tantum providentiae adscribi debet, Turcas, rebus omnibus ad praelium optime instructos, uno in loco, velut attonitos, eousque constitisse, donec Christiani, tamquam ex pacto nulla re praepediti, non incursione, non velitatione, non tormentorum sonitu, arma expedire, aciemque in illos explicare potuere. Aliud quoque accidit, priori persimile; tanto silentio utrinque ad praelium aiunt egressos, ut non prius aera concrepuerint, aut classica sint audita, quam ad manum ventum fuerit, nec id incitato, uti moris est, equorum gressu factum, sed placido, et sedato, ac si alteri, cum alteris amicorum in morem dextras iuncturi viderentur. Budensis ex colle quodam, unde in Christianorum ordinem prospectus patebat, lustrans oculis omnia, conversa in Germanorum equitum agmen acie, quaesivit a circumstantibus, qualis illa atratorum, ceu densarum nubium manus esset; respondenti, Germanos ferro omnes, flammisque refertos, praelii signum exspectare, subiunxit: aut cadendum sibi ea die, aut in hostium potestatem esse deveniendum. Praelium deinde satis acre, et aliquamdiu anceps etiam fuit, sed inferentibus se tandem, qua Vngaris, qua Germanorum turmis, et crebris pixidum crepitibus, ac globorum nimbis hostes percellentibus, nutare primum Turcarum acies, mox Budensi etiam (in quo nemo ea die

et optimi Imperatoris, et strenui militis partes desideravit) acceptis aliquot adversis vulneribus, a suis e pugna sublato, fracta audacia, plane succubuere. Equites cum in fuga tantum, confisi pernicibus equis, spem positam haberent, ab Vngaris quaquaversum fugati, et alii aliis in locis, prout sors quemque obtulisset, vel capti, vel truncati, plurimi in proximas Albae paludes compulsi, in coeno et aquis, equorum, armorumque ponderibus pressi, perierunt. Peditum etiam non absimilis fortuna fuit, siquidem a Germanorum equitatu aut protriti, aut globorum iaculis ab eisdem cuncti propemodum prostrati fuere. Ex equitibus plures, ex his pauci admodum evasere. Bassa saucius, victo metu, dolore, mutatis aliquot equis, nusquam respirare ausus, cum paucis comitibus Budam est delatus, adeo trepida eius adventu urbe, ut si hostes tergo eius institissent, nullo negotio ea tum potiri potuissent.

CAPVT DECIMVM.

Quid Christiani post victoriam egerunt.

Secundum hanc victoriam rursum ad Albae moenia nostri convolarunt, et cum clausas portas aperiri iuberent, id tantum responsi ab inclusis retulerunt, quod cum nec tormenta secum, nec eam commeatuum copiam, qua freti obsessos ad deditionem cogere possent, haberent, minime se eis parituros. Cum prudentioribus, instandum esse occasioni, placeret: facilem et tormentorum subvectionem, et commeatuum fore copiam, nudam urbem, et praesidio destitutam, vix unum,

aut alterum diem, obsidionem toleraturam, qua capta, quamcunque belli rationem sequi velint, sive in loco manere, sive continuare victoriam, omnia in eorum potestate futura, solus Hardekius sibi curam belli commissam asserere, non ad urbes obsidendas se profectum, sed ad rem foris cum hostibus gerendam, ad propellendos eos a finibus, ad provinciam ab eorum metu liberandam, id se Dei beneficio assecutum, id iam pensi habere, ut incolumes suos domum reducat. Ita frustra aliis in contrarium nitentibus, unius hominis pertinacia, et proditoria amentia, amissa ea gerendae rei opportunitas fuit, qua Turcis, qui Budae et alibi ex ea Danubii parte in praesidiis erant, ad ultimam virium desperationem post eam acceptam cladem redactis, cum ipsa regia urbe, ingens terrarum tractus paucorum dierum spatio recuperari potuisset. Ergo ductum Hardekii, infelicis hominis, secuti, collectis spoliis, quae amplissima ex devictis tot hostibus (quorum numerum viginti quinque millium armatorum fuisse perhibetur) fuerunt, frementes, et indignabundi, quod tam pulcherrima occasione, ducis vitio uti non potuissent, ad sua quique revertuntur. Huius autem rei gestae fama adeo late per omnes vicinas regiones fuit statim diffusa, ut non id tantum, quod gestum est, sed plura semper, uti fit, affigente vulgi sermone, iam et Albam, et Vesprimium, Palotamque receptas esse, constanti ubique rumore spargeretur, usque adeo, ut ipsi etiam Rudolpho Caesari a plerisque persuaderetur, isque et ad Pontificem Maximum, et ad Hispaniarum Regem avunculum, laeti de iis rebus nuncii literas scripserit. Qua de causa postea iratus Hardekio, cum aliorum etiam, qui ei bello interfuerant, querelae accessissent, uno omnium ore affirmantium, ipsius culpa vanos eos

rumores exstitisse, qui, is si virum se praestitisset, facile veri esse potuissent. Parum abfuit, quin et honorem ei abrogaret, et gravius etiam quid in eum statueret.

CAPVT VNDECIMVM.

Quid Sinanus audita suorum clade egerit.

Bassa Budensis Sinanum de Christianorum adventu, consiliisque iam tum statim, cum ii Albam-Regalem venturi crederentur, certiorem reddiderat; sed id ille primum non credere, postea parvi facere, demum cognito infelici pugnae eventu, tantum non exanimatus, concidere. Id apud Esekum oppidum in inferiore Vngaria illi accidit, ubi ita moerore oppressus, per triduum integrum neminem ad se admisit, omni, ut aiunt, cibo, potuque abstinuit, aegre deinde a suis exoratus, ut memor pristinae suae virtutis, et rerum humanarum vicissitudinis, animum resumeret, et meliora deinceps speraret, paululum confirmato animo, captoque cibo rursum in vitam se dedit. Hoc autem illum, prae ceteris, in tanta fortunae mutatione excruciabat, quod ipse, et suasor eius belli fuisset, et cum aequa cum hostibus conditione, integris adhuc rebus, transigere potuisset, bello cum eis experiri, quam petentibus dare pacem maluisset. Accedebat ad augendum eius angorem, quod milites iam a signis dilapsi, nullo imperio, non minis, non poenis, sed ne praemiis quidem ullis poterant sisti, ut iter illius ubique fugae simile videretur; quod ille animadvertens, licet pontem etiam, quo Savum ad Belgradum traducere copias

statuerat, disiici iussisset, nihil tamen effecit, cum ii in omnes partes effusi, qua integrum cuique fuisset, viarum compendia secuti, evasissent. Ita cum paucis Belgradum demum appellens, statim dimissis etiam copiis, iis maxime, quae inter praesidia Caesaris numerantur, suasque stationes in Aula habent, de eo cogitare coepit, quomodo causam suam, si quid de eo sinistri spargeretur, Caesari probaret. Missis itaque in Aulam suorum intimis, mandata eis dedit, ut Caesaris imprimis animum praenoscerent, et si intelligerent, queri Caesarem, eius culpa rem a Budensi male gestam esse, eam a se ita removerent, ut assererent, a Germanis ei impositum fuisse, qui spe pacis iniecta, post eius discessum ad sumenda arma se mutuo cohortati fuissent. Ita enim Archiducem Matthiam secum transegisse, cuius rei eius literae, quas Caesari mitteret, testes essent, modo exercitum reduceret, legatum se ad eum continuo Belgradum de pace missurum esse. Hac spe delusum, in eum errorem incidisse, ut laborantibus suis in tempore opem ferre non potuerit, ideoque venia dignum, quod alieni sceleris culpam non sibi subeundam, sed ab ipsismet authoribus eius poenas expetendas putet. Si haec et similia non proficerent, contra nimiam, invidorum praesertim, malevolorumque potentiam, quorum animos fortunae suae indulgentia iam pridem contra se efferasset, oblata ingenti vi auri Caesarem sibi conciliarent.

CAPVT DVODECIMVM.

Quid Temesvariensis Bassa audita suorum clade egerit.

Dum haec aguntur, interea Bassa Temesvariensis, collecto aliquo suorum numero, ad Zarvasum castra habebat, et in omnes partes, quomodo provinciam suam tueretur, intentus observabat: de eo multum sollicitus, quod nullo edito militari opere fidem atque officium suum potuisset declarare. Cum autem non de Budensi tantum clade certum iam nuncium accepisset, sed id etiam insuper certe cognovisset, Vngaros Tibiscanos cum Cassoviensi Praefecto Tiffenbachio sociatis armis, transmisso rursum Tibisco, Fileko imminere: tum vertere in omnes partes animum, siqua via, et modo eorum conatibus ire obviam posset. Inter alia, ceu oblitus eorum, quae iam acta peracta fuissent, dedit literas ad Stephanum Bathoreum, qui iam se illo munere suo abdicaverat, ut statim se cum eo coniungeret, communibusque ambo viribus ad reprimendos hostes iter accelerarent. Eo non contentus, ad Principem etiam eodem exemplo scripsit, id unum curae sibi esse ducens, ut aliquod de se providi ducis specimen edere posset. Princeps vero, nec integrum iam sibi, dimissis in hyberna copiis, id esse, nec si eas in promptu haberet, propter instantem hyemem cogere eos ad bellum posse, respondit; atque nuncium simul etiam ad explorandum eius consilia potius, quam ut aliquid commune sibi cum eo esse cuperet, ad eum misit. Quo tempore is, cum ad eum venit, eodem fere nunciatum fuit illi, suorum auxilia, quae ad solvendam Fileki obsidionem miserat, profligata, obsessosque in

eam necessitatem esse adductos, ut deditionem meditentur; quo nuncio adeo perculsus fuit, ut obortis lacrimis, diutius, quam par duci esset, iniquam suorum sortem lamentaretur; tandem internuncio extemplo castris excedere iusso, ne eorum, quae agerentur, testis oculatus esset, cum brevi responso eum dimisit, ipse muniendis castris totus deditus.

LIBER QVINTVS.

CAPVT PRIMVM.

De capto Fileko, et aliis arcibus, a Christianis.

Iam vero Vngari cum Tiffenbachio rebus gerendis occupati, primum Zabatkam validum Turcarum propugnaculum, cum praesidarii, obfirmatis animis, extrema quaeque se perpessuros affirmassent, expugnarant, 1593. Turcis, qui in eo erant, ne uno quidem excepto, omnibus trucidatis, direptoque castello, et novo militum praesidio firmato, ad Filekum castra promoverant. Zabatka 15. die Novembris, eo, ut diximus modo capta, Filekum 19. obsessum fuit, ibique, novis copiis, quae cum Zoliomiensi, et Korponensi Praefectis advenerant, exercitus auctus. Interea fertur in castra, Turcas ex Budensi, et Temesvariensi Praefecturis, viribus numeroque praefidentes, et ad soluendam obsidionem tendentes, medio loco inter Filekum et Zechinum consedisse. Eo cognito, sine ulla cunctatione Stephanum Bathoreum, Stephanum Homonnaium, Sigismundum Rákóczium, cum Korponensi, et Zoliomiensi Praefectis, et delectorum equitum quatuor fere millibus, ac aliquot peditum cohortibus, ad eos loco pellendos ducere iubent. Id illi statim expediunt, Turcasque primo statim insultu fundunt, fugantque, assequuntur, trucidant, et perpaucis vivis captis, alios Zechinum usque propellunt, castris eorum, et omni apparatu bellico potiti; mox cum signis quatuordecim,

et copiosa praeda ad suos, ovantes in castra revertuntur. Turcis, quo minor caedes esset, sylvae, et viarum angustiae, uti in regione submontana, praesidio fuere. Nam peditatus, quod lentius subsequeretur, praelio interesse, fugientesque in locis arctis, et peditibus idoneis prosequi non potuit. Dum illi ita rem gerunt; qui in castris erant, nihilo segnius oppugnationi arcis insistunt, ac primo duplici oppido, profunda fossa, muroque ligneo munito, deinde arce quadam terrea per vim potiuntur. Quod videntes, qui in interiorem arcem, egregie, et opere, et loci natura munitam, quippe in rupe sitam, confugerant, de deditione agunt, incolumitatemque pacti, cum armis, et quibus induti erant, vestibus, uxoribus, et parvulis una abductis, arce excedere permittuntur. Eorum numerus fuit, virorum et feminarum, puerorumque simul, capita bis mille, et quadraginta quinque, qui in longo otio, et rerum omnium affluentia, et quaestu, et rapinis aucti, incredibile dictu, quantam pretiosarum omnis generis supellectilium vim, terrae defossam, ibi reliquerint, adeo, ut per complures dies et noctes in aedium locis (igne siquidem exustae, et solo aequatae omnes erant) totis castris ad investigandas eiusmodi scrobes, resque in eis reconditas eruendas, concursum fuerit: magno totius exercitus emolumento, et alacritate militares omnes labores subeundi. Hic Turcarum feminae dolo usae, quod putarent se ex pacto, (cum eo) quod secum auferre possent, libere discessuras, auro, aliisque rebus pretiosis pro cuiusque copia ita se onerarant, ut praegravante eas pondere, vix incedere possent. Quod animadvertentes milites, detractis sarcinis, ad iter expeditas, levesque eas reddiderunt. Ita Filekum post tricesimum, et

nonum, quam in Turcarum potestatem pervenisset, annum, rursum Christianis est, singulari Dei beneficio, restitutum. Quae arx tanti fuit momenti, ut totus ille terrarum tractus ad Cassoviam, Scepusium, et metallicas urbes, auri, atque argenti proventu nobiles, oppidis, pagisque frequens, gravi incolarum incommodo continuis inde Turcarum excursionibus, latrociniisque patuerit. Audita Filekensium deditione, qui Divinii erant, veriti, ne eos etiam eadem belli fortuna maneat, clam arce eggressi, ad suos se, quo visum fuit incolumes omnes receperunt. Ita arx egregie munita, vacua, desertaque, in potestatem eorum venit. Hinc ad aliam arcem, Ainaczkevum incolis dictam, ventum fuit, quae etiam non adeo magno labore tradita eis est. Cum iis, qui Somoskeoviensem arcem tenent, ita convenerunt, ut simul atque Zechinum captum ab eis fuerit, statim ipsi quoque eam incolumem arcem eis tradant, atque ab omni interea maleficio ex ea abstineant.

CAPVT SECVNDVM.

Quae consilia Sinanus audito Christianorum successu agitaverit.

Antequam ea, quae commemoravimus, hunc in modum fuissent Dei beneficio administrata, iam antea Sinanus de his Vngarorum rebus gestis certior factus, cum in tanta fortunae inclinatione, quo se verteret, non videret, ad Principem duos ex suis Chausiis primae notae homines cum literis mittit, in quibus scribit, ut nunc tandem, quanti Caesaris Maiestatem faciat, re ipsa ostendat, quod ita fiet, si infestis statim

armis invadendo, obvia quaeque in eorum ditionibus ferro flammaque deleat. Huius rei necessitatem nunc ei imponi eo tempore, quo sicuti gravia omnia, difficiliaque ei proponuntur, ita sperandum ipsi sit, maiorem pro his gratiae locum illi apud Caesarem fore. Nullam excusationem admitti posse, omnia in sola celeritate esse posita. Eadem nuncii verbis ingeminabant, quos ita instructos Sinanus a se dimiserat, uti cum alter eorum cum responso ad se rediisset, alter non prius pedem hinc efferret, quam Principem, conscensis equis, raptisque secum equitum alis, dicto iis audientem fuisse vidisset. Sed is, priora consilia secutus, verbis ei satisfaciendum putavit, atque ita Legatos, utcunque assentiri iis, quae eis dicerentur, visos ad Sinanum dimisit. Verum vix illi discesserant, cum affertur, alios ab eodem venire, iamiamque affuturos. Nam cum frequentes in dies, alii post alios, nuncii a finitimis Turcis ad eum, postulatum auxilia, mitterentur, nec is modum ea expediendi in ea militum solitudine reperiret, unum id agebat, ut quoscunque tandem posset, in hostes concitaret. Itaque, advocato Mahumeto Chausio, olim profuga, eodemque interprete, de quo supra dictum est, negotium ei dat, ut una cum oratore Principis, Ioanne Bodogio, qui toto expeditionis tempore apud eum fuerat, primo quoque tempore in Transylvaniam veniat, simulque, quid fieri velit, utrique imperat. Nec eo contentus, postridie rursum alium, Mustaffam nomine, eadem de causa cum mandatis mittit. Hi prius, illi postridie appulerunt, et omnes eadem die auditi fuerunt. Summa utrarumque Caesaris literarum eadem, hostes omnes in armis esse, atque id in animo habere, ut ad Budensis ditionis praesidia, Filekumque contendant, eorum loca circum omnia nunc

praesidiis esse nudata. Nunc utendum Transylvanis occasione esse, et pro eorum in Caesarem fide adnitendum, ut in hostium ditiones ferro, et flamma saeviant, circumlato longe lateque in omnes partes omni belli terrore. Chereium Tartarorum Chanum, virum militarem, cum ducentis millibus popularium sedibus excitum brevi affuturum; qui postquam advenerit, hostium fines pervagatus, omnia eorum loca, urbes, arces, oppida, villas, in fumum, et favillam convertet, abductisque coniugibus, et liberis, cum omni eorum substantia, omnem late regionem vacuamque habitatoribus, vastamque reddet. Itaque cum illis agetur, ut iidem ipsismet sint despectui, et ludibrio, nusquam respirare, vel ad horae spatium saltem possint consistere. Nihil Principi iuris in Vngariae Regno esse, cuius commoda non debere eum morari. Nec curam sui in eo attendere; si itaque animus ipsi est ei inserviendi, nunc et virtute opus esse, et omnibus viribus elaborandum, ut cum ipsi fidum, tum hostibus formidolosum se esse ostendat.

In Sinani literis, quas eodem argumento ipse quoque ad Principem scripsit, id erat additum: perlatum ad se esse, cum hostibus communes eum habere rationes belli; si eos sermones vanos reddere velit, eius consilio utendum ei esse; ad mandatum Caesaris statim in pedes consistendum, armaque capienda ei sunt, si salutem, commodaque Provinciae chara habeat. Tartarorum Chanum, Legatum iam ad se praemisisse, qui indicaret, cum ducentis millibus hominum eum in has oras adventare. Hi postquam advenerint, damnatorum illorum spirituum, hostium suorum terras omnes, universam denique gentem illam, omnibus incommodis, cladibusque adfectam, et de medio subla-

tam, in nihilum curabunt redigendam. Hac de re nihil amplius cogitandum ei esse, tantum id curandum, ut mandata expediat, hostium terras in vastitatem redigat, et qua die iter ingressurus sit, ei significet.

CAPVT TERTIVM.

Oratio Mahumetis ad Principem Transylvanum versuta.

Oratio Chausii Mahometis his similis fuit, eo tantum amplior, quod diceret, Sinanum deceptum Matthiae Archiducis literis, in has angustias incidisse, cui rei indicio id etiam esse, quod abstinere suos a depopulandis hostium finibus curaverit, quo magis se a pacis tractatione non abhorrere eis persuaderet. Sinano veterano iam Duci, et tot annos in bellis versato, nunc vero aetatis quoque vitio ad extrema properanti, id imprimis molestum videri, quod tam grave et exitiale bellum, omni spe pacis praescissa exortum, nullaque iam alia re, quam multarum gentium, penes quas praesentis facti, foederisque interrupti culpa resideat, internecione terminandum animadvertat. Se Deum, coelosque contestari, quicquid hinc mortalium rebus incommodi invectum fuerit, id totum in authorum capita recidat, aeternisque eos poenis devoveat. Interea daret Princeps operam, ut cum de pace prorsus iam sit conclamatum, ad bellum ita se compararet, uti eos deceret, qui beneficiorum Caesaris memores, omnem sibi operam, labores, et studia, pro eius fide impendenda putarent. Nunc ultro fenestram ei ad res praeclare gerendas aperiri, hostibus per arcium obsidiones, in quibus nunc tempus tererent, spatium aliis ad eorum

sedes invadendas dantibus, eorum maleficia pari incommodo esse eis referenda. Nec hyemem eum ab hoc opere posse deterrere, cum ad ferenda eis incommoda non sit ipse quoque deteriore hostibus ipsis conditione; animum tantum ab eo requiri, qui etiam pro iusta Caesaris causa deesse non poterit, amplissima olim gratiae illius praemia, pro navata ei tam commodo tempore opera accepturo.

CAPVT QVARTVM.

De Zechinio, et aliis quibusdam arcibus in Christianorum potestatem redactis.

Cum ita in Transylvania Mahumetes dissereret, iam Vngari rerum suarum satagentes, plures etiam hostium arces, ut Somoskeovium, Kékkevum, Hollokevum, Bujakum ditioni suae adiungentes, Zechenum quoque, eius Praefecto, cum praesidiariis, incolisque omnibus Turcis, noctu inde excedente, occupaverant, famaque erat, eos non nisi Hatvano, Zolnokoque captis, 'arma circumferendi finem facturos. Iisdem diebus a Temesvariensi Chausius literas Principi attulit, non iam prioribus similes, sed quibus ille, uti mos gentis eius est, omnia commodo suo, et temporibus metientis, totus effusus in adulationem, palam fateretur, praeclare de Caesare Principem meritum, quae partium ipsius essent, abunde explevisse, siquidem ad Regni confinia exercitu misso, et suam Provinciam, et se simul cum suis, a vi hostium incolumem praestiterit.

Multum eum ad reliqui etiam temporis securitatem eo additurum, si nihil de pristina diligentia, studioque remittendo, dum immensae Caesaris vires ad

bellum coirent, repressa interim hostium ferocia, fidei, virtutisque suae documentum eis praebeat. Persuasum sibi esse, ut Ioannem Regem, et qui postea Transylvaniam tenuerunt, Caesaris Maiestatem, omnes comiter habuisse, eadem ipsi quoque ad demerendam, bellico aliquo facinore, Caesaris gratiam, via gradienti, amplissima honorum praemia, cum multo maiori accessione Regni reservari. Allatum postea fuit, Vngaros, capta Zechinensi arce, cum sententiis certarent, quo esset progrediendum, aliis ad dexteram Nogradum versus, ut nihil iam hostibus in eo terrae tractu ad Danubii usque ripam possidendum relinqueretur, aliis laeva ad Hatvanum, Berinum, atque Zolnokum Turcarum praesidia, quibus nihil Vngaris Tybiscanis esset nocentius, contendendum esse suadentibus, ita tandem, inter se convenisse, ut cum ad reliqua incommoda, quibus homines, iumentaque prae ceteris conficerentur, id vel imprimis accesserit, ut terra nimium imbribus antea emollita, etiam leviter durata gelu, itinera omnia impervia reddiderit, in praesentia bellum suspendant, mox refectis equis, militeque melius induto, postquam hyems terras, aquasque aequaverit, ad eundem victoriae cursum (quod Deus bene vertat) continuandum redituri. Ita pars cum Pálffio, in eius Provinciam, quae ad Danubium est, pars Tiffenbachium secuta, Cassoviensi itinere, ad sua quique diversi rediere.

CAPVT QVINTVM.

Pálffius copias reducens quatuor arces nec opinatò capit.

Pálffio autem cum inter hostium praesidia suos reduceret, Turcae, qui in eis erant, uti postea cognitum fuit, id veriti, ne Vngari universis viribus, veluti continuata iam victoria, eos oppugnatum venirent, antecapiendumque sibi ad effugium tempus rati, portis apertis, noctu eggressi, aliis eorum etiam incensis, occasionem ea occupandi praebuerunt, eorum nomina Dregel, Hidvégh, Zonda, et Beke traduntur. Ne autem eodem exemplo Nogradenses etiam, iam signum tantum profectionis exspectantes, uterentur, duorum peditum indicio factum fuit, qui fortuito capti, cum adducti ad eos fuissent, nequaquam sibi nunc ab his, qui sine tormentis impedimentisque bellicis essent per ea loca transituri, vim metuerent, eis aegre persuaserunt. Cum autem hic Nogradi Praefectus, confirmato iam a metu animo, ad Dregelienses, suos adhuc ibi esse arbitratus, nocte nunciatum misisset, ut in fide Caesaris securi, a vi hostium, qui nihil hostile in eos essent tentaturi, arcem tuerentur: Vngari animadverso errore, referre Praefecto iusserunt, gratias se ei, recta monente, agere, imperataque cupide esse facturos. Harum rerum fama cum iam antea in vulgus emanasset, et omnium animi erecti in eam spem essent, Christianorum res deinceps, propitio eis Deo, meliore loco futuras: ingens voluntariorum ex plebe Vngarica, ex iis praesertim Regni partibus, ad quas nondum pervasit vis Turcica, multitudo in castra confluxit, usque adeo, ut eorum numerus eos, qui stipendia facerent, facile aequa-

ret, certatim omnibus odio perfidiae gentis, in ipsorum cognatos saevientis, ad eius perniciem concurrentibus, quorum successu ii etiam tandem, qui sub Turcarum imperio degunt, invitati, ne ab aliis studio, atque alacritate vincerentur, facta clam coitione, vi illata, iniustam, saevamque Barbarorum dominationem ulcisci in animum induxerunt.

CAPVT SEXTVM.

De clade eorum, qui, Ieniensem arcem ceperunt.

Sed in hoc proposito aliis alibi cunctantibus. non pauci ex Chrysii accolis, Transylvanicae potissimum Turcicaeque ditionis, magno, ut putabant, silentio, ne deprehensi, suo se indicio proderent, unum in locum convenientes iuvenes, plures quam trecenti, inter armenta ad labores assuefacti, quos hajdukos vocamus, maiore animo quam viribus, nullo certo duce, nullo ordine, arreptis temere armis, quae sors cuique administraverat, ad Ieneium tandem ferunt delati. Id oppidum paulo ante lucem, quiescentibus adhuc Turcis, quorum pauci domi custodiae relicti, ceteri cum eorum Praefecto in castris Temesvariensibus erant, aggressi, iniecto tectis igni primum inflammatum, deinde ceu dato signo, qua cuique visum fuit, per vicos discurrunt, domos excutiunt, obvios quosque spoliant, omnia rapiunt, nullius rei minus memores, quam propriae salutis. Neque enim mentem subibat miseris ea cogitatio, quomodo perpetrato tam audaci facinore, supervenientibus interea hostibus, de quorum praesertim aris focisque ageretur, tam gravi iniuria lacessitis, ruituris ad vindictam, esset resistendum, quomodo per

medios ipsos hostes, si ita res poscat, in tuta cum spoliis evadendum. Ita siquidem malo eorum fato accidit, ut Praefecto Ieniensi, solutis iam castris Temesvariensibus, domum cum suis redeunti, cuncta de imminenti oppidanorum periculo renunciarentur; atque is eo cognito, maiusque aliquid, quo sibi insidiae statuerentur, subesse ratus, ita iter suum instituerat, ut cum iam hostes loco potiti essent, et quod futurum sperabat, praeda occupati, nihil praeterea pensi haberent, tum primum eos totis viribus adoriretur. Itaque eam noctem, quae factum praecessit, in proximo pago, uno tantum milliari distanti ab oppido, in armis insomnem totam traducens, promotis ante lucem copiis, uti statuerat, eo plane tempore ad oppidum pervenit, quando agrestes eo incenso, factaque satis copiosa praeda, confusi inter se, cunctaque clamoribus, et inani laetitia miscentes, portis iam ipsis effunderentur; in eos illico cum suis magno animo invectus, facile confusos, inermesque conturbat, atque in fugam actos persequens, magnam eorum stragem edit, multos vivos capit, plurimos eo adigit, ut in profluentem fuga delapsi, eius gurgitibus absorpti perierint. Ita infelix turba mali incepti dignas poenas luit, paucis modo elapsis, qui documento aliis essent, ne temere quicquam, et ultra vires audendo, consimili modo se perditum irent. Id ubi sparsum huc illuc inter Barbaros, et plerosque eorum, qui rem hanc patrassent, Transylvanicae ditionis fuisse compertum fuit: incredibile dictu, quantum odii, ac furoris illi in Transylvanos hoc nomine conceperint. Sed ne tamen in tam dubia rerum suarum fortuna, temere tanti momenti provinciam ab Imperio abalienarent: Praefecti arcium missis ex ordine Chausiorum nonnullis, num eius haec res

voluntate tentata sit, Principem interrogare, responsum est, agrestes illos foederis temeratores, nequaquam Principe consulto tantum facinus aggressos, sed propria libidine, et praedae studio eo vesaniae processisse.

Itaque aequum, ac iustum esse, ne culpa huius rei Principi ab iis tribueretur, qui omni studio in id imposterum incubiturus esset, ne quid tale a suis committatur; et quicunque huius rei conscii deprehenderentur, debitam laesae Maiestatis violatique foederis poenam luerent. Ita Chausiiverisimilibus excusationibus, donisque deliniti, ad suos rediere, haud ignari, non voluntatem Transylvanis, sed occasionem rei contra Turcas gerendae deesse.

CAPVT SEPTIMVM.

De Sinani consiliis post cladem acceptam.

Dum haec ita, ut dictum est, geruntur, Sinanus Belgradi commorans, varia sollicitudine agitabatur. Flagrabat enim, supra quam cuiquam credibile sit, invidia apud Caesarem, qui instigantibus ceteris purpuratis, Sinano id totum acceptum ferebat, quicquid damni in tot arcibus amissis, tantaque veteranorum manu perdita accepisset. Excruciabat eotum animum eius, dies atque noctes, incredibilis christianorum ducum successus, qui tam brevi tempore, tot, ac tanti momenti arces, cum non exigua Vngariae ditionis parte, propemodum sine ullo suorum damno recuperassent.

Quod eo gravius, molestiusque Sinano videbatur, quod tantam suorum cladem propemodum e speculis inspicere cogeretur, nec ullam, iis laborantibus, opem

ferre posset. Obstabat enim, quominus id faceret, non solum anni tempus, quod propter assiduos imbres cogendis copiis incommodissimum erat, sed etiam incredibilis horror, qui totum Imperium Turcicum invaserat. Increbrescebat enim in dies magis atque magis, simul ac per commoditatem verni temporis liceret, omnes undique nationes Christianas unanimi consensu in profanam gentem insurrecturas, nec prius finem sacro huic bello facturas, quam vel penitus eam delevissent, vel saltem in Asiam reiecissent.

Non Venetos ab hoc bello, qui fracto a Turcis foedere, lacessiti perfidia fuissent, non Hispanos, non Polonos, non Moschos, non Persas immunes fore; solos Anglos, atque Gallos esse, qui tam gloriosum Christiani orbis consensum impedire conarentur. Quibus omnibus ita Sinanus excoquebatur, ut cum nec progredi se ad compescendos Christianos, nec regredi ad Caesarem posse videret, mediam viam inire, nec prius coepto absistere statuerit, quam vel optatum bello finem imponeret, vel honestam mortem oppeteret. Itaque, quod unum poterat, consilio sibi in praesenti rem gerendam ratus, nihil eorum animo intermittebat, quaecunque ab sapientissimi, eiusdemque experientissimi |ducis officium pertinere viderentur. Noctes ut plurimum vel lectioni historiarum, parcissimus somni Dux, impendebat, quarum praescripto consilia sua omnia gubernaret, vel meditandis, quaerendisque quam commodissimis belli gerendi rationibus, transigebat. Interdiu vero modo legatos ad confoederatas quasque nationes in officio continendas, mittere, modo Caesari animum per nuncios addere, opemque ab eodem instanter petere, nonnunquam veteranos quosque duces nominatim ad expeditionem evocare, saepe etiam me-

tum simulare, contemptumque sui apud nostros omnibus modis conciliare. Quibus omnibus id effecit, ut et nostri eum iam propemodum desperasse, nec unquam vires colligere posse, aut copiam pugnandi facere velle, iudicarent, et Caesar eo magis laboranti Sinano copias submittere non dubitaret.

CAPVT OCTAVVM.

De comitiis Rudolphi Imperatoris Ratisbonae celebratis.

Dum tot tantisque rumoribus Christianus orbis ad felicia quaeque speranda erigitur. Rudolphus etiam Imperator Romanorum, ne partibus suis deesse videretur, comitia Imperii Ratisbonae indixit. Convenere eo pauci ex protestantibus, iique per legatos, eo, quod metuere se dicerent, ne ab iis, qui Pontificis summi authoritatem sequuntur, aliquo detrimento afficerentur. Postquam tamen primores ordinum eo convenissent, Caesar per interpretem proponit, quomodo Turcae superiori anno, rupto praeter fas foedere, in Croatia Sisecum, in Vngaria vero Vesprimium, Palotamque cepissent, et ingentes ubique vastationes edidissent, nec ante coepto absistere statuissent, quam omnino, deleta Vngaria, Romanum ipsum Imperium subiugassent. Proinde monuit omnes ordines gravi oratione, atque etiam obsecravit, ne laboranti Christianae reipublicae deessent, cogitarentque secum, rem ipsorum omnino agi, dum fortissimam Vngarorum gentem, quae ducentis amplius iam annis impetum barbarorum sustinuisset, in extremo discrimine versari viderent. Conferrent igitur pecuniam, darent milites, arma pa-

7*

rarent, coniunctisque consiliis, ac viribus, teterrimum hostem a cervicibus Christianorum repellerent. Quodsi vero cessarent, et subsidium dare cunctarentur, viderent etiam atque etiam, ne Vngaris, qui omnem hactenus belli Turcici molem fere soli sustinuissent, vel prorsus deletis, vel necessitate ipsa, Turcarum sese patrocinio subiicientibus, aditus Barbaris in Germaniam ultro aperiretur. Responderunt ordines Imperii, gratum sibi esse, quod Caesar pro sua authoritate curam Christianae reipublicae tandem suscepisset: sed quo minus votis eius morem gerere possent, impediri se metu, ne si subsidiis ipsorum collatis, Turca Dei beneficio reprimeretur, et e Pannoniis eiiceretur, Pontifex bellum statim ipsis pro religione sua promovenda, indiceret. Proinde si arma, pecuniam, milites a se dari Caesar postularet, prius iureiurando se securos redderet, quod parta Dei beneficio victoria, bellum in se nullum Pontifex, ac ceteri Principes, qui religionis nomine a se alieni essent, ullo unquam tempore susciperent. Haec protestantium postulata, cum Caesari non per omnia satisfacerent, consiliis ultro citroque diu agitatis, magno cum omnium cordatiorum hominum dolore, et ingenti christianae reipublicae detrimento, tandem re infecta discessum fuit.

CAPVT NONVM.

De Strigonio, et Hatvano, a Christianis oppugnatis.

Interim Matthias Archidux, cum Sinanus omnino iam prae metu cessare, cunctarique crederetur, ita bellum contra christiani nominis hostes gerendum sta-

tuit, ut copias omnes, quas undiquaque contrahere potuit, in duas partes divideret. Alteris praefecit Christophorum Tiffenbachium, Generalem, ut vocant, Cassoviensem, eisque adiunxit praecipuos quosque ex Vngaris proceres. Stephanum Bathoreum, Franciscum Dobó, Stephanum Homonnaium, Sigismundum Rákóczium, et alios nonnullos, quos omnes nominare singillatim necesse non videtur. His iussit, ut collecto quam maximo possent exercitu, Hatvanum imprimis obsiderent, quod non procul ab Agria dissitum, maximas quandoque molestias Caesarianis ditionibus facessebat. Ipse cum lelectissimorum cataphractorum equitum, expeditissimorumque peditum manu Strigonium obsedit, urbem non procul a Buda dissitam, et archiepiscopali sede celeberrimam. Habebat a consiliis Matthias Archidux, praeter Davidem Vngnat, Ferdinandum Hardekium, Gallum Braun, prudentissimos quosdam e Germania duces, Georgium Zrinium, Franciscum Nádasdium, Nicolaum Pálffium, et alios nonnullos, qui omnes pro sua singulari in patriam charitate, ac excellenti in rebus bellicis usu, peritiaque, nihil omnino intermittebant, quod ad expugnandam tanti momenti arcem pertinere, videretur. In his tamen obsidionibus, nihil magis memorabile videtur contigisse, quam pugna illa ad Hatvanum commissa, in qua nostri, Stephano Bathoreo, et Sigismundo Rákóczio ducibus, insignem de Barbaris victoriam reportarunt; non fuit tamen incruenta haec nostris victoria, nam praeter gregarios milites periere cum aliis, claro genere nati complures, tum etiam Sigismundus Bánfi Losoncius, quem ob singularem eius virtutem, egregiamque indolem, meriti honoris causa nomino. Territi quidem fuere hac suorum clade Barbari, verum-

tamen non eo adducti, ut arcem nostris dederent, sed potius pertinaciores redderentur in proposito. Itaque cum frustra multos dies, maxima cum militum, equorum, pecuniae, omniumque necessariorum iactura, in oppugnatione Hatvaniensi consumpsissent, orta inter duces dissensione, ac proditionis suspicione, itinere fugae simili inde se quisque domum receperunt. Idem non multo post et oppugnationis Strigoniensis exitus fuit. Postquam enim non exiguam hominum, inter quos et Valentinus Balassa fuit, ceterorumque bellicorum commeatuum iacturam ibi fato quodam nostri frustra fecissent: adventantis rumore Sinani, Tartarorumque per Transylvaniae fines eruptione moti, quod nequaquam se pares obsidioni simul urgendae, et praelio cum tanta Barbarorum multidudine ineundo, fore putarent, vasis collectis Iaurinum se versus recepere, in id omni studio incumbentes, ut et laborantibus Iaurinensibus, si necessitas postularet, maturam opem ferre, et depopulationes hostiles inhibere, copiasque Barbaricas, quae ultra trecenta hominum millia excurrere dicebantur, ubi se occasio daret, carpere possent.

CAPVT DECIMVM.

De clade Rascianorum Beczkerekiensium.

Obsessis arcibus Strigonio et Hatvano, cum longe, lateque sese fama diffudisset, Principem etiam Transylvanum cum 40 hominum millibus iamiam adventare, et Temesvarum obsidere velle, quidam ex Rascianis, a Balthasare potissimum Bathoreo animati, et iureiurando ad inferendam Turcis, ubicunque occasio se daret, vim adacti, imprimis Chausium

quendam, ad Principem Temesvarino missum, ex insidiis adorti, contra ius gentium interfecerunt. Ea re cognita, mittit extemplo Temesvariensis Bassa, quendam e suis ad Principem Sigismundum, et per eum de interfecto Chausio, iureque gentium violato, acerrime conqueritur. Erat tunc Thordae Princeps, et indictis comitiis, quid facto in tanto orientis, occidentisque motu opus esset, deliberabat. Igitur vocato in consilium Friderico Zavor, homine fido, atque strenuo, ex consilii sententia mandat, ut profectus confestim Lugasinum, Georgio Palaticio, eius tractus Bano communi nomine significet, ut pacem cum finitimis Turcis omni studio tueatur, eosque qui foederis violatores deprehenderentur, severissime puniat. Fridericus mandata Principis apud Banum fideliter executus, Temesvarinum proficiscitur, Bassaeque Principis nomine exponit, caedem Chausiorum nequaquam eius voluntate perpetratam esse. Quod ut facilius barbaro persuaderetur, vocavit eum ad locum, ubi caedes patrata fuerat, ibique Bassa praesente, ac inspectante, auctores euis sceleris, eo, quo ipse iussisset, mortis genere, ex praescripto Principis se puniturum affirmavit. Assensit tum ei Bassa, seque ad praestitutum diem, ac locum omnino affuturum promisit. Sed postea, seu simulans metum, seu quod revera ita sentiret, seque ab insidiis Transylvanorum metuere diceret, in loco, temporeque ex composito praefixo, comparere noluit. Ita cum et literis, et nunciis frustra rogatus Bassa fuisset, ut spectator esse poenae foedifragorum vellet, iisque non opus iam ea re renunciasset, cum certo constaret, Principem Transylvanum a Caesare descivisse: Fridericus, officio suae fidei commisso se defunctum ratus, homines illos caedis authores absentia hostium

salvos dimisit. Illi ex tanto mortis periculo in libertatem asserti, coepere confestim audacissimos quosque, et praedae avidissimos, ad inferendam Barbaris vim allicere. Ita postquam ducenti ferme primum Rascianorum, ac Valachorum ex ditione Transylvanica convenissent: periculo fortunae facto, aliquot castella Turcarum, caesis eorum custodibus, diripuere. Inde animis hominum fortunae successu elatis, coepere in dies magis atque magis copias cogere, et ni sese ipsis adiungerent, mortem omnibus, confiscationemque bonorum minitari. Illi, ut mortem, fortunarumque suarum discrimen effugerent, nomina coacti dare, ac se illis adiungere. Ita posteaquam ad duo millia circiter hominum coissent, nuncium palam ad Praefectum Beczkerekensem (Vaivodam ipsi vocitabant), uti sequenti die se ad praelium accingeret, misere. Ea re cognita Praefectus duos confestim ex suis ablegat, unum Turcam, alium Vngarum, ut ii hostium copias iuxta atque animum explorarent. Turca mutato habitu comitem se Vngaro addens, rebus omnibus hostium sat exploratis, ita rem Praefecto refert, uti suis animos adderet, et facile iis resisti posse significaret. Vngarus vero, dum magnum esse hostium numerum indicat, prodente eum explorationis comite, parum omnino abfuit, quin a Praefecto interficeretur, quod parum integra fide rem exponere, militesque terrere videretur. Praefectus igitur, sperans oppidum Bagoo fluvio sat munitum fore, pensilem in ponte portam extruit, eamque tormentis undique bellicis munit, et accita ex finitimis pagis non exigua hominum agrestium manu, custodiam oppido, quam maximam potest, ponit. Vix haec satis commode disposuerat, cum ecce postridie Pentecostes sub meridiem, quo temporis articulo se venturos pronuncia-

rant, ingens ex appropinquantium tumultu pulvis in aëre apparet. Dubium principio speculatoribus fuit, iumentorumne pulvis ille, an hominum esset. Tandem hostibus adesse cognitis, ad arma conclamant, et stationem quisque suam repetunt. Missi autem fuere obviam hostibus nonnulli, ex primoribus oppidi, exploratum, quid vellent; qui statim ubi ad eos pervenere, interrogantur, Regine Vngariae, ac Principi Transylvaniae, quorum ipsi milites essent, an Barbaris se adiungere vellent; nam si hoc facere tentarent, eos se hostium perinde, ac Turcas ipsos, loco habituros. Illi re improvisa territi, quando inter Scyllam et Charybdin positi, utrinque mortem sibi imminere vident praesentissimam, responderunt se libentius Christianorum partes, si alterutrum horum faciendum sit, quam Barbarorum acturos esse. Id simul ac Praefectus subaudivit, qui turbae oppidanorum se admiscens, eventum rei expectabat, equo confestim admisso, cum suis aliquot militibus fuga sibi salutem quaesivit. Hostes vero fluvio protinus, partim vado, partim navibus traiecto, oppidum diripiunt. Mox paucis ibi diebus transactis, cum collecta praeda inde abire conantur. resistunt iis oppidani, et quando caesis Turcis praedas ipsi omnes corraserint, oppidoque extremum discrimen creaverint, ut secum iam manere, et coniunctis iam viribus, ac consiliis, bellum contra Barbaros (qui nequaquam hanc rem inultam laturi essent) gerere vellent, obnixe eos rogant; abnuunt illi, ac cum praeda iam parta, mature se ad suos inde recipere conantur; quibus dum oppidani sese fortiter opponunt, interfectis utrinque aliquot hominibus, ita tandem inter se componunt, ut oppidani, acceptis ex iis nonnullis, qui summae rerum praeessent, universas eorum copias, longe, quam in-

praesenti essent, instructiores, propediem certa cum spe subsidii exspectarent. Ita oppidani perfide ab iis deserti, ratique, nequaquam Turcas hoc impune laturos, ipsa necessitate cogente, arma capiunt, et oppidum tueri statuunt. Id ubi Barbari cognoverunt, copiis statim coactis, duce Bassa Temesvariensi, accurrunt, quem illi primo statim impetu fundunt, atque fugant, filiumque eius iam puberem in fuga interficiunt.

His oppidani successibus magis atque magis inflari, et omnia pericula in dies contemnere. Bassa vero amissis cum filio copiis, Temesvarinum revertitur, ac coniunctis cum praedecessore, ut vocant, qui tunc decedebat, e provincia viribus, rursus eos invadit, sed eodem, quo prius successu, ab oppidanis funditur, atque fugatur. Et iam quaternas, easque magnas de Barbaris victorias miseri reportaverant, et ad 25 circiter hominum millia carptim trucidaverant, cum nequaquam se fore pares hostibus rati, ni auxiliis quoque Christianorum adiuvarentur, Legatos, et ad Principem Transylvaniae, Banumque Lugasiensem, et ad Stephanum Bathoreum (qui, tunc cum ceteris Vngariae proceribus, Hatvanum obsidebat), communi consilio decernunt. Respondit Bathoreus ex consilii sententia, inconsulte prorsus eos fecisse, quod non expectato Christianorum successu, in ipso Turcicae ditionis meditullio contra valentiores Barbaros arma sumpsissent; sese modo, in tanta rerum difficultate, locorumque longinquitate, quando ipsi etiam ad urgendam tantae arcis oppugnationem subsidiis indigerent, nequaquam posse ullas ipsis suppetias submittere. Verumtamen quoniam eo iam processissent audaciae, unde nonnisi cum victoria, aut extremo periculo regredi liceret: sese ipsis auctores esse, ne vel castella Turcarum, uti

audiretur ab ipsis factitari, invaderent, vel quoquam alio progrederentur, sed oppidum duntaxat, seque solos tueri conarentur, donec Deo felicem oppugnationis eventum dante, subsidia illis submittere possent. Georgius vero Palaticius longe aliam secutus viam, quotidie eos nunc per internuncios, nunc per literas instanter animare, et modo pulverem tormentarium mittendo, modo rumores de adventu Principis disseminando, certam eis auxiliorum spem facere. Quibus illi animati, tres omnino hebdomadas variis victoriis, ac congratulationibus transegere, ignari miseri, quantam ipsi cladem iamiam accepturi forent. Barbari igitur, obsidione iam Hatvaniensi soluta, militibusque domum inde reversis, veriti, ne si principiis non obstarent, maioribus eorum successibus resistere nequaquam possent, novas vicissim copias, quam maximas possunt. contrahunt. Convenerant enim Barbari non solum ex vicinioribus, sed etiam remotioribus Praefecturis, quaecunque alicuius momenti esse viderentur. Qua re per Vngaros quosdam aurigas cognita, coepere statim Beczkerekienses consternari; sed urgente eorum fato, expectare tandem hostes, et marte rem discernere statuunt. Appropinquantibus igitur Barbaris, obviam statim excelsis animis progressi, ita aciem instruxerunt, ut primas Vngari obtinerent, in postrema acie Rasciani, Valachique subsisterent. Erant Turcarum 30 circiter millia, cum Christiani quatuor millium, et trecentorum numerum non excederent; proinde cum impar omnino conflictus videretur, ne a tanta hominum multitudine pauciores circumvenirentur, carris se nostri, ac plaustris more Scythico circumdant, seseque mutuo cohortantur, ut simul ac tormenta explodi a Barbaris viderent, ad evitandos ictus humi confestim pro.

cumberent. Dato igitur pugnae signo, tanto nostri impetu in Barbaros incurrere, ut primo statim conatu eos propellerent, seu quod revera hostes ita sentirent, seu quod simulata fuga ad tormenta eos pertraherent. Itaque tormentis explosis, inclamant Vngari, cedendum parumper Barbaris, dum tormenta exonerentur, atque intra munitionem carrorum recurrendum, ne ab iis abstracti, circumvenirentur. Dum hoc Vngari faciunt, Rasciani, et Valachi, quos in postrema statione positos diximus, rati rem iam in fuga consistere, terga protinus dant, et se in pedes se coniiciunt. Id ubi Barbari conspexerunt, acerrimo statim impetu in nostros sese inferunt, eosque fortissime resistentes fundunt atque fugant. Ita caesis omnibus viris, quicunque deprehensi sunt, foeminis autem ac pueris maximo numero in servitutem abductis, vix ex tanto numero trecenti evaserunt, qui documento ceteris essent, ne temere arma contra valentiores sub incerta spe auxiliorum sumerent.

LIBER SEXTVS.

CAPVT PRIMVM.

De Tartarorum transitu per finem Transylvaniae, et ad Sinanum in Vngariam adventu.

Interim, dum haec aguntur, Chereius Tartarorum Chamus (ita ipsi Imperatorem suum vocitant), continuis Caesaris Turcici, ac Sinani Bassae sollicitationibus illectus, coactis octuaginta circiter millibus hominum in Moldaviam venit, hoc consilio, ut captata ibi occasione, per Transylvaniam iter faciendo, in Vngariam evadere, ibique se Sinani copiis coniungere posset. Quae cum Principi Sigismundo innotuissent, coactis confestim copiis fines Regni undique muniit, et ita custodias undique disposuit, ut non facile in regionem, et natura munitam, et exercitibus iam firmatam, hostes irrumpere posse crederentur. Id ubi Tartari per exploratores cognovere, postquam Palatinum Moldavorum, nec precibus evocare ad se, circumvenireque potuissent, omnia quidem illo ad victum necessaria suppeditante, sed tamen insidias eorum attentissime interim devitante, in confinibus Poloniae, ac Daciae per alpes montis Karpatii, Huztinum versus ex iis emerserunt, tam arduis salebrosisque itineribus, ut nisi ea, de qua in sequentibus dicemus, discordia Principem, ac proceres distraxisset, nemini omnino posset esse

dubium, quin facillimo negotio, in iisdem alpibus ad unum omnes circumveniri, caedique Barbari potuissent. Emergentibus, et praeter spem quoque suam evadentibus iis ex illa alpium difficultate, Huztinoque oppido Marmarusiae appropinquantibus, Caspar Kornis, Praefectus arcis Huztiensis, cum subitaria statim militum manu occurrit, et cum primo in eos impetu facto antecursores eorum profligasset, postea concurrentibus undique Barbaris, et universo ex alpibus exercitu emergente, fusus, atque fugatus, vix, multis suorum amissis, in arcem se recipere potuit. Inde misso postea statim nuncio, sex equos iugales cum curru, aliaque tempori ac moribus barbarorum accommodata munera Chamo offert, eumque vehementer orat, ut quoniam haec provincia sub tutela Caesaris esset, cui et ipsi operam suam navarent, parcerent incolis terrae, seque in fines Vngariae ditionesque hostium conferrent. Paruere barbari postulatis, maxime hoc consilio, ne Transylvanos in tam alieno tempore a Caesaris Imperio abalienarent, indeque paucis omnino illatis detrimentis Megyiesinum, quod vocant auratum, in ditionem Vugaricam irruperunt. Inde longe lateque dispersis equitum alis, cum ipse Chamus cum selectissima exercitus parte, in medio se fortissimorum militum continens, rectum iter tenderet, Echedinum versus, indeque inter Kalloum et Debreczinum in fines Turcicae iurisdictionis incolumes, paucis amissis, evasere. Inaudiverant quidem Proceres Vngariae, ingentem Tartarorum multitudinem ex Moldavia adversus se adventare, sed Principis Transylvani promissis confisi, nequaquam credebant fieri posse, ut transitus ipsis per Transylvaniae fines concederetur. Sed cum illa inter Principem, et Consiliarios contentio exarsisset,

ingenti cum Principis ac bonorum omnium dolore factum tunc fuit, ut barbari, Vngaris nec opinantibus, ex improviso supervenerint. Nunciaverat tandem Kornisius Stephano Bathoreo per celerrimos tabellarios, ut quoniam proditione nonnullorum Tartari in fines Vngariae evasissent, mature sibi, ac suis, ne imparati a rabiosa gente opprimerentur, consulerent. Is cum non pridem soluta obsidione Hatvaniensi, una cum aliis proceribus exercitum, quem habuerat, dimisisset, ignarus in tanta temporis angustia, quid facto opus esset, collectis tamen undiquaque subitariis copiis, et praemisso ad explorandas hostium vires, accersendaque ex composito Varadiensium axilia, Francisco Balassio, iuvene iam in militia exercitatissimo, barbaris omnino occurrere statuit. Balassius excelso animo in antecursores Tartarorum, cum suis invectus, cum nec thoracem nec galeam haberet, a barbaris circumventus, ac nimbis sagittarum confectus, magno sui desiderio apud omnes relicto interiit, ac vix corpus eius a suis asportari potuit. Qua re cognita, multitudineque hostium animadversa, Stephanus quoque Bathoreus, non appellentibus commodo tempore tribus cataphractorum millibus, quos Tiffenbachius Cassovia ipsi subsidio miserat, multis id suadentibus, non duxit necessarium, temere se illis obiicere. Ita barbari, tot gentium, Regnorumque Principibus misere deceptis, Thurinum primo, deinde ulterius progressi, Sinani se copiis coniunxerunt.

CAPVT SECVNDVM.

De Tartarorum origine, ac moribus.

Sed antequam ulterius in hac narratione progrediamur, haud abs re fortassis fuerit pauca de Tartarorum origine, ac moribus dicere. Tartaros ex Scythia oriundos, haud immerito credimus, ex colonia earum gentium prognatos esse, quas inter montes Caspios, duplici quondam porta Alexander Magnus occluserat. Hi propriis sedibus egressi, Georgianam imprimis, montibus Caspiis finitimam, mox Armeniam Maiorem vastarunt, et sub iugum miserunt, Persas incursarunt, et Asiam late populati, varias regiones suo Imperio subiecerunt, adeo, ut iam ingenti hominum multitudine, ac inaudita immanitate, non tantum Christianis omnibus populis, sed ipsis etiam Turcis terrori quandoque esse consueverint. Homines sunt infausto, truculentoque aspectu, maxima ex parte statura brevi, grandibus, bonisque capitibus, crassis oculis, et quos palpebrae late contegentes, parvos ostendunt, item naso, fronte, facieque, lata, cervicibus obesis, imberbes ut plurimum, ac raris in superiore labro, et mento barbis, ad umbilicum angusti, sed lateribus latis, capita ex transverso, ad nostra usque tempora radentes praeter verticem, longosque capillos ad aurem usque demittentes, insuper crasso quidem, sed tamen agili corpore, brevibusque tibiis, ac cruribus, a pueris equitare, sagittareque docti, nunquam fere pedibus gradiuntur. Dum iter faciunt, etiam bobus equitant, Hamaxobiorumque more pro domibus currus pellibus opertos habent, nunquam fere gradatim incedunt, sed aut tardissime, aut praecipitanter, oratione utentes tumul-

tuaria, ac clamosa, venatores optimi, et certissimi sagittatores, feras loco motas prae se fugant, mox in choreae speciem actas, telis veluti ludentes, confodiunt. His equi sunt dociles, et externa quidem specie macilenti, sed, supra quam cuiquam credibile sit, veloces, et robusti, qui hordeo pascuntur, neque ferreis soleis pedes muniuntur, exempla suppliciorum divinitus gentibus immissorum. Magna ipsorum pecorum copia, quando sola carne equina, vel bovina, vel etiam quandoque humana contenti, tam vino, quam frumento facile carere possunt. Carne semicocta pro cibo, iure eius pro potu utentes, nam equinum sanguinem in deliciis habent, lacte tamen, et milio, pulmentoque delicatiores utuntur. Religionem cum Turcis communem habent, ac unusquisque Dei fidem se colere dictitant, sed nulla cum religione, laude, ac oratione prosequuntur, idola quaedam a se formata venerantur, Chamum seu Regem suum Dei filium agnoscunt, somnia observant, vagos, et veneficos colunt, daemones in idolis responsa reddentes adorant, omne genus scelerum impune perpetrant. Sunt etiam effeminatae, inauditaeque libidinis, quippe, qui non modo in maribus, et foeminis, sed ne in bestiis quidem suum furorem explere queant, belluae magis, ac monstra, quam homines, more Turcico plures uxores habent, a matre et sorore tantum humaniores abstinent, reliquos cognationis gradus pro nihilo ducunt. Praeterea usque adeo immanes, ut nec senes revereantur, nec infantes misereantur, sanguinem humanum aeque, ac aquam haurire non formidant, caedibus exultant; hostium alios e rupibus dant praecipites, alios positis supra collum saxis, collidunt, plerisque delitescentibus, cum telo transverberant, prosilientemque inde cruorem sugunt; capita cae-

sis non amputant, sed gutture, ventroque lethaliter vulnerato aures, vel nares cordaque execta in testimonium victorum a se hostium secum asportant. Sunt ad haec astu, ac perfidia plus quam punica, et barbara; nam cum aliquod oppidum obsident, blandiuntur mirum in modum oppidanis, eosque ad deditionem hortantur, multaque iis pollicentur, mox voti compotes facti, promissis non servatis, captos omnes ad unum partim caedunt, partim in diram servitutem redigunt. Itaque dolo magis, quam viribus dimicant, et in certamen descensuri, pernices quosdam equites praemittunt, qui nihil rapiunt, caeduntque pecora, obvios duntaxat quosque obtruncant, aut fugant, post hos immittunt alios, qui praedas agant, et tamquam canes sagaces miris artibus miseros homines inquirant.

Prospectis hostibus multi ex agmine prodeunt, qui ubi ad congressum venere, iactis tribus quatuorve telis protinus ad suos regrediuntur, ut ad positas insidias eos alliciant, id ubi factum, eos confestim circumveniunt, ac obtruncant. Si magnum adversus se exercitum conspicantur, declinata pugna, triduo retrocedunt, et aliam regionem aggressi diripiunt, in munitissimis quandoque locis, usque adeo morantur, ut furtim, et ex improviso incautum, vel divisum exercitum hostium adoriantur. Principes eorum in pugnam non descendunt, sed procul inter pueros, ac foeminas in equis praelia suorum spectant. Quandoque etiam, ut maior copiarum numerus appareat, humana equis simulacra imponunt. Hosti fortissime pugnanti fugae viam patefaciunt, et tam aversi, quam adversi aeque tela in hostes coniiciunt. Cum aliquam invasuri sunt regionem, antequam ad illam perveniant, latissimum agmen faciunt, ubi vero ad fines eius appulsum est,

noctu montes, qui circacircum sunt, dispositis equitibus occupant, mox illucescente die pernices equites ad campos emittunt, qui passim cuncta ferro flammaque misceant, ita homines citato tumultu, dum ad sylvas properant, et sibi quisque consulit, in insidias incidunt, caeduntur que. Saepenumero strenuos nacti hostes fugiunt, fugaque facta, post se eos alliciunt, demum longo cursu defatigatos, subito conversi, adoriuntur. Non raro etiam depressi in praelio ex industria, ut hostem admittant, mox admissum in sibilum coacti circumveniunt. Quacunque iter faciunt, dira confestim fames ubique consequitur. Nam propter frustulum carnis vivum mactare bovem non dubitant, ceterum quos auferre nequeunt, perinde ut homines capite truncant. Victu, uti iam dictum est, tam foedo utuntur, ut pediculos, mulas, canes, feles, lac prae ceteris, et sanguinem equinum, humanasque carnes, maxime inimicorum, avide comedunt. In Cumano quidem bello cum multos captivos haberent, omnes decimarunt, decimatosque percupide devorarunt, sed et in penultimo eorum egressu, dum Tokajum obsiderent, humanas, invitatis tam Turcis, quam Christianis, appositas ad vescendum carnes, ab oculatis testibus accepimus. Patinas habent, et ollas aereas, easque secum semper gestant, sed nunquam purgant, ut qui sordibus magis delectentur, quam eas abominentur. Habitu utuntur nigro genutenus, quo nec brachia, nec latera, nec pectus, neque reliqua pars supra, infraque umbilicum tegitur. Indusiis plerique carent, et nisi summum frigus impediat, nudi quandoque incedere non erubescunt. Pileis utuntur variis, maxime tamen in mitrae speciem, corio, laminaque ferrea brachia muniunt, potiores tamen galeas e corio fingunt, pauci lanceis, ac scutis,

frameisque abundant, arcui tantum, ac equestri pernicitati confidunt. Siquis e plebe lethali morbo afficiatur, in eius stationem hasta defigitur, pileo nigro praefixo, eo viso intrat nemo, sed clam vita functus sepelitur; in sepulcro eius, si occasio suo ipsos more uti permittat, mensam ante illum, scyphum equini lactis, et carnis alveolum statuunt, quibus adiiciunt iumentum cum pullo, et phaleratum equum. His confectis, iumentum illud comedunt, eiusque corium stramine completum in patibulo suspendunt, comestique equi ossa comburunt. Siquis eminentioris fortunae vita excesserit, cum pretiosissimo habitu humi etiam reconditur, trigintaque diebus lugetur. Principes antequam exspirent, servum deligunt, quem secum vivum sepeliendum curant; ita non tantum vivi, sed et mortui dirissimae immanitatis laude delectantur.

CAPVT TERTIVM.

De horrenda Tartarorum immanitate, quam in hac recenti expeditione perpetrarunt.

Quatuor iam expeditiones in Vngariam ab immani Tartarorum gente susceptas fuisse, ex historiis compertum habemus. Primam irruptionem huc fecere regnante Bela Quarto, quem etiam, vastata prius crudelissime tota regione, ad insulas maris Adriatici expulere. Inde postea Rex, postquam exacto in Vngaria triennio, foedissimi hostes abcessissent, auxilio Rhodianorum crucigerorum, et Frangepanum comitum in pristinam dignitatem restitutus. Alter eorum ingressus incidit in tempora Ladislai Quarti, qui Stephani quinti filius fuit, quando Tartari totam regionem longe late-

que ad Pestinum usque, direptionibus, ac incendiis absumpserunt, et anno deinde, postquam irrupsissent, sequenti, ingentibus cum spoliis, eo, unde venerant, redierunt. Tertium eorum bellum adversus Vngariam exstitit memoria patrum nostrorum, quo tempore Solymanni Caesaris authoritate exciti, partes superioris Vngariae ultra, citraque Tybiscum late discursarunt, praedas abegerunt, et innumera utriusque sexus multitudine hominum in tristissimam servitutem abducta, postquam Solymannus Zigetho, Gyulaque potitus, e rebus humanis excessisset, in Scythiam abscessere. Anno post haec nono et vigesimo, cum multi adhuc superessent e Tartaris, qui diram illam Vngariae devastationem degustarant, vel ut manumissionem e servitute impetrarent, abiurata Christiana religione, Mahumethanam amplexi fuerant, sollicitationibus Caesasaris Amurathis, ac Sinani Bassae non difficulter eo se impelli passi sunt, ut quartam, et utinam postremam in Vngariam martialis ludi aleam susciperent, expeditionem eo conatu, et quasi secum ipsi certaturi, et superiorum temporum crudelitatem, inaudita diritate superaturi, talia facinora ederent, qualia ne fando quidem mortales audivissent. Vt tamen documento sit Christianis Principibus, cum qualibus non dico hominibus, sed monstris, ac belluis teterrimis negotium sit ipsis: visum est hoc loco, unum atque alterum inauditae crudelitatis eorum exemplum in vulgus edere, ut iis iam tandem Christiani expergefacti, discant unanimi consensu bellum in barbaros suscipere. Ludus fuit ipsis ac iocus infantes in aëra proiectos dissecare, vel palis vagientes cervicetenus affigere. Nulli propemodum viro, vel etiam provectioribus aetate foeminis pepercere, sed omnes sine ullo aetatis aut sexus

discrimine crudeliter mactavere. Virgines tamen, ac selectiores matronas, quas vel aliqua forma insignior, vel aetas florida commendaret, ad inauditam libidinem explendam reservarunt, qua usque adeo, plerasque earum humi religatas, promiscue excruciarunt, ut mortem propter id dedecus complures earum obierint. Immaturas virgines, ac pueros crudelissima, eaque nefanda venere, enecatos, passim in viis abiecerunt. Coram viris uxores, et parentibus filias incestare pro voluptate duxerunt. Discumbentibus ad cibum sumendum, vincti crudelissime captivi mensarum, sediliumque vicem praebuerunt. Effossos in coemeteriis mortuos transfigere, et in eruta praedae studio cadavera saevire volupe illis fuit. Boves anteriore, et posteriore parte excoriatos, et suis eorum crudis tergoribus colligatos: captivas item foeminas, ac virgines detractis ad opprobrium vestibus concatenatas pecorum instar ante se nudas, et flagris Tartareis, ubi prae lassitudine ire non possent, immanissime caesas egerunt. Sitientes prae moerore laboribusque pueros, ac virgines equino lacte potavere. Esurientes semicocta carne equina cibavere. Praegnantes mulieres, una cum immaturis partibus dissecuere, ut situm eorum in utero materno spectarent, et huius dirissimae anatomiae spectaculo oculos exultabundi pascerent. Horret animus cogitare, et pudet me reliqua inauditae immanitatis genera, quae nos ipsi pene oculis nostris, hac tristissima tempestate conspeximus, vel certe ab oculatis testibus accepimus, singillatim recensere, quando quaecunque crudelitatis facinora, vel Busiridis, vel Lycaonis, vel Phalaridis, a veteribus decantata cum his conferantur, ne minima quidem ex parte ea aequare possint; nimirum haec omnia crudelitatis monumenta, quaecunque

unquam usque fuerint, sine controversia superarunt. Tales sunt adversarii, tales hostes nostri, quos Christiani, dum inter se digladiantur, in sinus suos excipiunt, et ad petendas cervices admittunt.

CAPVT QVARTVM.

Qua ratione et quo pacto Transylvani a Turcico Imperio desciverint.

Sed ut iam ad seriem ipsius historiae redeamus, dicendum imprimis videtur, quam ob causam, et quomodo Transylvani a Turcico Imperio sub cuius tutela pacatum regni statum XXX circiter annis tenuerunt, desciverint, et Moldaviam, iuxta ac Transalpinam, ab obedientia Turcica abduxerint. Igitur postquam Georgius Ravazdius, qui Principis Transylvani nomine Constantinopolim profectus fuerat, tandem inde reversus, et Alibegus eundem subsecutus, uti supra demonstratum est, copiosa oratione Principi, atque consiliariis exposuissent, omnes Sinani conatus ad deletionem Transylvanorum intendi, idemque Barbarorum nonnulli, quos ex animis fideles iam pridem Transylvanis fuisse multis argumentis cognitum antea saepenumero fuit, literis occultissime datis, ad Principem instantissime confirmassent: re secum diu, multumque deliberata, cum et suum, et patriae periculum prae foribus adesse videret, coepit tandem Princeps a Turcico foedere magis atque magis alienus esse. Id cum iis, quos ob singularem prudentiam, ac rerum experientiam a consiliis habebat, data occasione exposuisset, et quid in tanto rerum discrimine iam facto opus esset, cum iisdem saepe tam privatim, quam publice

in ipso consilio disquireret: ecce quam commodissime supervenerunt legati Pontificis Maximi, Archiducis Austriae, et Proregis Vngariae inferioris, quibus omnibus, ut de hac ipsa re cum Principe agerent, propositum idem unu mque fuit. Iis cum senatus, postulantibus, secreto ac singulatim datus fuisset, coepere pluribus verbis Principi ac toti consilio ostendere, quomodo Barbari contra ius fasque imprimis Vngariam. deinde per fata eius universum Christianum orbem, sub immanissimae tyrannidis iugum mittere statuerint. Quamvis autem Transylvania ipsa multis iam annis Imperio Turcico affixa, mediocrem pacem, ac tranquillitatem habuerit: constare tamen omnibus, quod nec ipsos Transylvanos lateret, quam dirum Sinanus propositum, ex praescripto ac consensu ipsiusmet Caesaris, primum Vngariam, dehinc Transylvaniam ipsam, atque adeo totum Christianum orbem tyrannidi suae subiiciendi susceperit. Quibus omnibus satis superque consideratis, statuimus, inquiunt, coniunctis viribus ac consiliis arma contra iuratos Christiani nominis hostes sumere, ac sacram more maiorum nostrorum expeditionem suscipere. Proinde cum et vos eiusdem gentis, eiusdem religionis, eiusdem denique periculi societas nobis obstringat: antequam quicquam moliremur, voluimus vos tantorum principum, atque adeo totius Christiani orbis nomine, serio monere, ut perspecto extremo, quod vobis iuxta, ac nobis immineret, discrimine, in societatem sacri huius belli, contra publicos cummunesque hostes, sponte vos nobis coniungeretis. Audita hac legatorum oratione, honorifice Princeps eos habitos, bona, ut decebat, cum spe a se dimisit. Ne tamen quicquam sine consiliis eorum, quorum prudentia feliciter tamdiu provinciam administras-

set, agere videretur, conventum indicit Albam-Iuliam, non generalem, neque solito modo partialem, sed talem, in quo duodecim consiliarii, comites item, et barones fere omnes, et viri aliquot illustres adessent. Illis, ubi iam convenissent, per Volffgangum Kovacioeium, hominem prudentem, pariter ac sapientia, facundïaque singulariter excellentem, tria potissimum deliberationis capita proponit: quo in statu, cardineque respublica versaretur; quid propositi Sinanus de occupanda provincia haberet; postremo quid Pontifex Romanus, Mathias Archidux, et Proceres Vngariae a Principe, atque adeo ab ipsis Transylvanis postulent. Responsum est a consilio Principi, hanc rem, de qua consulendum foret, quoniam tanti esset momenti, nequaquam statim decidendam esse, sed interponendum aliquid spatii, quo diligentius de ea, ii, quorum interesset, cogitarent. Nam et priusquam incipias consulto, et ubi consulueris, mature facto opus esse, deliberandumque diu, quod semel statui debeat. Post multa igitur procerum colloquia, et habitos ultro citroque sermones, deliberatio tandem dilata est ad conventum generalem, quem Albam iterum Iuliam coëgit.

CAPVT QVINTVM.

De oratione Principis Sigismundi ad Provinciales, eorumque ad eam responsio.

Postquam igitur Albae ad praestitutum diem tota ferme nobilitas coiit, Princeps non in summo templo, quod ibi, Michaeli Archangelo sacrum, a Ioanne Corvino fuit aedificatum, quo in loco antea generale consilium haberi consueverat, sed in ipsa aula voluit con-

ventum peragere. Eo ubi cuncti ordines convenere, Princeps primum per Volffgangum Kovaciocium cancellarium, coepit tria illa capita prioris orationis altius enumerare, et propositum desciscendi a Turcis sensim hominibus inculcare. Sed cum animadvertisset cunctantius omnes ordines suis postulatis respondere, coram sibi hanc rem, serioque agendam ratus, foras in conspectum nobilitatis, quae in exterius, maiusque aulae palatium convocata fuerat, praesenti animo prodiit, et universos in concionem evocando, circumstantibus dextra laevaque summis consiliariis Stephano et Balthasare Bathoreis, Alexandro et Francisco Kendiis, Francisco Gesztio, Stephano Bochkaio, Volffgango Kovaciocio, Pancratio Sennyeio, Georgio Vass, et ceteris, quos omnes recensere non est necessarium, orationem summa cum omnium attentione talem exorsus est: Non sum inquit nescius, proceres, quomodo me, tenera imbecillique aetate mea nequaquam contempta, in Principem huius provinciae elegeritis, hoc proculdubio fine, ut charissima provincia nostra fideli gubernatione, ac diligentissima administratione mea, contra tot tantorumque hostium insultus, sarta tectaque conservaretur. Id me semper habuisse propositi, ac etiamnum habere, testor ipsum Deum, cuius gratia ac bonitate tot iam annos gubernaculis huius provinciae fideliter praesideo. Verumenimvero pro ea ego cura, ac sollicitudine, quam erga patriam dies atque noctes gero, ex multis, iisque certissimis indiciis cognovi, omnes Barbarorum conatus, atque machinationes in deletionem patriae nostrae regionis tendere: quod ita statutum esse, ac firmissime ab eis decretum, omnes sibi tam certo persuadeant, ut nec precibus ullis, nec omni opum nostrarum effusione, totiusque Regni gaza

immutare unquam illud queamus. Quae cum ita sint, mearum esse partium existimavi, hoc tempore, periculum hoc patriae publice omnibus significare, et ad deliberandum proponere, ut universi mecum singillatim de communi salute sua consilia communicent, suffragiaque libera ad me deferant. Quod si certis rationibus, firmissimisque argumentis demonstrare, persuadereque singulis potuero, propositum meum esse necessarium: aequum erit omnes, deposita pertinacia, pedibus in meam sententiam contendere. Sin vero minus: profiteor me nemini hoc nomine vim illaturum, sed maioris, meliorisve partis consilia etiam hac in re libenter secuturum esse. Nemo, ut quidem mea fert opinio, plura a me iure ipso sperare posset, quam quae pro ratione mei muneris, quo divinitus dato fungor, praestare teneor; nec plura de me pollicere velim, quam quae debeo. Illud sancta fide testor, ea me erga patriam charitate animatum esse, semperque, dum vixero, fore, ut mortem, iuxta atque vitam communem mihi vobiscum, ac cum patria cui natus sum, semper esse velim, atque cupiam. Quid enim gloriosius unquam salutariusque Principibus etiam apud seram posteritatem esse posset, quam pro aris, ac focis, pro lege, et pro grege, pro religione, atque Deo ipso, eiusque gloriae patrocinio, si necessitas ita tulerit, vitam profundere? Equidem tamdiu velim esse superstes, donec patriam video superstitem, ac bonis legibus, libertateque florentem: ea perdita, quis sanae mentis cupiat, etiamsi maxime possit, vitam miseram, ac deformem agere? Sed non est tamen, quod de salute Regni nostri prorsus desperemus animosque despondeamus. En hoc tempore Christianus orbis, qui iam facto foedere, unanimi consensu arma contra saevissi-

mum tyrannum sumpturus est, sponte nobis auxilia, atque patrocinium pollicetur, nosque in societatem sacri huius belli sollicite invitat. Quid si hanc occasionem amiserimus, iuratisque Christiani nominis hostibus potius, quam Christianis, ac fratribus nostris, quos eadem religionis, morum, patriae, atque cognationis societas nobis coniunxit, adhaeserimus, videte etiam atque etiam, ne pertinacia, atque mutuis simultatibus in eam fortunam deveniamus, ut quod nunc Christianus orbis sponte nobis ad defensionem, ac salutem patriae nostrae amanter offert, id imposterum inanibus lacrymis, ac precibus sero tandem, ac irrito conatu ab eo petere cogamur. Me quidem eum semper Principem habebitis, qui et vivere vobiscum, et mori quandocunque necessitas ita tulerit, paratissimus sit. Habuit hanc orationem princeps magna cum omnium admiratione, et attentione adeo, ut cum nunquam antea publice locutus fuisset, multis tunc cordatis hominibus, partim facunda sermonis nativi, latinique gratia, partim veneranda quadam vultus alacritate, lacrymas prae tacito gaudio excusserit. Postquam igitur haec, atque his similia alia, maximo cum omnium in se ordinum amore in medium gravi, eaque continua oratione protulisset: Proceres pro tanta eius in patriam cura, ac paterna affectione, gratias ei singulares egere, et quoniam tanti momenti esset haec deliberatio, tempus in medium consulendi petivere simul, ac impetravere. Ita principe in interiora se palatii recipiente, sua quisque diversoria petivere, eumque diem seriis deliberationibus transegere. Postero die collatis sententiis, convocatisque consiliis, responderunt Ordines Regni, eodem convocati, per Ioannem Forró, nequaquam id e dignitate, reque Principis fore, ut omnes sin-

gillatim quotquot sint nobilium cum eo disputent, verum constare sibi, quod princeps habeat secum sapientes, usuque rerum exercitatissimos consiliarios. Proinde quicquid cum iis Principalis Maiestas componeret, atque communicatis consiliis concluderet, quod quidem ad publicam patriae salutem faceret, ei se universos, ac singulos summo consensu cessuros, atque subscripturos esse. Ita conventu soluto, quisque ad sua dimissi fuere.

CAPVT SEXTVM.

De comitiis armatis Sabesiensibus, et Thordensibus.

Postquam comitia fuerunt soluta, et aliquot quieti, apparatuique dies concessi, vix duae, tresve hebdomadae transierant, cum ecce Princeps severissimum in omnes partes provinciae edictum promulgat, uti omnes ordines armati, in campis Sabesiensibus, uno ab Alba-Iulia milliari dissitis conveniant, partim ut si necessitas ita ferret, obviam hostibus iri posset, partim vero, ut quid in tantis rerum motibus facto opus sit, ulterius consultaretur. Turca enim cognito iam Principis per exploratores animo, coeperat rursus eum artibus circumvenire, ac adulationibus ad taedium usque atque nauseam demulcere. Eo ubi omnes convenissent, et aliquot dierum Princeps cum consiliariis disceptationem habuisset, primus Balthasar Bathoreus quorundam instinctu in transversum actus, tentoria sua diripi, asportarique iussit, omnibus cordatioribus ex eo colligentibus fore, ut tristissima inde discordiarum semina exurgerent. Interim nunciis. ac variis sub-

inde rumoribus affertur, Chereium Tartarorum Chamum, cum ingenti hominum multitudine Huztinum versus tendere, diramque toti provinciae ruinam minitari. Exhorruere omnium animi, et cum consiliarios non per omnia cum Principe consentire animadverteretur, eo magis etiam, ex rumore maximopere veriti, ne truculentus hostis hac occasione usus, in provinciam irrumperet, omniaque ferro atque flammis absumeret. Haec cum omnium oculis obversarentur, omniaque turbarum, atque confusionum plena essent, placuit ex Sabesiensibus Comitiis omnes armatos Thordam proficisci, ibique in campis libera comitia haberi, cum ut facilius inde, si ita necessitas postularet, occurri Tartaris posset, tum vero, ut nova de iis, quae nondum componi ex omnium votis potuerant, rebus, deliberatio institueretur. Eo ubi rursus convenerunt, nescio quorum instinctu coepere animi nonnullorum ex proceribus a Christiano foedere, prioribusque consultis ad Turcarum favorem propendere. Id simul ac Princeps Albae cognovit, et sinistra quorundam de se, reiectis prioribus statutis, nova sibi consilia ii potissimum cepissent, quorum authoritate tum alia omnia, tum etiam has ipsas res molitus fuisset, noluit Thordam proficisci, quoniam cuncti Ordines armati convenerant, sed Kővarinum versus discessit, Balthasarique Bathoreo mandavit, ut omnia, nomine summi, ut vocant, generalis, se absente, administraret. Is edicto promulgato, ut universi se Claudiopolim conferrent, ipse quoque illuc cum praecipuis quibusque proceribus profectus, comitia non in campis, sed in ipsa urbe haberi voluit.

CAPVT SEPTIMVM.

De Principis ad Ordines Regni literis eiusdemque Claudiopolim in comitia adventu.

Princeps cum paucis Familiaribus iter Kővarinum versus ingressus, nequid praeter decorum dignitatis suae videretur facere, Kapliano patentia ad omnes Regni Ordines diplomata promulgavit, in quibus nullam aliam esse causam demonstrat, ob quam Thordam in generalem conventum, uti ex senatus consulto statutum erat, non venerit, quam quod certo cognoverit, priora de reiiciendo foedere Turcico, novoque cum Christianis sanciendo statuta deliberataque ab iis immutata rursus esse. Proinde viderent etiam atque etiam, quid agerent, et cur a prioribus consiliis desciscerent, bene perpenderent. Quodsi enim Barbaris rursus, Christianique nominis hostibus adhaerescerent, et quae semel communi consilio statuissent, rursus ea rescindenda iudicarent, eius se rei auctorem unquam, nec fautorem futurum, neque etiam in comitia eorum venturum omnino esse. His literis in conventu lectis, mira protinus animorum mutatio secuta est, et multorum sententiae in diversa abiere. Nonnulli enim praesertim praecipuorum, id Ordinibus Regni suadebant, ut quoniam Princeps inconsulto discessit, iret, quo vellet, eique alius substitueretur. Cum haec, et multa alia his non absimilia, quae non necesse duximus omnia commemorare, a praecipuorum nonnullis palam dicerentur: tota fere nobilitas, cum Siculis, ac Saxonibus uno ore conclamat: Principem confestim esse revocandum, eo comitiis praesidente, de rebus omnibus deliberandum tandem, statuendumque esse. Non enim sese alium

unquam eo vivo Principem agnituros, nec quicquam nisi eo reverso in publicum consulturos esse. Terruit is consensus Ordinum multos, eosque praecipuos, dum reversi Principis vererentur indignationem. Verum tamen quia saepe vox populi, vox Dei est, tandem omnium ordinum consensu coacti, assensere iis, communicatisque consiliis, quatuor viros ex omni ordine elegere, qui Principem reducerent. Ii fuere Gabriel Kendi, Balthasar Bogati, Ioannes Siger, Albertus Suegh, qui omnes eo profecti, Principi persuaserunt, ut veniret in conventum, ibique praesens, de rebus omnibus, quicquid in publicam Regni salutem cedere videretur, pro arbitrio, ac potestate, quam divinitus datam haberet, concluderet. His assensit, et consilio Francisci Gezty, ac Stephani Boczkai, qui duo festinantissime illum insecuti, singularem ei fidem praestiterant, usus, patriaeque opem laboranti ferre cupiens, Ujvarinum primum venit. Ibi occurrunt ei primores Ordinum, quos, omnes comiter appellatos, plerosque bonae spei a se dimisit. Mox literis inde in comitia missis moram adventus sui excusat, seque paulo post ad eos venturum pollicetur. Id ubi Ordines Regni cognoverunt, ingenti omnes laetitia perfusi, tamquam Patrem Patriae accepturi, obviam Principi adventanti gratulatum effunduntur, eumque frequentissima hominum multitudine stipatum, honorificentissime summo cum omnium gaudio exceptum, in diversorium deducunt.

CAPVT OCTAVVM.

De renovato desciscendi a Turcis decreto, captisque, ac interfectis nonnullis Magnatibus.

Ibi postquam se iam in tuto positum videt, quamvis acceptae iniuriae altius animo, quam credi potuit, insederant, nequaquam tamen in vindictam protinus erumpendum ratus, ingenti animo iracundia dissimulata, ne extrema ii, quibus succensebat, desperatione corrupti, aliquid obstinatius molirentur, singularem lenitatem praeseferebat. Tanta enim pollebant adversarii potentia, ut maxime verendum fuerit, ne si in manifestum erumperet bellum, plurimum negotii suis opibus, ac clientelis Principi facesserent. Cui rei, ut obviam iret, spem nullis occludebat, neque occurrentes, aut se adeuntes, limis oculis intuebatur, sed ea, qua prius comitate, ac facilitate cum iis conversando, modo de rebus seriis deliberabat, nonnunquam etiam iocabatur, ac cibum sumebat. Ne gratiam quidem petentibus eorum nonnullis, difficilem se praestabat. Sed exorabilem se iis praeter omnium opinionem praebebat, et immemorem se iniuriarum ostendendo, insperatam praeseferebat mansuetudinem, ut iis, quibus secum, supra quam cuiquam credibile fuit, indignaretur, fiduciam suscitaret, ac metu simul, et suspicione omni liberaret. Haec ut serio a se agi magis omnibus persuaderet, cum varii de primatum proditione, ac aliis id genus, ad eorum dedecus pertinentibus, rumores passim, ac sermones, famosique libelli circumferrentur, edictis, ac diplomatibus in valvas summi templi affixis, publice prohibuit, ne quis proceres proditionis insimularet, neque aliis probri generibus vel

publice vel privatim afficeret. Quisquis secus faceret, eum, si nobilis esset, confiscatione bonorum, si autem plebeius, capite se puniturum interminatus est. Mox ubi paucis interiectis diebus conquievisset, interruptum comitiorum cursum continuari iussit, et ut communi omnium ordinum consensu a Turcico foedere descisceretur, per Cancellarium amplissima, et tamquam cygnaea, ut aiunt, exponentem oratione, postulavit. Quibus Principis postulatis acceptis, et nonnullis ultro citroque sermonibus ea de re habitis, uno tandem omnium consensu societati Turcicae nuncius remissus fuit. Quibus omnibus rebus, postquam satis fiduciae, ac securitatis adversariis iniecisset, sequenti die dominico omnes ad se acciri iussit, eo colore, ut quibusdam seriis rebus tractatis se sacra accessurum honoris causa deducerent. Eo ubi omnes ad unum convenissent, et iam ingenti hominum multitudine in plateis deducendi causa commorante, Magnates etiam Principem, quasi iamiam proditurum, praestolarentur: inclamat Princeps per fenestram palatii praetorianos, et an fidem sibi praestare vellent, interrogat. Illi paratos se ad omnia fore respondent, moxque sine mora dato signo centuriones ad id delecti irrumpunt in illa palatia, in quibus proceres commorabantur, eosque confestim comprehensos vinciunt. Mox sedato tumultu, qui ingens ex ignorantia rei ortus fuerat, diversoria vinctorum procerum occupantur, et ne quid seditionis a clientibus, famulisque eorum emergeret, clausis omnibus portis, custodiae civitati ponuntur. Exacto ita triduo sub auroram, quo penitus momento inauditae magnitudinis grandinem multis in locis decidisse deprehensum est, Alexander Kendi, Ioannes Iffiu, Gabriel Kendi, Ioannes Forró, Gregorius Lite-

ratus, apud gemonias civitatis scalas capite truncantur, et duobus prioribus in templo sepultis, reliqui in coemeterium elati, ibique tumulati fuere. Reliqui eorum, ita in custodias divisi fuere, ut Balthasar Bathoreus cum Volffgango Kovaciocio Ujvarinum, Franciscus cum Ioanne Bornemisza Gyaluinum, Ioannes Gerendi, Albertus Lónyai, Georgius Szalánci, Balthasar Szilvásy Albam ducerentur. Sed ex his quatuor posteriores clementia Principis, vita donati, reliqui omnes lege Iulia, scilicet Maiestatis, nonnulli vero etiam ex iis Cornelia de sicariis condemnati, decimo quinto post priores die vitam finiere. Princeps ut variis hominum ea de re sermonibus ac iudiciis satisfaceret, longa se oratione excusavit, non se haec crudelitate, sed necessitate coactum fecisse, et quae sibi illi machinati fuissent, in eorum capita revolvisse; se, ut eorum erga se benevolentiam tueretur, non secus eos, ac patres, et fratres, atque adeo pupillam oculorum observasse, omnia illis erogasse, sibi nihil propemodum reliquisse. At vero eos pro tantis beneficiis pessimam gratiam sibi retulisse, ut ipse e Regno eliminaretur, aliusve surrogaretur, conatos fuisse. Quorum omnium locupletissima se testimonia, ac indicia propriis eorum chirographis comprobata habere, Proinde Deum ipsum, ac coelos se, universosque mortales contestari, non se tristissimi huius ipsorum exitii. sed se ipsos causas esse, quod etiam ipse acerbissimo animo toleraret. Sed quoniam intersit reipublicae, talia exempla severissime vindicari, ipsa se invitum necessitate muneris ad has poenas irrogandas descendisse. His atque similibus postquam se coram tota nobilitate excusasset, dimissis comitiis, Albam ipse quoque reversus est.

LIBER SEPTIMVS.

CAPVT PRIMVM.

Sed ut iam rebus Transylvanicis paulisper omissis, ad Vngaricas redeamus: Sinanus, qui totam hyemem Belgradi commoratus, simulato metu in tantum apud nostros venerat contemptum, ut nunquam iam copiam pugnandi facturus videretur, coactis circiter, ut perhibetur, tercentis hominum millibus Budam venit. Id ubi soluta iam antea obsidione Hatvanensi, Mathias Archidux accepit, ratus se tantae multitudini imparem fore, praesertim cum tentata accerrima oppugnatione Strigonii multos suorum partim armis, partim pestilentia amisisset, collectis vasis Strigoniensem obsidionem intermisit, et Iaurinum versus cum universo exercitu suo se recepit. At Sinanus non contentus Strigonienses obsidione acerrima solvisse, Tatam arcem per deditionem Georgii Paxi Praefecti in potestatem suam redigit. Inde progressus, quoniam Vesprimium et Palotam superiori anno expugnaverat, quia iter Viennam facientibus impedimento esse viderentur, omissa in praesens ad sinistram Comaromiensi arce, eam civitatem obsidendam duxit, qua capta non solum Comaromium, sed etiam alia omnia Viennam usque firmamenta facilius capi posse viderentur. Itaque iter in ulteriore Danubii ripa faciens et cuncta obvia ferro atque flamma, praesertim vero Tartarorum crudelitate, qui iam se illi coniunxerant,

devastans, mense Iulio Iaurinum obsedit urbem, et natura et operibus totius Vngariae munitissimam. Iaurinum, alias Iaurum, ubi olim Bregetium fuit, Arabon amnis alluit, qui etiam Germanica lingua Rabe nomen ei attribuit: et cum ibi Danubium influat, insulam a conspectu facit, inauditamque urbis firmitudinem mirum in modum auget. Moenia habet intus, et extra aggeribus offirmata, quae ne bellicorum tormentorum ictibus sint obnoxia, perpetuis coronantur ambulacris, et in coronae speciem superbarum turrium frequentia excoluntur. Earum quaedam a quadratis lapidibus quadrangulares, nonnullae lateritiis rotundae consurgunt, quibus crateatae, ferreaeque insunt fenestrae atque ferrea ostia, ut iis contra insultus muniantur, foveis obducuntur undique moenia latis, iuxta atque profundis, et quod plurimum ad robur facit, duorum celeberrimorum fluviorum, Danubii ac Rabae, confluentia muniuntur. Supra portas urbis quadratae turres consurgunt, tam munitae, ut impetum quemque maximum facile sustineant. Suburbia undique circum maxima effunduntur, urbemque haud aliter, ac arcem complectuntur. Vrbs ipsa, praeter arcem in ripa Danubii miro exstructam artificio, aedificia habet superbissima, et cum urbs tota sit pensilis, infra soli planitiem subterraneis abundat fornicibus, vinariisque cellis magna laxitate, ad omnes usus accommodatissimis. Multa in ea fuere sacerdotum collegia, sanctimonialium claustra, et cetera, quae urbis praestantiam vulgo adaugere iudicantur. Firmitudo quidem eius tanta, ut vel Viennam multorum iudicio superare videatur, quippe cui non solum Vngaria parem ullam, sed ne Germania quidem multas similes habuerit. Eam omnes Christiani populi speraverant, et collatis ad

id communibus expensis, voluerunt Romani Imperii, atque adeo totius Christianae reipublicae unicum propugnaculum esse. Eius oppugnandae Sinanus duplicem rationem secum inivit, terra atque Danubio. In continenti quidem cum fossae, valla, ac muri longe robustissimi, et ad miraculum usque munitissimi, nec tormentis bellicis, quorum ingentem habebat numerum, nec ulla alia ratione superari posse viderentur, confisus tantae hominum multitudini aggerem, tumulumque ex egesta terra faciendum, et muris advoluendum curavit. Id quamvis ingenti labore fieret, tamen quatuor sexve hebdomadarum spatio id opus absolvit, et tumulos aggeresque admirandae magnitudinis, ita moenibus admovit, ut ex propinquo iam ea tormentis bellicis peti, imo et scalis superari posse crederentur. In Danubio, qui urbem alluit, ita oppugnationem instituit, ut quoniam oppidani omnem suam secundum Deum spem in Mathiae Archiducis, qui in exteriori Danubii ripa ex adverso in ipso urbis conspectu castra habebat, exercitu collocatam haberent, facto ponte, Istrum transire, copiasque intentare statuerit. Sed navibus transire neque satis tutum, neque satis facile arbitrabatur, neque suae, neque Imperatoris etiam dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque Danubii omnium totius Europae fluviorum maximi: tamen ut facilius hostes ex improviso adortos propelleret, omnino id sibi contendendum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit: coacta ingenti materiarum copia, et accitis undique artificibus, naves in insula Keviensi, quinque infra Budam milliaribus dissita, tales fieri magna arte instituit, ut prorae essent angulares, puppes autem praeacutae,

triangularesque, duobus utrinque earum lateribus leviter in pyramidem quandam fastigiatis, ut iis rapida Danubii unda magno impetu, secundoque decursu illata scinderetur, faciliorque ponti statio conciliaretur.

Eas igitur postquam carris atque iumentis in castra devehi curasset, machinis idoneis in flumen demisit, et admensa Danubii latitudine, ubi pontem facere statuerat, pro eius proportione in ipsa ripa catenis colligavit, et interiectis inter singulas sex pedum intervallis ita trabibus, asseribus instruxit, ut facile in alteram ripam continuata illa navium series transduci posset. Instructis in hunc modum navibus, et captata nubilosa coeli temperie, iubet tormenta bellica ex composito in castra Matthiae Archiducis intendi, explodique tanta assiduitate, ut omnem primo Christianis, quid eo praetextu ageretur, prospiciendi facultatem, partim fumo ex tormentis evaporante, partim vero nebulis coeli Danubio incumbentibus, penitus adimeret. Interim dum quid Barbarus moliretur, Christiani disquirunt, Sinanus naves, iam ad eum usum concatenatas, remisque instructas, summo militibus studio adnitentibus, in ulteriorem ripam transvehi, et anchoris in flumen deiectis stabiliri curat. Quibus perfectis, protinus praedicto navium interstitio admensuratas trabes iniici, trabibusque assereres imponi mandat. Mox magnum tormentorum maiorum ac minorum numerum per pontem ante se transvehi, iisque aditum pontis, ne ab ingruentibus hostibus, dum milites transportarentur, interrumpi posset, firmissime muniendum imperat. Ipse quoque, praemissis Ianizaris, cum centum circiter selectorum equitum, peditumque, quibus et Tartari intermixti fuerant, millibus, in exteriorem ripam evadit, relictis ultra Danubium reliquis, qui

obsessos, ne erumpere possent, urgere non desisterent. Id ubi Mathias Archidux accepit, primo mirari, qua ratione Danubium Barbari transivissent, mox cognito ipsum quoque Bassam cum ingenti multitudine adesse, proditum se ratus, quid hoc rei esset Davidem Vngnat interrogare. Is conscius rei bono Archiducem iubet esse animo, quando aliqua duntaxat exercitus pars navibus videretur transportata. Dum haec circa Mathiam aguntur, iam Sinanus cum transvecta exercitus parte, castris Christianorum instabat, et iamiam irrupturus videbatur. Acciderat autem id perincommode, quod eo ipso tempore Franciscus Nádasdius, Georgius Zrinius, et ceteri nostrates clari militiae duces, cum magna Vngarorum parte ex castris, paucis ante diebus, discesserunt, ut Tartaros, quos eo ipso fine Sinanus ad depopulandas eorum ditiones emiserat, a suis finibus arcerent. Ita Mathias Archidux, et proditione Davidis circumventus, et absentia eorum, qui consiliis suis tam inopinatae Barbarorum incursioni, similibus iam antea rebus saepenumero exercitati, resisterent, impeditus, iubet suos paulatim retrocedere.

Fit ingens certamen, et cadunt utrinque, quam plurimi, eo tamen eventu, ut si Barbari nostris fortius institissent, actum eo die de toto exercitu Christianorum fuisset. Sed nihil secundum providentiam Dei maiori nostris praesidio fuit, quam quod Mathias Archidux ingenti animo milites ad resistendum cohortatus sit, sensimque, ac pedetentim retro cedendum mandaverit. Ita Sinanus, pulsis Christianis, castra diripit, impedimentaque omnia cum mille circiter carris onerariis in potestatem suam redigit. Mox ubi se voti sui compotem factum conspicatur, spoliis onustus, Danubium transit, eaque occasione urbem aggreditur.

Antequam tamen totis viribus oppugnationem institueret, hoc commento usus esse fertur: ad subruendos, qua Danubius alluit, muros, quos tormentis petere ea ex parte non poterat, delectos ex calonibus ac lixis audaciores cimbis, ac scaphis imponit, instrumentisque ad subruendos muros, excavandosque lapides idoneis instruit. Mox captata occasione silentio noctis eos muris citra omnem strepitum adnavigare iubet, et primum quidem scalpellis, cultellisque, ad id iam antea factis, lateritios muros excavare, deinde excavatis ita moenibus se insinuare, ac torcularibus ferreis, aliisque machinis fundamenta eorum subruere mandat. Illi feliciter mandata executi, factas in muris cavernas, pulvere tormentario complent, et dato eius rei signo succendunt. Simul eductis e castris militibus ita copias Sinanus dividit, ut fessis recentes semper submittere, septemque vicibus una die, novam militum manum oppugnationi admovere posset. Quibus rebus omnibus rite dispositis, dato pugnae signo ingenti cum clamore irruunt milites in tumulos, et terra Danubioque pariter oppidanos urgent. Mox tempore ad id destinato, propugnaculum succensum disrumpitur, et ingenti sonitu edito disiicitur. Quod etsi vehementissime animos oppidanorum perculit, nequaquam tamen Barbaris cedendum rati, ruinas implent, et inaudito cum furore irruentes hostes strenue repellunt. Aiunt multos eo die ex barbaris, fascino quodam ipsis usitato in rabiem actos, exutis omnibus vestibus, frameas tantum in manibus habentes, nudos in muros prosiluisse, tanta cum audacia, ut mortem pro salute Caesaris, ac propagatione imperii, cum summa voluptate oppetere viderentur. Nam cum tormentis in eos explosis ingens Turcarum multitudo caesa propelleretur, eodem

momento recentes, ac longe plures depulsis succedebant. Postquam tanto furore Barbari, multos dies oppugnationi insisterent, nec quicquam iam spei de auxiliis submittendis superesse videretur, oppidanique partim ruina muri disiecti, partim tanto hostium furore, suorumque caedibus consternati fuissent, Ferdinandus Hardekius, cuius et supra dignam fecimus mentionem, proditionis cum Davide Vngnat iam bene conscius, et hac occasione utendum ratus, primores militum, qui iam pauci supererant, convocat, et quid facto opus sit disquirit. Cum plerique eorum nequaquam deditionem esse faciendam asseverarent, Hardekius ostensa muri succensi ruina, tumulorum, ex quibus oppugnaretur, propinquitate, hostium item multitudine ac rabie, ac suorum paucitate, persuadet tandem illis, ut pacti salutem, Barbaris urbem tradant.

Ipse, re cum Sinano clam communicata, acceptis in praemium proditionis, octuaginta, ut aiunt, aureorum millibus, destinato ad id die ex urbe prodit, eamque Turcis dedit. Aiunt Sinanum, ubi Hardekius ad eum salutandi causa deductus fuisset, comiter eum demulsisse, et laudasse eius benevolentiam, ceteros Germanos conviciis affecisse, et ut Viennam ituri, eam quoque, ubi tempus esset, sibi traderent, cum ludibrio monuisse. Sinanus tanti momenti urbe, ac totius fere Christiani orbis propugnaculo potitus, ruinas eius confestim reficit, commeatibus, militibusque complet, et praefecto ei Bego illo, qui Strigonium conservarat, motis inde castris Comaromium obsidet *).

---

*) Eddig Kovachich után; a többi az egyetemi codexből. *T. F.*

CAPVT SECVNDVM.

De Comaromiensi obsidione soluta.

Dum haec ibi aguntur, Rodolphus Imperator veritus, ne, si opem laborantibus afferre cunctaretur [1]), Iaurinum in potestatem hostium redigeretur [2]): contractas, quantas potuit maximas, ex Bohemia, Austria et Silesia, ceterisque finitimis Germaniae regionibus copias subsidio Matthiae fratri quam celerrime misit. Sed antequam copiae illae [3]) ad Matthiam pervenirent, iam Sinanus capto Iaurino Comarom [4]) obsederat. Quominus autem illud ceperit, hoc ei cumprimis [5]) impedimento fuisse compertum est, quod Tartari, capto statim Iaurino, ex eius castris discesserint, reditumque in patriam paraverint. Proinde, quamvis [6]) se ita in obsidione Comaromiensi a Tartaris desertum videret: tentandam tamen eius oppugnationem ratus, quatuor circiter millia [7]) equitum ex omni exercitu seligit, eosque in finitimas provincias depopulatum mittit, hoc fine, ut Christianos, in defendendis finibus suis occupatos, ab auxilio obsessis ferendo arceret. Barbari mandata Sinani celeriter exequi cupientes, in hosticum [8]) magno cum impetu ducunt [9]), et in insidias nostrorum illati omnes fere caeduntur, paucis elapsis, qui nuncium eius rei in castra hostium defer-

[1]) *Kov.*: cunctetur
[2] *Kov.*: redigatur
[3]) *Kov.*: illae copiae
[4]) *Kov.*: Comaromium
[5]) *Kov.*: imprimis
[6]) *Kov.*: cum
[7]) *Kov.*: quatuor millia
[8]) Az *egyetemi cod.* hibásan: hoste tam
[9]) E szó helyén az *egyetemi codexben* hézag van.

rent. Illi igitur rati Christianos protinus in castra Sinani venturos, rem ei, ut gesta fuit, exponunt, seque solos ex omni numero saluos evasisse nunciant, et ut confestim illinc discedat, monent. Ille territus, cum iam non amplius quam triduum, [10]) obsessi vim hostium laturi viderentur, explosis in arcem tormentis omnibus, concrematisque [11]) vasis iter fugae simile arripuit [12]). Id ubi obsessi certis quibusdam ex signis animadvertissent, rati quod res erat, hostes metu nostrorum discedere, portis se erumpunt, impedimentisque multis [13]) in arcem deductis, Barbaros insequuntur. Qua re in Christianorum castris nunciata [14]), quamvis ea suorum victoria [15]) contenti audaciam in eos irrumpendi nequaquam hoctenus habuissent: tamen ea occasione divinitus oblata utendum rati, totisque viribus effusi, Barbaros fugientes insequuntur, et cum Comaromiensibus, Dei beneficio iam [16]) liberatis, coniuncti non exiguam eorum stragem edunt. Mox, cum iam tempus ad res gerendas incommodum ingrueret, contenti hac in praesentia [17]) victoria, tristes magis ob amissum Iaurinum, quam laeti ob servatum Comarum [18]) ac pulsos inde hostes, domum se quisque receperunt.

---

[10]) Az *egy. col.* hibásan: cum non diutius, fere iam obsessi.

[11]) *Kov.* : conclamatisque

[12]) *Kov.* : vasis et impedimentis fere omnibus inibi relictis, fugam arripuit. *Egy. cod.* : arripiunt

[13]) *Kov.* : fere omnibus

[14]) *Kov.* : renunciata

[15]) *Kov.* : sua eorum

[16]) *Kov.* : iam Dei beneficio

[17]) *Kov.* : in praesentiarum

[18]) *Kov.* : Comaromium,

CAPVT TERTIVM.

De expeditione Lugasiensi.

Postquam Sigismundus Princeps, ut iam in Transylvaniam revertamur, deducentibus eum inter ceteros maxime praecipuis Francisco Geztio, Stephano Boczkaio, Stephano Jósika Cancellario [19]), quos singularem ei fidem in tantis rerum motibus praestitisse supra [20]) commemoravimus, Albam-Iuliam rediit: datis paucis quieti diebus nihil omnino antiquius habuit, quam rei semel coeptae firma iacere fundamenta, quae antea affecta tantum, nequaquam perfecta, fuerant. Proinde Stephano Boczkaio legationis principe designato, adiungit ei ex senatus consulto Gregorium Cziakium, Ioannem Syger, Ioannem Fratai [21]) et Albertum Sennyei [22]), iisque mandat ut ad Rodolphum Caesarem profecti [23]), cuncta (uti infra dicetur copiose [24])) cum eo componerent. Interea dum haec expediuntur, cognitis Turcarum Tartarorumque consiliis, omnes ordines ex edicto Principis in campos Albenses armati convenere. Illuc affertur falsis rumoribus, qui in gerendis bellis admodum noxii esse solent, ideoque prudentibus ducibus vehementer fugiendi, universam Tartarorum multitudinem domum tendere: duobus duntaxat millibus eorum [25]) Temesvarini cum Chamo relictis, qui spem iusti exercitus praebendo,

---

[19]) *Kov.* csak: Francisco Gesztio et Stephano Bochkaio,
[20]) *Kov.*: supra praestisse
[21]) Ez nincs *Kov.*-nál.
[22]) *Kov.*: Sevek
[23]) *Egy. cod.* hibásan: Praefecti
[24]) *Kov.*: cuncta ex praescripto suo
[25]) *Kov.*: eorum millibus

aliis tempus ac facultatem abeundi praeberent. Ad has igitur Tartarorum reliquias intercipiendas, eodemque labore, si occasio se daret [26]), oppidum Lippense ac Tömösvariense [27]) diripiendum, supremo [28]) duce copiarum Francisco Geztio designato, veterano iam bellatore, ac Principi imprimis fidelissimo [29]), universum Princeps exercitum Lugasinum versus dimisit. Ipse, ut pacem provinciae tueretur, et quae bello usui forent, procuraret, Albae remansit. Egressi e finibus Transylvaniae nostri postquam Facziado, Castello Turcico, quo Lugasinum ituri diverterant, appropinquassent, praemissus cum selectis aliquot equitibus Moyses Székely, vir manu strenuus, tanto in hostes, atque adeo in portas castelli ipsius, impetu invectus est, ut, si pedites ad id delecti pari celeritate usi eum consequi destinato tempore potuissent, nullum dubium est, quin eo protinus impetu in castellum irrumpere valuissent. Sed quum [30]) illi serius, quam par erat, accurrentes, nulli esse usui potuerunt [31]), Moyses tormento bellico ictus vix evasit. Ceteri eius comites eo sublato, paucis amissis, incolumes se in exercitum receperunt. Pedites nihilominus, simulac advenerunt, vineas ac aggerem iacere, cuniculosque subterraneos tanta diligentia coeperunt struere, ut non dubium esset, quin paucos post dies castello potituri forent. Sed ubi nox ingruit, iteratis [32]) allatum est nunciis ad generalem copiarum ducem, magnam Tur-

[26]) E közbetétel *Kov.*-nál nincs meg.
[27]) Temesvariense
[28]) *Kov.* : generali
[29]) E közbetét az *egy. cod.*-ben nincs meg.
[30]) *Kov.* : cum
[31]) *Kov.* : potuissent
[32]) *Kov.* : ternis

carum atque Tartarorum multitudinem Temösvarino [33]) Lippaque prodiisse, eo sane consilio, ut nostros [34]) oppugnatione Facziadi occupatos, si impares sibi fore cognoverint, adoriantur: sin minus, Lugasinum recta pro fecti, oppidum cum finitimis locis diripiant, cunctaque ferro atque flamma absumant. Id simulac belli dux accepit, convocatis confestim noctu omnibus [35]), qui vel authoritate, vel aliquo rerum usu valere viderentur, rem eis cunctam aperit, et utrum in oppugnatione castelli persistant, an hostibus occurrant [36]), disquirendum proponit. Visum est, post longam, eamque seriam disceptationem, toti consilio, omissa in praesens castelli oppugnatione, copias confestim Lugasinum ducere, ne dum aliena capere conantur, propria, eaque maioris longe [37]), quam tantillum sit castellum, momenti, maximo cum reipublicae detrimento amittere cogantur. Ita revocatis ex senatus consulto [38]) a coepta oppugnatione militibus, quanta potuerunt, celeritate Lugasinum, itinere fugae simili [39]), omnes profecti sunt [40]). Sunt non pauci, qui haec [41]) proditione a Geztio et conficta, et gesta fuisse constanter asseve-

---

[33]) *Kov.:* Temesvarino

[34]) *Egy. cod.:* nostro

[35]) *Kov.:* omnibus noctu

[36]) *Egy. cod.* : occurrans

[37]) *Kov.:* longe maioris

[38]) *Kov.:* csak: S. C.

[39]) E közbetét *Kov.*-nál nincsen.

[40]) Az itt következők helyett *Kov.*-nál ezek állanak: Ibi postquam aliquot hebdomadas transegissent, creberrimisque excursionibus non exiguum Tartarorum numerum, nonnullis vivis captis, carptim consumpsissent, nec ulla rei pro voto gerendae commoditas offerretur, ne temporiis iniuria, commeatusque penuria homines pariter, ac iumenta frustra conficerentur, incolumes omnes, paucis duntaxat amissis, domum rediere.

[41]) *Egy. cod.:* hac

rent. Sed nos pro incertitudine rei in dubio haec relinquimus. Geztius, ne temporis iniuria, commeatusque penuria homines pariter ac iumenta frustra conficerentur, incolumem exercitum paucis amissis ad natalitia Servatoris domum reduxit. Ne tamen fines provinciae ob discessum copiarum hostibus paterent, circiter duo tam equitum quam peditum millia ex omni numero seligit, eaque in praesidiis circumvicinis collocat. Hi, cum non procul Tartarorum castra abesse cognovissent, duce Michaele Köpeczi in eos irruunt, et compluribus equis captis Tartaros in fugam vertunt. Ne tamen maior eis strages afferretur, inconsulto praematuroque nostrorum clamore factum fuit, quo Barbari exciti, qua cuique proximum fuit, subito diffugerant.

CAPVT QVARTVM.

De defectione Moldavorum, ac Transalpinorum a Turcico Imperio, foedereque cum Transylvanis icto.

Praerat eo tempore, quo haec gerebantur, Moldavis quidam Aaron, de quo copiose supra dictum est. Transalpinis vero Michael Palatinus (quem ipsi Vajvodam appellant), et manu strenuus, et prudentia, rerumque experientia [42]) praestans. Ii partim sponte sua tot malorum et expilationum pertaesi, partim vero exemplo suasionibusque Principis Transylvaniae adducti, quamvis Iaurinum iam a Barbaris captum cognovissent, tamen [43]) consiliis clam communicatis, a iugo Tur-

[42]) E két szó helyett *Kov.*-nál: multarumque linguarum cognitione.

[43]) E szó *Kov.*-nál nincs.

cicae tyrannidis desciscere omnino statuere [44]). Id quo [45]) magis et Sigismundo Principi et aliis Christiani foederis proceribus persuaderent: uno eodemque tempore ad id destinato, Aaron in metropolitano Regni sui oppido, quod Forum Jazygum vulgo appellant, Michael Bokerestini [46]) oppido a boum cornibus ob pascuorum felicitatem olim graece denominato [47]), Turcas omnes, quicunque deprehendi ibi, et accommodatis ad id artibus eo allici potuerunt, ex composito trucidaverunt, et non exiguam ex eorum spoliis pecuniae summam corraserunt. Mox missis in Transylvaniam legatis, foedus cum Principe, certis iisque honestis conditionibus inierunt, seseque et vivere et mori cum Christiani foederis ducibus paratissimos esse, solenni iureiurando utrique [48]) confirmarunt. Ita brevi tempore, eoque quod minime omnium ad defectionem accommodatum videretur, tres non parvi momenti regiones, Transylvania, Moldavia et Transalpina Valachia, quae olim integram Daciam constituebant, occulto quodam fato ab Imperio Turcico desciverunt, ceterarumque regionum Principibus non parum momenti ad sacrum bellum contra iuratos Christiani nominis hostes unanimi consilio suscipiendum suis [49]) exemplis attulerunt.

---

[43]) E szó *Kov.*-nál nincs.
[44]) *Kov.*: statuerunt.
[45]) *Egy. cod.* hibásan: quod
[46]) Értsd: Bukurest.
[47]) E hely a 46) jegyzetszámtól kezdve nincs meg *Kov.*-nál
[48]) *Kov.*: utrinque
[49]) *Egy. cod.* hibásan fuit

CAPVT QVINTVM.

De Tartarorum hybernatione. Varadinensium clade.

Ingruente hyeme, quae tota insani frigoris acrimonia, niviumque magnitudine pene inaudita desaeviit; ne occasionem rei bene gerendae taciti praetermittere viderentur, Aaron atque Michael non exiguas uterque copias contraxerunt, et selectissimis a Sigismundo Principe militibus aucti, hostiles ditiones ferro et [50]) flamma vastare statuerunt. Itaque Aaron bipartitas copias [51]) in hosticum ducens [52]), Tegeninam, Killieninam, veteribus Achilleam [53]), et Albam Nezter, ac quidquid cis et ultra Danubium est, longe lateque diripuit, caesisque quam plurimis Turcis atque Tartaris, cum tormentis maioribus destitutus, temporumque iniquitate impeditus castellis potiri non potuisset, cum ingenti praeda domum paucis omnino suorum amissis sese recepit [54]). Eodem successu, sed longe maiori alacritate, et Michael Palatinus rem in Transalpina gessit [55]). Reversus enim ex Iaurinensi expeditione

[50]) *Kov.*: atque

[51]) *Egy. cod. és Kov.* bipartitis copiis.

[52]) *Egy. cod.* : ducent

[53]) *Kov.*-nál hiányzik e két szó : veteribus Achilleam,

[54]) *Kov.* : domum sese paucis stb.

[55]) Az itt következők helyett *Kov.*-nál ezek állanak : Postquam enim ingentes voluntariorum, ex Vngaria et Transylvania militum copias collegisset, imprimis Girgioviam, mox Orozczikinum, Drezlovium item, et complura alia oppida Turcica, citra, ultraque Danubium sita, caesis quamplurimis Barbarorum, et non paucis mancipiorum Christianorum in pristinam libertatem assertis, ferro atque flamma consumsit, ingentemque omnis generis praedam inde reportavit. Ita vastatis hostilibus circumquaque ditionibus, felix si finis, quod optandum est, principio responderit, futuri belli exordium fecere.

Kazikerei Tartarorum Chamus, cum omnes undique vias reditus sibi praeclusas vidisset, statuit eam occasionem remeandi ad suos opperiri, qua concreto gelu Danubio facilius per eum transitus tanto exercitui daretur. Interim dispersa circa Szolnokum, Tömösvárum et alia campestria loca barbarae gentis collectione, ipsemet Temesvári consedit, in munitissimaque eius urbis arce cum Bassa commoratus, commodam abeundi occasionem expectare statuit. Ne tamen copiae Tartaricae interim, rapto vivere latrociniisque gaudere assuetae, otio torpescerent, aliquam exercitus partem populatum ire iussit, partim ut ferro flammaque cuncta vastarent praedamque abigerent, partim ut periculum facerent, num ea, qua venissent, via domum remeare possent. Barbari dicto Imperatoris, sui parentes cum selectissima manu Nádudvarum, indeque Cis-Tybiscanas Vngariae partes infesti petiere, et diris ubique vastationibus in miseram plebem grassati sunt. Post ubi hominum ingenti pecorumve praeda abacta angustias illas Karpatii montis, quibus in Vngariam effusi erant, validissimo hominum robore occupatos videre, conversis retro signis ad priora mapalia, quae in campestribus circa Szolnokum, Thurium, et alia eius tractus oppida(locis), coniectis celeriter stramentis, tolerandae hyemis acerrimae causa inaedificaverant, redire statuerunt. Praeerat eo tempore Varadino Caspar Kornis, homo prudens et veteranus bellator, ut interim absentis in legatione Germanica Stephani Boczkai vicem supleret. Is accepta ab exploratoribus Tartarorum excursione, quanta potest celeritate ad X circiter millia, qua peditum, qua equitum, cogit, nullaque interiecta mora barbaros persequi statuit. Praemiserant duces copiarum CC circiter

equites ex omni suorum numero selectissimos, quorum plerique, cum sub auspiciis Francisci Balassi superiori vere a Tartaris interfecti barbarorum artes experti forent, summa audacia in hostes incurrerunt. Illi primo fuga simulata cedere, mox in insidias collibus tectas nostros summa fraude illectos circumventosque ad unum fere omnes trucidavere. Kornisius cognita ex fumo incendiisque Tartarorum propinquitate, nihil omnino habuit antiquius, quam ut nec opinantes Barbaros ex improviso opprimeret. Sed partim praecipuorum quorundam ducum, qui diuturna militia aliquam sibi bellicae rei opinionem conceperant, partim vero Georgii Királi, qui secundas in exercitu partes obtinebat, persuasionibus inductus, commodissimam illam opprimendorum Barbarorum occasionem magno cum reipublicae detrimento negligere coactus est, conquerentibus plerisque occasionem pulcherrimae victoriae divinitus oblatae paucorum perfidia ac timiditate tam foede corrumpi. Ita Varadiensis exercitus multis suorum amissis profligato similis, turpi cum ignominia domum rediit.

CAPVT SEXTVM.

De reditu Tartarorum, eorundemque binis cladibus.

Appetebat iam annus salutis MDXCV., Danubiusque saevissimis totius brumae tempestatibus magis quam unquam antea durissimo gelu concreverat: cum Princeps Tartarorum, occasione contecti Istri utendum ratus, audita Transalpinorum in Vltra-Danubinas Turcarum oras expeditione, circumvenire eos

a tergo statuit; eoque edicto proposito, ut ad certam diem omnes undique Tartarorum copiae confluerent, cum exercitu dimidio quam venerat minore, Tömösvarino castra movit, oramque Danubii legens, populabundus in Transalpinam irrupit. Ea re cognita Michael Transalpinorum Princeps, collectis praeter gregem Valachorum, regionis eius incolarum, qui spontaneam militiam faciebant, quatuordecim circiter Vngarorum qua peditum qua equitum millibus, Tartaros finibus arcere, in hosticumque ducere statuit. Sed cum insidias numerumque Tartarorum vereretur, missis primum CC equitibus et CCC peditibus Barbarorum consilia exploranda censuit. Antecursores igitur illi cognito Tartaros in proxima sylva castra posuisse, ingenti cum clamore in eos irruunt, et nullo vivo reservato in barbaram gentem saeva caede grassantur, captivos plurimos eis eripiunt, et quoscunque assequuntur, vindictae studio trucidant. Tartari, qui procul se ab omni periculo esse rati secure se straminibus mapalibusque abdiderunt, et nudi plerique nefanda pueros, virgines matronasque libidine excruciabant: simulac repente circumventos se viderunt, dimissis captivis, et equis, qua cuique proximum commodumque visum est, ad suos diffugere. Pauci ex iis ad pugnam accincti, sagittis nostros impetiverunt, impetusque eorum sustinuerunt. Ita aliqua Barbarorum parte caesa, multisque millibus captivorum e dira eorum servitute liberatis, antecursores nostri rediere. Ea re illecti complures Thoma Becz duce aliisque nonnullis primum quidem felicem in Barbaros impetum fecere, mox ab iis circumventi, multis suorum amissis in castra recurrere. Ita Tartari, formidato nostrorum adventu, non exigua clade accepta, magna capti-

vorum parte exuti, Istrum confestim traiecere, et (in) ulteriore fluminis parte ad Oroz-Czikinum oppidum Turcarum castra posuere. Turcae vehementer Tartarorum adventu gavisi, magnis precibus a Chamo eorum petiverunt, ne suo discessu urbem tam opulentam praedae Christianis relinquerent. Verum ille contemptis Turcarum precibus, sibique ac suis potius, qui in eam paucitatem iam redacti fuerant, quam alienigenis, neque de se bene meritis consulendum ratus, collectis vasis in suam se regionem recepit, multum conquerens, quod tam perfide a Sinano deceptus desertusque maxima suorum parte amissa, inglorius in patriam redire cogeretur.

CAPVT SEPTIMVM.

De incenso direptoque Oroz-Czikino, aliisque Transalpinorum depopulationibus.

Digressis trans Istrum Tartarorum copiis, Michael, communicato cum Ioanne Béldio ceterisque ducibus consilio, vestigiis fugientium insistendum ratus, Istrum pari audacia traiecit et Oroz-Czikinum oppidum in ulteriore Danubii ripa situm imprimisque opulentum diripere statuit. Qua re cognita Turcae ad septem circiter millia coadunati, et egregie armis tormentisque bellicis muniti, assumptis etiam ex Bulgarorum ceterorumque subditorum numero selectissimis quibusque, cum iam urbi nostros appropinquare sensissent, audacter in occursum prodierunt, dispositisque in colle quodam tormentis curulibus, impetum nostrorum fortiter excipere nisi sunt. Mox cum ad

iactum bombardae Christianos instructa acie quadratisque agminibus appropinquare viderent, tormenta ordine omnia in eos exploserunt. Verumenimvero ne quicquam iis detrimenti nostris daretur, fide magistri tormentorum effectum est, qui cum Christianum se esse reminisceretur, neque popularibus suis nocere in animum induceret, ea arte machinas aeneas statuerat, ut pilae eorum totum nostrorum exercitum sine ullo dato incommodo supervolitaverint. Atqui nostrorum tormenta tam feliciter fuere in hostes librata, ut primo statim ictu signifer cum praecipuo barbaricarum copiarum vexillo concisus fuerit: qua re conspecta, simulque acerrimo nostrorum impetu clamoreque hostes territi, in fugam se protinus dederunt, desertisque tormentis impedimentisque ceteris in urbem se recipere conati fuerunt. Instant fugientibus nostri, et quoscunque assequuntur, saeva caede absumunt, et ad duo millia ac ducentos ex iis trucidant. Bulgaris et reliquis, quos Christianos esse ex praeputio non circumciso cognitum est, ex edicto pepercere. Reliqui Barbarorum partim in arcem se recepere, partim alio, qua cuique proximum fuit, diffugere. Imprimis tamen plerique, qui fuga sibi salutem quaesierunt, in arcem Gyrgioviam evasere. Fusis fugatisque in hunc modum Barbaris, oppidum nostri invadunt, et omnibus sine ullo aetatis aut sexus discrimine caesis, paucis admodum servatis, cuncta diripiunt, praedam abigunt, aedes incendunt, et quae auferre non possunt, incendio aliisque modis corrumpunt. Iam nox appetebat, militesque, Valachi praesertim ac Siculi, genus hominum vinum appetens, caede rapinisque satiati, simul et fessi, immoderatiore generosioris vini, quod ibi in copia inventum erat, usu se ingurgitaverant: cum Michael Vajvoda re

cognita, omnia vini dolia diffundi, vinumque, ne eo milites inebrientur, corrumpi edixit. Mox, ne ingruentibus Barbaris occasio cladis refundendae daretur, collectis omnibus praedis, quae opulentissimae fuerunt, incensaque urbe, ea, qua venerant, via, ovantes praedisque ditati, traiecto Danubio, paucissimis suorum amissis in Transylvaniam redierunt. His non contenti nostri, varias e Transalpina in longinquas etiam Turcarum oras fecere excursiones, quibus in diram gentem felicissimis ubique successibus grassati fuere. Nam et Gyrgioviae arci circumiectum oppidum, et Dreslovium, et complura alia Turcicae ditionis loca, incendio absumpserunt, et ad Nicopolim usque ferro flammaque, duce Michaele Vajvoda, vasallo tunc Sigismundi Principis, cuncta vastarunt. Sed in his omnibus primas tenuit opulentissima illa Martini Horvát, liberorum peditum ducis, expeditio, quam cum paucis susceperat, ac montem Haemum transgressus, non procul a Sophia urbe Thraciae, aerarium quoddam publicum diripuerat. Sumptum enim auri inde argentique adduxere nostri, quanto omnino ferendo in tanta locorum longinquitate pares fuerunt.

CAPVT OCTAVVM.

De Mohamete, Amurathi patri substituto, strangulatisque octodecim fratribus eius.

Dum haec aguntur, Ferdinandus Archi-Dux Austriae, senioris Ferdinandi Imperatoris filius, Maximiliani II. Imperatoris et Caroli frater, Oeniponte e vivis excessit XIV. Ianuarii Iuliani, cui Rodolphus Imperator, fratris filius, in gubernatione comitatus Tyrolen-

sis et coniunctarum in Suevia et Rheni tractu Austriacarum regionum successit. Ferdinandum secutus est X. Februarii Ernestus Archi-Dux Austriae, Caesaris Rodolphi frater, Gubernator Belgio recens ab Hispaniae rege praefectus, quo paulo ante evocatis Belgii proceribus bellum in Gallia contra regem Navarraenum continuandum decreverat. Mense Martio ineunte Amurathes Tertius Turcarum Imperator, Selymi filius, Solymanni Magni nepos, partim acerbissimo dolore, quem ex Transylvanorum defectione percipiebat, partim vero ardentissima febre victus, foedam animam in tartara efflavit. Purpurati, ne ea res facem rebus Turcicis alioqui sat perditis adderet, missis confestim aliis super alios nunciis, Mahometem, primogenitum Caesaris filium, XXXII annorum iuvenem magnanimum, ex Amasia Constantinopolim accerserunt, et paucis omnino dissentientibus uno omnes assensu demortuo patri substituunt. Movit magnas haec Imperatoris mutatio in urbe turbas, quando Ianizari praescriptione diuturni temporis freti, cum aliis urbanis, tum maxime Iudaeis ac Graecis, ceterisque Christianam religionem sectantibus, plurimum detrimenti intulerunt, fortunasque ditiorum pro solito more diripuerunt. Mahumetes, antequam patri pro solenni more iusta persolueret, a domestica crudelitate auspicandum imperium ratus, fratres omnes a patre genitos conquiri iussit. Aiunt tyrannum misericordia tactum, naturalique in fratres amore motum, caedem eorum deprecatum esse, cum parcendum iis esse, et aliter ambitioni eorum occurrendum diceret Non deesse sibi varias regiones, (quo) eos diligentissime custodiendos ablegaret, modo ne crudelem eorum caedem spectare cogeretur. Sed victus est tandem ambitiosus tyranni animus unanimi Purpuratorum ali-

orumque seniorum consensu, qui veterum Imperatorum vestigiis insistendum rati, se non permissuros aiebant, ut molli in fratres misericordia novi Imperatoris vastum Othomanorum Imperium turbaretur. Varia esse in tanto Imperio ingenia, variasque fore occasiones, quibus res Turcica, ni hoc quoque veteri instituto caveretur, pessumdari et a seditiosis imperiique cupidis facile turbari posset. Ita partim assentiente Imperatore, partim urgentibus id ipsum primoribus Aulae sacrorumque praefectis, octodecim filii Amurathis in ipsa Turcica Aula strangulati, posteaque honorifice tumulati fuere, filiabus Imperatoris, quae XXVII fuerunt, ob imbecillitatem sexus in Seraglio vivere permissum est, statutumque, ut cum nubendi tempus afforet, omnes ex publico aerario pro dignitate convenientibus maritis elocarentur.

CAPVT NONVM.

De apparatu Caesaris Germanici in Turcas.

Rodolphus Imperator cognita Amurathis morte, ac ingenti Mahumetis in Christianos apparatu, praeter ordinarias belli impensas a Statibus Imperii in Comitiis promissas, insuper a singulis Imperii provinciis, certum numerum equitum et peditum extra ordinem flagitavit. Cui Principes in tam praeclaro iuvandae patriae conatu succurrendum rati, certas copias suo sumptu conduxerunt. Superior Saxonia 1200 equites, Suevia 4000 pedites, Austriacae regiones 200 equites et 6000 pedites, Vestphalicus orbis 500 equites 15,000 pedites contulit. Praeter hos Bohemi etiam, Sylesy, Moravi, ac Lusatii non contemnendam manum equitum ac peditum submiserunt. Idem fecere Pontifex

Romanus, Florentinus, Ferrariensis et Mantuanus, qui Principes quamvis extra iurisdictionem Imperii se constitutos ducant, auxilia tamen in communem Christianae reipublicae usum eo quidem tempore prolixe ac fideliter contulerunt.

CAPVT DECIMVM.

De Comitiis Polonicis, ac tractatione de bello Turcico habita.

Habita sunt circa idem tempus mense Februario Comitia a Polonis Cracoviae, in quibus praecipua de bello adversus Turcas coniunctis cum Imperatore animis et armis gerendo fuit deliberatio. Miserat enim antea Imperator ad Polonos legationem, eosque obnixe oraverat, ut et ipsi bellum in Turcas susciperent, et vicinum periculum coniunctis armis propulsarent. Ad haec Zamoiscius Cancellarius, et alii nonnulli vehementer admodum disputabant, pacem inter Polonos et Turcas haereditariam, quae iam LXXV annos religiose culta esset, deinceps etiam violari non debere : et cum pace frui liceat, non temere bellum non necessarium patriae attrahendum videri. Alii vicissim, qui Christiani nominis studiosiores erant, quam Turcici, contrarium statuebant, cumque tam proximum periculum patriae a perfidis Barbaris immineret, arma cum reliquis Christianis Principibus coniungenda censebant, praesertim cum tam saepe Barbari foedus illud multis modis violarint, ac devictis Christianis, ne Polonis quidem Turcae atque Tartari fidem ser-

vaturi videantur. His atque aliis similibus in utramque partem acriter disceptatis, tandem, ne Caesari auxilia ac foedus roganti prorsus denegare Ordines regni viderentur, ostendunt se non alienos a societate belli esse, sed cum hac conditione, ut primum summi quique Christiani orbis Principes, Papa, Hispanus, Gallus, Anglus, Danus, Scotus et ceteri, certo stabilique adversus Turcam foedere omnes iungantur. Ad haec, ut haec consilia cum Principibus Imperii Electoribus primum communicentur, utque non cum Caesare tantum, sed toto Imperio foedus istud sanciatur; interea tamen ad arcendam Tartarorum eruptionem, primo quoque tempore copias ad Poloniae fines in armis praesto fore decernant, ac de sumptibus belli constituant, ut Iudaei quidem singuli singulos aureos, ceteri vero incolae (ut anno MDLXXVIII ad bellum Moschi cum Stephano) contribuerent; ecclesiastici denique liberale donativum in tam sacrum bellum, pro sua quisque parte conferrent.

CAPVT VNDECIMVM.

De solennibus legationibus Imperatoris, Transylvanorum, ac Vngarorum ad Polonos missis, irritoque earum eventu.

Quibus rebus deliberatis, advenere ad haec eadem Comitia a Rodolpho Imperatore legati: Stanislaus Episcopus Olomucensis, et Venceslaus a Berca Baro in Daub et Marschallus Boemiae, una cum Legatis Electorum Imperii; sed cum circa finem Comitiorum advenissent, non multum cum his publice agi potuit, praesertim feriis Paschalibus ad ea ipsa tempora in-

cidentibus; delecti sunt tamen ex Senatoribus Regni, aliisque Ordinibus utriusque Poloniae et Lithvaniae, XXI Commissarii, qui de conditionibus foederis cum Imperio ineundi, ac ceteris rebus ad bellum gerendum spectantibus cum Legatis decernerent. -- Ita re diu multumque tractata, legati tunc quidem bona cum spe dimissi fuere. Sed, ut postea patuit, praeter verba nihil a Polonis datum fuit. Miserat illuc et Sigismundus Transylvaniae Princeps Pancratium Sennyeium, Senatorii ordinis virum primarium, adiuncto ei Eustachio Gyulafi. Hi idem a Polonis, quod Imperator et Vngari, contendebant. Convenerant etiam, eodem tempore fere, Ordines Regni Vngariae Posonium, habitoque consilio Demetrium Napragium, Praepositum Agriensem, et Nicolaum Zolokium auxilia petitum adversus Turcas ablegaverant. Illi confecto celeriter itinere in Poloniam appellunt, et data dicendi copia in hunc modum per Demetrium Napragium Legationis principem perorasse dicuntur *).

CAPVT DVODECIMVM.

De Aarone Vajvoda Moldaviae capto, ac in Transylvaniam adducto.

Interim Sigismundus Princeps Moldaviam et Valachiam in provinciae formam redigendas ratus, nonnullos inconsulta Stephani Jósika suggestione in utramque regionem ablegaverat, certoque stipendio Praefectis earum constituto, ceteros reditus in fiscum suum referri iusserat, quibus praesidia provinciarum ..... Tulerat id moleste tum Michael, tum imprimis

*) Az egy. cod. itt nem mutat hézagot.

Aaron Vajvoda, liberiusque de Principe Sigismundo palam locutus alieni ab eo animi, et in Turcas propendentis significationem nonnullam ediderat. Id cum ad Principem allatum esset, explorato prius per Christophorum Literatum de Keresztúr diligenter eius animo, ratus Princeps cetera maleficia tum persequenda, ubi facta sunt, proditionem, nisi provideatur, ne accidat, frustra tandem iudicio inquiri, misso confestim in Moldaviam Gasparo Kornis, uno ex Consiliariis intimis, cum Francisco Daczo, et multis aliis Siculorum primoribus, Aaronem comprehendi et ad se adduci, custodiaeque in Aula Vincensi tradi iussit. Illi, continuatis dies noctesque itineribus, Vajvodam comprehendunt, vinctumque ad Principem mittunt, direpta primum gaza eius, quam multis centenis aureorum millibus a prudentioribus aestimatam aiunt. Substituit ei Caspar Kornis consensu Principis ac provinciae Stephanum Hofmannum, virum humili quidem genere natum, sed tamen probum, prudentem, militarem, et multarum linguarum cognitione experientiaque rerum excellentem. Is acceptam provinciam feliciter aliquamdiu gubernavit, donec Casparo Kornis inde ad Principem revocato, ab ingruentibus postea Polonis et Kozacis Moldavia pelleretur, tandemque miserabili mortis genere, ut postea dicetur, extingueretur.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De foedere Sigismundi Principis Transylvaniae cum Imperatore Romanorum.

Dum haec geruntur, Legati Principis Sigismundi Viennam profecti honorificentissime a Mathia Archiduce excipiuntur, ac inde Pragam magnis ubique plausibus deducuntur. Eo cum venissent, data orandi copia, capita postulatorum Rodolpho Imperatori per Gregorium Czákium exposuerunt. Is nova hac augendi Imperii sui occasione nimium laetatus, negotium componendae pacis dat Ioanni Kutasio Episcopo Iauriensi, et Regni Hungariae Cancellario, Stephano Zuchaio Episcopo Vaciensi, Thomae Erdődio comiti perpetuo montis Claudii, et Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Bano, Nicolao Pálffi de Erdőd, Comiti ac Capitaneo Posoniensi, cubiculariorumque Regalium Magistro, ac supremo cis Danubianarum Vngariae partium Capitaneo, Simoni Forgách libero Baroni de Gimes, et Pincernarum Regalium Magistro, Ioanni-Ioo de Kazaháza, praesentiae Regiae in Iudiciis Locumtenenti. Hi, praesentibus ac suffragantibus Caesare Speciano Episcopo Cremonensi, Nuncio apostolico et Hispaniarum Regis oratore, Guilielmo de Sancto Clemente, et Paulo Sixto Tranchon libero Barone, et comitatus Tyrolis Marschalcho haereditario, post longam seriamque disceptationem his conditionibus pacem XXVIII. die Ianuarii concluserunt. Belli, pacisque cum Barbaris ineundae rationes communes sunto: Transylvania cum Moldavia et Transalpina, inclusis etiam iis Vngariae partibus, quas antea possedit, Sigismundo Principi eiusque legitimis haeredibus masculini sexus,

cum iure primogeniturae, eo prorsus modo, quo temporibus Ioannis Secundi, Stephani, et Christophori possessa fuit, cedito. Sed et mixtum imperium liberamque iurisdictionem idem Sigismundus habeat Princeps, ita tamen, ut legitimos Vngariae Reges ipse et successores eius pro legitimis suis Regibus recognoscant, et fidelitatis iuramentum ipsis semper, citra ius tamen fruendi, praestent. Quodsi Princeps in legitima masculorum haeredum linea deficeret, Transylvania cum annexis ei ditionibus tanquam verum, et inseparabile membrum, absque ulla controversia in potestatem Regis Vngariae devolvatur, ita tamen, ut Reges ipsi teneantur et iura municipalia, privilegia et consuetudines provinciae una cum donationibus et inscriptionibus sarta tectaque conservare, solitumque magistratum ex Ordinibus Transylvaniae provinciis praeficere. Quodsi deficientibus masculis haeredibus filias Princeps post se reliquerit, cuilibet earum de dote centum millium florenorum Rhenensium providebitur. Legitimi Vngariae Reges, cum iuramentum regno Hungariae deponent, peculiarem specialemque mentionem Transylvaniae in eodem iuramento facient. Civitas Nagy-Bánya possidebitur a Principe Transylvaniae eo iure, quo Stephano Primo Poloniae Regi collata fuerat. Caesar principem Transylvaniae pro libero Principe recognoscit, eique titulum Illustrissimi concedit, et ut ex Austriaca familia uxor ei detur, se effecturum promittit. Sed ut ab Hispaniarum Rege Princeps insigniatur, Caesar se procuraturum pollicetur. Auxiliorum suppeditatio mutua et reciproca erit, prout necessitas huius vel illius partis postulaverit, ita ut ubicunque maior necessitas ingruerit, eo coniuncta auxilia convertantur. Ad haec ut Romanum Imperium Principis

Sigismundi ac ditionum eius tutelam suscipiat, Caesar suo tempore liberum procurabit, ipsumque Principem ac eius posteros statui Principum Imperii, sine suffragio tamen et sessione, inserendum curabit. Quaecunque arces ac urbes communibus viribus recuperabuntur, Regibus Vngariae cedent: quae vero propriis armis Princeps Barbaris ademerit, ipsius Principis erunt, sed eo iure tamen, ut si ad coronam Vngariae antea pertinuerint, ea Regibus Vngariae Princeps resignare teneatur, simul atque aliis aequivalentibus bonis compensetur. Pollicetur etiam Caesar se Principem in muniendis necessariis contra Barbaros locis liberaliter adiuturum esse; et quoniam dubii sunt bellorum exitus, si forte (quod omen propitius Deus avertat) ea necessitas Principi Sigismundo ingrueret, ut viribus exhaustus tueri amplius provinciam non posset, sed invalescentibus Barbaris excedere cogeretur, in hoc extremo ipsius casu, Caesar eiusque successores certum in aliis suis ditionibus locum, certumque proventum assignare tenebitur, quo vitam pro (dignitate possit honeste sustentare. Id vero se facturum Caesar promittit intra mensis spatium re cum iis, ad quos illa consultatio pertinet, communicata. Similiter aliorum quoque praecipuorum ex primore nobilitate virorum, qui fortunae varietate suam cum salute Principis sui communicatam Christiani nominis causa in discrimen adduxerint, eam Caesar pro sua liberalitate rationem habebit, ut paratum in ditionibus suis, si quid eis adversi accidat, perfugium et honestam sublevationem ab eo impetraturi sint. Has conditiones omnes, et instrumento solenni et iuramento Princeps atque Ordines Transylvaniae, ipse vero Caesar bona sua fide, ac vera, Caesarea, Regiaque suae manus subscriptione

sigillique appensione una cum Regni Hungariae Ordinibus confirmare tenebuntur. Denique cum summa belli necessitas urgeat, has conditiones quamprimum utrinque concludi, ita utramque partem ad observationem eorum obligari placet, ut, si matrimonium non successerit, neutra pars obligata maneat, sed tam una, quam altera ab omni foederis vinculo liberetur. His conditionibus ab utraque parte approbatis subscripsit Rodolphus ipse Imperator, Caesar Specianus Episcopus Cremonensis, Ioannes Episcopus Iauriensis, Stephanus Zuhai Episcopus Vaciensis, Thomas Erdődi Comes Montis Claudii, Banus, Simon Forgáchius, Liber Baro in Ghymes, Ioannes Joo de Kazaháza, Paulus Sixtus a Tranchen. Nomine vero Principis Sigismundi subscripserunt Stephanus Boczkai de Kis Maria, Capitaneus Varadiensis et Comes Comitatus Bihariensis, Consiliarius et Orator Principis, Gregorius item Csáky de Keresztszegh, Ioannes Siger de Szent-László. Ioannes Frátai de Fráta, Albertus Seuveg, Iudex Regius Cibiniensis, Alphonsus Carillius Theologiae Doctor Hispanus. Acta haec fuerunt XXVIII. Ianuarii Anno reparatae Salutis MDXCV.

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

De inito Sigismundi Principis matrimonio cum Maria Christierna.

Icto in hunc modum foedere legati Principis Sigismundi honorificentissime ab Imperatore donati, dimissique VIII. Februarii Praga Viennam, indeque Graecium, Styriae Metropolim, ad . . . . Caroli Archiducis viduam magnis itineribus pervenerunt. Erat tunc non solum Aula Principis, sed tota civitas atque regio

in publico luctu propter obitum Ferdinandi Archiducis, et laudatissimi Principis Ernesti, qui non multis ante diebus in Belgio e vivis excesserat. Verumtamen cum res moram non pateretur, et ad confirmandum foedus plurimum interesset primo quoque tempore sanctionem promissi matrimonii, unde totius foederis certitudo pendebat, intervenire, re diu, multumque in utramque partem agitata, tandem authoritate Imperatoris in id conventum est, ut Sigismundo Principi Maria Christierna, filia Caroli Archiducis Austriae, Ducis Styriae, Carinthiae, Carnioliae, desponsaretur. Habebat ea plures etiam sorores, quarum natu maxima paucis ante annis Sigismundo Tertio Poloniae Sueciaeque Regi in matrimonium locata fuerat. Altera, cum Hispaniarum Regi destinata fuisset, matre iter in Transylvaniam ingressa magno omnium cum dolore extremum diem obierat. Multa sane viduam Principem impediebant, ne filiam in tam longinquam regionem, et, uti putabatur, fere in fauces Barbarorum abducendam pateretur, praesertim accedentibus quorundam, a quibus minime id omnium decuerat factum, calumniis, quibus tum apud Imperatorem, tum vero apud alios Archiduces, ipsamque viduam Principem, id agebant summo studio, ne matrimonium consummari posset. Verumenimvero maluit prudentissima pientissimaque Heroina publicae Christiani orbis saluti, atque paci consulere, quam privatis affectibus indulgendo, aut iniustis adversariorum criminibus locum clam dando, salutis concordiae cursum, iam feliciter inchoatum, sua difficultate interrumpere. Proinde magna solennique cum pompa, in templum Sponsa a Maximiliano, Maximiliani II., et Ferdinando Caroli filio Sponsae fratre Archiducibus Austriae, deducta, et in

communem lectum adlocata, interveniente solenni iuramento Principi Sigismundo per Episcopum copulatur, cum eius nomine Stephanus Boczkai sacramentum iurisiurandi praestitisset. His ita solenniter confectis, et publicis precibus pro felici cum matrimonii, tum foederis huius sanctistimi eventu susceptis, laeti omnes Spcnsam domum deduxere. Mox instructo solenni convivio, in quo Stephanus Boczkai Sponsi locum tenens Sponsae assedit, Legati omnes pro ordine cuiusque ac dignitate magnifice excepti, donatique sunt. — Ita rebus omnibus feliciter et ex animi sententia confectis, cum molitiones Barbarorum celeritatem perficiendae rei postularent, continuatis dies atque noctes itineribus legati biduo post desponsationem Graecio Viennam, Vienna vero in Transylvaniam rediere.

CAPVT DECIMVM QVINTVM.

De Comitiis vernalibus Transylvanorum, eorumque ibidem Decretis.

Praemiserat Stephanus Boczkai Princeps legationis certos e suo comitatu, eorumque opera felicem legationis eventum mature Principi significaverat, et tam conditiones foederis, quam initum matrimonium rite perscripserat. Quibus omnibus Princeps Sigismundus, supra quam cuiquam credibile sit, exhilaratus, et ministrum tam laeti nuncii liberaliter donavit, et quomodo quamprimum res inchoata semel perfici posset, diu multumque secum et cum Consiliariis disquisivit. Tandem ne videretur inconsultis Regni Ordinibus agere,

ex senatus consulto ad XVIII. diem Aprilis Albam-Iuliam conventum indixit. Et cum mandato Principis frequentissimi Ordines confluxissent, voluit Princeps certis de causis consilium in interiori arce haberi. Postquam igitur ibi convenere, Princeps misso Stephano Jósika capita deliberationis ordine proposuit, et collatis sententiis eos de communi salute, rebusque omnibus ad deliberandum propositis, serio consultare iussit. Ordines igitur Regni post diuturnam seriamque multorum dierum disceptationem, tandem hos articulos publico consensu decretos, ad Principem miserunt, eosque authoritate eius confirmandos curarunt. — In iis intelligere se imprimis aiunt, Principem post factam unanimi consensu a Barbaris defectionem, ea tum sollicitudine tum vero felicitate curam Provinciae egisse ut non solum eam ab hostilibus incursionibus sartam tectamque conservarit, sed etiam adiectis imperio Transylvaniae duabus provinciis, totam Daciam Dei beneficio iuris Transylvanici fecerit. Quin et inposterum in id se summo studio omnique opera incubiturum promittat, ut et suo officio, in quo divinitus constitutus esset, et publico Patriae commodo satisfaceret: proinde gratias sese Deo optimo maximo agere, qui tantos in curandae Patriae salute successus Principali Maiestati dederit, eundemque orare ut porro quoque omnes eius conatus dirigat, imprimis in divini nominis gloriam, deinde in Patriae communis salutem et amplificationem, postremo in perpetuam ad omnem posteritatem nominis ungarici existimationem, internecionemque professorum Christiani nominis hostium. Quod sollicitam eius erga salutem Patriae curam attineat, satis sese eam et antea compertam habuisse, et etiamnum comperire, Deumque precari, ut imposte-

rum quoque eandem vigilantiam, curam et sollicitudinem suggerat, qua salui omnes et incolumes sub protectione eius permanere queant. Porro intelligere se foedus iam diu optatissimum cum Romanorum Imperatore, atque adeo cum Regno Vngariae, opera Principalis Maiestatis ictum confirmatumque esse: pro eo se Deo imprimis gratias agere, qui tanti Imperatoris animum in favorem huius Provinciae inflexerit, eundemque precari, ut huius foederis tam initium, quam exitum ita dignetur fortunare, quo imposterum quoque hunc eundem Caesaris Germanici favorem semper inoffensum retinere queant. Quod vero postulet, ut conditiones foederis icti ipsi quoque suo consensu confirmare velint, ei se voto libentissime assessuros eatenus, quatenus ipsa quoque Principalis Maiestas conditiones illas ratas firmasque habere vellet, ita tamen ut confirmatio Ordinum tum tandem utramque partem obliget, cum Serenissima Sponsa Maria Christierna iuxta transactionem Graecensem ad praescriptum diem adducta fuerit, et confirmatio transactionis eo modo, qui in capitibus foederis expressus est, Ordinibus Regni praestita fuerit. Intelligere etiam sese dicunt ex eius suggestione eos esse Turcarum conatus, ut hac proxima aèstate omnes vires in perniciem Christianorum, ac in iis praecipue Transylvanorum, collaturi videantur. Proinde quamvis variis proximae expeditionis sumptibus tum ipsimet, tum vero subditi penitus exhausti essent, tamen cum sciant nervum belli gerendi esse pecuniam, promittere se in rationem singularum portarum binos florenos, pro praesidiis alendis sesqui florenos: denique pro peculiaribus Aulae Principalis usibus singulos florenos, quos ipsi sine omni defectu essent praescriptis diebus

administraturi. Quod religionis negotium attineat, statuisse sese communi consensu ut quatuor receptae religionis formae libere observari queant, ex quibus sunt Romana, Lutherana, Calvinistica et Ariana. Sed et constitutionem anno Salutis MDLXXXVIII. unanimi Ordinum consensu de Iesuitis e Transylvania exterminandis factam, quatenus Romanae religioni praeiudicet, pro voto Principis sese rescindere, eumque eo iuramento absoluere, ita ut Iesuitas Claudiopolim, Monasterium, et Albam-Iuliam introducere possit. Proinde orare se Principalem clementiam ne quaquam extra praedicta loca eos collocare, vel quocunque modo liberum religionis exercitium impedire velit. Praeter has IV religionis formas, omnes alias innovationes iudicandas censeri, earumque sectatores tanquam innovatores per comites et Iudices Regios adiunctis Episcopis ac senioribus diligentissime inquirendos et interveniente legitimo iuris processu severe puniendos iudicari. Denique intelligere se ex declaratione Principis inventos esse quosdam e numero Procerum, ut sunt Stephanus Báthori, Balthasar Báthori, Wolphgangus Kovaczioczi, Alexander Kendi, Ioannes Iffiu, Franciscus Kendi, Gabriel Kendi, Ioannes Forró, Georgius Literatus de Szent Egyed, Ioannes Gerendi, Ioannes Bornemiszsza, Albertus Lónyai, Ladislaus Szalánczi, Georgius Szalánczi, Balthasar Szilvási, Nicolaus Gara, Dionysius Tamásfalvi, qui omnes obliti sui et beneficiorum acceptorum, hoc praetextu et colore voluerint eum ex patrio regno excludere, quasi Ordines Regni statuissent, eum vel captum Turcico Imperatori tradere, vel etiam e medio tollere. His motum Principem, tum ut saluti suae consuleret, tum vero ut exactius haec omnia cognosceret, itane

se res haberet, prout de Proceribus istis significata fuerat, Alba-Iulia Kővárinum discessisse, ibique aliquamdiu commoratum fuisse. Id ubi coniuratores illi accepissent, reliquis suis machinationibus hoc etiam adiecisse, ut quoniam Principem finibus Regni nequaquam excessisse, ut ipsi moliti fuerant, constaret, sed etiam peculiares, clanculariasque deliberatione sagitaverint; ad haec castellum Facziadum quoque, quod diffugientibus inde Barbaris imperio Transylvanico applicatum fuisset, sub has molitiones in publicam perniciem sponte Turcis dedissent: his igitur rebus tam novis, tamque praeter fas et aequum gestis motum Principem praenominatos coniurationis populares detinuisse, et meritis poenis ex praescripto Legis Iuliae tamque laesae Maiestatis reos affecisse: proinde orare Ordines Regni, ut publico suo iudicio non gravarentur factum hoc longe iustissimum comprobare. Pro quibus omnibus Ordines Regni imprimis gratias Deo Optimo Maximo agunt, quod Principalem Maiestatem inter superiores proximasque insidias atque pericula saluam conservavit, eundemque Deum precantur, ut porro quoque eam diu saluam florentemque tueatur. Quod condemnationem mortuorum illorum attineat: deprehendisse se haec omnia, uti commemorata sunt, ita penitus gesta esse. Proinde ut suam in tam atroci scelere innocentiam etiam peregrinis regionibus declararent, sese, missis e primore nobilitate quibusdam, postulasse, ut Principalis Celsitudo in publica Regni Comitia redire vellet, id quod etiam cognita Ordinum fide libens praestiterit. Quamobrem quod Princeps sibi consuluerit, et his coniuratorum machinationibus per media, qualia ratio eius temporis suppeditasset, occurrerit, sese unanimi consensu approbare, et poe-

nam eorum, qui ex praescripto Legis Iuliae in manifestum laesae Maiestatis crimen incurrissent, omni ex parte ratam, firmamque habere, et communibus votis ac paribus omnium suffragiis eos partim fraterni sanguinis, partim totius Christiani orbis proditores pronunciare. Atque hoc se non temere crudeliterve facere, sed hoc maxime consilio, ut his turbulentis (temporibus) exemplo deterriti, tam nefariis machinationibus sese magis imposterum abstineant. Quamvis autem Andreas Bathorius Cardinalis eo tempore, quo haec acciderant, in ditione Transylvanica non fuerit, tamen compertum esse ipsum quoque oblitum suae obligationis, multorumque Principis beneficiorum, coniuratorum consilia non solum intellexisse, sed etiam suggestionibus, ac quibuscunque potuerit modis promovisse. Eum etiam his non contentum, Principis dignitatem non solum in externis regnis, coram multis Principibus aliisque praecipuis viris viva voce diffamasse, sed etiam, ubi id coram praestare nequiverit, varios eosque plurimos famosos libellos huc illuc in varias orbis partes disseminando, omni conatu in id incubuisse, quo dignitatem Principis infamare, omnique contumeliarum genere aspergere posset. Quamobrem, cum sentientes et consentientes pari poena puniantur, Divinorumque oraculorum praeceptis cautum sit, ne quis Principibus populi sui maledicat, Ordines Regni idem et de Andrea Bathorio statuere, quod et supra commemoratis iam pronunciarint, hoc addito, quod cum Principis personam et dignitatem in externis regnis coram multis Principibus infamarit, et talibus ignominiis, quantum in se fuit, involuerit. Orare tamen se Principalem Celsitudinem, ut pro sua Clementia dignetur iis veniam dare, gratiamque erroris facere, qui,

licet in ditione Transylvanica bona sua habeant, tamen adhuc in Polonia Stephano Bathorio famulitii iure obligati adhaereant, partim vero alibi peregre absint, ita ut ad proxime sequentem Assumptionis Mariae diem, citra ullam tergiversationem, si bona sua recuperare velint, huc redire, Principique suo fidem obligare suam velint.

Acta haec conclusaque fuerunt II. die Maii.

LIBER OCTAVVS.

CAPVT PRIMVM.

De adventu Sponsae Viennam Austriae.

Destinatus fuerat nuptiis X. Iulii dies, sed quominus ad eum adduci Sponsa potuerit, in causa fuit, uti supra memoravimus, insperatus sororis Sponsae obitus, qui postquam iter iam Sponsa cum matre ingressa fuisset, ingenti cum omnium dolore et non parvo coeptae rei impedimento contigerat. Vnde varia etiam hominum iudicia huc illuc sparsa fuere, viduam Principem poenitentia facti ductam rem procrastinare, et inani spe Principem lactando, ideo solum moram ex mora nectere, quo, quis sit Turcicarum molitionum eventus futurus, certo cognosceretur, tunc eam, si rerum Transylvani potirentur, Principi filiam daturam, nec alia id conditione facturam, nisi victoriam e Turcis reportarit. Non minus etiam quidam in id summo studio incumbebant, et variis libellis famosis huc illuc dispersis Imperatoris, ceterorumque Archiducum, atque adeo viduae ipsius Principis animos abalienando id moliebantur, ne Princeps voti de promisso matrimonio compos tandem ullo modo fieret. Vicit tamen fortuna Principis, qui eam nunquam hactenus novercam expertus fuerat, sed inoffensum semper eius cursum tenuerat. Missis itaque ultro citroque aliis super alios nunciis, diem nuptiarum in Augustum men-

sem prorogant utrinque, et quo quaeque res modo gereretur, inter se statuunt. Ceterum quo tutior splendidiorque foret Sponsae introductio, praeter matrem, quae studio visendi Reginam Poloniae, filiam alteram sponte sequi decreverat. Adiunxit Caesar Sponsae Maximilianum fratrem, item Episcopum Labentanum, Martinum Pethe Episcopum Varadiensem, et Praepositum Iazoviensem, qui nomine Caesaris aderat, Franciscum Dersffium, qui Maximiliani Matthiaeque personam sustinebat, Demetrium Napragium Praepositum Agriensem, virum imprimis eruditum atque prudentem, Sebastianum Tekelium, Ladislaum Homonnaium, Nicolaum Cobor, Ladislaum Pethe fratrem Episcopi Varadiensis, et complures alios, quibuscum nos quoque ipsi Albae de multis rebus gravibus, historicisque collocuti fuimus. Postquam igitur rebus domi rite dispositis, iter Sponsa cum matre patrueleque Maximiliano coepisset, magnis ubique plausibus excepta, Viennam tandem pervenit, ibique aliquot dierum commoratione se fessam ex itinere refecit.

CAPVT SECVNDVM.

De adventu Sponsae Carolinam usque.

Paucis post diebus Sponsa Viennam advenit, ibique honorificentissime ab Archiduce Matthia omnibusque Viennensium ordinibus excepta, aliquot dies commorata. Inde profecta Posonium, mox Alpibus transmissis Leutsoviam, Eperjesinum et Cassoviam appulit. Qua re cognita, nova in dies Procerum, Pontificumque agmina congratulatum ei occurrebant, nec ullum publicae laetitiae signum praetermittebant. In iis

fuere Stephanus Bathorius, Franciscus Dobó, Sigismundus Rakoczius, et alii complures, qui, partim ut Imperatori eiusque fratri Maximiliano, partim vero Sigismundo Principi nova regnorum titulorumque occasione aucto gratificarentur, nihil non praestitere, quo suam liberalitatem et congratulationem declararent. Porro cum rumor de Bassae Budensis ceterorumque Barbarorum excursionibus ac insidiis percrebuisset, coepere cunctantius iter facere, et in plerisque civitatibus subsistere. Mox coactis haud contemnendis copiis, nullo unquam die iter inibant, nisi superiori die missis exploratoribus se tuto progredi posse intellexissent. Ad haec instructa etiam agmina praemittebant, quo Turcarum pericula declinarent. Miserat Princeps obviam adventantibus Stephanum Boczkaium, qui Sponsam deduceret. Is dum ingentem Princeps molitur apparatum, missis aliis super alios nunciis eum edocet, ipsos cum faustissima Sponsa iam Cassovia movisse, honestissimum Germanorum Vngarorumque Procerum equitatum cum ea venire, illorum principem et moderatoris loco Sponsae praefectum Maximilianum Archiducem, qui Carolinum usque cum Sponsa venturus esset. Satagebat tunc Princeps in bellicis apparatibus, et quoniam varii de ingenti Tartarorum Turcarumque adventantium multitudine rumores hinc inde spargebantur, varias ipse etiam rationes investigabat, quibus se suamque Provinciam adversus hostiles conatus tueretur. Sed nuptiarum expectatio non parum ab intento belli studio Principis animum averterat. Deferbuerant enim bellici conatus, et nimio ambitae uxoris desiderio generosissimi impetus non parum retepuerant. Incendebat viriles animos eius frequens Mariae Christiernae fama; quam hones-

ta forma, Caesareo genere, celebri pudicitia, summa modestia, et amabili comitate praeditam ex omnium sermonibus perceperat. His accedebat chorus matronalium virtutum etiam supra quam sexus ille pateretur, quibus Princeps adolescens accensus, in legitimum eius amorem se coniecerat. His ergo motus Princeps et simul de voluntate Maximiliani, literis Stephani Boczkai certior factus, ut famam adventus sui celeritate praeveniret, mutato habitu patrio, vestimentis italicis indutus, continuatis dies noctesque itineribus Carolinum pervenit. Ibi a Maximiliano Archiduce Sponsa, renovatis prius foederis capitibus, pactisque dotalibus. quasi e manu in manum Principi traditur. Mox lustratis copiis et collatis de ratione belli contra Barbaros gerendi sententiis atque consiliis, cum multam sibi mutuo salutem dixissent, digressi sunt. Ita Princeps celerius, quam venerat, domum reversus, adventum Sponsae, quo omnia rectius curarentur, Albae statuit praestolari. Maximilianus etiam, postquam sororem suam multis benedictionibus cumulatam fausto omine dimisisset, cum copiis suis Rakomazum regressus est.

CAPVT TERTIVM.

De adventu Sponsae Albam-Iuliam.

Carolino Sponsa cum magna Procerum manu progressa Somlyoinum, inde Zilahinum atque Almasinum venit. Ibi a Stephano Chakio principe iuventutis Transylvanicae, magnae spei adolescente, honorificentissime in arce sua Almasiensi hospitio cum omni comitatu excepta fuit. Inde profecta Claudiopolim appulit, civitatem Transylvaniae, in primo statim

aditu, longe quam credere potuisset amoeniorem. Progressi in occursum eius ordines civitatis splendidissime ornati magnis plausibus eam excipiunt, et exceptam in urbem suam introducunt, cuius iam pridem fora, compitaque tricliniis, ac floribus omnique festivitatis genere condecoraverant. Ibi biduum commorata, Tordam, ac inde Enyedinum progreditur, et pari ubique plausu, ac publica cum laetitia excipitur. Princeps morae impatiens, quo suam in optatissimam uxorem affectionem declararet, paucis secum e numero familiarium assumptis (quo ipso tempore et nos carmen votivum, verissimam futurae de Turcis victoriae divinationem, illustri cum eius gratia . . . . . . ei iamiam accessura coram obtulimus) Enyedinum ad eam accurrit, ibique celebrata festivitate extemporanea eadem rursus nocte rediit. Sed et Sponsa postridie Tövissinum progressa est, ibi ex composito nocte traducta Sponsum sibi occurrentem expectare statuit. Princeps simul ac diluculo primo, Sponsam iter coepisse cognovit, et ad unum lapidem circiter urbi appropinquasse accepit, cum singulari pompa et honorificentissimo Procerum equitatu confestim ei occurrit. Praemiserat Sponsae carpentum auratum, et splendidissime omnibus partibus ac numeris absolutissimum, ex quo descendentem virginem hilaris Princeps pro utriusque dignitate excepit, et postquam mutuam sibi salutem dixissent, et sermones quosdam ultro citroque habuissent, iunctis agminibus Albam-Iuliam advenere. Id vero tanto cum populorum plausu et timpanorum tubarumque sonitu factum est, ut aliquid supra usitatum modum celebratissimae festivitatis spectatum fuisse credideris. Postquam ornatissimae et splendidissimae equitum turmae peditumque ca-

tervae urbem invectae densato ordine honoris gratia constitissent, tandem Sponsam cum matre aurato illo carpento invectam tantum laetitiae iuxta ac admirationis circumstantium coronae conciliavit, ut non nisi habitu Venerem, Dianam pudicitia, et loquela prudentiaque Palladem, ex omni parte referre videretur. Cum ad fores aedis maioris divo Michaeli Archangelo sacrae pervenissent, Sponsa cum Sponso, matreque, ac praecipuis quibusque Proceribus templum ingrediuntur. Ibi altari asistentes gratias Deo ter Optimo Maximo pro feliciter exantlato itinere totis pectoribus agunt, et ut felix, faustusque foret eorum adventus, ardentibus votis Deum precantur. Mox communibus omnium votis, ac faustis ominibus accumulati, pedibus Aulam ingrediuntur, cum Proceres omnes atque pontifices Principem praecederent, Sponsa vero cum matre ac cetero matronarum ancillarumque agmine maritum in medio procedentem verecunde subsequeretur. Actum hoc fuit I. die Augusti.

CAPVT QVARTVM.

De nuptiis Sigismundi Principis cum Maria Christierna celebratis.

Ingressi Palatium, eum, sequentemque diem capiendae quietis gratia seorsim transegere. Tertio post die Stephanus Boczkaius, qui et cognatione Principis, et legationis primatu, et fide in Principem singulari, multisque ab initis periculis satis superque cognitus, hoc facere iure videbatur, ut suam in hac publica omnium laetitia affectionem declararet, magnificentis-

simum eis convivium exhibuit. In eo festivissime Principes excepti donatique, singulari tandem sub vesperum pompa in arcem rediere, ibique diem dominicum solemnitatibus nuptialibus destinatum quiete praestolavere. Eo adventante, circiter horam nonam matutinam templum Sponsus cum Sponsa solemniter introducti, concionem sacram audiverunt, mox inde egressi regium nuptialeque convivium celebravere. Eo absoluto in templum rursus regrediuntur, et orationem latinam ab Alphonso Carillio Hispano Theologiae Doctore habitam sua praesentia ornant. In ea Alphonsus celebrata Austriacae Bathoriaeque familiae, cum antiquitate, tum dignitate, quantas haec antiquissimarum duarum familiarum copulatio, potentissimorumque regnorum connexio habitura sit commoditates, et quantum paritura emolumentorum, copiose declarat, omnibusque faustis tantorum Principum nuptias prosequitur. His confectis in Palatium redeunt, et epulas vespertinas ingenti cum plausu celebrant. — Postridie Principem Caesareoque genero natam uxorem solenni cum pompa introducentes in templum, et altari assistentes Alphonsus e vicecomitibus Mediolanensibus,Episcopus Cerviensis, et nuncius pro tempore apostolicus, solenni ritu confirmavit, et faustis omnibus sacratissimas hasce nuptias pro more prosecutus est. Mox templo egressi epulis se populumque refecere. Sed ne plures (uti in regum principumque matrimoniis celebrandis fieri solet) nuptialibus festivitatibus dies tribuerentur, epulum publicum daretur, varia spectaculorum genera ederentur, equestriave certamina exercerentur, missilia spargerentur, cetera ad ostentandam publicae laetitiae significationem accommodata administrarentur, rumori-

bus adventantium Turcarum, et variis belli apparandi curis impediti fuere.

Proinde ne et inani sumptu aerarium exhauriretur, et superfluorum ludorum cura tempus rei bene gerendae efflueret, placuit mature finem nuptiis imponi. Ita sequenti Martis die innumera ex singulis oppidis et civitatibus, item Optimatibus ac Proceribus Sigismundo Principi Mariaeque Christiernae oblata sunt munera. Quin etiam a ceteris Christianae reipublicae potestatibus pretiosa sunt missa donaria, quibus Principis aerarium ne exigua quidem sui parte completum est. In iis primas tenuere Pontifex ipse Romanus, qui aliquam reliquiarum divae Elisabethae nostratis partem pro munere misisse fertur. Ad haec Imperator ipse Romanorum, et Matthias, Maximilianusque Archiduces, Franciscus item Dobó et complures alii Proceres Vngariae Transylvaniaeque vasa aurea, argenteaque, et gemmatas cruces variis pretiosorum lapidum ornamentis decoratas misere. Sed vicit omnium magnificentiam Matthiae Archiducis donarium, tot carbunculis et adamantibus, saphiris, smaragdis, ceterisque gemmarum generibus illustratum, ut a peritis eius rei artificibus ne paucis quidem aureorum millibus illud aestimatum fuerit.

CAPVT QVINTVM.

De clade liberorum peditum Transalpinorum Istrum transgressorum.

Antequam Sponsa in Transylvaniam adducta foret, liberi pedites, qui sub auspiciis Sigismundi Principis merebant, et fines provinciarum contra subitas

Barbarorum incursiones tutabantur, fortunae periculum facturi, Danubium transmiserant, et vastatis longe lateque circumiacentibus locis, arcem Bodva expugnare statuerant. Inaudierant id Turcae, et mandato Caesaris magnas copias duce Ferhato Bassa coegerant, quibus, dum iustus exercitus Constantinopoli appropinquaret, impetus depopulationesque Moldavorum et Transylvanorum coercerent. Sed nec Vngaros id latuit, quando exploratores missi ingentem Turcarum multitudinem coactam significarent, et ni sibi mature remenso Danubio consulerent, iamiam eos affore, et extremam iis internecionem allaturos praenunciaverant. Verumenimvero promiscua hominum colluvies, armis quidem tractandis sat idonea, sed compluribus superioris brumae successibus iusto plus elata, nec ab exploratoribus persuaderi, nec a prudentioribus ducibus compelli potuit, quominus cum ingenti Barbarorum multitudine iamiam in horas affutura confligeret. Ita cum obviam Turcis occurrissent, et multis horis eousque praelium pauci contra multos sustinuissent, quoad viribus et pulvere tormentario deficerent: tandem superveniente nova veteranorum Barbarorum manu, fugam arripere coguntur. Instant fugientibus nostris Barbari, cumque superiorum memoria cladium magis atque magis inflammarentur, ingenti usquequaque in eos caede desaeviunt. Nostri cum a fronte Danubium, a tergo Barbaros haberent, ignari quo se reciperent, cum omnem salutis spem in forti pugna positum viderent, cruentissimam hostibus victoriam relinquere statuerunt. Ita fortissime pugnando, et maiorem, quam pro numero, Barbarorum stragem edendo, miserrimam mortem oppetierunt, et aliis, ne nimia temeritate se pessumdare satagerent, neve hos-

12*

tes contemnere asuescerent, lamentabile documentum praebuerunt. Perierunt ex iis ad tria circiter millia et quingentos, cum ex tanto numero vix ducenti Danubio utut potuerunt superato incolumes in castra rediissent. Magnam haec nostrorum clades Barbaris spem atque fiduciam melioris fortunae attulit, occasionemque omnis nostrorum postea victoriae praebuisse videtur: nisi enim haec clades eos animasset: vix certe ac ne vix quidem tantum sibi (animum) sumere ausi forent, ut traiecto Danubio Transalpinam invaderent. Nunc cum maiorem Dacicae iuventutis florem ea clade absumptum indicarent, non amplius inter victoriam suam, et internecionem nostrorum putarunt interesse spatii, quam quod Danubius utriusque partis exercitibus interposuisset. Ita divina benignitas saepe etiam mala in commoda suis vertere solet fidelibus.

CAPVT SEXTVM.

De capto Bokczia castello.

Cognita hac clade suorum, Sigismundus Princeps vehementer indoluit, et ut aliquo successu haec macula deleretur, simul ut futurae nuptiae aliquo secundioris fortunae afflatu decorarentur, missis nunciis Georgio Barbély, quem Lugasiensi orae principalis capitanei nomine praefecerat, solennique iuramento inauguraverat, pro authoritate . . . . , ut captata subinde occasione, levibus, quod bene verteret, velitationibus fortunae periculum faceret. Is assumpta confestim aliquanta suorum manu, Bokcziam imprimis Castellum spontanea deditione cepit. Quadraginta in

eo fuerant Barbarorum, qui quamvis impares numero, tamen castellum dedituri non fuerant, nisi nova nostrorum solertia militum territi invitissimi id facere coacti fuissent. Vngarici enim pedites, Moscovitico antea bello edocti, structis subterraneis cuniculis in ipsum castellum penetraverant, apertisque subdiu foraminibus insuperstantes Barbaros adinstar antipodum sclopetis fulminabant, miro certe ac prioribus seculis propemodum inaudito stratagemate, cum interim Turcae nulla iis ratione officere possent. His igitur et similibus nostrorum inventionibus territi, castellum dediderunt, et ne a liberis peditibus violarentur, in castris nostrorum detenti, et post captum Varsóczium incolumes ex pacto dimissi fuere. Postquam Tömesvarum ad Bassam pervenerunt, increpati, quod tam celeriter se dedidissent, responderunt, mira se hostium solertia, ac propemodum miraculosa fortitudine victos id fecisse: Esse siquidem inter eos, cum alia omnia artificum genera, tum lapicidas complures, qui subterraneis factis cuniculis in medium castelli nullo negotio penetrassent, et instar Antichtonum ex visceribus terrae insuperstantes bombardis fulminassent. Interrogati de praefecto hostium, responderunt eum nec manuum nec pedum compotem esse: interim tamen prudentia et ferocia praeditum fortiter omnia vocationis suae munia exequi. Ipsos vero milites totos, quanti quanti essent, cataphractos esse significaverunt. His commotus Bassa succensere iis, quod sacerdos seu sacrorum praefectus (Hociam ipsi appellant), usurpata pro dignatate religionis loquendi libertate, respondit Bassae: paratum se fore, ut vivus excorietur, si fugam illi arrepturi forent. Ita comprehendi eum Bassa, et vinctum, quoad salvus inde

reversurus captivos hostes adduceret; asservari iussit. Tanta initio belli huius Barbaros insolentia, confidentiaque sui, plane ceperat stolida.

CAPVT SEPTIMVM.

De capto Varsoczio castello, et direpto cum circumiacentibus pagis, oppido Jófeö.

Capto in hunc modum Bokczia castello: Georgius cursum victoriae continuandum ratus, missis cum Ioanne Lugosio ducentis equitibus et quinquaginta peditibus, praeire eos et interceptis commeatibus circumequitare Varsoczium castellum iussit. Praeerat id temporis Varsoczio Deli Kurtius Aga, vir manu strenuus, idque delecta sibi quadringentorum circiter evocatorum manu egregie munierat; qui si primo statim impetu antecursores illos adortus fuisset; nae, dum a subsequentibus adiuti forent, nostros omnes ad unum trucidare potuissent. Sed adventantibus Vngaris, Turcae primum eos armenta esse credere, mox cognito hostium adventu emissis aliquot peditibus eos impetere. Nostri facto in Barbaros impetu in arcem eos fugavere, qui obstructis statim, uti in eiusmodi re fieri consuevit, portis, ad tolerandam se obsidionem accinxere. Emanserat quidam praecipuae dignitatis Turca, ad quem persequendum missus statim est Ladislaus Pattantyus, ex cuius fideli narratione hoc scribimus, eum decem aliis selectis equitibus, qui Barbaros non assecuti, advesperascente die in castra redierunt. Advenerat interim robur exercitus nostrorum, indagineque castrorum munitiones

circumvenerat. Erat Varsoczium duplici fossa, tribusque parietibus incrustatis et sudibus stipitibusque in exteriore pomoerio hinc inde transversum defixis egregie munitum. Proinde cum deditione non impetrata, tormentis bellicis frustra parietes impeti viderentur: congestis confestim aridorum lignorum sarmentorumque fasciculis, et cum fumigationes eiaculationum prospectum hostium impedirent, muris ipsis propius admotis incendium castello inferunt. Id statim secundo vento dei providentia aspirante celeriter dilatum, ita omnes parietes quaquaversus corripuit, ut omnem hostibus exitum praeriperet. Fuerat pseudothyrum ex cloaca quadam subterranea in muros factum. Eo aperto, excrementis cooperti circiter ducenti, prae impatientia incendii foras se eiicientes, ab observantibus illic peditibus singillatim trucidati fuere. Reliqui omnes vel incendio absumpti, vel a militibus inter flammas parietumque minas irrumpentibus sine ullo prorsus sexus aut aetatis discrimine trucidati fuere. Ipse Deli Kurtius castelli praefectus ex muris miranda agilitate praeacutos illos sudes cum transiluisset, et ad vineta cursu evasisset, ibidem a nostris interfectus est. Reliqui eius exemplum infelici eventu secuturi, vel stipitibus, stimulisque hinc inde defixis insiliebant, seipsique inopinantes induebant, vel in scrobes delapsi transfodiebant, aut a nostris circumventi trucidabantur. Tres duntaxat vivi capti, et ad Georgium ducti, inspectantibus dedititiis Bokcziensibus, sine ulla commiseratione in terrorem reliquorum trucidati fuere. Bokczienses uti dictum est, dimissi, et ad Tömösvariensem profecti. His irritati Barbari, qui Lippae, Gyulae, Csanadi et Ienei erant, et simul fama nuptiarum ad

spem praedae erecti, quo die Sponsa Albam introducta fuit, oppidum Jófeö (latine bonam herbam nominare poterimus) cum circumiacentibus septem pagis depopulati fuere, et paucis ablatis vindictae studio omnes propemodum pari crudelitate absumpsere. Eadem fortuna circa Varadinum etiam grassati, aliquantulam sub tempus nuptiarum praedam abegere. Quae cum Principi innotuissent, supra quam cuique credibile sit, indolens et excandescens, tantam suorum cladem primo quoque tempore ulcisci statuit. Proinde delectu confestim habito certam cum iis militibus, qui Jófeö avocati fuerant, nobilium manum ablegat, iisque serio mandat, ut tantam miserae plebis lanienam ulturi, Tótvaradgiam oppidum Turcicae ditionis diripiant, et superiorem Jofeö cladem simili incommodo illato compensent. Itaque accepto hoc Principis mandato, quam possunt celerrime in hosticum ducunt, et simulac ad oppidum noctu pervenerunt, comparatis omnibus, quae ad oppugnationem (necessaria), aggrediuntur. Oppidum vero per vim nullo fere cum periculo suorum capiunt, incendunt, diripiunt; Turcas omnes, qui ducenti circiter in eo fuerant, trucidant, senis duntaxat eorum de muro desilientibus, quod sperarent transacto Marusio flumine salutem se consecuturos. Verum ii etiam a nostris intercepti fuere, atque in captivitatem abducti.

CAPVT OCTAVVM.

De dimissa a Principe Socru, captoque Facziado.

Multis uno eodemque tempore curis, cum geniali gaudio vacare deberet, Princeps obruebatur. Nam et ingentem Tartarorum multitudinem ex Scythia prodi-

isse, et iamiam in fines Transylvanicas irrupturam incertis rumoribus nunciabatur, et exercitus Caesaris Turcici immani cum apparatu in Transalpinam duce Ferhato Bassa transire conabatur, quin et Bassa Tömösvariensis, coactis octo circiter millibus hominum, palam Georgio Borbély praefecto Lugosiensis orae superbe denunciaverat, se quoque ad solennitates nuptiarum Principis celebrandas pro iure vicinitatis affuturum. Cui Georgius ex nomine suo, scommatis occasionem nactus, quando Tonsor cognominabatur, missis pariter rusticanis quibusdam internunciis responderat, expectaturum se Bassae adventum, et eum, cum sit ipse Tonsor, quo mundior comptiorque ad sacrum nuptiale accederet, Bassae prius crines abrasurum. Princeps tot tantisque curis distractus, nequaquam animum despondendum ratus, peractis obiter, uti memoravimus, nuptiis, Cibinium visendi gratia Socrum deduxit. Mox cum rumor adventantium Barbarorum magis atque magis in dies invalesceret, sine mora reductam inde Matrem magnificeque donatam, Thasnadinum usque comitatus est. Inde reversus copias undique proposito edicto severissime Albam Iuliam convenire iussit. Iam vero Georgius Borbély, admonitus a Principe ut aliquod fortunae periculum faceret, Facziadum obsederat, et ut se dederent, missis pro more caduceatoribus, praesidiarios monuerat. Illi cum superbi primum fiducia adventantis Bassae, qui iureiurando promiserat maturam se opem illis allaturum, deditionem arcis recusassent, et turpem superioris autumni repulsam nostris objectassent, tandem reformidato incendio, quod a nostris castello intentabatur, eiectis extra pomoeria in deditionis signum pileis, hac conditione arcem Barbari tradidere,

ut salvis corporibus abire liceret. Ita ingressi nostri arcem occupant, et Turcas ex compacto inde eductos dimittere statuunt. Sed cum prohibere Georgius non posset, ne vim eis liberi pedites inferrent, horto quodam primum includi, deinde in arcem deduci, ibique vinctos asservari iussit, donec quis eventus proximi cum Tömösváriensi Bassa conflictus esset futurus, quem iam adventare compertum erat, cognosceretur. Factum hoc fuit die. . . .

CAPVT NONVM.

De profligato Tömösvariensis Bassae exercitu, captis Lippensi ac Ieneiensi Begis.

Capto in hunc modum Facziado, eique Petro Barrabásio duce peditum rubei ordinis in Marosiensi sede, praeposito, certe et pio, et non minus consiliis, quam manu prompto, rerumque bellicarum experientia laudatissimo, dispositis hinc inde custodibus, diligentissime omnes vigilare Georgius iussit, haud ignarus Tömösvariensem Facziadiensibus subsidio venturum. Praemiserat Georgius ad excubias selectos aliquot equites, duce Ioanne Lugosio veterano bellatore, eisque iusserat ut adventum Barbarorum mature sibi significarent. Illi mandata fideliter executi, primo diluculo in castra redeunt, et Bassam cum magna manu iamiam affore nunciant. Georgius, cum nullam aliam salutis rationem videret, quam quae in dextra victrici foret, quamvis hostibus numero impar: tamen subsidium ab animi magnitudine sumendum ratus, rem pugnae statuit committere. Proinde dato signo omnes ad arma

confestim vocat, et tormentis ante aciem constitutis copias pro ratione temporis ac loci disponit. Erat nostris ex adverso collis quidam, ex quo Barbaris in nostros decurrendum erat. Eo cum antecursores eorum devenissent, animadversum est ab Vngaris, lintea cuspidibus hastarum ornamenti gratia pro more addita, aspirantibus ventis versus exercitum nostrum impelli. Id primum fuit boni ominis loco a nostris acceptum. Interim et Bassa ipsemet cum universo suorum exercitu colli insistens, tormenta confestim in subiectam nostrorum aciem dirigit, contemptaque paucitate citra ullam timoris significationem in eos excelso animo decurrere pergit. Vix acies utrinque dispositae fuerant, cum Turcae priores tormenta in nostros exonerant, ingentique clamore irruunt. Mira certe res fuit, et soli Divinae Providentiae adscribenda, quod globis hostilibus acies nostrorum supervolantibus nihil detrimenti eo genere militibus nostris illatum fuerit, cum e contrario primis statim Vngarorum eiaculationibus plurimi ex Barbaris protriti, pulvereque tormentario forte incenso magna illis strages illata fuerit. Invecti tamen sunt fortiter Barbari in nostros, et cum pedites Saxonicos, aliosve, qui primam aciem sustinebant, primo statim impetu inclinassent, ceteramque Vngarorum partem circumvenire contenderent, ab equitibus excepti, praelio non diu tolerato in fugam confestim convertuntur. Instant fugientibus nostri et cum cedere eos viderent, magis ac magis dispalatos impellunt. Quae dum ibi geruntur, interim Turcae, quos in arce captivos asservatos dixeramus, cognito Bassae adventu vinculis sese soluerant, et prout quemque sors armaverat, aedibus illis, ubi asservabantur, pulvere clanculum tormentario supposito tur-

rim quandam disiecerant. Eo indicio et fraude Turcarum cognita, Petrus Barrabási milites ad arma conclamat, et post acerrimum cum iis conflictum, cum et ipse fortissime pugnando vulnus in brachio accepisset, eos omnes ad unum vindictae studio trucidant, ut qui deditionis inducias violassent, dignas perfidiae poenas luerent. Mox moenibus assistens Barrabásius, alta voce Vngaros, qui extra castellum cum iusto Tömösvariensis Bassae exercitu decertabant, animat, et modo paucitatem hostium, modo fugam ingeminat, et ut in nomine Salvatoris, quem illi persequuntur, fortiter contra Christiani nominis hostes dimicent, instanter eos hortatur. Ita Turcae tam in arce ad tercentos circiter caesi, quam extra arcem fusi fugatique non admodum cruentam nostris victoriam reliquerunt. Perierant enim ex Vngaris fere ducenti, cum ex Barbaris pauci admodum evasissent. In iis et Bassa, qui cum in proximas sylvas elapsus esset, a quodam Turcico pedite loci perito in tutum abductus fuit, ignarus paucis post diebus miseriorem sibi cum tota familia cladem degustandam esse. Capti sunt cum paucis quibusdam selectioribus Cziaferus Begus Ieneiensis, vir et aetate et longa vicinitatis Transylvanicarumque legationum usu longe versatissimus, qui totius huius motus bellici cum Sinano causa caputque fuerat. Memhetus item Begus Lippensis, Bassae olim Budensis filius, aetate florida, corpore obesiore, quocum postea praesente etiam Memheto Bassa, de bellis Persicis, Turcicisque historiis, ac variis rebus nos etiam ipsi Albae collocuti fuimus. Insecuti sunt nostri fugientes Barbaros ad tria circiter milliaria, sed reliquis mandato ducum regressis, non desiit persequi hostes Ladislaus Pattantyus, cum IV aliis comitibus, qui cum

diu pauci Barbaros complures insecuti fuissent, tandem reversi fugientibus aliis occurrerunt, et duos ex iis captos reduxerunt, egregiamque laudem a Georgio, praeda privati, reportaverunt. Manubiae tamen reliquae omnes militi concessae. Begi duo Albam Iuliam cum aliquot signis ad Principem deducti. Postquam in conspectum eius honorifice allati sunt, Princeps Cziafero originem causamque totius huius belli exprobrat, et divino iudicio eos puniri significat, quando partim crebris depopulationibus, violatisque finibus, partim extraordinariis postulatis, legatisque suis superbe et crudeliter habitis, foedus ipsi contra ius gentium violassent. Illi cum paucis sese excusassent, et maxima quaque demissionis significatione, favorem Principalis Maiestatis conciliare sibi conati fuissent, Ujvarinum adducti, ibique in carcerem compacti fuere. Devictis in hunc modum Barbaris, dum nostri Lippam contendunt, Turcae, qui Eperjesi erant, metu eorum, quae Facziadensibus evenisse audiverant, igne tectis iniecto castellum inflammant, ipsique ex eo profugiunt. Solymosienses etiam eandem veriti fortunam, castellum deserunt, et qua cuique commodissimum ac proximum fuit, diffugiunt.

CAPVT DECIMVM.

De capta Lippa, Pankota, Siri, Aradoque.

Georgius Borbély interim mandato Principis cursum victoriae ex praescripto militiae continuandum ratus, Lippam ducit, eamque quantis

potest copiis obsidet. Est Lippa, uti supra quoque commemoravimus, ad Marusium fluvium sita urbs, et arce et muris non vulgariter munita. Eo nostri cum venissent, missis primum nunciis urbem sibi cum arce dedi postulavere. Responderunt Barbari indignum esse eorum postulatum, qui bene scirent urbem illam ante XLIV annos vix a duorum potentissimorum Regnorum populis capi potuisse. Nostri non verbis, sed armis opus sibi esse rati, arctissima confestim obsidione urbem circumveniunt, et partim tormentis bellicis ex monte, qui magno eius incommodo una ex parte arci imminet, in muros intonant, partim ad incendium sese parant. Coegerant Barbari CCC fere agrestes in arcem, eorumque opera in defendenda arce ac validissimis quibusque ministeriis obeundis, uti constituerant. Id quo illi fidelius exequerentur, primum eis perpetuam a tributis immunitatem, mox singulos binosve menstrui stipendii nomine taleros promittere, interim ad durissima quaeque laborum pericula adigere, et primis ex hostium ictibus obiicere. Illorum aliqui data noctu occasione fuga elapsi, ad nostros se receperunt, et ubi essent moenia quatienda, significaverunt, formidinemque Turcarum retulerunt. Hostes enim visa nostrorum alacritate, in primo statim congressu, animos desponderant. Sed ne deditionem facerent, sola relictae Pauli Markházi, de quo supra diximus, cohortatione impediti fuerant. Nostri igitur praeparatis ad incendendam urbem rebus necessariis, primo diluculo magno cum impetu ad moenia coeperunt ruere. Qua re visa, Barbari supra modum exanimati, proiectis extra pomoeria pileis, significant se, si facultas colloquii detur, de deditione urbis acturos, eamque bonis conditionibus

facere non recusaturos. Georgius comperta magno cum animi sui dolore, communi totaque cum selectioribus ducibus tormentarii pulveris inopia, satiusque ratus incruentam victoriam, quam opulentam praedam adipisci, armatos eos relictis impedimentis excedere iubet. Id cum Barbari recusarent, et cum binis se equis, ac aliquot curribus oneratis excessuros praetenderent, quamvis militibus, quorum plerique, avidi praedae, quanta pulveris penuria laboraretur, quove esset in periculo res, ignorabant, diu multumque refragantibus, assensit Barbaris Georgius, eumque diem cum sequenti nocte ipsis concessit. Illi convasatis pretiosis quibusque rebus, postero die arcem dedunt, et ex compacto una cum supellectili, quam secum avehere potuerunt, salvi dimissi sunt. Sed cum liberi pedites praedam sibi ereptam indignarentur, ac proinde vim Barbaris abeuntibus minitarentur, Georgius Dux, ne violata fide ceteros ad deditionem arcium faciendam pertinaciores redderet, ad aliquot eos milliaria, missa mediocri manu, deduxit, et ab omni prohibitos iniuria, saluos omnes dimisit. Remanserat unus ex iis nescio quo casu, et ad Georgium ductus, cum lacrymis eum oraverat, ut ad reliquos duceretur. Eum Ladislaus Pattantyus Vngarico pileo, ne a liberis peditibus agnosceretur, indutum, ad ceteros Barbaros iam progressos deduxit. Is cum nihil haberet, quo salutis suae authorem remuneraretur, datis aliquot in praesentiarum nummis, velle se dixit Gyulae illi gratias pro praestito tanti momenti officio agere, quando Vngaros propediem illuc ituros certo sciret. Ita Lippam nostri fere nullo cum periculo negotiove recuperavere, quam maiores ante XLIV annos, ingenti cum exercitu, quippe qui ad centum millia ar-

matorum continuerit, vix Turcis adimere potuerunt, et proximo statim anno rursus amiserant. Tanta hoc tempore Dei providentia nostris affulserat, et damnosa ubique Barbaris ingruebat. Audita hac Lippensium deditione Barbari, qui Világosvári, Pankotae, Siri, Cianadi et Aradi erant, similem fortunam veriti, desertis castellis, qua cuique proximum fuit, diffugere.

LIBER NONVS.

CAPVT PRIMVM.

De obsesso Strigonio, et profligatis Bassarum copiis.

Nondum Sponsa in Transylvaniam adducta fuerat, nec quicquam Transylvani contra Turcas adhuc eo anno praestiterant, cum Rudolphus Caesar collectas cataphractorum equitum ac peditum Germanicorum copias, adiuncta iis selectissima Vngarorum manu, duce Matthia fratre, ac legato eius Carolo comite Mansfeldensi, Petri Ernesti Gubernatoris Lucelburgensis filio, quem paulo ante Pragae Principis dignitate ornaverat, exercituique christiano ob eximiam rei militaris scientiam praefecerat, ad obsidionem Strigonii proficisci iussit. Is, ut erat et consilio promptissimus et manu fortissimus, omnibusque imperatoris virtutibus propemodum incomparabilis, ac singularis solertiae specimina in belgicis ac gallicis bellis ediderat, accepto imperio Iaurinum fame expugnandum ratus, quam ei minare videretur, recta Strigonium duxit, arctissimaque illud obsidione circumvenit Calendis Iulii, ac statim Nonis oppugnare coepit. Interim ex diuturna bellandi consuetudine satis edoctus, tenerosque novorum Tyronum ex Germania evocatorum animos Turcicis praeliandi moribus imbuendos ratus, variis eos stratagematibus ad audaciam fortitudinemque assuefecerat. Erat e regione arcis Strigoniensis in boreali ripa Da-

nubii situm castellum, quod Kokero incolae nominabant, ex quo in arcem aditus Turcis Danubio subvectis patebat. Id Nicolaus Pálffi Vngarus obsedit, ac tandem XIV. die Iulii veteris vi expugnavit. Ea re cognita Osmanus Bassa Budensis, ut maturam Strigoniensibus opem ferret, Bassas Bosniae Sophiaeque cum quatuor aliis pariter Bassis, finitimarumque arcium praefectis convocat. Illi coactis septemdecim equitum et tredecim circiter peditum millibus quinto obsidionis die in hostes duxerunt, hoc consilio ut castra nostrorum ex improviso invaderent. Simulac eo venerant, positis confestim castris aliquot selecta equitum millia duces emisere, qui nostrorum animos, situmque castrorum explorarent. Illi mandata ducum executi, castra nostrorum intantum aggeribus, fossaque munita compererunt, ut maximum quantumque impetum toleratura viderentur. Appropinquantibus Barbaris pari numero nostrorum equites occurrerunt, eumque diem levibus utrinque velitationibus transegere. Postridie summo diluculo Barbari rursus magno numero castris erumpunt, ut stagna, quibus castra nostrorum muniebantur, explorarent. Mox ea re perfecta excubias nostrorum, quae pro castris erant, invadere statuunt. Id ne fieret, Mansfeldius missis confestim duobus equitum millibus, Barbaros in fugam vertit, et in castra usque fugientes caedit. Ea re Turcis tantus confestim metus incessit, ut collectis plurimi tabernaculis fugam arripere conati sint. Verumenimvero resumptis rursum animis, alteram castrorum partem maiore numero aggredi statuerunt, et ad ripam usque Danubii processerunt. Sed Mansfeldius tria rursus equitum millia illis occurrere iussit, eo effectu, ut partim caesis, partim captis compluribus, reliquam Barbarorum par-

tem in castra usque caeciderit. Hic vero a nostris errorene an temeritate nonnihil peccatum fuisse eventus ipse ostendit. Nam cum fusis fugatisque ad suos hostibus voti sui compotes facti retro confestim signa referre debuerint: ipsi praeceptorum militiae obliti. tamdiu pro castris Barbarorum substiterunt, donec spatium illis iusto exercitu contra se veniendi darent. Eo factum est, ut amissis vulneratisque suorum ducentis, fugam ad suos arripuerint. Quibus tamen cum Mansfeldius excelso animo occurrisset, et pro castris eos consistere iussisset, Turcae fugam illam, paucorumque cladem pro victoria interpretati, advesperascente iam die ad suos redierunt. Postero die ex omnibus partibus in conspectum se rursus Barbari dedere, et montem a Carolo Magno appellatum, quem nostri vallo aggeribusque munitum in futuros oppugnandae urbis usus occupaverant, magno cum impetu petivere, sed fortiter a nostris repulsi fuere. Verumtamen Mansfeldius cognito magnam nostris stragem bombardis inferri, instructis confestim quatuor equitum, duobus peditum millibus, subsidio nostris laborantibus occurrit, fusisque ac fugatis hostibus castra tandem metu oppugnationis omni liberavit. Emicuit in eo praelio, praeter alios, virtus imprimis Burgravii, Margravii et Ioannis Medices, qui egregium tunc virtutis specimen edidere. Hostes autem omissa in praesens castrorum Germanicorum oppugnatione, cum universo exercitu in eum campum venere, unde Mansfeldius abierat. Sed Carolus ex munitionibus suis tanta assiduitate in eos fulminavit, ut tandem inde eos abegerit, et vergente ad occasum sole, in sua ipsorum eos castra redire coegerit. Interim praefectus munitionum et vinearum, quibus urbs circumdata fuerat, Mansfeldium cer-

tiorem fecerat de inopia commeatus, eumque rogaverat, ut mature necessaria suppeditaret. Mansfeldius igitur summo diluculo duo maiora tormenta cum centum peditibus ac reliquo commeatu misit iis, qui vineis praesidio relicti fuerant. Ea dum Mansfeldius cum praesidio avehit, urbemque propius accedit, fit certior a Mengbreutero. et aliis super alios nunciis, Bassas cum universo exercitu ac impedimentis ex altera montis parte nostris appropinquare, et quantum coniectura provideri posset, ad montem Sancti Georgii eo consilio tendere, ut inde ad nostros summa vi decurrerent. Ea re cognita Carolus, paucis ad fortiter pugnandum milites cohortatus, copias e castris protinus educit, et equitum peditumque aciem summo consilio instruit, eamque quatuor maioribus pluribusque currulibus tormentis egregie munit. Quibus omnibus rite dispositis, iubet universos ac singulos genibus flexis, ardentes ad DEVM Saluatoremque Christum pro Victoria preces. fundere. Ita in nomine Domini obviam hostibus processere, alacres omnes, et parati manus fortiter cum barbaris conserere. Turcae simili arte copiis dispositis, datoque pugnae signo, viginti tormenta in nostros confestim explosere. Sed irrito eventu. Nemo enim Dei beneficio ex nostris ictu eorum laesus fuit, nedum absumptus. Quare alacriores nostri facti promotis aciebus uno omnes impetu, inclamato Saluatoris IESV nomine, in hostes irruerunt. Mira certe res fuit, et Divinae providentiae adscribenda, quod Barbari sine ulla mora tanquam ex composito in fugam se coniecerint, confusisque ordinibus, ac desertis tormentis impedimentisque ceteris praecipiti fuga proxima vineta petierint. Carolus visa hostium fuga, misit confestim aliquem numerum Vngarorum equitum, qui fu-

gientes insequerentur. Turcarum fugientium plerique monte, qui bina nostrorum castra interiacebat, fuga superato, subsidio iis accurrere, qui cum exercitu comitis a Schwartzenberg decertabant. — Is cum suis equitibus strenue admodum se gessit, adeo, ut quamvis cum sex equitum Barbarorum millibus conflixerit, tamen eos numero impar profligaverit, et ad unum milliare fugientes persecutus fuerit, complures caeciderit, et quingentos circiter equos ceperit. Interim Mansfeldius cum robore exercitus sub vinetis substiterat, ut Turcas ex iis depulsos exciperet. Pedites enim nostrates, quos ad id eo missos supra commemoravimus, dispalatos Barbaros persequebantur, et ex iugo montis in utraque latera a nostris utrinque equitibus obsessa depellebant. Haud absimiliter interim praesidia Palatini Electoris, qui Imperio Margravii subiacebant, et Vngarici nominis equites acerrimum inter vineta cum Barbaris praelium conserebant, eo eventu, ut quingenti ex Vngaris equitibus subsidiariis fugientes Turcas praevenientes, magna eos strage affecerint. Interim ne et obsessi occasioni defuisse viderentur, cum decem vexillationibus urbe eruperunt, et associatis sibi e numero recentium copiarum non paucis, rursus, perruptis vineis munitionibusque nostrorum, in urbem se recipere conati fuerunt. Sed a nostris reiecti, et magna ex parte caesi fuere, tanto numero, ut vix peremptorum cadavera eo die ex fossis eiici potuerint. Periere in eo ad munitiones conflictu IV custodes munitionum, et quinquaginta pedites Vngarici. His rebus in hunc modum confectis Carolus, ne milites labore praelii fervoreque solis fessos amplius fatigaret, copias reduxit, et ad suas quibusque stationes redire iussit. Rosambum Vicecapitaneum, qui

egregium fortitudinis specimen in eo conflictu ediderat, cum mille selectis circiter equitibus ad diripienda Turcarum castra ire iussit. Sed Turcae panico iam antea terrore consternati, non expectatis nostris praecipiti fuga salutem sibi quaesierunt, relictis CCC circiter camelis, ceterisque impedimentis omnibus, quae nostri per otium postea diripuerunt. Capta signa viginti septem, tormenta viginti novem. Caesa quinque millia hostium: complura capta, cum e nostris non multi Dei beneficio eo praelio desiderati fuissent. Actum hoc est XXV. Iulii nostri.

Invenerunt in arce Granensi nostri duas subterraneas cellas, semiputribus Barbarorum cadaveribus oppletas, quae ideo Turcae occultaverant, ne vel aspectus eorum ceteris formidinem, vel teterrimus odor pestilentos sanis morbos conciliarent. Incidit deditio Strigonii in diem Sabbathi, postquam integris quinque septimanis acerrima eius oppugnatio durasset. Proinde exportatis per agrestes cadaveribus, omnibusque locis expurgatis, postero die Dominico arcem nostri ingressi Sacra ibi celebravere, et ardentes DEO Optimo Maximo gratias cuniunctis votis egere. Ita post quinquagesimum tandem annum Barbaris Strigonium cum circumiacentibus aliquot castellis ademptum est. Captum enim fuerat a Solymano Anno Salutis circiter quadragesimo quinto supra millesimum et quingentesimum, postquam irato Vngaris numine omnia tyranno ex animi sententia cessissent.

CAPVT SECVNDVM.

De adventu Sinani Bassae in Transalpinam, et praelio Michaelis Palatini cum eo.

Dum haec in Vngaria geruntur, Sinanus interea Bassa Vezerius ducentis circiter millibus hominum comitatus, ponte ex navibus facto, Danubium ad Gyrgioviam arcem superaverat, et in Tansalpinam Valachiam irruperat. Ea re territus Michael Palatinus Transalpinae, idoneo castris loco quaesito, copias in loca tutiora reducit, ibique adventum hostium praestolari statuit. Est locus non procul ab Istro densissimis virgultis circumseptus, ac coenosissimis aquarum rivis ita interruptus, ut ponte transiri ob angustiam debeat. Hunc locum nostri praetergressi modico spatio ab eo castra ponunt, illasque paludis ac interiacentium sylvarum angustias dispositis custodiis muniunt. Sinanus tanta nostrorum audacia irritatus, quod quamvis tam pauci numero essent, adventum tamen suum praestolari non vererentur; duodecim circiter armatorum millia ex omni exercitu seligit, ac instructa acie contra nostros, qui vix erant sex millia, ad palustres angustias educit. Palatinus licet animadverteret se numero hostium imparem esse, Deo tamen ac loci natura, suorumque instinctu confisus fortunam experiri statuit. Proinde instructis, quas secum habebat copiis, in ipsis angustiarum faucibus Sinano occurrit, paucisque pro tempore suos cohortatus, excelso in hostem animo invehitur. Dato pugnae signo, acerrimum conseritur praelium. Et dum nostri virtute, Barbari multitudine, se superiores fore sperant, alternante Marte pugnatur. Tandem postquam toto die certatum

fortiter utrinque fuisset, sole in occasum vergente nova peditum nostratium acies irruit, ac coniunctis cum iis, qui totius diei pugnam in ardentissimo aestu sustinuerant, viribus hostem confestim terga dare cogit. Instant fugientibus nostri, et compluribus eorum trucidatis, quatuor aenea tormenta cum aliquot signis intercipiunt, inter quae fuit et viride quoddam vexillum, quod MahumetisProfetae fuisse ipsi credebant, bonique ominis gratia in bellicis expeditionibus circumferre solebant. Tunc ipsemet etiam Sinanus copiarum dux in eas fuit redactus angustias, ut inter fugiendum e ponte in paludem delapsus, vix a suis ereptus in castra reduceretur. Ita pulsis in castra Barbaris, ovantes nostri ac divite praeda onusti ad suos se recepere. Quodsi defatigatis nostris novae copiae succurrissent, eo ipso die proculdubio de summa rerum statui potuisset. Emicuit in eo praelio praeter alios Nicolai Sennyei et Alberti Királyi virtus eximia, victoriam nostrorum illustrans, cum aliorum complurium, eorumque nobilissimorum Turcarum caedes, tum etiam ipsius Hassoni Bassae interitus. Ita nostri Barbaris ingruentibus in ipsas avium fauces retrocesserunt, ibique Principem Sigismundum mandato ejus expectare statuerunt. Sinanus ut acceptam ibi ignominiam praeclaro aliquo facinore elueret, Brailam arcem, ducentis circiter nostrorum, qui in praesidio fuerant, partim caesis, partim captis, recuperat, atque reficit. Cum vix dimidia praesidii pars in castra Michaelis Vajvodae et Alberti Királyi salua evasisset. Fuerunt in praesidio eius arcis qua pedites, qua equites circiter ad quadringentos.

CAPVT TERTIVM.

De non obtenta deditione, ac morte Caroli Ducis.

Quibus rebus confectis, Mansfeldius Beglerbegum Anatoliae, qui praesidio Turcico in arce praeerat, hominem iam aetate obsitum atque gravem, datis utrinque obsidibus evocat, et ad deditionem arcis multis argumentis hortatur. Cui respondens Beglerbegus: „Si, inquit, Imperator meus hunc solum capillum credidisset meae fidei, tamen cum extremo salutis discrimine paratus essem eum propugnare: Quanto ergo magis defendere debuero angustissimam hanc arcem, quae etiam apud vos tanti olim momenti semper fuerit. Proinde decrevisse se eam ad extremum usque spiritum tueri, et fidem ac obedientiam Caesari suo obligatam vitae ipsi praelaturum, et hanc suam voluntatem Carolo ipsi probari posse ostendit. Hac spe deiectus Carolus, paucis post diebus, in gravissimam dissenteriam simul et febrim ardentissimam incidit, qua ingravescente, quamvis de medicorum consilio Comarum subvectus fuisset, statim tamen arce Strigoniensi nondum capta, ex hac vita decessit, ac ingens sui desiderium bonis omnibus post se reliquit. Singularis enim tam peritissimi ducis virtus in totius Vngariae recuperationem plurimum profutura iudicabatur. Surrogatus ei est Rosurumbus, dum Matthias Archidux appelleret.

CAPVT QVARTVM.

De profectione Principis Sigismundi in castra Feketehalmensia.

His rebus acceptis Princeps Siculos omnes, qui octo sedibus continentur, arma sumere iubet, eosque in castris Barcensibus castra metari mandat. Ei negotio tres authoritate insignes viros praeficit: Balthasarem Bogathium, Benedictum Mindszenti, et Volfgangum Kornisium, quibus postea et Stephanum Tholdium adiunxit. Sed et ipsemet Princeps XVI. Calendas Septembris Alba Iulia cum aulicis suis copiis impedimentisque omnibus excedens, modico itinere ad Sabesum castra locat, ut suo exemplo ceteras Regni copias quamprimum evocaret. Ibi postridie eius diei, tria simul accipit auspicatissima nuncia, primum de Lippa capta, alterum de profligata parte copiarum Sinani, tertium de remigratione Tartarorum. His rebus magnopere exhilaratus Princeps, postridie Sabeso movit, et sextis castris in campos Barcenses ad oppidum Feketehalom pervenit, ibique auxilia cum provincialia, tum externa praestolari statuit. Interea partem exercitus cum impedimentis praemittit, etiam ipsemet primo quoque tempore suppetias eis laturus. Nostri, quamvis impares hosti numero essent, tamen tanta bonitate freti manum cum Barbaris conserere non recusassent, ni graviter a Principe iniunctum illis foret, ne fortunam ante adventum suum periclitarentur. Quum autem audiret Princeps Tartaros et Kozakos una cum Polonis Moldaviam infestare, Moldaviae Palatino scribit nomine Stephano, quem Aaroni surrogaverat, ut coactis in provinciam, quibus pos-

set copiis, Transalpinensi se coniungeret, et coniunctis cum eo consiliis fortiter rem contra Barbaros administraret. Is accepto Principis mandato confestim iter aggreditur, cumque recta ob metum Tartarorum proficisci non posset, versus fines Transylvaniae contendit. Id dum factum, ecce quaedam Polonorum manus ei occurrit, qua .... pulsa Coronam appellit, solutoque ibi militibus stipendio in castra Principis ad arcem Barcensem tunc posita se contulit.

CAPVT QUINTVM.

De occupata à Polonis Moldavia, ac literis Chami Tartarorum ad Regem Poloniae.

Audita Palatini profectione Ioannes Zamoiscius Poloniae Cancellarius, ac summus copiarum dux, magno militum numero in Podolia coacto, quum Principi Sigismundo privatam ob causam indignaretur, inscio ipso, uti postea dictitatum est, Rege in Moldaviam irrumpit, occupataque per absentiam Stephani Vajvodae provincia, Ieremiam ei titulo Palatini substituit, eumque in obsequium Poloniae iurare cogit. Ea re cognita Tartari, qui ab Imperatore Turcarum mandatum de Palatino instituendo acceperunt, in Moldaviam pari iure irrumpunt, et cum Polonis aliquot praeliolis congressi, tandem instituto colloquio promittunt Zamoiscio se intra triduum ex Moldavia discessuros, modo provinciales obsequium Turcis praestarent. Qua de re Kazikirei Chamus Tartarorum ad Regem Poloniae post humilem frontis inclinationem more gentis delatam, significans, inquit, imprimis Aaro-

nem a Turcis defecisse, ortaque simultate ab Vngaris ad Principem Transylvanorum esse missum. Successit ei quidem postea pariter proditor nomine Patrio Stephanus, Turcico Rezmanus, qui cum viribus Transylvanorum coepisset vicinas ditiones Turcarum Imperatoris infestare, scripsit ad me fratrem suum Caesar, ut quamprimum in Moldaviam irrumpens perfidiam eorum puniam, provinciaeque novum ac obsequentem Palatinum praeficiam. Hoc in mandatis habens: Ego magni Domini, magnae Ordae magnus Cham Kazikirei, cum fratre meo Jezikirei Galga, ceterisque fratribus meis et consiliariis, ducibus, et Murzis bellicosis ac magnanimis, equo meo conscenso, una cum exercitu meo venimus in Moldaviam ad Pruti flumen, ubi cum alio flumine Cocora dicto iungitur. Hic incidimus in fidelem tuum servitorem fratrem nostrum Cancellarium: qui etiam paulo prius quam nos in Moldaviam venerat. Cum quo post levem altercationem ubi lenius agere coepi, significavit mihi, se ideo in Valachia versari, ut ex antiquo Poloniae iure Palatinum restituat, nullo praeiudicio facto de foederibus quae cum Imperatore Turcarum habentur. Itaque cupere se, ut Hieremias, quem iam Palatinum constituisset, ei provinciae praeesset, amicitiaque vetus, qualis sub Zultano Solymanno Chamoque Danuleskgerdo pacta fuit, fideliter servetur. Quod cum ego pro mea parte me facturum iurassem, illeque similiter, idem a suis, quos ad me miserat iurare fecisset, decrevimus simul, ut Kozaci trans Nestrum penitus deleantur, ac dona, quae olim iam inde a Solymanno mitti nobis solita sunt, quotannis reddantur, nullaque in posterum damna nostris ditionibus inferantur. His conditionibus consensi et Ego, ut ex voluntate Tua

tanquam fratris mei Hieremias Palatinatum Moldaviae retineat, quod etiam statim ad magnum Imperatorem Turcarum perscripsi. Quodsi igitur consensum ad ea praebueris, quae nos hic cum Cancellario decrevimus, tunc mecum et cum fratre meo ceterisque omnibus belli ducibus ac Murzis aeterno tempore amorem fraternum conciliabitis. Sin autem Kozakos non deleveritis, tunc vos nec iurando, nec pactis satisfacietis. Haec mandavimus Legato fratri nostro Gravarmetegrae tibi exponenda, quem ut benigne accipere, donaque per eum nobis transmittere velis, a te petimus. Neque enim alium iam hoc anno mittemus. Data ad flumen Prutum, Anno Mahumetis Millesimo IV. mense Octobri.

CAPVT SEXTVM.

De expeditione Sigismundi Principis contra Sinanum suscepta, collectisque hinc inde copiis.

Diximus capta Lippa et copiis hinc inde collectis, Principem Alba Iulia VI. Cal. Septembris cum omnibus impedimentis excessisse, et ad oppidum Feketehalom castra posuisse hoc maxime studio, ut Germanorum subsidia, ceterasque provinciae copias illic expectaret. Advenere igitur eo imprimis copiae Varadinenses Stephano Boczkaio duce, qui octingentos equites et totidem circiter pedites eduxerat, quem paulo post et Stephanus Hofmannus Vajvoda Moldaviae cum splendidissimo equitatu iuxta ac peditatu, ut diximus, subsecutus fuit. Miserat Princeps sub tempus nuptiarum ad Maximilianum Archiducem Austriae Gregorium Csákium, virum magno loco natum ac

eruditum, et per eum rogaverat illum, ut aliquas sibi primo quoque tempore copias subsidio mitteret. Is, selectis ex omni numero millesexcentis circiter cataphractis, eos propere in Transylvaniam misit Alberto Rajbich ductore, plures que missurus, si usus requireret. Ipse cum non contemnenda manu in castris ad Rakomazum substitit, et eventum pugnae Sinanicae praestolari statuit. — Idque hoc consilio fecit, ut partim ingruentibus Tartaris sese opponeret, qui ingenti cum multitudine illac erupturi ferebantur, partim vero ut Principi ac Transylvanis, si forte, quod omen DEVS averteret, humanitus quid illis contingeret, maturam opem afferre posset. Postquam cataphracti iter coeperunt, missis aliis super alios nunciis, ac inter alios Francisco Teke, qui eis de re frumentaria prospiceret, subinde a Principe sollicitabantur, ut omni posthabita mora dies atque noctes iter accelerarent, ne occasio bene rei contra hostes gerendae tarditate eorum efflueret; sed illi solito more sensim pedetentimque prae pondere armorum equorumque tarditate procedentes, vix tamen in castra nostrorum pervenere. Pauci quidem numero, sed armis animisque egregie instructi, uti ab hominibus militaribus iudicabatur. Subsecuti sunt eos et ducenti circiter equites Italici selectissimi, veteranique omnes fere bellatores, quos Ferdinandus Magnus Hetruriae Dux, cum plures ob itineris longinquitatem, temporisque brevitatem mittere non potuisset, eo consilio ad Principem miserat Duce Francisco Picolomineo, ut legatorum magis partes, quam militem agerent. Interim edicto Principis convenerunt ex omnibus Provinciae partibus non solum copiae militares, sed et omnes qui tractandis armis idonei iudicarentur. In hoc tamen delectu servatum est aliquod

nationum discrimen, a quibus Transylvaniam inhabitari supra dixeramus. — Nam Siculi omnes ad unum viritim arma capere iussi. Ex Saxonibus, Vngaris, et Valachis ii tantum, qui vicenarii, denarii, quinariive nummi vim ad bellum sorte consiliove obtulerant. Hi omnes postquam in unum coacti sunt, habito delectu, instrumentis bellicis instructi, et qui prae reliquis armis tractandis maxime idonei visi sunt, in acies distributi. Ceteri, qui vel aetate, vel alio nomine minus apti iudicati sunt, a diremtoribus, domum remissi.

CAPVT SEPTIMVM.

De Siculis pristinae libertati restitutis.

Peractis statim nuptiis edixerat Princeps Siculis, ut primo quoque tempore arma caperent, et ex singulis sedibus cum vocantur, in castra Principis properarent. Illi cum primum quidem in sede Marusiensi coiissent, coepere de libertate, quam antea duabus a Principe Ioanne, Stephanoque, defectionibus amiserant, recuperanda, cogitare, et pro more gentis ferocius se erga nobilitatem gerere. Ea re cognita Princeps, ne motus eorum in publicum dissidium erumperet, metu nobilitatis iussit eos domum redire. Recusavere illi mandatum Principis, et emissis ad eum e numero suorum nunciis, sese omnino in castra venturos et fidelem Principi operam navaturos significarunt. Princeps partim belli necessitate, partim vero spontanea Siculorum alacritate ductus, missis ad eos legatis Balthasare Bogathio et Stephano Toldio, promptitudinem eorum laudat, et ut collectis ad arma viritim omnibus in castra veniant, illis edicit, ita Siculi unde-

quaque properantes in castra Principis venere. Ibi deliberato iam antea consilio, missisque nunciis Principi, significant se operam suam patriae usque ad sanguinem navaturos, modo Principalis Maiestas pristinam ipsis libertatem restitueret. Recusavit id primum Princeps, et missis ad eos nunciis, nunc minis, nunc precibus a proposito eos deterrere conatus est. Angebatur enim vehementer Princeps, et qua ratione huic rei, ex qua tanta disturbia oritura videbantur, occurreret, anxia secum deliberatione disquirebat: nam hinc bellum gravissimum cum Sinano, et universis Caesaris copiis instabat, illinc odia nobilitatis reformidabat, quae, tot privilegiis priorum Regum atque Principum privari, non poterat non iniquissime ferre. Tandem Siculorum pertinacia, temporisque necessitate omnem Principis voluntatem vincente, statuit in praesentiarum redditae libertatis beneficio eos demulcere, capturus inposterum consilium ex tempore, quo tam nobilitati, quam Siculis consuleretur.

CAPVT OCTAVVM.

De conditionibus libertatis a Sigismundo Principe Siculis redditae.

Postquam igitur de libertate reddenda inter Ordines conventum esset, de conditionibus eius disceptari coeptum est. Siculi enim odio nobilitatis, quo flagrabant, et taedio gravissimi servitii, in quod culpa quidem sua, sed et nobilitatis crudeli dominatu inciderant, talia postulabant, quibus concessis totum nobilitatis ordinem in agrestium iura recidere opporteret. Tandem, cum diu multumque utraque pars disceptas-

set, Princeps in hanc sententiam postulatis Siculorum annuit: Tametsi, inquit, praeteritis temporibus maior pars Siculicae nationis haud levi de causa ad plebeiam conditionem reducta fuerit, se tamen grata memoria recolere fidelia opportunaque obsequia Siculorum sedium Maros, Udvarhely, Csik, Gyergyio, Kászon, Szepsi, Kézdi, Orbaj, quae illi proximis his temporibus in asserenda Principis dignitate praestitissent. Experiri se etiam in praesentiarum singularem eorundem in gerendo contra professos Christiani nominis hostes bello promptitudinem et alacritatem, quam etiam sponte obtulissent. Ad haec considerare se et hoc, quod Siculi ab Hunnis, vetustissimis Vngarorum progenitoribus, originem traherent, ac proinde bellicis potius laboribus, quam plebeiis servitiis idonei viderentur. His igitur se causis adductum universos Siculos praedictarum sedium, qui hactenus plebeii ordinis fuissent, quique huic bello interfuturi, fidelemque patriae operam navaturi essent, ex ordine plebeio his conditionibus eximere: 1. Vt singuli eorum ad obedientiam debitam Principi, legitimisque eorum successoribus praestandam, personali iuramento obstricti sint. 2. Vt ratione singularum domorum suarum quotannis ad festum S. Georgii in fiscum Principis singulos florenos contribuere, et ad festum omnium sanctorum singulos tritici et totidem avenae cubulos maiores, mediumque cubulum braces (ita ipsi vocant materiam cerevisiae) soluere teneantur. 3. Ad haec in contributionibus item extraordinariis publica Regni Constitutio etiam inter eos observetur. Praeterea arces sartae tectaeque maneant inter eos, nobilesque domos suas, una cum allodiis ac reliquis omnibus bonis soli, quae ipsi industria pecuniave sua comparassent,

inposterum quoque tam ipsi, quam ipsorum haeredes possideant. Quae autem impignorationis titulo habuerunt ea usque ad tempus, duntaxat redemptionis habeant. Cetera autem, quae per vim occupassent, aut quovis alio colore sibi vendicassent, communitati restituere teneantur. Communibus tamen bonis utrique aequo iure uti queant. In bonis autem (ut vocant) ustione aquisitis, in decimis item earumque pecuniariis redemptionibus (quae apud eos capetriae vocantur) patrius ipsorum mos et praesens consuetudo observetur. Insuper ut templa et monasteria in pristinum statum redigantur, ac imprimis cultus ubique divini diligentem rationem habeant. Pastoribus Ecclesiarum solitos proventus statis temporibus teneantur. Ad hoc oppida quaelibet in iurisdictione Siculorum sita suis privilegiis uti, frui permittantur. Praeterea ut omnes Siculi hoc privilegio libertatem assecuti teneantur viritim arma, cum necessitas postulaverit, capere; et pedites quidem sclopeta, ceteraque bellica instrumenta suo ordini competentia, equites vero robustos equos, frameas, loricas, hastas, thoraces, galeas, clypeos habere, et fidelem patriae operam navare cogantur. Quin etiam Capitaneum arcis Udvarhelyiensis pro Superiore suo, ac iudice regio agnoscant, reliquos autem praefectos, quos belli rationes non concernunt, secundum usitatum morem, et antiquam genealogiarum suarum seriem poterunt pro suo arbitrio eligere. Sed tamen debebunt quotannis per Capitaneos, et ceteros Principis Commissarios, more solito lustrari atque censeri, Centurionesque ipsis certi assignari. Salis et ferri fodinae per Capitaneos Principis curabuntur, sed tamen publicis fisci sumptibus excolentur, exceptis quinquaginta salicidis et magistris ferri

fodinarum. Cuilibet autem Siculorum Capitanei Principis pro parata pecunia salem et ferrum suppeditabunt. Fodinam sulphuream in territoriis Superioris et Inferioris Torja sitam incolae eorum vicorum secundum vetera ipsorum privilegia excolere, ac sulphur omne in publicum armamentarium solito more administrare debebunt. Debita tamen omnia patronis suis persolvant, tributumque illis hactenus impositum et nondum persolutum, residuaque eorum in fiscum principalem administrare teneantur. Quicunque autem Siculorum huic bello interesse noluerint, ii hac libertatis praerogativa non fruentur, sed prioribus suis dominis addicentur. Qui vero arcium publicarum iuris fuerant, ad earum rursum iurisdictionem mancipabuntur, exceptis iis, qui expeditionibus vel Moldaviensibus, vel Transalpinis, vel denique Lugasiensibus occupati sedulam patriae navant operam, adhuc exceptis etiam senibus, viduis, orphanis, famulis et vicorum domorumque custodibus, ceterisque, qui aliqua excusabili necessitate domi relicti sunt. Si qui autem Siculorum violenter detinerentur a patronis : ii etiam dimitti iubentur, et eodem redditae libertatis privilegio uti, frui permittuntur. Postremo iubentur Siculorum universi, ac singuli, qui bello interfuturi sint, nomina sua profiteri et in catalogum matriculamque Principis, ac legitimorum eius haeredum referenda curare. Has omnes redditae libertatis conditiones universi ac singuli Siculorum sub amissione libertatis recuperatae observare tenentur. Acta haec fuerunt XV. Septembris MDXCV. in castris ad Feketehalom positis.

CAPVT NONVM.

De ingressu Principis in Transalpinam, et augurio aquilae.

Postquam omnes undique copiae coierunt, et diligenter lustratae iuxta atque armatae fuerunt, Princeps nihil iam ultra cunctandum ratus, impedimentis praemissis cum omni exercitu, alpibus aegre ob coenosissimi itineris difficultatem et angustias superatis, in Transalpinam profectus est, ibique IV. die octobris ad mapalia Rukkae vici in faucibus alpium castra metatus est. Ibi dum tentorium Principis extenditur, cum nondum ipsemet eo pervenisset, aquila senio iam albicans praecipiti volatu ex alpibus delapsa est, et manu ab ingruentibus praetorianis, cum repente humo se prae magnitudine tollere non posset, comprehensa, ac ad Principem deducta. Terruit omen Principis cunctos, quasi ad cadaver futurum eo aquila advolasset, et cum aquila Romani Imperii sit signum, ea capta periculum nostris immineret. Sed cum a peritis historiarum peritius considerata res fuisset: quamvis futuri eventus soli Deo constarent; tamen ex annotatis historiarum non dubitanter asseveraverunt doctiores, omen id laetissimum esse, et nonnisi victoriam celeberrimam, et maximam dignitatis accessionem Principi portendere. Meminerant Aristandrum augurio aquilae traiicientis in hostes, Alexandrum victorem portendisse. Cum Tarquinio Prisco aquila pileum detractum capiti in sublime evexisset, moxque reposuisset, Regnum ei ominata fuit. Non multo enim post Romanorum Rex creatus fuit. Martianus antequam Imperator creatus fuisset, in bello Vandalico captus a Genserico, promiserat se, si Imperator fieret,

bellum Vandalis non illaturum; Gensericus enim Vandalorum rex contemplans captivos, viderat ei dormienti in campo et aestu aquilam tegere caput, ne radiis solaribus laederetur; hoc spectaculo delectatus dimisit eum, praesagiens Imperatorem fore. Foetus aquilarum inplumes a vulturibus cum ipsis nidis concerpti, Tarquinio Superbo amissionem regni portenderant. Iaculum de satellitum manibus extortum et in profundum ab aquila deiectum Dionysio Syracusano Regnum abrogavit, et diras incussit calamitates. Cum autem sponte ad praetorium Principis se submiserit, vel potius venerabunda humi collapsa sit: inde iudicatum est, vel superbissimi Sinani casum eo, vel certe celeberrimam victoriam de Turcis, maximamque dignitatis accessionem Principi denunciari Eo laetus omine Princeps aliquandiu aquilam in tentorio asservari suo alique mandavit, mox ne interiret, veritus, liberam dimisit. Nec fefellit homines, Deo in iustiorem Christianorum causam inclinante, hoc augurium. Eiusdem generis fuit et parelius, seu geminatus sol, a Francisco Hunyadino medico Principis ac poeta elegantissimo observatus.

CAPVT DECIMVM.

De acie Christianorum contra Turcas ordinata, motisque castris.

Traductis ad Rukkam octo diebus, et coniunctis cum exercitu Michaelis Vajvodae Transalpini copiis, quinto die octobris in hunc modum Princeps aciem contra Barbaros instruxit. Primum antecursorum cuneum ex fortissimis quibusdam conflatum in prima acie

stare iussit, eique Albertum Királi, praefecit, et duas auxiliares phalanges eidem adiunxit, ut si ad primum antecursorum impetum Barbari terga non verterent, duae illae auxiliares alae, suppetias laborantibus ferrent. His subiunxit bellica tormenta maiora et minora, quae robur totius exercitus subsequi iussit. Huic a dextra, laevaque parte annexuit duas auxiliares phalanges, quae prioribus inclinatis, post tormentorum explosionem, succurrerent. Quodsi vero ne sic quidem Turcae in fugam verti possent, praecipua quaeque pars in eos irrueret, mox tres retrogradae Germanorum cataphractorum alae copias hostiles circumvenirent. Quodsi vero tandem ne sic quidem inclinari barbaricae vires possent: tum vero receptui canendum, et copias in tutius referendas Princeps statuit, quoad novae Maximiliani copiae subsidio laborantibus Transylvanis adesse possent. Nam uti diximus, Maximilianus Archidux eius solum pugnae eventum praestolabatur, nec quoquam castra moverat, ut si, quod omen Deus propitius averruncaret, Transylvani a Sinano fugarentur, maturam ipse opem illis ex convento apportaret. Toto igitur exercitu, qui ad LX circiter hominum millia habuisse iudicabatur, in hunc modum ordinato, ipsemet Princeps cum selectissimo quadringentorum circiter veteranorum equitum comitatu, pone robur exercitus prope praecipuum vexillum constitit, ut si quid praeter spem evenerit, mature se ex clade salvum reciperet. Mox omnibus rite dispositis eo, quem retulimus ordine, acies contra Sinanum progredi iussit eo animo, ut si is copiam pugnandi faceret, confestim cum eo confligeret: sin minus, Turcas arcibus impedimentisque exutos, tota provincia pelleret.

CAPVT VNDECIMVM.

De Tergovisto, Bokorestoque a Sinano egregie munitis.

Sinanus igitur, magno rei militaris errore deceptus occasioneque retrocedentium nostrorum turpiter abusus, Bokorestum cum universis copiis progreditur, metropolim Transalpinae, ubi sedes Principum eius regionis fuerat, et viginti circiter dierum spatio ita illud aggeribus, vallo fossaque munit, et tam commeatu, quam tormentis bellicis, omnique rerum necessariarum copia instruit, ut quantumvis longissimam arctissimamque obsidionem facile toleratura videretur; nec hoc contentus, Tergovistum progreditur, civitatem pariter Transalpinae Valachiae, et magnitudine et multis delubris ibi exstructis celebrem, quam etiam XXV circiter dierum spatio eadem arte, ac mirabili militum industria munit, et corbibus terra egesta completis, fortissima propugnacula exstruit, eaque calce incrustata tam mira dexteritate in formam Italicarum incrustationum decorat, ut nemini procul aspicienti, nisi solide lapidea apparuissent. His operibus impeditus fuit Sinanus, quominus, ut militaris ratio postulare videbatur, vel in Transylvaniam irrumpere conaretur, vel eos qui in faucibus Alpium haerebant, aggredi tentaret, magno nostrorum emolumento, qui certe vel propelli, vel etiam deleri, antequam subsidiis iuvarentur, posse videbantur. Sed vesanus senex, Deo pristinum illi consilium adimente, omnem victoriam Turcici nominis in his opibus positam ratus, nihil antiquius habebat, quam ut haec loca muniret et offirmaret. Nunquam enim iuvenem Principem tanta audacia fore putabat, ut suas copias tanta multitudine terribiles, tantisque superiorum victoriis celebres aggredi auderet; ita

autumno in hunc modum extracto, copias Principis propter adventantis brumaesaevitiamdilapsas, suasque ex munitis illis oppidis occasionem ex propinquo in Transylvaniam irrumpendi faciliorem habituras, donec primo vere, variis ex partibus Transylvania iustis copiis obrueretur et circumveniretur.

CAPVT DVODECIMVM.

De prima Principis contra Sinanum victoria, receptoque Tergovista.

Princeps autem Sigismundus, occulta Dei providentia ductus, longe diversam vincendi hostes rationem secutus, eosdem et arcium et rerum potituros iudicabat, qui conserto palam praelio superiores evaderent. Indixerat igitur Princeps, dum adhuc cis alpes commoraretur, militare consilium, et utrum obviam Turcis proficiendum, an in Transylvaniae finibus manendum esset, deliberandum proposuerat. Plerique Procerum, considerata hostium multitudine, periculique magnitudine, Principi, ne cum Barbaris confligeret, multis verbis dissuaserunt. Sat Transylvanos fecisse, quod iter Sinano, ne ulterius progrediatur, obstruxerint. Hoc iam restare, ne partam hanc gloriam infelici aliqua clade corrumpant. Vnus inventus est prae ceteris, vir magnae authoritatis ac erga Principem fidei, Caspar Kornis, qui summo studio in id incubuit, ut Princeps exercitui praeesse, ac rem Marte cum Barbaris discernere vellet. Huius igitur cohortatione partim, partim vero suapte adductus Princeps, anathema eum esse pronunciavit, quicunque sibi, ne in conflictu adesset, dissuadere porro susciperet. Ita instructis in

eum quem diximus ordinem aciebus, castra forti excelsoque animo moveri iussit, et recta in hostem ducere statuit. Proinde modico itinere procedens, alteris castris in quandam planitiem pervenit, quae mille passibus ab oppido Tergovisto distabat, eo animo, ut postridie cum Sinano, qui ad Tergovistiam castra habebat, manus consereret. Positis in ea planitie castris, cum milites commeatui, et quieti intenti essent, tumultu de repente in castris excitato, ac omnibus hostem adesse putantibus, ad arma conclamatur, tanta omnium perturbatione, ut in ordines cogi neutiquam possent, sed paucis ad signa convenientibus reliqui passim discurrerent; testamentaque vulgo totis castris facerent. Princeps cognita rumoris vanitate, publico confestim edicto silentium imperat, et qui secus fecerit, crucis poenam ei denunciat. Fama est, Sinanum e monte praerupto, qui aequo fere spatio ab utrisque castris aberat, copias Principis speculatum fuisse, ac apparatu eius territum, consilium fugae confestim suscepisse. Id vero sive coram viderit, sive per exploratores cognoverit; certe exterritus, et audacia sua frustratus, vasa confestim colligi, et accensis in speciem multis ignibus, retro signa, itinere fugae simillimo, referri iussit. Princeps cognita propinquitate hostium, cum nondum eos abiisse certo sciret, sed Sinani non secus ac Troiani illius Sinonis fraudes metueret, ratus iam Barbaros cum universo exercitu affuturos, vel aliquas certe Christianis insidias instructuros: praecipuos quosque duces acies parare, et in suis quemque locis ordinem disponere iubet. Quibus rebus rite dispositis, et ad omnes conflictus futuri eventus constitutis, ipsemet etiam Princeps, mira certe animi supra aetatem rerumque experientiam fortitudine, totam eam

noctem insomnem ducit, et lustratis usquequaque aciebus, omnes bono animo esse iubet, iamiam visuros Deum suis adesse, suique nominis gloriam contra profanam multitudinem defendere. Idem Stephanus Boczkai generalis copiarum Dux, idem Caspar Kornis, et alii primores nobilitatis, sumpta prius reverenter a Ioanne Ungvario concionatore Albensi Eucharistia, fecere, et ad omnes futuri eventus occasiones intenti esse. Multitudo enim castrensis, cum hostes in propinquo adesse putaret, panico saepius clamore ad arma conclamaverat. Princeps igitur sequente die orto iam sole, signum tuba dari iubet, acieque in eum, ubi hostium fuerant castra, locum pervenit. Sed cum videret Barbaros inde fugisse, insidias veritus, omnibus vigilare iussit; eam quoque, quae secuta est, noctem in armis transegit. Quia vero Sinanus ante paucos dies, Transylvanici apparatus minime gnarus, iamque victoriam in manibus se habere ratus, suos commonefecerat, se ad XV-um adhuc diem moram eo loco facturum, nec interea castra moturum: ideo factum est, ut plurimi Turcarum commeatus gratia longius excurrerent. Complures igitur e Turcis, qui pabulatum interdiu exierant, rati, Sinanum adhuc ibidem in prioribus castris, quae iam a nostris occupata fuerant, commorari, in castra Vngarorum, quasi in sua delati, speciem adventantium Barbarorum, et iamiam irrumpere volentium praebuerunt: sed cum errore id a Barbaris fieri, non consilio animadversum esset, caesis compluribus, qui ea nocte fugam suorum ignorantes eo delati fuerant, facile nostri in officio retenti sunt, ita tamen, ut totam eam noctem insomnem expectatione hostium traduxerint. Verumenimvero postquam Princeps orto sole, Sinanum fuga sibi exerci-

tuique cognovit consuluisse: ingenti statim laetitia perfusus, gratiis Deo ter Optimo Maximo ex imo pectore actis persequendos hostes exclamat. Dissuasere eam rem Principi Stephanus Boczkai, Magister equitum vigilantissimus iuxta, atque fidissimus denique Principis cognatus, cum Petro Huszár, Francisco Nagy, et aliis veteranis quibusdam copiarum ductoribus, quorum consiliis precibusque tandem victus Tergovistum, ne hostes a tergo relinqueret, antequam ulterius progrederetur, expugnare statuit. Proinde cum castra Barbarorum, propter sordes suspicionemque veneni sapienti consilio Episcopi Cerviensis ceterorumque quorundam deserenda iudicasset, circumito Tergovisto tentoria e regione oppidi conspicuo salubrique loco ad fluvium Dambroviczam tendi iussit. Mox demandata eius rei cura viro strenuo Alberto Királi, aggeres, vineasque exstrui iubet, et omnia quae ad oppugnationem tantae munitionis necessaria videbantur, parari mandat. Quibus rebus perfectis XVII. die Octobris toto, tormentis in munitiones Tergovisti irrito nostri conatu fulminare. Tanta enim erat aggerum crassities, ut nullis unquam machinis aeneis expugnari posse viderentur. Praefecerat ei Sinanus Ali Bassam et Memhetem Begum, eosque propterea ibi reliquerat, quo magis Turcas authoritate illorum in officio contineret. Barbari siquidem adventantis formidine Principis Tergovisti manere recusaverant, penitus recusaturi, ni tantae authoritatis Praefectis commissi fuissent, quos nequaquam in tanto periculo a Sinano desertum iri postulabant. Iuraverat enim Sinanus Memheto et Alio se bona fide maturam laboraturis opem allaturum, idque sua intercessione apud Caesarem Alio impetraturum, ut in pristinae dignitatis, qua paulo ante

privatus fuerat, locum rursus iure postliminii reponeretur. Ali igitur Bassa Tergovisti praesidio praefectus, partim ut saluti suae suorumve consuleret, partim vero ut reconcilianda Caesaris gratia dignum se praestaret, nihil eorum omittebat, quae ad tuendam tanti momenti arcem pertinere videbantur. Id cum nostri vidissent, nec tormentorum ictibus tantae crassitiei aggeres perrumpi posse iudicarent, Albertus Királi, iam pridem bello Moschovitico edoctus, incendio opus esse exclamat, quod si quis aggeribus oppidi inferet, nobilitatis se iura ei cum certo colonorum numero a Principe impetraturum promittit. Assensere ei complures Siculorum, et paulo post solis occasum, sub crepusculum vespertinum atque primam facem, luna clarissima omnia illustrante, aethereque ipso nostris militante, muros subeunt, et adhibitis rebus omnibus iam antea in eos usus paratis aggeres incendunt. Corripuere ignem facile virgulta, quae ex ea parte nondum, bono nostro, fuerant coeno calceque incrustata. Ita serpente latius incendio, cum prae assiduis nostrorum eiaculationibus, quibus in eam partem grassabantur, Barbari nequicquam illud restinguere conati fuissent, magnis ruinis munitiones disruptae fuerunt. Hic vero non possum tacitus praeterire singularis a Principe gratitudinis erga Deum pro concessa victoria exemplum aeterna memoria dignissimum. Simulac enim nunciatum est ei, captum esse Tergovistum, ingenti statim gaudio perfusus equo dissiliit, ceterisque idem facere iussit, ac fixis humi genibus ardentes Deo ter Optimo Maximo gratias egit, tanto certe zelo ac fervore, ut cum finitis precibus surrexisset e terra equumque conscendisset, tum demum animadvertit, pileum se humi reliquisse,

eumque a circumstantibus ministris porrectum capiti imposuerit. Quam pulcrum exemplum erit ad seram posteritatem, non dico exercitibus nostris, sed toti terrarum orbi, iuvenem Principem et duces plerosque eius in panopliis auro ferroque distinctis flexis genibus stare in castris, et precationem cum piis omnibus coniungere, authoremque omnis contra Barbaros victoriae Deum agnoscere. Hoc demum est sacrum bellum sacro modo gerere; non cum ingenti meretricum turba, uti in quibusdam nationibus factitare videmus, ad debellandos Turcas procedere. Imminebat iam dies divo Lucae sacer, cum Barbari, partim incendio coacti, partim instanti periculo moti, erumpere statuerunt. Itaque apertis pseudothyris et caecis foribus, quas continua quadam munitionum serie obtexerant, qua portis, qua funibus demissis per muros agminatim erumpunt ex oppido, et non magna nostris illata strage paucis fuga ad suos delapsis omnes trucidati sunt. Periere e nostris pauci iique Siculi, vulnerati plurimi, inter quos fuit et Michael Köpeczi egregia animi et corporis fortitudine praeditus. Nostri caesis circiter octingentis Barbarorum, oppido potiti Ali Bassam et Memhetum, qui se in arce constituerant, vivos comprehenderunt. Captus est Bassa a pedite quodam Vngarici nominis qui cum praesentissimam caedem ei intentaret, Bassa periculo capitis territus, Alium se Bassam esse, promissa ingenti, si servaretur, pecunia, ut potuit significarat; pepercit ei miles, et DC circiter aureis confestim privatum, vinctumque ad Principem magna cum laetitia deduxit. Rogatus a Principe Bassa, quid de Transylvanicis copiis iudicaret, sincere prudenterque respondit, non magnas eas sed selectissimas sibi robustissimasque videri, Proinde non esse

ut amplius Sinanum vereretur, quem ipse putaret fugiturum, nec usquam alibi quam in arce Girgiovia, si tamen manendum censeret, copias Principis expectaturum esse. Ita Balthasari Bornemisza cum Memhete-Bego, Ianiczarorum Praefecto, commissus, in arcem Fogarasum abductus est. Inventa sunt in arce Tergovistana praeter ingentem pulveris tormentarii ceterorumque commeatuum copiam, XXXVIII minora, quatuor iustae magnitudinis tormenta bellica.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De Bokoresto a Turcis deserto, a nostrisque recuperato.

Secundum hanc victoriam Princeps, sepultis postero die Christianorum cadaveribus, missisque trecentis ex omni numero selectis equitibus, qui extremum agmen carpendo fugientes remorarentur, tormenta praemisit. Sed cum antecursores ad id delecti fugientes assequi nequivissent, ipsemet quoque non amplius triduo Tergovisti moratus, cum universis copiis Bokorestum versus iter intendit. Munierat illud Sinanus longe quam Tergovistum diligentius, omnique tormentorum et commeatuum genere ita instruxerat, ut velut praecipuam totius belli arcem sibi fore non dubitaret. Ad haec selectissimis etiam quibusque militibus ex omni veteranorum praetorianorumque numero viritim ad id summa diligentia delectis ita instruxerat, ut hoc ipso totius exercitus robore, facile omnem hostium vim propulsari posse non diffideret. Verumenimvero, Deo propitio omnem Barbaricis hostibus audaciam miraculosa prorsus ratione adimente, ut primum Turcae Bokorestini in praesidio relicti captum tam celeriter

Tergovistum, caesos milites et Ali Bassam in servitutem redactum cognoverunt, immane dictu, quanto confestim terrore panico consternati fuerint. At vero, cum antecursoribus nostrorum Bokoresto appropinquantibus (qui ex vexillationibus Nicolai Apafy praeiverant) hostilem aciem conspexere: tum vero trepidare, manerentne an fugerent dubitare, et quid facto, infectove opus sit, attonitus secum disquirere. Vicit tandem fortuna Principis, et fatalis illa (quam mille iam circiter annorum sceleribus promeruerant), Nemesis quantumvis ruentes in praeceps agere praestitit. Vno enim omnes consensu, quasi dato ad capiendam fugam classico, impedimentis plerisque partim relictis, partim, ne usui esse possent, corruptis, arcem incensam deserunt, et qua cuique proximum commodissimumque videbatur, diffugiunt. Antequam tamen fugam inirent, magnificentissimum quoddam templum ab Alexandro ante Michaelem tertio Transalpinae Vajvoda conditum, qui paucis ante annis ad impia Mahometis sacra deseruerat, et tunc socius administratorum consiliorum Sinano additus erat, iussu Sinani pulvere tormentario ita fundamentis templi subiecto, ut nostros illuc subituros, repente incendio conficeret, absumpserunt. Fugientes Barbari, ne insequentibus nostris iter pateret, pontes, qua discesserant, diruunt, eaque ratione in tutum abire conantur. Sed vicisset hic quoque fortuna Christiani nominis eorum astutiam, quam tot seculis in publicam populi huius poenam divina providentia secundaverat: nisi nimia copiarum nostrarum tarditate, quae ex metu Sinanicae fraudis proficiscebatur, occasio opprimendi eos effluxisset. Audita Turcarum fuga Princeps, missaque aliquanta suorum manu, Bokoresto potitus, ingentem tormentorum, pul-

veris nitrati, commeatuum, armorum, bellicarum ceterarumque rerum, quae bello gerendo usui esse solent, copiam ibi reperit, quamvis vix exigua postea pars earum, negligentia ducum, in Principis fiscum armamentariumve redacta sit. Mox Princeps fugientem Sinanum nulla interposita mora persequendum ratus, maximis itineribus, summa cautione adhibita, persecutus est. Sed quia Sinanus omnem, qua profectus fuerat, regionem exusserat, Bokoresto ad laevam relicto, diverso a Turcis itinere copias suas Princeps ductabat.

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

De capta arce Jeneo, item castellis Világosvár, Arad, Pankota, Siri, Soliomkeo, et ceteris.

Advolaverat iam in urbes Transylvanicas laetissima de fugatis (Turcis) captoque Tergovisto fama, pro qua, dum ordines omnes, ardentes Deo domatim, vicatim oppidatimque gratias agunt, et maiores ipsae urbes in signum publicae laetitiae tormentis bellicis intonant, ecce alter nuncius pariter faustissimus de capta arce Ieneo evangelium apportat. Capta enim Lippa, iusserat Princeps Varadiensibus, qui ob rem adversus Tartaros praeterita hyeme male gestam, nomine negligentiae, et ignaviae, nonnulli etiam primorum proditionis, pessime ab omnibus fere audiebant, iusserat inquam iis, ut Lugasiensibus coniuncti praeclarum aliquod virtutis specimen ederent. Ita re in commune deliberata, ex composito Georgius Borbély, Stephanum Békes, Banum Lugasiensem, cum mille circiter partim equitibus, partim peditibus misit, qui antequam Varadinenses copiae afforent, commeatibus

interceptis oppidum Jeneo obsidione cingerent. Proinde Lugasienses primum, mox sequenti die, Varadienses decimo septimo die septembris arcem obsedere. Est Jeneő inter Lippam et Varadinum in fine Matra montis, cuius in principio Lippa sita est. Habuit locus illae praeter interiorem arcem oppidum peramplum, parietibus cratitiis, et fossa haud vulgariter munitum. Intra oppidum est arx, partim alluente Chrysio, partim vallo fossaque duplici, aggeribus crassissimis egregie munita, cuius oppugnatio, uti retulimus, magnam superiori quoque anno tumultuariis aggrestium temere coactorum copiis cladem attulerat. Praeerat Varadiensibus copiis Georgius Királyi, Alberti veterani bellatoris frater, supremi Capitanei locum tenens, qui praeter magnum nitrati pulveris, minorumque falconum copiam, duo maiora secum tormenta, quibus muri quaterentur, secum adduxerat. Is ut conceptum de se sinistriorem hominum opinionem praeclaro aliquo facinore edito dilueret, et labem famae suae tacito quodam iam pridem hominum praeiudicio asperam abstergeret: structis extemplo vineis, et aggeribus, tormentisque bellicis circumcirca in eis dispositis, tanto studio oppugnationem oppidi adortus est: ut cum Barbari, impares se fore nostris viderent, sponte eo incenso in arcem se receperint. Eam cum nostri irruptionibus capi posse desperarent, effossis sub terra cuniculis, factisque passim alveis Chrysium avertere statuerunt. Et cum processisset res non temere coepta feliciter, inundatus practer omnium opinionem ex assiduis pluviis Chrysius, omnes illos nostrorum conatus irritos fecit. Exultavere eo successu Barbari, positis in muros probrosis ignaviae symbolis: (et) Varadienses domum redire ad uxores, liberisque operam

dare iusserunt; quin et eruptione in stationem Varadiensium facta, aliquot iis vexilla, trucidatis nonnullis, exprobrata illis ignavia eripuerunt. At nostri, cum haec non successisset, nova arte instandum rati, coacta magna copia materiarum fossas complere coeperunt, tanto conatu, ut factis aggeribus vallum arcis propemodum adaequarent, et inde tormentis bellicis in munitiones hostium intonarent. Quibus rebus cum nonnihil profectum videretur, munitiones assiduis dierum ac noctium eiaculationibus non paucas ruinas accepissent: habito militari consilio duces XV. diem octobris liberos pedites aliosque nonnullos ad id delectos ad pugnam paratos esse iubent. Ita paratis nostri omnibus, quae ad irruptionem necessaria videbantur, hora circiter tertia pomeridiana, et quo Barbari imparatiores essent, vergente ad vesperam die, dato signo, undique in munitiones advolant, et ingenti cum clamore irrumpere conantur. Sed cum Turcis acerrime resistentibus, ducibus autem ipsis nostrorum plerisque voce tantum eminus, non exemplo cominus rem gerentibus, non pauci ex Vngaris caesi, vulneratique complures fuissent, milites re infecta in castra rediere. Emicuit in eo praelio virtus liberorum peditum, qui cum vi praedae studio arcem capi cuperent, summis viribus superare munitiones conati fuerant. Miserat eo praeteritis diebus Georgius Borbély duo maiora tormenta, iisque deducendis Petrum Barrabásium cum tribus vexillationibus praefecerat. Is cum eo pervenisset, tormentaque in aggeribus rite collocasset, proxima nocte, ne discessu eorum castra minui apparerent, cum suis omnibus Lippam redierat. At Georgius veritus, ne ignavia imperitiaque male res in oppugnatione gereretur, postridie eius diei, quo infeli-

citer arx tentata fuerat, assumpto Petro Barrabásio, et non exigua equitum peditumve manu, summo diluculo iter eo intendit. Egressi fuerant forte Thömösvarienses Turcae populatum, quibus late omnia ferro flammaque complentibus, supervenit Georgius cum suis vexillationibus. Sed cum utrinque insidiae metuerentur, nec quantus esset hostium numerus, prae densa nebularum caligine observari posset, Turcis cum collecta praeda ad suos digressis, nostri quoque salui in Jeneiensia castra pervenere. Georgius, significato suo adventu, iubet aliquam castrensium partem sibi decurrere, sicque incusso Barbaris novarum copiarum metu, ceteris suorum se coniunxit. Mox, ne spatium obsessis daret, iubet ingentem ex proximis sylvis materiam comportari, eaque munitiones arcis adaequari. Id ubi Barbari conspexerunt, recentis auxilii metu territi, reformidato incendio, signum dant, se, si copia colloquendi detur, de deditione arcis facienda consultaturos. Annuit postulatis Barbarorum Georgius, et quanquam liberi pedites vehementer impedire conarentur, ne deditione arx caperetur: tamen vir prudens ratus incruentam magis, quam opulentam victoriam eligendam, vitaeque potius militum, quam praedae lucroque paucorum inserviendum esse, ad colloquium Turcas admisit. Illi accepto pro obside Georgio Erdelio, viro clari generis, datoque rursus illi Subpraefecto (quem ipsi Olaibegum appellant), ac missis in arcem aliis super alios intercessoribus, hac conditione deditionem pollicentur, si saluis omnibus rebus ac corporibus abire permittantur. Ea re offensi liberi pedites, cum tantam sibi praedam eripi moleste ferrent, palam profitentur, se ab obligatione iuramenti immunes fore, nec ullo pacto passuros, ut cum tot viri for-

tes, in eius arcis oppugnatione perierint, Barbari incolumes dimittantur. Id cum Georgius graviter molesteque ferret, veritus, ne publica fides eorum temeritate laboraret, gravibus eos (ut eius consuetudo fert) conviciis a coepto deterrere conatus est. Illi vehementer Capitaneo et aliis ob convicia irati, ac dira quaeque Barbaris minitati, abscedunt confestim ex castris ad mille quingentos, viasque, quibus Barbaris iter necessario faciendum erat, clanculum obsident. Georgius, missis in arcem militibus, qui portas occuparent, et vexilla Principis turribus ceterisque editioribus locis affigerent, ipso die sabbathi spatium Barbaris concedit, quo res suas omnes convasarent. Illucescente igitur die dominico, qui XXII. Oct. erat, et coactis in arcem LX circiter plaustris, Barbari res omnes suas diligentissime collectas curribus imponunt, et circiter horam tertiam pomeridianam, cum liberis ac uxoribus arce lacrymantes excedunt. Cautum erat conditionibus deditionis, ne Turcae aliis dedititiis occurrerent, neve insidiis eos, qui Barbaros ad pagum Palalese deducturi forent, interciperent. Sed aiunt Barbaros violatis hisce conditionibus, clam populares suos Tömösvarienses et Gyulenses monuisse, ut quoniam prae multitudine obsidentes opprimi non possent, ex insidiis eos, qui se deducturi forent, ad pagum Palelese adorirentur. Id Turcae executuri, magno numero Tömösvarum convenerant, et ex composito ad vicum illum dedititiis occurrere statuerant. Innotuit ea fraus nostris militibus, et cum Barbaros ii, qui deducebant, interrogarent, cur violata fide suos excivissent: responderunt, sibi adventum suorum popularium nequaquam constitisse. Ita postquam a militibus deducti, et nequicquam contra hostiles peditum impetus defensi fuissent, duobus Begis

ad Capitaneum reversis, ceteri omnes a liberis peditibus, praeda direpta, et foeminis duntaxat impuberibusque nonnullis servatis, citra ullam commiserationem trucidati fuere. Begi in tentorium Capitanei congressi, cum malle se servitutem spontaneam obire, quam miserabiliter a peditibus trucidari dixissent, incocolumes ab eo servati, et in tutum deducti fuerunt. Liberi vero pedites partim metu, partim ira succensi, deliberato consilio cum omni praeda Szolnokum, quod tunc oppugnabatur, discedere statuerunt. Id cum Georgius accepisset, missis ad eos nonnullis, praedaque omni eis concessa, tandem placatos in castra revocavit. Ita foeminis puerisque Turcicis sub corona venditis, fidelem rursus operam Principi se navaturos promiserunt.

CAPVT DECIMVM QVINTVM.

De fusis fugatisqae trans Istrum copiis Sinani, captaque arce Gyrgiovia.

Interim Sinanus in Transalpina, veritus, ne totus exercitus ad internecionem a nostris supervenientibus deleretur, Istrum cum universis copiis traiicere decrevit. Proinde continuatis dies atque noctes itineribus, ad arcem Gyrgioviam summa celeritate festinavit, ubi Istrum ponte ex navibus confecto iam antea straverat. Verumenimvero cum Princeps Transylvanus a tergo ei immineret, et iamiam irrupturus crederetur, hoc stratagemate nostros elusit: Quingentos circiter ex omni suorum numero equites selegit, qui levibus velitationibus spem nostris supervenientibus futurae pugnae facerent Sed et arci Gyrgioviae tutissimum ex omni copiarum robore praesidium im-

posuit, simulque duo circiter millia in insula consistere iussit. qui, si nostri pontem intercepturi irruerent. eorum impetus, ut interim copiae Barbaricae traiicere possent. summis conatibus retardarent, remoramque iis iniicerent. His omnibus hoc effecit versutissimus senex, et omnium, qui nostra aetate vixerunt, bellator experientissimus. ne nostri celeritate adhibita transitu Barbaros, quod facere potuerant, prohiberent. Cum enim Princeps itineribus propter viarum lutulentarum (quas antecursorum opera reparari oportuerat) difficultates lentius ad arcem Gyrgioviam pervenisset, et tam ex velitationibus antecursorum, quam iusta specie copiarum Turcicarum coniectaret: Sinanum Marte rem experturum, vanis exploratoribus rem aliter atque aliter referentibus, consilio ducum belli, qui argenteum hostibus fugientibus pontem semper, quoad fieri posset, sternendum dictitabant, aliquanti temporis quiete copias maximopere fessas omnino recreandas censuit. Ita nostri, dum lentis itineribus Turcis instant, interim Sinanus totum exercitum cum praecipuis impedimentis traduxit, ac relicto ad copias collega suo, ipse simulac Danubium traiecit, cum reliqua exercitus parte discessit. His rebus ad Principem allatis, cum iam Gyrgio duorum milliarium spatio abesset, certam delectorum manum mittit. qui transitu Barbaros prohiberent. Ii Gyrgioviam delati complures Turcas in saltibus oberrantes, et armentis pecudum gregibusque agendis intentos fundunt atque fugant, et nonnullis captis reliquam eorum multitudinem, in ipso transitu pontis, cuius citerior pars ipsis Gyrgioviae moenibus annectebatur, ad arcem usque ipsam propellunt. Gyrgiovia est arx egregie loci natura et arte munita, quippe ubi Danu-

bius paulo supra arcem spatio divortium in gemina agit brachia, quorum pars nonnulla, quae iusti fluminis speciem refert, terram duorum iugerum magnitudine ambiens, rursusque in unum alveum refluens insulam constituit. Ita quo loco undae in se coeunt, illic arx a Georgio, uti ferunt, Despota exstructa, ac aquis Istri undique circumdata emergit, nec nisi ponte adiri potest, quo superato, decem circiter passuum spatio terrae interiecto, alter pons in ipso Istro exstructus, priore maior, ipsius arcis reducibus atque muris annectitur. Ad hoc Barbari studio evadendi certatim accurrerunt, et dum quisque alterum praeire conatur, tantas in ipso ponte turbas excitarunt, ut ad arma devenientes sese invicem confoderent. Multi sive natandi peritia freti, sive etiam desperatione salutis acti, in profluentem desiluerunt, eiusque gurgitibus absumpti interiere. Magno tamen Barbaris subsidio carri quoque fuere, quibus sese ita undique circumsepserant, ut equestres copiae non facile ad eos penetrare possent. Quae dum in hunc modum ab antecursoribus geruntur, interim Princeps cum toto robore exercitus affuit, quumque animadvertisset, nullum equitum illic usum esse, illico pedestres copias praemisit, quae perturbato confestim carrorum ordine, ac citeriore ponte superato, tantam stragem edidere, ut Danubius cadaveribus hominum, equorum et camelorum ita oppleretur, ut si qui aquam haurire vellent, eam aut iumentorum aut virorum cadaveribus insistendo haurire cogerentur. Ea re visa Barbari, ex ulteriore Danubii ripa machinas in nostros intendunt; sed cum rudes eius artis essent, summaque fluminis latitudine impedirentur, nullum omnino nostris incommodum attulerunt. Nostri vero ex citeriore fluminis parte in confertam

hostium turbam ita fulminaverunt, ut non parva eos strage afficerent. Multi ex Barbaris naves, quas quinque maiores habebant, traiiciendi causa conscenderant, quarum tres incolumes evasere, duae reliquae tormentis concussae in imum submersae fuerunt. Posteaquam nostri transitu pontis Barbaros, qui cis Istrum remanserant, prohibuissent ac concidissent, duae turmae peditum Stephani Moldaviae Palatini in pontem evadunt. Qua re visa Turcae, qui trans Danubium erant, veriti ne nostri transirent, arreptis confestim securibus pontem resciderunt. Maximo tunc damno Principis copiae affici potuissent, ni Deo ita gubernante Sinanus omnem pulveris tormentarii copiam trans Danubium avehi curasset. Nam eam pulveris vim, quam cis Istrum in carris reliquerat, ut ea obsessi uterentur, propter inopinatum nostrorum adventum Barbari in arcem importare non potuerunt. Sed tamen ne nostris quidem ea pulveris copia ulli usui fuit; nam cum nox iam immineret, per quosdam qui inter carros oberrabant, sive ex ignorantia, sive alia quapiam ratione, nullo penitus damno cuiquam illato, succensus in fumos abiit. Re in hunc modum usque in vesperum gesta, custodiisque quam diligentissime adhibitis, copiae omnes insequentem quoque noctem insomnem in armis traduxere, postero autem die Princeps, cum animadverteret hostem non amplius formidandum esse, paululum ex eo loco, ubi exercitus noctem transegerat, procedens, non procul a littore Danubii castra posuit, et admotis iisdem tormentis, quibus Ali Bassa Tergovistiae contra nostros usus fuerat, arcis Gyrgioviae moenia quassari iussit. Ea re usque in sequentem diem continuata, ingentique murorum ruina per vim facta, imperatum a Principe fuit, ut e singulis tentoriis bini

homines armati ad oppugnandam arcem progrederentur. Eo expedito, cum hostes bombardario pulvere destituti duntaxat nostros inspectarent, nec oppugnationem diu ferre possent, cataphractis Italis primum subeuntibus, Siculisque ac ceteris Vngaris, deinde eos subsequentibus, Arx Gyrgiovia, quae centum circiter abhinc annis Turcico paruit imperio, defensoribus destituta, universis Turcarum copiis inspectantibus in potestatem Transylvanorum redacta est. Sed quum in tam remoto a Transylvania loco, non sine periculo defendi eam posse Princeps videret, igne tectis iniecto arcem inflammari, pontem etiam rescindi, et navium, ex quibus pons constabat, tabulata exuri iussit. Quibus rebus confectis, copias Princeps actutum reduxit, et ad Gergiciam usque oppidum Valachiae Alpibus vicinum comitatus est. Ibi rebus provinciae cum Palatino compositis, Stephanum Boczkaium cum exercitu reliquit. Ipse paucis comitantibus copias praecessit, ac tandem superatis Alpibus mense novembri, cum solenni triumpho ovans Coronam venit, Boczkaium ibi cum exercitu adventantem praestolaturus. Simulac is affuit, dimissis in suas regiones Germanicis copiis, duo circiter qua equitum, qua peditum millia selegit, eosque Stephano Moldaviae Palatino adiungit, qui eum in provinciam deducerent. Ita reliquo exercitu in hyberna dimisso, postquam paucos Coronae dies commoratus fuisset, Albam Iuliam reversus est, et antequam Penates reviseret, templum ingressus ardentes Deo pro concessa victoria gratias egit. Sinanus vero Constantinopolim ingenti cum Caesaris offensione reversus, seu revera, seu simulatione in gravem confestim morbum incidit. Postquam eo aliquot dies conflictatus fuisset, identidem a Transylvano se

puero post tres ex tribus orbis partibus reportatos triumphos ad ignominiosam mortem compelli, multis cum execrationibus conquestus fuisset, seu anxietate animi victus, seu sumpto veneno extinctus, foedam in Tartara animam efflavit. Cadaver eius in Zuna (quod significat templum amplum operis lapidei) ab eo iam pridem immensis opibus extructa reconditum est. Bona omnia, quae fuerunt pene inaestimabilia, et regias quasque gazas superantia, in fiscum Caesareum redacta, mense decembri.

LIBER DECIMVS.

CAPVT PRIMVM.

De Comitiis Albae Iuliae celebratis, et adempta Siculis libertate.

Petierat Coronae nobilitas a Principe ut, quoniam Dei beneficio bellum iam Turcicum ex animi sententia esset confectum, Siculi pristinis Dominis redderentur. Sed Princeps, ne quid in re tanti momenti inconsultis Ordinibus Regni, aut praeter ius atque fas facere videretur, rem totam in Comitia reiecerat. Mox domum reversus, vix paucis diebus ex labore febrique, qua laborare coeperat, conquievit: cum memor officii iuxta ac promissi publica Albam Iuliam comitia ad Calendas-Ianuarias indixit, evulgatis in omnes provinciae partes literis edictoque proposito, ut cum ex aliis Ordinibus, tum etiam ex Siculis delecti eo ad tractanda negotia convenirent. Postquam omnes undique Status ac Ordines eo pervenerunt, Siculi exhibito Principi libello supplici, veterem se cum pristina erga eum fide religionem offerre profitentur, eumque promissi admonitum orant, obsecrant, et per omnia sacra obtestantur, ut quam semel libertatem solenni ipsis privilegio reddidisset, eam praesenti quoque sententia adversus nobilitatis postulata confirmare dignaretur. Nobilitas ex adverso, communicatis ultro citroque consiliis, exhibito supplici libello Principem solennis

iureiurandi reverenter admonebat. quo se ad observanda omnium nobilium privilegia adstrinxisset. Proinde etiam atque etiam orabant, ut quoniam vetustissimis Divorum Principum privilegiis essent Siculi in eam plebeiae conditionis servitutem redacti, nec vero conditiones illas, quibus nuper in pristinam libertatem vindicati fuerant, ulla ex parte observassent: mallet Princeps nobilium, quam eorum rationem habere, qui binis iam rebellionibus hos servitutis laqueos sibi induxissent. Illos suapte natura seditionis amantes iure libertatem suam amisisse, et etiamnum violatis recuperatae libertatis conditionibus ad publicam seditionem spectare: cum interim ipsi et antea semper fidelissimam patriae Principique operam navaverint, et in posterum navaturos se, omniaque militiae onera exantlaturos polliceantur. Haec atque alia singulari a compluribus acumine excogitata, cum in utramque partem anxie Princeps secum disquireret: quem inter scyllam et charybdin cursum tenere, quidve in diversissimis hisce duorum Ordinum postulatis facere deberet, prorsus ignorabat. Nam nec Siculis favere citra violationem privilegiorum nobilitatis, manifestaque odia: nec rursus nobilium postulatis annuere absque metu intestini belli, ceterorumque incommodorum, quae inde oritura videbantur, omnino poterat. Tandem inter sacrum et saxum se positum ratus, cum utrum quod esset ex duobus hisce malis eligendum non satis liqueret, legitimo iuris processui ac communibus Ordinum suffragiis totum hoc negotium committere statuit. Itaque convocatis in diversorium Francisci Alard primatis nobilium, hominis singulari acumine, altoque consilio praediti, quod pedibus aeger aliorsum se conferre non posset: collectis inquam ex omni numero Ordinum

prudentissimis quibusque ac iuris publici peritissimis, pro dignitate Princeps mandat, ut controversiam tanti momenti adhibita singulari diligentia ex aequo et bono decidant. Mox Magistris Protonotariis, Martino Radovancio, Ioanneque Borsolo, cum ordinariis assessoribus legitima ratione in iudicio praesidentibus, utraque pars causam dicere iussa est. Siculi, homines imperiti, rastris potius tractandis, quam causis dicendis idonei, nihil fere aliud afferre potuerunt, quod ad obtinendam libertatis praerogativam faceret, quam quod mandato Principis sumpsissent arma, eiusdemque divina liberalitate fuissent amissam libertatem rursus consecuti. Eam cum et Princeps solennibus instrumentis confirmarit, et ipsi contra Barbaros in Transalpina fortibus factis cum extremo capitis iuxta atque fortunarum discrimine promeruerint, aequis nunc quoque iudicum sententiis ratam haberi magnopere orant. Responderunt ad haec nobiles: Invito Principe Siculos initio quoque huius belli arma sumpsisse, pariterque reluctanti privilegium libertatis extorsisse. Proinde quod metu maioris periculi, formidineque instantis in dies cum universo Caesaris Turcici exercitu Sinani, contra tot tantorumque Divorum Principum privilegia longissimi temporis praescriptione confirmata, invictissimus Princeps contulisset, id nequaquam ratum ac firmum cum manifesto nobilitatis praeiudicio esse debere, praesertim cum novum hoc recuperatae libertatis beneficium violatis eius conditionibus totum amiserint. His et similibus acutissime a tota nobilitate excogitatis, atque prolatis, postquam rem tanti momenti diligenter iudices in utramque partem disputassent: tandem communibus fere omnium suffragiis conclusum est: Siculos, cum et manifesta quasi vi libertatem

Principi extorserint, nec eius restitutae conditiones postea observarint, iure amissa libertatis praerogativa in pristinam servitutis conditionem redactos videri. Hac sententia pronunciata, Primores confestim Siculorum, qui reliquam vulgi multitudinem exemplis suis cohortationibusque regebant, ne dilapsi reliquos populares ad sumenda arma excitarent, eodem momento Principis edicto capti ac in carcerem conditi fuere.

CAPVT SECVNDVM.

De copiarum in Moldaviam missarum clade, miserabilique Stephani Vajvodae supplicio.

Posteaquam Sinanus traiecto Danubio cum ingentibus copiis Transalpinam ingressus est, Cosaci seu spontaneo vindictae studio, quippe qui constanter Aaronem amaverunt, seu connivente eis Ioanne Samoscio Poloniae Cancellario, qui tum pro finibus Russiae excubias contra Barbaros agebat, in Moldaviam irruperant, pulsoque inde Stephano Ieremiam quondam nobili genere oriundum provinciae praefecerunt. Is Sigismundo Principe Transalpina expeditione occupato, amicum se Transylvanis fore professus, nullum hostilis animi signum interea temporis ostenderat. Ideo factum est, ut cum Poloni venturo Stephano cessuri, ac in fines Poloniae citra moram regressuri crederentur, Princeps, antequam Albam rediret, Stephanum Moldaviae Palatinum cum duobus circiter equitum peditumque millibus in provinciam ablegaverit. Stephanus partim spei de Polonis conceptae confisus, partim fugati Sinani discessu elatus, multo quam decuisset imparatior fines provinciae ingressus est. Id

ubi Ieremias Vajvoda accepit, rivalis sui aemulatione succensus, accitis Polonorum auxiliis, et comparatis, undecunque potuit, haud contemnendis variarum gentium copiis, obviam Stephano processit. Is ubi nullam, opinione sua deiectus, nisi in victoria spem salutis reliquam esse vidit: instructis confestim pro tempore ac numero copiis, signum pugnae dari iubet. Concurritur acerrime, fit ingens caedes, sed ita ut Polonis ceterisque Moldavis primo impetu inclinatis, parum omnino abfuerit, quin tormentis etiam eorum nostri potiti fuerint. Sed ecce, dum pedites nostri summa virtute rem gerunt, mox praeter spem omnium initio fugae a Siculis equitibus (Primipilos ipsi vocant) facto plerique nostrorum terga vertunt, et qua cuique proximum commodissimumque visum est, huc illuc in sylvas diffugiunt. Stephanus Vajvoda, postquam popularibus suis, quibus se crediderat, immixtus acerrime manus cum hostibus conseruisset, totusque cruore madidus solum se cum paucis relictum vidisset, ratus nullum ibi virtuti amplius, sed fugae locum esse, admisso equo in proximas sylvas evasit, inde in quoddam Caloergodrum (Calugyeros ipsi nomine ex graeca lingva corrupto vocant) Monasterium reficiendi sui causa divertit. Ibi somno laboreque sepultus ad Ieremiam Vaivodam abductus fuit, et primum quidem auribus, naribusque truncatus, deinde palo crudelissime affixus est, multum deprecante eo, ne tam diro supplici genere insons afficeretur. Periere et e primoribus Vngarorum aliquot, inter quos fuit et Valentinus Gegő, Andreas Hó vulneratus. Reliqui cum Alpes, qua necessario fugiendum erat, quaquaversum ab indigenis Valachis obstructas reperissent, dimissis equis per compita Alpium evasere. Periere e

nostris circiter quingenti; praeda omnis, quam in duabus provinciis longo militiae labore per fas et nefas pepererant, amissa. Multi in Poloniam abducti sunt, ac deinde misericordia Samosci Cancellarii dimissi fuere. Factum est hoc circa finem Decembris.

CAPVT TERTIVM.

De literis Clementis VIII. Pontificis Romani ad Regem Poloniae.

Indoluit Princeps audita hac suorum clade, miserabilique supplicio Stephani Palatini, quem nuper in crucem a Moldavis ac Polonis actum fuisse memoravimus. Itaque Alphonsum Carillium Hispanum confestim expedit, eumque primo ad Caesarem Rodolphum, inde ad Pontificem Maximum hac de iniuria expostulandi gratia ablegat. Is mandatam sibi provinciam, quanta potuit celeritate executus, Romam proficiscitur, totumque negotium Clementi VIII. Pontifici, nomine Sigismundi Principis ordine exponit. Pontifex, qui nihil sibi hoc sacro in Turcam bello antiquius habere constituerat, accepta hac Polonorum iniuria, vehementissime excanduit, et datis confestim ad Sigismundum tertium Poloniae Sueciaeque Regem literis, post salutem et apostolicam benedictionem: „quo maiori, inquit, paternae dilectionis affectu Maiestatem tuam in Domino complectimur, eo ardentius optamus, omnes actiones tuas summa pietatis et prudentiae laude apud Deum et homines cumulatas esse. Ex quo fit, ut tanto gravius ac vehementius commoveamur, si quid eiusmodi audimus de te, quod a tua virtute et perspecto erga catholicam religionem zelo

alienum esse, aut tui nominis gloriam obscurare videatur. Quale nunc allatum ad nos est de rebus Moldavicis, quae non sine magno doloris sensu ad te scribimus; atque ut paulo superiora repetamus, quanto studio et contentione tecum egimus, ut propter causam Dei et totius Christianae reipublicae salutem et libertatem a Turcarum immanitate defendendam, te ipsum cum filio nostro charissimo Rudolpho, Imperatore electo, ceterisque Christianis principibus coniungeres, certam insignemque occasionem, tam praeclari de Deo, de fide Catholica, et de nomine Christiano merendi, ne dimitteres. Ac licet tum, ob nonnullas tuas et Regni ipsius privatas rationes dissimulandum, tibique compatiendum esse existimaremus, si minus in eam aperte Christianorum principum coniunctionem contra infensissimum et communem hostem nunc quidem descenderes, neve ad eius audaciam coercendam vires tuas adhiberes, et adiumenta palam subministrares; semper tamen illud pro certo habuimus, nihil omnino impedimenti a te allatum iri, quominus et Caesar et alii Christiani principes suas iniurias iuste prosequerentur, et iugum saevissimi Tyranni, cuius dominandi aviditas nullis finibus continetur, a suis cervicibus depellerent. Vt autem ipse Catholicos principes et Christianae fidei defensores in Turcarum gratiam oppugnares, teque cum inimicis crucis Christi ita copulares, ut tua ope eorum furor et vis augeretur, nostri non solum debilitarentur, atque in ipso victoriae cursu retardarentur, sed in gravissima pericula coniicerentur: hoc de te non modo non cogitavimus, sed ne leviter quidem suspicati unquam sumus: quin et nunc vix adduci possumus, ut ea a te acta credamus, quae tanquam vera et indubitata referuntur. Aiunt

enim te cum Turcis et Tartaris collatis consiliis conspirasse, et nominatim contra dilectum filium nostrum nobilem virum Sigismundum Transylvaniae Principem, qui praelia Domini magno praeliatur animo. Etenim ne illi hostis superbissimi impetum conatusque infringere liceat, quod hactenus singulari Dei auxilio super virilem partem est consecutus, sed ut rebus suis plurimum timere cogatur, triumvirum authoritate et consensu novum in Moldavia provincia Vajvodam et Principem constitutum esse, et a Turcis, a te et a Tartaris simul illum Moldaviae praefici. Quae adeo nobis nova et inexpectata, et praeter omnem nostram de te opinionem, atque adeo a tua pietate et prudentia visa sunt aliena, ut prae dolore et admiratione pene cum Propheta exclamemus: obstupescite coeli super hoc, et portae eius desolàmini vehementer? Quid enim a nostra et bonorum omnium expectatione alienius, aut quid magis incredibile suspicari cogitarive potest, quam Sigismundum Poloniae et Sueciae regem religiosissimum, qui se Catholicae religionis propugnatorem semper est professus, qui victoriam populi Christiani de teterrimis inimicis, et gloriam crucis, vel proprio sanguine redimere paratus esset, hunc adeo sui dissimilem repente effectum, ut sacri illius belli spem, et felices progressiones et quantum in eo est abrumperet, et ut Christiano et Catholico Principi detrimentum inferret, non recusare foedus et amicitias inire etiam cum efferatis Barbara immanitate gentibus, suisque propriis et regni Poloniae perpetuis hostibus Tartaris? Quas ob causas tanta doloris acerbitate cor nostrum discruciatur, ut facere non potuerimus, quin ad te literas per celerem tabellarium hac dere daremus, ut vim moeroris nostri inspiceres tanto citius,

et nos quae noster paternus in te amor postulat, tibi in tam gravi causa, mora abiecta, significaremus. Nam et certum quoque hominem huius rei causa fortasse ad te mittemus: angit enim nos haec sollicitudo supra quam dici possit vehementissime. Itaque te fili charissime hortamur, et quanta maxima possumus efficacia monemus, et obsecramus in Domino, ut consideres attentius, quantam Dei et bonorum omnium offensionem haec tua actio et deliberatio incurrat, quantam coronae tuae maculam inurat. Crede enim nobis, qui tibi parentis loco in Christo sumus, qui te non ficte sed vere diligimus, qui tuam in hoc seculo gloriam, in futuro aeternam felicitatem optamus: Crede nobis, hoc, magnam famae tuae apud reges et principes Christianos labem inuri; graviter omnes ferunt, et tanquam monstro simile detestantur, tua causa fieri, ne res Christiana prospere geratur, ne Princeps generosus, qui se devovit propter Christum felices habeat progressus in hoc bello tam pio, tam necessario, contra infideles Turcas et Tartaros non minus tuos, aut fortasse etiam magis, quam illius, et ceterorum Principum, hostes. Sed quid dicimus? Transylvani Principis progressus impedire. Parum hoc esset, imo vero in summum periculum coniicitur, et Turcarum furori obiicitur, ac propemodum traditur: atqui Princeps non solum Christianus et Catholicus, et pro fide bellator fortis, quae virtus et inimicis admirabilis et amabilis esse solet: sed sororius tuus, tot propinquitatis vinculis tecum coniunctus, cuius liberi liberorum tuorum fratres erunt. Quid agis fili charissime? vide, ne te omnes homines viventes et posteri summae inhumanitatis condemnent: sed vide adhuc magis, ne in cognatos solum, sed in Deum ipsum, qui te duo-

bus amplissimis regnis, et tot bonis cumulavit, parum gratus, parum pius esse videaris. neve illum, qui reprobat et dissipat mala et iniusta consilia, contra te ipsum ad iracundiam provoces, et hoc, quod fratri tuo malum intulisti, in tuam et Regni tui perniciem maximam (quod absit) iusto Dei iudicio redundet. An tu putas Transylvano oppresso te a Turcarum insidiis tutum fore? An tu foedifragum illum ignoras? qui omnia sua utilitate metitur, qui nulli servat fidem, nisi ex sui commodi regula; qui omnia regna insatiabili cupiditate appetit, imo totius Christianitatis interitum sitit. Cogita etiam fili, quanta electo Imperatori propinquo tuo iniuria inferatur, e cuius augusto sanguine filios et haeredes suscepisti per Dei gratiam et suscipies. Quin etiam nostra et huius Apostolicae sedis, quam adeo devote semper coluisti, dignitas laeditur, et mater tua charissima, quod te minime omnium velle scimus, Romana Ecclesia offenditur, quae huius sacri belli gerendi causa maximos et intolerabiles sumptus subit. Nostrorum autem viribus, quae a te sublevandae et augendae erant, tam alieno tempore per hos Moldaviae motus distractis atque imminutis, contra hostium auctis et roboratis, in quae discrimina et angustias exercitus noster Ecclesiasticus et Caesarianus possit incidere, et quantopere belli huius ratio et administratio perturbetur, nemo est, qui non videat. Sed et illud accedit, quod ad nostram, et huius sanctae sedis dignitatem non mediocriter pertinet: nos charissimo filio nostro Rudolpho et Sigismundo recepimus. et pro certo polliciti sumus, Regiam Maiestatem tuam nihil omnino impedimenti aut perditionis eorum rebus allaturam, neque hoc leniter confirmavimus, sed gravi admodum ratione, non ex eo solum, sed quia

a venerabili patre Episcopo sancti Severi, nostro apud te Apostolico nuncio id expresse et diserte ad nos perscriptum est, quem et nobis fidelem, et tui studiosum scimus, neque ullo modo in dubium vocare possumus, quia ille ad nos de tam gravi re scripsit, ex ore tuo accepisse. Quae cum ita se habeant, cum multiplicem huius rei gestae absurditatem ex omni parte, ne atrocitatem dicamus, ipse videas: te iterum ac saepius rogamus, ut his incommodis, quae necessaria sunt remedia, quamprimum adhibeas; Principem Transylvanum, sororium tuum, tibi addictum, tuaeque benevolentiae cupidum, tuo patrocinio foveas, aut certe illi ne noceas, imo toti Christianae reipublicae; neve Christi hostium causam ulla ratione subleves. Quod siquid controversiae cum Sigismundo Principe habes, aut aliquid ab eo desideras, id ad nos, hoc est ad Patrem tuum amantissimum deferas. Scis, tuas res cordi nobis esse: maxime speramus Deo auctore facile fieri posse, ut commode aliqua ratio ineatur, qua inter vos pax et tranquillitas conservetur, et inter tuos fratres filios nostros vera concordia coalescat, omnisque radix amaritudinis ex eorum animis penitus evellatur. Haec ad te, fili, libere et aperto cordis sinu, sed certe dolenter scripsimus, quia te amamus, et de tuo honore ac solida utilitate solliciti sumus. Tu re ipsa ostende, te sic illa accipere, uti a patre scripta, ita, ut nostras paternas et salutares cohortationes, aliorum minus piis consiliis omnino anteponas. Cetera hoc de genere intelligis ab eodem Episcopo, et nuncio apud te nostro, cui de more fidem omnem habebis, perinde ac nobis ipsis. Datum Romae Die VIII. Novembris, Anno Pontificatus nostri quarto.

CAPVT QVARTVM.

De abitu Principis ad Rudolphum Caesarem, et caesis ob rebellationem supplicioque affectis compluribus Siculis.

Itaque post celebrata Christi Saluatoris natalitia assumptis secum Achate suo Stephano Josika Cancellario, Casparo Kornis et aliis nonnullis, commendataque Regni cura Christiernae Mariae consorti, Stephanoque Boczkaio, mutatis ad celeritatem ubique locorum iumentis, Viennam primum, ac inde Pragam profectus est. Interim nobilitas, cuius ea res intererat, decreta comitiorum subscriptione Principis confirmata in omnibus Siculorum sedibus (ita vocant conventus seu comitatus) Maros, Udvarhely, Csik, Gyergyó, Kászon, Szepsi, Kézdi, Orbai, publice recitanda promulgandaque curaverat, eosque per ordinarios sedium notarios, partim precibus, partim minis adhortata fuerat, ut ex praescripto Principis ac totius Regni more consueto pristinis suis dominis addicti forent. Siculi cum nec bombardas, nec tympana, vexillaque Princeps adhuc eis adimenda curasset, credere nullo pacto poterant, se voluntate eius redigi in pristinam servitutem. Proinde factis coitionibus, cum interdum literas Principis eo nomine scriptas efflagitarent a nobilitate, interdum cum iuramento Principi praestito nequaquam se discessuros causarentur: tandem uno omnes consensu, facta clam conspiratione decernunt: nequaquam nobilitati morem gerendum, sed soli Principi operam praestandam, malle se millies mori, quam pristinis Dominis obsecundare, quorum tantam in se carnificinam et pridem experti fuissent, et multo magis experturi imposterum forent, satiusque fore, ut aperto Marte

bellum nobilitati inferant, quam excruciandos se eis ad extrema quaeque supplicia dedant. Ita publico contra Principis ac totius Regni decreta palam edicto prohibent, et in frequentioribus suorum conventuum oppidis authore huius consilii in sede Marosiensi, Andrea Carolio proclamari iubent, ne quis Siculorum pristinos dominos agnoscere ausit, id si quis facere praesumpserit, eum quisquis sit futurus, mortis fore reum, circummissis praeconibus pronunciant, adiecta etiam in maiorem terrorem, supplicii forma, fore, ut qui contraierint, inverso capite palis affigantur. Nec his contenti clanculum per omnes conventus unanimi consensu coniurarunt, se, si vi ad servitutem cogantur, universos arma contra nobilitatem sumpturos. Id postquam nobilitati innotuit, missis confestim nunciis, Stephanum Boczkaium, locum tunc Principis tenentem, de ferocia Siculorum certiorem facit, qui eo iam audaciae ac vesaniae processerant, ut aedificia dominorum suorum destruere, vim primoribus nobilium minitari, ac cuncta terrore latrociniisque miscere non vererentur. Ea re cognita Boczkaius veritus, ne absente Principe in apertum res bellum externo perniciosius erumperet, ita provincias compescendi Siculos dispertitus est primoribus nobilium, ut in Kézdi, Orbai, et Szepsi sedes Georgium Ravazdium consiliarium, in Marosiensem denique sedem Stephanum Tholdium, et Balthasarem Bogathium Regium eiusdem loci Iudicem, cum certis equitum peditumque cohortibus ablegaret. Prorex igitur nomine Principis mandat, ut authoribus rebellionis severe punitis, reliquam multitudinem imperitam magis terrore, quam armis, nisi necessitas aliud postulare videatur, compescerent. Alioqui, ne pars sincera trahatur, ense penitus sedi-

tionis capita resecari iubet. Advenere in primis Vásárhelyum Stephanus Tholdius et Balthasar Bogathius, propositoque publico edicto, singulorum oppidorum pagorumque iudices atque primores sub publica fide ad se venire iusserunt. Affuere nonnulli eorum et a Tholdio Bogathioque in publico consessu admoniti fuere, ut allatis tympanis, vexillis, ac bombardis ad fidem Dominis suis ex praescripto Principis ac Ordinum Regni solito more praestandam redirent. Paruere nonnulli, ac formidine poenae adducti iussa praestitere. Sed cum nonnulli eorum refractarios se praeberent, et authores seditionis in posteritatis documentum omnino puniendi viderentur, missis noctu, quo facilius incauti comprehendi possent, Tholdius ac Bogathius, certis equitum peditumque cohortibus, authores rebellionis in singulis pagis nominatim comprehendi, causaque cognita, variis suppliciorum generibus, non citra crudelitatis cuiusdam significationem affici curarunt. Mox universis ac singulis in sede Marosiensi Siculis sacramento iureiurandi ad obsequia Dominorum adactis, Albam inde discesserunt. Non minus interea et Nicolaus Apafius, certior de pertinacia Gyrgensium ab Andrea Lázár factus, collectis circiter duobus equitum peditumque millibus, adhibita celeritate conatus eorum praevenit, et in summo Alpium cacumine castra ponit. Audiverant enim adventum eius Siculi, factisque coitionibus in vicum Ujfalu convenerant, ut sequenti statim luce itinera Alpium, quibus in regionem illam ingrediendum erat, obstruerent. Interim eam totam noctem immoderato cerevisiae potu insomnem traduxerant, mutuis sese poculis, ut est mos eorum plane barbarus, ad fortiter pugnandum cohortati, et quasi iam in manibus victoriam haberent,

vana spe inflati. Est non procul ab Alpium radicibus vicus Alfalu, quo ignis relucens in castris Apafii ob propinquitatem probe conspiciebatur. Vnde cognito Apafii adventu Ioannes Kovácsi, unus ex Alfalviensibus, vir senex, idemque aedituus, noctu confestim ad Siculos Ujfalvini congregatos advolat, hostes adesse significat, et ut crapulam somnumque discutiant, iamiam hostiles copias adfore minatur. Vix hac re audita, Siculi evigilaverant, et ex aedibus, quas ob firmitatem loco castelli elegerant, obviam hostibus paululum processerant, cum ecce ab Apafianis circumventi caederentur. Mox in eas, de quibus iam diximus, aedes compulsi, partim trucidantur, partim uncis ferreis, palisque ac patibulis in reliquorum terrorem affiguntur. Nonnulli qui in aedes alias cum uxoribus ac liberis se contulerant, omnes paucis fuga elapsis ibidem incendio absumpti sunt. In ipso conflictu perierunt XXVII; tres uncis ferreis affixi, quinque suspensi; aedes aliquot cum horreis ac compluribus frumenti acervis conflagrarunt. Dux eorum Ioannes Gál eodem supplicio affectus. Ea re audita Csikienses et Kaszonienses vicinorum exemplis edocti, positis formidine poenae armis, ad obsequia dominorum suorum, sed ante eos Andreas Lázár, rediere. Ita pacatis tribus illis Siculorum provinciis, Apafius praeda onustus domum se contulit. Haud absimiliter et Georgius Ravazdius, iniunctam sibi spartam strenue executus, Siculos trium sedium Szepsi, Kézdi et Orbai, partim gladio, partim crudelissimis suppliciis ad officium tandem redegit, exemplo ad seram posteritatem illustri relicto, ne subditi contra Principem, dominosque suos seditionem excitare, aut ullo modo rebellare ausint. Non defuerunt tamen ex omnibus Regni Ordinibus complures, qui

quod de Sylla olim Romae iactatum fuit, magno cum animorum dolore dicerent: Excessit medicina modum, plurimique metuerunt, ne intestina haec seditio gravem aliquando Transylvaniae cladem allatura foret. Inventi sunt et tales gravi iudicio praediti homines, qui ad officium Principis pertinere dicerent, ut crudeliorem iusto nobilitatis in plebeios dominatum, legitimus cancellis mitigaret, ne rustica multitudo durissimae servitutis, intolerabiliumque onerum, quibus a nobilitate praeter aequum et bonum gravaretur, pertaesa, tandem civilia dissidia, uti saepe numero iam evenerit, excitare cogeretur.

CAPVT QVINTVM.

De clade copiarum Tömösvariensis Bassae, eodemque elapso.

Vix haec resederant, cum ecce novum de clade Tömösvariensis Bassae evangelium apportatur. Evaserat is nuper ex clade Facsadiensi, provinciamque suam ex eo tempore in tam desperato rerum Turcicarum statu mediocri cum laude administraverat. Substitutus est ei mense Ianuario novus Bassa, quo Tömösvarum ingresso, alter ille proconsularis praefectus seu Budam iturus ad suscipiendum provinciae imperium, seu cum familia opibusque omnibus in tutiora Tömösvario emigraturus, octingentorum circiter, qua equitum qua peditum, catervam custodiae causa secum trahebat. Inaudiverant illud liberi pedites, factumque fortunae periculum, et quasi, uti mos militaris est, novi anni aleam iacturi, duce Martino Horvát, traiecto

Tömöso fluvio, itinera, quibus Bassae necessario abeundum erat, trecenti circiter insiderant. Bassa Tömösvaro digressus, et iam superato fluvio in tuto se positum ratus, invalescente nocte, sed funalibus eam vincentibus eo usque progressus est, donec in pagum tandem quendam diverteret. Pedites, cum ex funalibus crebrisque lychnis noctu interlucentibus adventum Bassae cognovissent, imposito sociis silentio, tamdiu quieverunt, donec Barbaros appropinquasse comperiunt. Mox intempesta nocte Barbaros aggrediuntur, et omnes fere, paucis fuga elapsis, trucidant. In elapsorum numero fuit et Bassa, qui cum ex Facsadiensi clade evasisset, cladem tamen hanc, illa acerbiorem, praevertere non potuit: quippe domestica semper magis, quam publica homines afficiunt. Ita saepenumero fatales poenae differri possunt, vitari nequeunt. Capta sunt et ablata, praeter magnum numerum illustrium feminarum, quas in tutiora primores Barbarorum abducendas curabant, LXXV circiter plaustra pretiosissimis quibusque clenodiis refertissima, quibus quantam voluerint gazam barbari avehere, ne aestimari quidem facile potest. Illud certe constat, a paucissimis plurimos esse caesos, tanto tamque mirando cum successu, ut paucissimis amissis plerique victorum amplissime fuerint ea praeda ditati. Ita non multitudo, sed divina benignitas consuevit victoriam parare. Accidit hoc circa kalendas februarias.

CAPVT SEXTVM.

De Lippa a Turcis irrito conatu oppugnata, fugatisque inde per Transylvanos Barbaris.

Superiore suorum clade commotus novus Bassa, cum fortunam provinciae suae experiri vellet, simulque Lippam nondum satis a nostris firmatam facile nec opinata irruptione capi posse speraret: statuit primo quoque tempore oppugnationem eius tentare. Non defuerunt tamen viri prudentes, qui putarent, deliberato hoc negotium consilio a Caesare Tömösvariensi praefecto iniunctum, ut hac oppugnatione omnium animos averteret ab Agriensium sollicitudine, quibus iam tum Turca perniciem moliebatur. Nam sub idem ferme veris initium Begus Szolnokiensis, cum magna Turcarum Tartarorumve (manu) in ditionem Agriensem irruperat, omnibusque circa Agriam locis diligenter exploratis, praeter magnam agrestium atque mercatorum copiam, qui in mercatum eo se contulerant, plerosque ex praesidio Agriensi viros strenuos ad internecionem fuderat. Haec clades Agriensium veluti praenuncia fuit arcis eius, quae paulo post secuta est, expugnationis. His ergo ac pluribus etiam de causis Bassa Tömösvariensis, seu sponte inferre prius bellum quam excipere satius fore ratus, seu a Caesare ipso iussus, Iaurino, ubi hybernaverant, et cuncta longe lateque ferro atque flamma vastaverant, Tartarorum reliquias ad se venire iubet. Tartari, ut terrore adventus sui tam Transylvanos, quam Vngaros consternarent, regionem Chrysio Marusioque inclusam (graece Mesopotamiam, latine Interamniam Chrysii Marusiique dicere possemus) sub specie pacis ex improviso de-

vastavere, ac incolis Turcae subditis, partim caesis, partim in servitutem redactis, totam illam provinciam, una cum Bekesio metropoli ceterisque oppidis, crudelem in modum diripuere. Inde cum praedis cruentis profecti Tŏmösvariensi se coniungunt, et una iam cum Turcis Lippam obsident. Praeerat Lippae ea tempestate Georgius Borbely summi capitanei nomine, qui eam urbem superiori anno cum aliis quibusdam, ut supra dictum est, arcibus e manibus Turcarum extorserat. Is adiuncto sibi ex equitibus Volfgango Petkio, ex militum tribunis Petro Barrabasio et Francisco Thurio ac compluribus aliis, quamvis tenuissima valetudine esset, tamen nihil sibi ad summam diligentiam relinquendum statuit. Itaque missis confestim, qui Principem de periculo Lippensium certiorem facerent, iubet selectam equitum peditumque manum portis erumpere, et acerrimam cum hostibus pugnam conserere. Illi mandata strenue executi, postquam compluribus interfectis impares se tantae multitudini vident, ingruentibus a tergo hostibus, in urbem sese recipere, ac distributa, quam quisque oppidi partem tueretur, omnia quae tantae defensioni necessaria fore viderentur, noctu reparavere. Hostes tormentis in montem urbi imminentem protractis, ex eo prorsus loco in muros detonant, unde nostri prius idem fecerant, omnia tentant, quaecunque tam victoriae cupiditas, quam vindictae studium postulare ab immanibus Barbaris videbantur. Resistitur nihilominus ex altera parte a nostris, eadem, qua pridie, constantia, idque fit deinceps quinque reliquis diebus: nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur, non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. Quaecunque ad proximi diei oppugnationem propulsandam opus esse videban-

tur, noctu comparantur; plurima vasa vino effuso evacuantur, terraque repleta, ad sarciendas ruinas advoluuntur. Ad haec tumulus praegrandis congestis aggeribus excitatus, ac tormentis illuc attractis hostiles conatus eluduntur, multae praeustae sudes, magnus lapidum acervus comparatur, ruinae complentur, et quibuscunque modis fieri posse iudicatur, hostium irruptionibus obviam itur, tunc Duces Legatique Turcarum, qui aliquem sermonis nostri usum habebant, sublata voce ad deditionem obsessos hortantur, paratos se eandem lenitatem in Vngaros praestare, quam ipsi erga dedititios Osmanidas praestitissent, licereque illis incolumibus per se inde discedere, et in quascunque partes velint, sine metu proficisci. Idem tentant literis etiam per iacula immissis, omnibusque modis ac blanditiis in id incumbunt, quo eos ad deditionem impellere possint. Obaudiunt haec Lippenses, et quia praeceptum a Georgio fuerat, ne quis quidquam responderet, tacitis auribus praeteriunt. Ab spe repulsi Turcae, ad coeptam crudelitatem redeunt, incensisque circumcirca omnibus, quae absumi posse videbantur, nihil eorum omittunt, quae vel ad capiendam urbem, vel ad terrendos obsessorum animos facere iudicabantur.

CAPVT SEPTIMVM.

De pulsis ab obsidione Lippensi Turcis atque Tartaris per Transylvanos Tömösvaroque ab iisdem obsesso.

Princeps acceptis a Georgio literis, simulque variis hominum nunciis de praesentissimo Lippensium periculo edoctus, statim Proceres omnes cum tota no-

bilitate, ac certa rusticorum parte in campis Albensibus adesse iubet. Ipse literis ad Georgium clanculum, quanta potuit celeritate, datis, significat se collectis copiis celeriter adfore, hortaturque eum, ut praesenti animo sit, pristinamque virtutem retineat. Mox, praemissis impedimentis atque tormentis, cumprimum copiae convenerunt, in Campum Panis, sic appellatum, progreditur, et aucto in dies exercitu pedetentim Lippam versus procedit. Id ubi Turcae per exploratores cognovere, territi confestim adventu Principis obsidionem relinquere statuunt. — Itaque tentata ultimo conatu oppugnatione, postquam nihil se proficere vident, vastatis longe lateque finibus, obsidione desistunt, amissisque suorum plurimis, accepta magna clade, itinere fugae simili abscedunt. Quam rem, praeter Lugasiensium in suburbana Tömösvariensia excursionem, et hoc non parum adiuvit, quod eo propemodum momento Bassa acceperat se deiecto, novum proconsulem in dies adventare, qua iniuria vehementissime commotus, ne suo periculo alienam gloriam quaereret, soluta confestim obsidione, quanta potuit celeritate domum rediit; multum conquerens, tam praeclarum virtutis ostendendae campum importuno successoris adventu sibi praeripi. Princeps, cognito hostium discessu, quamvis liberatam obsidione Lippam sciret, tamen nihil de celeritate remittendum existimavit, eodemque impetu Lippam contendit. Georgius tanto periculo liberatus, et non solum recuperatae a Turcis Lippae, sed etiam servatae defensaeque honore laetus, cum explicatis suorum agminibus obviam Principi procedit. Honorificentissime excepit eum Princeps, et cum a biennio eum, totque victoriis non vidisset, in conspectu ambarum copiarum amanter eum complexus

est, ac bono animo esse iussit. Tum iunctis agminibus quasi triumphabundus Lippam invehitur, institutas hostium munitiones admiratur, ruinas murorum perlustrat, capita caesorem aspectat, et ex iis omnibus rebus facile iudicat, quanto cum periculo, et quanta cum virtute sint res ibi a suis administratae. Georgium pro eius merito, totamque obsessorum cohortem collaudat, et cum alios militum tribunos, tum Petrum Barrabasium, Franciscum Thurium, Ioannem Captari, ac praefectum Scotorum singillatim compellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Georgii cognoverat. Post haec paucis ibi quieti diebus concessis, Princeps militare consilium indicit, et reducendaene sint copiae, an ulterius promovendae, Tömösvarumque obsidendum, deliberandi causa proposuit. Tres ibi sententias fuisse comperio. Plerique enim censebant copias omnino dimittendas, cum nondum ver esset adultum, nec equi satis ad iustum gerendum bellum confirmati. Sufficere nunc hanc victoriam, quod et Lippa obsidione esset liberata, finesque salui conservati, et hostes non exigua clade accepta in turpem fugam versi. Affore paulo post commodius tempus, quo et provinciales instructiores ac alacriores forent, et copiae Germanicae cum exercitu Hungarico partim subsidium mitterent, partim obsessa aliqua arce, occasionem rei melius gerendae praebiturae essent. Displicuit aliis haec cunctatio, eo, quod victoria utendum, ac occasioni instandum dicerent, qua semel amissa, frustra postea maximae quaeque res in bello, quod fama maxime constaret, tentarentur. Nunc Barbaros ab obsidione fusos, non parum esse consternatos, ita ut metu perculsi, vel arcem etiam ipsam deserturi, vel certe exemplo Lippensium atque Jeneiensium,

nec non Strigoniensium aequis conditionibus ultro dedituri viderentur. Eundum igitur Deo bene iuvante, et hoc eodem victoriae impetu Tömösvarum vel ultronea deditione, quam sperare liceret, vel vi occupandum. Mediam inter has viam consiliorum secutus est Georgius, qui nec regrediendum, nec statim ad obsidionem Tömösvariensem progrediendum iudicabat, sed hostes primum persequendos, ac Tartaros propulsandos, eodemque cursu Csanadium, Bechkerekum, et alia circumiacentia minoris momenti castella tentanda esse censebat. His enim prius ex animi sententia perfectis, cum non haberet hostes unde in nostros impetum facerent, ac commeatum interciperent, faciliorem fore arcis Tömösvariensis expugnationem. Sed iuvenilibus consiliis apud Principes, uti in aulis mos est, praevalescentibus, vicit ferocior sententia, ut continuo iretur, ac Tömösvarum obsideretur, quo capto ultro et hostes fuga sibi consulerent, et circumiacentia castella sponte deditionem facerent. Itaque lustrato exercitu, ac commeatu raptim et perfunctorie curato, signum itineris dari iubet, captoque XIV. Iunii per deditionem Fellako castello, eleganti magis quam firmo, biduo post cum totis copiis Tömösvarum pervenit. Hic pileus, gladius consecratus, et promissa pecunia a Pontifice Principi sunt missa.

CAPVT OCTAVVM.

De Tömösvaro frustra a Transylvanis oppugnato, eorundemque in Transylvaniam reditu.

Praemiserat Princeps ex instituto militari, cum alios quoque spontaneos, tum imprimis Marcum Horvát,

qui cum esset natione Thrax (vulgo appellant Rascianum), praeclaris superiorum annorum facinoribus magnam virtutis opinionem sibi apud omnes comparaverat. Is cum reliqua antecursorum parte praemissus, quamvis timidius se quam decuerat gessisset: tamen cohortantibus nostratibus, obvios quosque Barbarorum in fugam vertit, ac primum intra suburbium, mox in munitiones compellit. Turcae desertis suburbanis, et tam commeatu raptim intra moenia comportato, quam Vngaris et Rascianis, qui per aetatem idonei laboribus tolerandis videbantur, magno numero in arcem compulsis, portas occludunt, seque ad tolerandam obsidionem magno animo praeparant. Nostri, direptis suburbanis, ac locis omnibus circumcirca diligenter excussis, idonea castris loca capiunt, et contra eruptiones hostiles diligenter se praemuniunt. Affuit postea Princeps quoque cum universis copiis sole ad occasum vergente, et cum totam urbem undique propter amplitudinem obsidione cingi non posse videret: hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit fore: ut praecipua urbis loca ternis castris circumduceret, et tribus ex partibus aggerem, vineasque ad oppidum ageret. Itaque statione unicuique ducum assignata, tormentisque rite dispositis, coepit eadem ipsa nocte in muros intonare, tanta assiduitate, ut quinque continuos dies ea fulminatio duraverit. Qua re effectum est, ut muris late dirutis amplus iam in urbem aditus per ruinas panderetur: sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tanta multitudo tormentorum, tanta denique propugnatorum alacritas, ut quidquid nostri e muris interdiu diruerent, id maximis Barbari operibus noctu resarcirent. Crebrae etiam per Janizaros eruptiones fiebant ex oppido,

nonnullisque interfectis, et magnis ultro illatis detrimentis in oppidum a nostris reiiciebantur. Quae dum geruntur, ecce magna Tartarorum manus ex improviso nostris supervenit, ingentique clamore sublato castris adequitat, et immensam telorum vim instar nimbi in nostros effundit; tum vero nostri demum errorem militarem agnoverunt, et non ante obsidendam urbem tanti momenti fuisse animadverterunt, quam auxiliares Turcarum Tartarorumve copias propulsassent, circumiacentiaque castella cepissent. Sed eo errato non contenti, alterum etiam superiori adiiciunt, et cum eductis confestim copiis Tartaros repellere deberent, in castris se continent, ac satis superque rati fore, si contra irruptiones Tartaricas sese defenderent, obsidentes obsidentur. Tartari sumptis animis, et magno curruum onerariorum (numero), quibus commeatus apportabantur, item agrestium hominum, atque iumentorum nostrorum abducto pabulationes et commeatus intercipiunt, et cuncta circumcirca loca diris excursionibus infesta reddunt. His rebus duo potissimum consecuti fuere: Nam et obsessis animos addiderunt, et obsidentibus terrorem non exiguum incusserunt. Itaque nostri in summas angustias redacti, nec oppugnationem urbis, ea qua debebant commoditate poterant continuare, et commeatibus coeperant in dies magis atque magis deficere.

Princeps quamvis tot undique difficultatibus per ducum imperitiam conflictaretur, tamen instandum adhuc ratus statuit oppugnationem extremo conatu experiri. Itaque cum amplissimus per ruinas murorum aditus patere conspiceretur: quingentos circiter qua equites, qua pedites seligit, iisque ducentos Scotos, et aliquam Germanorum peditum manum adiungit. Hi

dato pugnae signo strenue in muros irruunt, et mutuis cohortationibus sese accendentes edita non parva hostium strage ad ruinas usque prorumpunt. Resistunt urbani fortissime, et modo tormentis in nostros detonant, modo lapidibus muris succedentes vulnerant; pars gladiis cominus desaeviunt. Nostri initio fugae a Marco Horvát ac ceteris Rascianis (quorum summa in eo bello apparuit desultoria levitas) facto, postquam vident nullam laborantibus opem afferri, terga dant, et amissis compluribus suorum in vineas se recipiunt. Periere in eo praelio cum alii complures veterani milites. tum etiam Subpraefectus Scotorum, qui egregiam in Lippensi obsidione operam praestiterat, et in eo ipso quoque praelio memor gentis suae, pristinaeque virtutis, intra munitiones prorumpens, singulare virtutis specimen ediderat. Periit ibidem Petrus Barrabásius, peditum Rubeorum in sede Marosiensi dux peritissimus, qui dum stricto gladio milites alta voce ad irrumpendum fortiterque pugnandum cohortatur, globo plumbeo circum praecordia transactus subito occubuit: vir certe tam pietate, quam rei militaris scientia ad omnem posteritatem memorabilis. Corpus tamen eius raptim ex ruinis relatum, ac militari more terrae mandatum fuit. Quae dum geruntur: ecce rursus Tartari affuere; et castris proxime adequitantes, immisso in nostros sagittarum nimbo, pudendum in modum eos ad arma provocavere. Ea re visa Princeps, quamvis etiam tum a primoribus prohiberetur, quominus eruptionem in Tartaros fieri permitteret, tamen indignitate rei motus, increpatis Procerum nonnullis ad arma conclamat, eductisque confestim equitibus e castris erumpit. Tartari hac re non multum territi paulatim cedere, consertaque identidem manu nostros inse-

quentes ludificari. Tum vero Princeps turmas equitum cohortatus concitato cursu Tartaros insequitur, et paucis eorum caesis, reliquos Csanadinum usque persequitur, ac ultra Marusium propellit. Ita fugatis Tartaris in castra redit, ac oppugnationem continuare statuit. Nam ubi irruptionem, tantamque suorum caedem male cecidisse vidit, et suos conatus irrisui fore perdoluit, tumulum ingentem facere instituit, multisque hominum millibus ad eam operam coactis in tantam altitudinem educendum curavit, ut facile ex eo, quantumvis intima urbis loca proteri tormentorum ictibus possent. Quae dum administrantur, ecce subito rumor increbrescit, Hazonum Bassam, magni Memheti, filium Belgrado movisse, et continuatis dies noctesque itineribus ingentes copias in subsidium obsessorum secum trahere. Nec erat id quidem de nihilo. Hazonus enim Bassa, mandato Caesaris, audita Tömösvari obsidione, circiter XX millia hominum ex finitimis praesidiis coegerat, et lentis admodum itineribus Tömösvaro appropinquabat, ut, si se occasio daret, opem laborantibus maturam apportaret: sin minus, terrore saltem sui nominis ab obsidione averteret. Sed cum fama in immensum haec, uti fieri solet, extulisset, et maiora omnia, quam essent, vulgo disseminasset, nec ulla spes potiundae urbis affulgeret: Princeps, non explorata adventantium Barbarorum paucitate, a consilio oppugnationis depulsus, suasu Procerum differendam eam in aliud tempus existimavit. Itaque habito primorum concilio sequentem noctem elegit, qua profectionem institueret. Sed ne ea hostibus suboleret, iubet tormentorum ictus intendi, ac speciem futurae irruptionis ubique praeberi. Mox ingruente nocte impedimenta omnia, atque tormenta silentio ex castris

Lippam praemisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. His explicitis rebus, signo profectionis dato, vasa omnia vini incendi, ac impedimenta omnia non necessaria absumi iubet, copiasque omnes de quarta vigilia eductas eodem itinere praemittit, parvoque spatio intermisso, ut militare institutum servaretur, vasa conclamari iubet. Ipse quoque statim egressus, relictis nonnullis cohortibus, quae extremum agmen clauderent. ut lente procedentibus fatigatisque auxilio esse possent, celeriter e conspectu urbis discessit. Qua re cognita Turcae, qui audito castrorum strepitu, nihil nisi ultimos nostrorum conatus praestolabantur, maioribus in abeuntes nostros tormentis intonant, voluntatemque sibi, non vires, ad propulsandos hostes defuisse ostendunt. Nam ante id tempus, ne unum quidem ex maioribus tormentis adhibuerant, nec nisi minoribus tormentorum generibus usi fuerant. Quod genus fraudis eorum ab iis potissimum fuit observatum, qui ad irruptionem tentandam designati omnes undique vias, et aditus intra ruinas murorum, maioribus tormentis obseptos animadverterunt, ita, ut si forte nostri superatis moenium ruinis irrumpere conati fuissent, non nisi funestissima clade densissimam illam tormentorum seriem superaturi forent. Itaque Turcae portis se erumpentes, loca castrorum nostrorum ingenti cum laetitia invadunt, ac direptis commeatibus qui ob festinationem ibi fuerant relicti, solennia laetitiae signa ediderunt. Praemiserat Hazonus Bassa antecursores ex suis copiis, eorumque opera, quidnam nostri molirentur, cognoscere voluerat. Postquam ii noctu castris appropinquassent, audito tympanorum sonitu rati Transylvanos obviam auxiliaribus Hazoni copiis profecturos, pedem quam celerrime referunt. Bassaeque

adventum Transylvanorum summa cum trepidatione denunciant. Ea re audita consternatus Bassa, eodem momento iubet signa referri, maioribusque tormentis, ac ceteris impedimentis passim relictis, quanta potest celeritate fugam retro arripit. Ita obsessis adventus Hazoni, Hazono (alii Csaffero) fuga nostrorum salutem attulit. Cognito tandem errore Hazonus Tömösvarum appellit, et conspectis murorum ruinis magnopere miratur, quaenam fuerit causa, ob quam nostri tantam bene gerendae rei occasionem intermisissent. Mox ruinis refectis collaudataque praefecti ac ceterorum militum alacritate, Albam Nandor, unde venerat, rediit. Ibi castris positis consedit, et veluti in spelunca quadam excubias acturus, in consilia nostrorum singulari diligentia (animum) intendere coepit. Transylvani duobus circiter, qua equitum, qua peditum millibus Lippae ad excubias pro finibus agendas relictis, Ioanneque Szelesteio Lippensium iurisdictioni praefecto, postquam non exiguam militum, pulveris tormentarii, maiorumque machinarum, cetororumque commeatuum iacturam fecissent, qua cuique proximum commodissimumque fuit, magna cum tristitia domum rediere.

CAPVT NONVM.

De infelici Ioannis Szelestii Csanadum versus expeditione, et peditibus in Transalpina caesis.

Paucis admodum diebus quieti datis Ioannes Szelesteius praefectus Lippensis, partim ut acceptum in proxima oppugnatione Tömösvariensi detrimentum aliquo felicioris fortunae successu compensaret, par-

tim vero ut novae provinciae periculum faceret, et edito industriae specimine honestam cum apud suos tum apud hostes virtutis opinionem concitaret, statuit fortunae aleam experiri. Itaque selectis aliquot equitum peditumve cohortibus, ex improviso Csanadum progreditur, aedificia vicosque incendit, magno pecoris, pretiosiorum supellectilium atque hominum numero potitur. Quae dum securius pro more nostrorum hominum ab iis geruntur: ecce Tömösvariensis Bassa nec opinantibus ingruit, editaque magna nostrorum strage, in fugam eos vertit. Periere in eo praelio cum alii multi, tum etiam Volphgangus Petki in hostium potestatem pervenit, vir et generis nobilitate et rebus in expugnatione propugnationeque nuper captarum arcium praeclare gestis maxime insignis. Is postquam strenue pugnando multis acceptis vulneribus corporis viribus defecisset, tandem ab hostibus capitur, et cum multis aliis viris fortibus Tömösvarum abducitur, ibique in carcerem conditur. Ipse Szelestei amissis suorum compluribus, postquam frustra se in sistendis fugientibus laborare, contraque torrentem brachia tendere vidit, suasu suorum fuga sibi salutem quaesivit. Eadem fortuna mansit etiam in Transalpina eos, qui transmisso Danubio Bodon urbem invadere voluerunt. Audita enim Tömösvari obsidione, Michael etiam Vajvoda Transalpinus, ne suis partibus defuisse videretur, non contemnendam qua equitum qua peditum manum conscripserat, delectuque habito in omnes occasiones hostibus nocendi intentus erat, cumque magnus in dies spontaneorum peditum numerus conflueret, mille et quingenti ex iis consilium sibi seorsim ceperunt, transmissoque navibus Danubio opulentissimam urbem Bodon invaserunt. Ea direpta ac incensa,

simulac finitimi Turcae atque Tartari ex fumo rem cognoverant, ibi vero vidisses nostros longe maiorem, quam pro numero, hostium stragem edidisse, nec ante ingenti eorum numero ferocissimaeque rabiei cessisse, donec pulvere tormentario defecti, cum nihil usquam opis sperare possent, in fugam se coniecerunt. Ita paucis ex tanto numero partim ad Danubium, partim ad Alpes fuga elapsis, ceteri omnes foede ferro, sagittisque absumpti fuere.

CAPVT DECIMVM.

De expeditione Mahometis III. Caesaris Turcarum in Vngariam, Hatvanoque incenso.

Capto in hunc modum Hatvano, deliberatum fuit in concilio, placeretne ruinas arcis restaurari, an totum everti. Postquam variis in utramque partem argumentis certatum fuit, visum est prudentioribus ob adventum Caesaris totam funditus deleri, hac maxime de causa, quod nequaquam eam ita firmari posse prudentiores viderent, ut impetus copiarum Caesaris sustinere posset. Appropinquabat enim Caesar Turcarum cum innumera hominum multitudine, quippe quae ad quingenta millia excedere vulgo putaretur. Quo vero tutius ipse cum robore exercitus iter faceret, Czaferum Bassam Vezirium cum XL selectissimorum, equitum millibus praemiserat, ut et commeatum universis copiis Bassa praepararet, et omnia longe lateque explorando hostium consilia cognosceret. Ad Zolnokum iam erat Bassa Vezirius, quum Hatvanum diriperetur. Itaque cum id certo ad Maximilianum perlatum esset, disceptatum est diu in consilio: expectan-

dine essent hostes ibidem, an ex improviso per irruptionem in castris Zolnokiensibus obruendi. Vngarici quidem proceres nihil fore consultius censebant, quam si audendo aliquid Zolnokum usque obviam hostibus iretur, nocturnaque in eos irruptione facta, antequam universae copiae Turcarum afforent, XL illa millia antecursorum vel delerentur, vel saltem dissiparentur: ita enim fore, ut ceterae quoque Caesaris Turcici copiae vel retro in fugam coniicerentur, vel saltem metu perculsae minus audacter progrederentur. At Germanici proceres diversum sentiebant, nec obviam tantae Barbarorum multitudini eundum statuebant: propterea quod stultum foret summam rei uni praelio committere. Nam si universae ipsorum copiae delerentur, nullum fore amplius impedimentum, quominus victor Barbarorum exercitus universam Vngariam atque Germaniam occuparet, et cuncta longe lateqae ferro atque flamma pervastaret. Vngaris quidem, qui sint omnes levioris armaturae, pernicioribusque equis praediti, minus fore periculum, etiam si fortuna Martis eo se inclinaret, ut fuga utendum foret; sed Germanis uti fuga sibi consulant, integrum nequaquam fore, propterea quod et armorum pondere, et equorum tarditate ad statariam magis pugnam, quam ad velitationes idonei sint. Proinde se nequaquam eo audacter deventuros, ut copias suas temere in tantum discrimen coniiciant: praesertim quum in mandatis ab Imperatore habeant, compescendi potius Barbaros, ne latius grassentur, quam sponte lacessendi. His itaque atque aliis in hanc sententiam disceptatis, cum proceres Vngarici frustra se laborare viderent, statutum est, ut arx Hatvanum funditus deleretur, Agria tormentis praesidioque firmaretur, ac ceterae copiae retro se reciperent, et in

meliora tempora reservarent. Itaque direptam prius arcem incendunt, ac subiecto pulvere tormentario huc illuc disiiciunt, ita ut vix rudera amplius apparerent. Mox Agriensibus domum cum addito Vngarorum Germanorumque praesidio ire iussis, ceteras copias Maximilianus Vacium reduxit, et cum altero (exercitu), qui ibi residebat, coniunxit. Agrienses domum quam celcrrime reversi, coniuges ac liberos cum pretiosiore fortunarum parte in tutiora ablegant, ipsi se ad extremum vitae mortisque discrimen subeundum summa animi obstinatione comparant. Missus eo fuit Tarszius cum Italis ac Germanis et mille sclopetariis; item Comes Ioannes Iacobus a Thurn cum tribus peditum millibus.

CAPVT VNDECIMVM.

De Agria a Turcis obsessa, atque etiam expugnata.

Antequam Caesar Turcarum expeditionem in Vngariam suscepisset, concilium militare Constantinopoli indixerat, et quemnam sibi profectionis scopum proponeret, cum praecipuis quibusque purpuratis deliberaverat. Quum multa ultro citroque in medium prolata fuissent, tandem vicit haec in Concilio sententia, ut recta Agria peteretur, qua in potestatem redacta, nullum fore amplius impedimentum, quominus tota Vngaria occuparetur, et Transylvanis ab ope Germanis ferenda distractis, nullo negotio Germani retunderentur. Inter alia cum inexpugnabilem esse Agriam et durissimo saxo inaedificatam diceretur, Caesar quaesiisse ex loci eius peritis fertur: Num tam durum sit saxum illud, ex quo singulis diebus tanta particula decidi nequeat, quanta pugnum

exaequaret. Respondentibus purpuratis, nullum esse tam durum et invictum saxum, ex quo quotidie aliquid decuti nequeat, Caesar: Non est igitur, inquit, desperandum, quominus Agria quoque potiamur. Non deesse enim sibi nec multitudinem, nec instrumenta, quibus fundamenta arcis ita subruantur, et suffodiantur, ut tandem moenia eius corruere necesse sit. Ita ergo animatus, ita armatus Caesar. traiecto ad Ezechum Danubio, Segedinum primo, inde Zolnokum appulit, et eundem quem diximus Vezirium Bassam ad obsidendam Agriam praemisit, paucisque post diebus ipse quoque cum toto exercitu XXI. Septembris, a Cziaffero, Ibraimo, Hazono et Cicala Bassis Veziriis comitatus, eodem profectus est. Occurrerunt strenue Barbaris Agrienses, et compluribus eorum partim captis, partim interfectis, ab ingruente tandem multitudine, intra moenia oppidi repulsi sunt. Id vero cum nequaquam defendi posse conspicerent, incensis post sextum oppugnationis diem, quae ad oppugnationem arcis hostibus profutura videbantur, sponte deserunt, ac in arcem se recipiunt. Praeerat tunc arci Paulus Nyarius Vngarus, ex illustri familia prognatus, nihilque penitus omittebat eorum, quae defensionem tanti talisque patriae propugnaculi facere viderentur. Itaque milites omnes convocat, et dato, acceptoque fidei iuramento, ad propugnandam tanti momenti arcem hortatur; mox diviso praesidio, unicuique suam stationem destinat, et quid singulis sit agendum, rite disponit. Ipse cum Andrea Barcsai, Terczkio ac Thurnio, ceterisque proceribus nullum certum locum sibi assignat, sed in omnes occasiones intentus, quid cuique sit agendum, strenue providet. Sed tanta fuit Turcarum rabies, ut cum fessis recentes succederent, et oppugnatio

octies uno eodemque die summis viribus, ultimoque conatu tentaretur, nostri, non virtute sed numero tandem pene ad extremas angustias redigerentur. Quinque enim ab adventu statim propugnacula Barbari excitaverant, et capto oppido propugnaculum arci adiacens decima tertia oppugnatione, quae intra biduum omnium erat violentissima, tandem occuparunt. Nostri postridie ex arce erumpentes propugnaculum iam occupatum ingenti Turcarum strage edita rursus Turcis eripuerunt. Interim Turcae de adventu Sigismundi et Maximiliani certiores facti, cum viderent tormentis se parum proficere, statuerunt fossam, quae inter arcem et vineta interiacet, aggesta materia complere. Quod ut eo diligentius Turcae facerent, ipsemet Turcarum Imperator per omnia castra equitavit, et ut coeptum opus absolueret, pro sua quemque dignitate adhortatatus est. Obsessi vero iterum arce erumpentes, multos e Turcis trucidarunt, Ibraimumque summum Vezerium Bassam cum omnibus suis in fugam coniecerunt, ita ut parum abfuerit, quin pene vivus in manus nostrorum devenerit. In hac pugna Terczkius glande tormentaria in capite, sed non lethaliter, vulneratur. Decimo octobris Turcae denuo arcem summis viribus invadunt. Nostri quatuor oppugnationes fortiter sustinuerunt, quater hostes a moenibus incredibili cum eorum strage reiecerunt; at quinta oppugnatione Turcae tandem antiquam arcem novae vicinam armata manu occuparunt, ibidemque Christianos circiter octingentos trucidarunt. Capta hac arce, Aga quidam Turcicus Caesari quadringenta nostrorum capita obtulit, quo spectaculo Barbarus vehementer oblectatus fuit. Barbari vero veteri iam castro potiti, novum maiori audacia aggrediuntur, arcemque quatuordecim diver-

sis in locis suffodiunt, et duodecimo post die pulverem tormentarium cuniculis subiiciunt. Ea re visa, cum iam obsessi rem conclamatam et in (acie) novaculae positam viderent, nec quidquam de suppetiis sperarent, tumultuari tandem coeperunt. Praefecti arcis Nyarius et Terczkius iuramenti quidem eos admonebant, et positis genibus, ut ipsi, antequam arx dedatur, occiderentur, supplices orabant: sed praesidiarii spe desperata nihil omnino his monitis movebantur. Interim CCL milites, quorum plerique Itali fuerant, clam ex arce elapsi in castra hostium transfugerunt, eorumque religionem amplexi, apostatae facti sunt. Ea re cognita, céteri vehementer consternati, palam statim cum Turcis de deditione colloqui coeperunt, qui his conditionibus se illos omnes cum impedimentis et gladiis dimissuros promiserunt, ut praefectos arcis Paulum Nyarium, Terczkium, Cogoranium-Italum, et iuniorem Kinskium obsides in commutationem aliorum captivorum traderent. His ita pactis, XIII. Octobris circa meridiem duo millia nostrorum Agria egressi sunt. Sed Caesar crudelitatem Germanorum, quam in captivos Hatvani exercuerant, vindicaturus, in tria totum praesidium agmina separari edixit: unum fuit Germanorum, alterum Vngaricorum equitum ac peditum, tertium plebeiorum. Germanos omnes ad unum trucidari iussit, edicto promulgato ideo se hoc facere, ut immanem Germanorum saevitiam illustri ad omnem posteritatem exemplo vindicaret, a quibus cognovisset Musulmannos suos per contumeliam summam excoriatos fuisse. Vngarici nominis milites interfici quidem vetat, sed diripi omnes ac in servitutem rapi patitur, reservato sibi Paulo Nyario, et aliis arcis praefectis, quorum consilio in suos usus ad omnes occasiones per vim extorto abuteretur. In iis fuit et

Andreas Barcsai, qui cum aeger tunc esset animo et corpore, Zolnokum tamen in captivitatem abductus est. Ita pauci ex omni numero militum Vngaricorum salvi ad suos evasere. In plebem tamen summa usus est clementia, et postquam publico edicto ad obedientiam praestandam, et terram colendam mitissimis suasionibus eam adhortatus fuisset, sportulas etiam adiecit, et magnum numerum argentei numismatis (asperos vocamus) in vulgum sparsit. Mox certos qui Agriae praeessent, et ruinas arcis atque oppidi reficerent, ex consilio deligit, eo animo, ut ulterius progressurus Tokaium, Cassoviam et ceteras Vngariae reliquias Viennam usque eodem victoriae cursu diriperet atque in potestatem redigeret. Ita enim facere statuerat, et Legatis Polonicis, qui ad Segedum Caesari occurrerant, praedixerat fore, ut capta Agria et ceteris ad Poloniam usque Vngariae finibus brevi in potestatem (redactis), Polonis ad se venturis compendium efficeret.

CAPVT DVODECIMVM.

De expeditione Sigismundi Principis Transylvaniae ad opem Agriensibus ferendam.

Agrienses simulac se a Turcis peti cognovissent, mature id Maximiliano Archiduci et Sigismundo Transylvanorum Principi significaverant, et ut tempestivam ipsis opem ferrent, obnixe oraverant. Se quidem Deo bene iuvante daturos operam, ut obsidio diutius ducatur, barbarique intra aliquot menses operam cudant: sed tamen ne omni subsidio destituti, non virtute, sed numero tandem vincantur, summa ope Principibus enitendum esse. Ea re cognita Maximilia-

nus a praelio abstinere, nec summam rei fortunae permittendam esse cogitabat, sed eventum obsidionis expectandum, et ex tempore consilium capiendum censebat. At Sigismundus Princeps longe aliam rationem secutus, ex animo Agriensium fortunam miserabatur, reformidatoque periculo, quod ex clade tanti propugnaculi, ac talium virorum fortium universae Patriae imminere videbatur, mortem potius fortiter oppetere, quam opem Agriensibus non ferre malebat. Sed antequam e Provinciae finibus excederet, certam Siculorum manum Duce Francisco Nagy subsidio in Transalpinam mittit, simulque Alpes Moldaviae oppositas armatis complet, ac Georgium Borbely excubiis contra Tartaros dispositis praeficit. Ne vero se absente regnum Imperio vacaret, Stephanum Boczkaium inter summos consiliarios principem, cognatumque suum, provinciae praeficit, eique in mandatis dat, ut singulari cura regnum contra Tartaros et Moldavos tueatur, operamque det, ne ob absentiam suam respublica aliquid detrimenti capiat. Nam ut Transylvanos ab ope Agriensibus ferenda Caesar Turcarum averteret: Tartaris persuaserat, ut ex Moldavia in Transalpinam, ac inde in Transylvaniam irrumperent, omniaque ferro ac flamma miscerent. Ita Princeps rebus provinciae rite dispositis, selectissimam quamque regni nobilitatem evocat, et lentis itineribus Varadinum progreditur. Ibi lustrato exercitu, qui ad XVIII circiter millia selectissimorum equitum ac peditum habebat, quum accepisset Agrienses in summo periculo versari, profectionem accelerat, ac recta Debrecinum, inde Tokainum progreditur. Postquam Tibisco traiecto Agriam captam ac caesum praesidium accepit, ingenti dolore perfusus pergere tamen, et si Maximilianum eo perducere

posset, coniunctis viribus praelium cum Caesare Turcico inire omnino statuit. Itaque missis aliis super alios nunciis, Maximilianum, ut approperet, hortatur, et proceres Vngaricos ad colligendas hinc inde copias impellit; quibus rebus factum est, ut Vngarici proceres, quantas potuerunt, copias ad Szerencsium, oppidum Sigismundi Rákóczi, cogerent. Et ipse Maximilianus copias suas cum Transylvano ad Miskolcinum coniunxerat. Trahebant secum CXX tormenta bellica ac XX millia (?) quadrigarum in usum circumdandi exercitus.

CAPVT DECIMVM TERTIVM.

De praelio Christianorum cum Caesare Turcarum, et utrarumque partium fuga atque clade.

Postquam Maximilianus et Sigismundus Princeps copias coniunxerunt, quae ad LV millia insigniter armatorum fuisse putantur, et alter alteri iureiurando sese obstrinxerunt, Miskolcino digressi obviam Barbaris progredi, ac manus cum iis conferre statuerunt. Ita XXI. octobris exercitum promoverunt, et postridie ericetum quoddam longum atque latum emensi, Agriam contenderunt. Est non procul ab Agria pagus Keresztes appellatus, tanta camporum planitie, ut facile spatium dimicandi quantumlibet maximis exercitibus praebere possit. Intersecabat campos illos rivus quidam coenosus, et ita impeditis ripis, ut nonnisi difficulter ab equitibus transiri possit, cuius traiectum

Czafer Bassa cum XX millibus Ianizarorum et Tartarorum, ac XXX tormentis occupaverat. Huc nostri progressi sunt, et in campis Keresztesiensibus castra posuerunt, eo animo, ut Barbaros transitu prohiberent, vel si ita se occasio daret, manus cum iis consererent. Quamvis Maximilianus Archidux a pugna prorsus abhorrebat, et id se duntaxat in mandatis ab Imperatore fratre habere dicebat, ut Barbaros latius grassari prohiberet, abeuntesque carperet. Audito nostrorum adventu Mahometes Caesar non parum extimuisse, et statim militare concilium indixisse fertur. Eo convocato disceptatum est, utrum summa rei praelio committenda videretur, an vero Agria ad sustinendam obsidionem obfirmata, cum copiis redeundum. Quum multa in utramque partem disceptata fuissent, et ipsemet quoque Caesar non obscuram timoris significationem dare videretur, unus ex Purpuratis, senio iam multaque canitie obsitus: Ego vero, inquit, hac te molestia animi deliberabo, cumque in multis patris tui, avi, abavique bellis versatus sim, eam cum aliis belliducibus viam et rationem excogitabo. qua tantus hic et talis Christianorum exercitus non difficulter debellari et dissipari possit. Quaerentibus ceteris: quaenam ea esset ratio: Ego vero, inquit, multorum bellorum iam experientiam habeo, perspectam eam esse Vngarorum et Germanorum rapacitatem, praedaeque aviditatem, ut nunquam facilius, quam spe praedarum atque lucri veluti pisces hamo capi possint. Proinde equidem censerem, Caesare in tutiora deducto, ita aciem in Christianos dirigi, ut dato pugnae signo, si vincerentur, eos omni impetu persequeremur: sin autem nostri inclinarentur, in castra se reciperent, eaque omni opum ac rerum pretiosarum genere exposito praedae hostibus

relinquerent. Nullum enim est dubium, quin aviditate lucri Christiani statim allecti, omisso praelio, ad diripiendam praedam vertantur, in eaque colligenda occupati, nec opinantes, non difficulter a nobis opprimantur. Placuit astutum senis consilium ceteris purpuratis. Itaque dimisso Zolnokum Caesare, aciem instruunt, quingentis circiter (ut ipsi aiunt) armatorum millibus completam, et quum ab exploratoribus accepissent in campis Keresztesiensibus Christianos castra posuisse, eo cum omnibus copiis ire statuunt. Sed antequam Barbari eo pervenissent, Sigismundus Princeps cum Transylvanicis copiis rivum illum fatalem, cuius paulo supra meminimus, hoc animo traiecerat, ut expeditius cum Barbaris manus conseri possent. Sed cum Maximilianus Sigismundum sequi recusasset, nec temere progrediendum dixisset, transfuga eos terrente et iam Caesarem affuturum nunciante, Sigismundus quoque in priora castra reverti cum suis debuit. Qua re ab exploratoribus et transfugis cognita, et pro timoris significatione accepta, Barbari eo animosius progrediuntur, et die Iovis, qui erat XXIV. dies Octobris, non procul a nostris castra posuerunt, tanto cum strepitu armorum, fremitu equorum, sonitu hominum, ut instar horrendae nigricantisque cuiusdam tempestatis adventare et campos omnes circumcirca armatis complere viderentur. Vnde haud parum stuporis Christiano exercitui incusserant, quippe qui ne tertiam quidem Barbarorum partem numero adaequarent. Quumque intra LXXX annos manus Christiani cum Caesare Turcarum non conseruissent, et insolentes adhuc tantarum copiarum essent, dici non potest, quanto cum horrore tunc innumeras prope Turcarum copias conspexerint. Nec tamen eos defecit animi fortitudo.

Nam Maximilianus Archidux Sigismundusque Princeps cum Nicolao Palfio, ceterisque Vngaricis Germanisque proceribus, nihil omittebant, quod ad confirmationem et consolationem exercitus Christiani facere videretur. Sed pridie eius diei, qui erat XXIII. octob. Turcae audacter nostros adoriendos atque praeveniendos rati, confestim tormenta aliquot ad vadum rivi adduxerant, et compluribus irruentibus duce Czaffero Bassa transitum tentaverant Resistunt nostri fortiter, consertoque ad rivum acerrimo praelio Barbaros in fugam vertunt, caesis circiter CCC eorum, tormenta XXIV eis eripiunt. Ea cum Germanici duces in suos ac suorum usus vertere conarentur, nec id Transylvani facile paterentur, scilicet triumphum ante victoriam canentes: Sigismundus Princeps interposuit se, ac aequali tormentorum divisione facta, ea quae in suam rationem cesserant, in Transylvaniam confestim referenda curavit. Certamen illud ad serum usque diei productum ipsa nox diremit. Ita utrique se in castra recepere his animis, ut postero die pugnam instaurarent, neutrique terga verterent, donec ius imperandi Marte iudice definiretur. Ea nox propemodum insomnis acta est, cum utrobique crebris vigiliarum stationibus dispositis insequentem omnes diem soliciti expectarent, veluti Martem vitae necisque suae arbitrum adituri. Postero die, vixdum illuxerat, cum utrinque instructae acies adfuere. Itaque redintegratur praelium, sed non successu superioris diei. Quum enim pedites Stephani Bathorei circumventi a Barbaris fuissent, et sero iis opem ceteri tulissent, fere omnes ad unum spectantibus nostris trucidati sunt, paucis fuga elapsis, qui ad cataphractorum se ordinem recepere. Non parva hoc spectaculum consternatione

nostros affecerat. Quod ubi a Sigismundo cognitum est, ad succurrendum laborantibus advolat, suggerit subsidia, suppeditat fessis auxilium, trepidantibus inclamitat, fugientes in ordinem revocat, nihilque ex optimi imperatoris et militis officio remittit. Nunc fortes hortatur et laudat, nunc corripit ignavos et territat, denique omnibus praesto adest. Proinde ita fervet ubique Martis opus, ut cuncta sanguine foeda conspiceres. Quibus rebus factum est, ut quamvis magna utriusque exercitus eo die patraretur caedes, Vngari tamen superiores fuerint. Ita eo quoque die defatigato exercitu, nox et lassitudo praelium diremit. Vtrisque se in castra revocantibus, vigiliae stationesque summa cura in castris habitae. Quum dies Sabbathi illuxisset, neuterque praelio cederet, prima luce inter VI. et VII. horam pugna atrocissima committitur, eo animo, ut totis viribus rem utrique experirentur. Sed obstabat proposito Sigismundi Maximilianus, nec summam rei praelio committendam censebat. Victus tandem cohortationibus Sigismundi, pedibus in eius sententiam concedit, ac prima acie Transylvanis concessa, ipse cum robore cataphractorum a tergo subsistit. Sigismundus ea re laetus, ultro sibi primam aciem deposcit, eaque rite disposita suos gravibus verbis hortatur, ne initam prioribus diebus victoriam per desidiam et ignaviam corrumperent, pergerent vincere ut coeperint, cohortationibus obsecrationem adiungit, ne sibi patriaeque desint, cogitent pridie quam bene pugnarint, quantam hostium manum protriverint, quoties inclinarint et fuderint, quot tormenta aenea ceperint: praecaveant ne sudores hactenus effusos tolerataque pericula omnia in irritum effundant. Non qui magna coeperint, sed qui coepta gloriose terminarint, laude dignos censeri

sciant. Ponant ante oculos, quaecunque ipsos pericula manebunt, si male dimicarint, varia mortis genera, diram uxorum liberorumque servitutem, ultima regni excidia, raptus virginum, et fanda infandaque omnia. Haec omnia unius diei labore evitari posse. Proinde orare ac per Deum hominumque fidem obsecrare, uti solita se, patriam, liberos, uxores ac fortunas virtute redimant, et in perpetuam libertatem vindicent. His edictis et universis copiis rite instructis edictum promulgat, uti suam quisque stationem observet, tormentorum praesentiam expectet, in rapinas ne se effundat; quae si praecepta constanter fuissent observata, nae illo die praeclarissimam nostri de barbaris victoriam post homines natos reportassent. Nihilo secius et Purpurati Caesaris Turcarum suos praemiis, pollicitationibus ac minis incendunt, ut omnia perpeti, quam eo die Vngaris cedere mallent, proinde lustrant utrumque cornu, et gravissimis omnes edictis ad fortiter pugnandum hortantur. Itaque XXVI. octob. dato pugnae signo nostri strenue procurrunt, irruentesque Barbaros fortiter excipiunt. Interim Tartari lentis processibus progredi, ac paulatim nostros quaquaversum circumdare. Postquam aliquot horarum velitationibus pugnatum esset, et aliquamdiu spe pari dimicatum, magna ubique strage oborta, seu serio, seu ex composito Barbari terga vertunt, ac nostris strenue insequentibus magno cum impetu cedunt. Instant fugientibus nostri, ac dissolutis ordinibus certatim in eos desaeviunt, ac CIX tormenta hostibus adimunt. Ad haec omissis post tergum, quod minime omnium fieri oportebat, tormentis bellicis, rati Barbaros sine mora iam fugituros, castra invadunt, eaque pretiosissimis quibusque rebus ad miraculum usque referta diripiunt.

Ea re visa Janizari, qui in tentoriis praesidii causa relicti fuerant, quum nullum fugae sibi locum esse relictum animadverterent, revocatis animis coepere tormentis intonare in eos, qui fugientes Barbaros insequebantur. Quod cum magnam stragem nostris inferret, ex altera vero parte Tartari adurgerent, et Cicala Bassa cum equitatu suo a latere nostros invaderet, coepere primum pauci aliquot cataphracti Germanici, mox etiam Transylvani ac Vngari retro fugam arripere. Qua re animati Turcae, cum qui in castris erant, tum qui fugam arripuerant, sublato ingenti clamore in nostros redeunt, eosque magna securitate praedis diripiendis intentos ex improviso adoriuntur. Sed et ii qui ultra castra iam sese proripuerant, eo revolant, et cum statariis quibusdam vexillationibus, quae in eos usus semper seorsim in quodam colle, Cicala Bassa duce, rubeis insignitae vexillis, immotae ad id usque temporis momentum constiterant, in nostros fugientes irruunt. Ita Purpurati, cum prima signa iam esse capta, et caesis praefectis milites (in) Christianos edicant effundi: nostri re inopinata territi, ad quos et quo fugerent, haud satis adhuc gnari, praedis etiam tum diripiendis intenti erant, tanta cum securitate, ut iam tum alius haec, alius illa tabernacula in rationem dominorum suorum occuparet, et praefixis hic illic hastis occupantium ea fore diceret; quae dum ante victoriam partiuntur, ecce Barbari adsunt, et grave praelium instaurant. Caeduntur nostri a numerosa multitudine, et Tartaricarum sagittarum imbribus obruuntur, capiuntur signa, et in fugam omnes iam semel ordines vertuntur. Ea re visa inclamitat Sigismundus Princeps omnibus, ac ne partam semel victoriam temere perdant, obsecrat, vexillumque suum conspicuo

in loco sisti iubet. Sed cum panicus omnes terror incessisset, ingruentibus iamiam Barbaris, ut in meliora se reservaret tempora, ex castris ipse quoque excedit, et comitantibus eum Petro Huszár, Casparo Kornis et paucis aliis sensim se ad suos recepit. Fusos fugatosque Christianos ad vesperam usque hostes insequuntur ac caedunt, mox tenebris impediti in castra per noctem rediere. Quodsi nox fugientes non protexisset, nae illo die maxima post hominum memoriam strage Christiani affecti fuissent. Sed tenebris tecti in castra se receperunt, ac incenso Principis tabernaculo ablatisque rebus pretiosioribus, qua cuique proximum et commodissimum fuit, nullo iam tunc ulterius persequente, diffugerunt. Quodsi resumptis animis castra non deseruissent: non est dubium, quin victoriam postero die redintegraturi fuerint. Sed Deo ob superbiam, avaritiam et cetera nefanda Christianorum flagitia, in iustam iram succenso, tantus omnes pavor occupaverat, ut quamvis omnes resistendum et obviam Barbaris recurrendum clamitarent: nemo tamen id suo exemplo confirmarit, sed omnes ad unum effusa fuga sibi consulebant. Quo factum est, ut magna equitum parte dilapsa, plerique pedites tam Germani, quam Vngari in fuga perierint, et dum alii alios praevertere conantur, magnam ultro sibi stragem accersiverint. Quamvis autem cruentissima victoria Turcis cesserit, fugatis nostris, et castris direptis, eorum tamen caedes fere maior fuit, quam Christianorum. Quippe Turcarum ad XXX, alii scribunt ad LX, Christianorum XXV circiter millia caesa referuntur. Caesarem ibi occubuisse rumor fuit, sed, uti postea compertum est, vanus. Periere tamen e purpuratis Bassis et Begis ceterisque primoribus Turcarum complures. E Germanis

inter alios duo fratres Holsatiae Principes, quorum cadavera Christianus Anhaldinorum Princeps maximae indolis Leucsoviae postea tumulavit. Item Venceslaus Poppelius, Prettipskius, Pomeranorum Brandeburgensium equitum magister, dux Bavarorum (?) Plettenbergius, ex legionibus plerique centuriones, praefecti ac signiferi. E Transylvanis periit Sigismundus Csáki nostrae in Germania peregrinationis comes, Michael Cziereni, Volfgangus Bornemisza, Ioannes Polyak, et complures alii, quorum catalogum recensere longum foret. In iis fuere et Caspar ac Ioannes Decii populares mei, qui Debrecino ad praelium profecti ac peditum cohortibus adiuncti, sponte pulcram pro patria mortem obiere. Campus Keresztesiensis ex insigni clade illustris est habitus, cadavera Turcarum ab iis terrae sunt mandata, cetera in ingentes acervos accumulata, donec a canibus vicinarum regionum absumerentur, ita ut compluribus eorum in rabiem actis, haud tuto locus is ab hominibus frequentari posset. In saxorum morem locus is adhuc ossibus opertus est, nec terra ibi coli citra crebram armorum inventionem ullo pacto potest. Maximilianus cum expeditissimis cataphractorum Leucsoviam versus, mox XXIV. novembr. cum sex cisiis Viennam appulit, ibique Schwarzenbergium cum quibusdam aliis praefectis invenit. Princeps Sigismundus primum Tokainum, mox inde in Transylvaniam, quanto potuit ocius redire festinavit, affirmans solam Germanicorum equitum fugam huius rei causam fuisse. Sed et Turcarum plerique rati se victos, effusissima se fuga proripuerunt, et qua cuique proximum fuit, diffugerunt. Ea re divulgata, Sinanus Bassa, quem Caesar Agriae praefecerat, arcem ac oppidum refecit, ac decem millium

praesidio munivit. Sed cognito errore Tartari castra utraque tam Turcarum quam Vngarorum diripuere, quae toto triduo cum tormentis ac tentoriis deserta iacuerant; sed et Caesar compluribus, qui fuga sibi consuluerant, supplicio in terrorem aliorum affectis, Tibisco primum, mox Danubio Belgradum devehitur, ac inde Constantinopolim ingenti praeda onustus, sed amissis equis, camelis ceterisque iumentis , victo magis quam victori similis, appulit, sine tympanis, tubis, vexillis, aut aliis laetitiae signis.

CAPVT DECIMVM QVARTVM.

De Tartaris e Transalpina repulsis, Transalpinorumque in Turcas expeditione interrupta, altero Chamorum a fratre interempto, felicibusque Janizarii horarii excursionibus.

Suscepturus expeditionem in Vngariam Mohametes Caesar Chamis Tartarorum mandaverat, ut secum una in Vngariam proficiscerentur, coniunctisque armis et animis contra Christianos bellum gererent. Erant duo fratres, Tartarorum Chami, quorum alter minor natu nomine Pincion, sponte se Caesari cum XXX expeditissimorum Tartarorum millibus coniunxit, et strenuam Caesari Turcico operam in praelio Agriensi navavit. Tanta enim audacia rem ibi gesserunt Tartari, ut praecipuam victoriae laudem omnium consensu ipsi reportarint. Interim Chamus Tartarorum maior natu, Kazikerei, qui superiorum annorum clade edoctus cunctantius in Vngariam progrediebatur, ne sua cessatione magni Turcarum Imperatoris

indignationem sibi conciliaret, coacta magna Tartarorum manu in Moldaviam irrumpit, ac inde vel eo, quo venerat itinere rursus in Vngariam irrumpere, ve saltem per Transalpinos Transylvaniam adoriri conatur. Ea re audita Stephanus Boczkai continuo ad arma cunctos vocat, ac Georgio Borbely et Benedicto Mindszentio in Transalpinam missis, fines provinciae armatis complet. Fervebat tota Dacia bello, ac ne Principe ad opem Agriensibus ferendam profecto, barbara gens in vacuas provincias erumperet, magno ubique cum tumultu metuebatur. Matronae ac pueri eiulatibus omnia complebant, et cuncti de fuga iam cogitabant. Sed ecce cum Tartari Transalpinis iam ad fauces Alpium redactis in Transylvaniam irrumpere conantur, rumor affertur ad Chamum, Polonos atque Kozakos, Moschosque magno numero coiisse, ita animatos, ut vel in Tartariam irrumpant, vel manus cum iis conserant. Qua re audita omnes Tartarorum copiae, quasi signo dato, itinere fugae simili, e Transalpina diffugere.

Michael Palatinus, cognito Tartarorum discessu, copias omnes ex praesidiis colligit, et quas potest e Transylvania evocat, eo animo, ut traiecto navibus Danubio in Bulgariam Turcis vacuam irrumpat, eamque deditione capiat. Mox tormentis in maiorem Nicopolim (quae ultra Danubium sita est, urbs et amplitudine et munitione haud contemnenda) directis dies noctesque intonat. Sed quominus Danubium transierit, urbeque potitus fuerit, insperato veredarii adventu factum est, qui e clade Agriensi a Principe missus, rem omnem, uti gesta fuerat, Michaeli clam significaverat, et ut in provincia se contineret, finesque Regni contra Barbaros in Thraciam reversuros tueretur, Pa-

latinum monuerat. Ea re cognita Michael dedititios Turcas accepta magna pecuniae summa dimittit, et non sine grandi mercede hybernas inducias Barbaris concedit. Mox nulla re memorabili, ob causam paulo ante commemoratam, gesta Tergovistum se recepit, militesque exauthoratos in hyberna dimisit. Caesar vero Mahometes Constantinopolim reversus, ut negligentiam maioris Tartarorum Chami castigaret, abdicato Kazikerei fratrem eius minorem Pincionem, qui secum ad Agriam fortiter rem gesserat, Imperio praefecit. Ea re commotus Kazikerei, ingentem in Turcas indignationem concipit, omnemque eis amicitiam renunciat. Quo cognito veritus Caesar, ne Tartari bellum Musulmanis inferrent, minorem Chamum e medio tollere, huiusque morte, amissam illius gratiam recolligere statuit. Habito igitur concilio Purpuratorum, Pincionem Constantinopolim ad se vocat, et tam copias, quam alia ad restitutionem eius necessaria se ei liberalissime suppeditaturum pollicetur. Sed cum novitius ille Chamus ex amicorum literis agnovisset.se, si Constantinopolim iret, interfectum iri. quo se verteret ignarus, dubitans adhuc, tandem ad Theodorum Moschorum Ducem confugere statuit; quo cum pollicitationibus illius invitatus pergeret, a fratre interceptus, atque capitis supplicio affectus fuit. Eodem modo uxor eius, e nobili Vngarorum ad Munkácsium Moricziorum gente procreata, cum quatuor filiis et duabus filiabus perduellionis damnata atque caesa fuit. Acta sunt haec circa finem anni CΟ. IΟ. XCVI. Eadem aestate, ne et hanc virtutem gloriae praemio defraudemus, horarius quidam Ianizarus, cum natione esset Vngarus, abiurata Mahometis religione, in quam amplectendam adactus fuerat, ad Transylvanos cum uxore, cognatis

ac liberis Varadinum profugit. Is documentum fidei ac militaris scientiae editurus, assumtis CL militibus Segedinum versus profectus est, copiasque Caesaris Agriam tum petentes, quae VIII millia, qua equitum qua peditum continebant, in deserto Segediensi ad lacum Piri sic dictum, excelso animo adortus est. Mox re explorata, cohortatus milites pugnae signum dat, ac vicies et quinquies hostes e castris eiicit, tabernaculisque disiectis, quadringentos et LXXX eorum trucidat. In iis fuere duo Alai Bassae, unus Begus, et unus item Aga Janizarorum; capti sunt sesqui mille currus cum tormentis compluribus, XL plaustra thesauro onusta, quae tamen auferri non potuere. Capta sunt signa CLXII, quibus onusti ovantesque nostri Varadinum rediere. Quod ut tam pauci nostrorum tentare auderent, animati fuerant felici eiusdem ducis successu, cuius auspiciis non ita multo ante Segedinum versus excurrerant, et cum septingentis equitibus Gyulensibus praelio decertantes, quinquaginta eorum trucidaverant, et magna cum praeda redierant.

DECAS VNDECIMA.

LIBER PRIMVS.

CAPVT PRIMVM.

De Comitiis Albensibus, et abitu Principis ad Caesarem Germanicum, ac reditu eiusdem.

Appetebat iam annus salutis MDXCVII, cum Princeps Sigismundus ad XXV. diem decembris comitia Albam indicit. Ibi non de pace cum Turcis ineunda, uti spes omnium fuerat, sed de tributo Ordinibus indicendo publicaque Regni concordia tuenda consilium habitum est. Quum autem Princeps ad Caesarem proficisci cogitaret, ne quid se absente Michael Transalpinae Palatinus de foedere cum Turcis ineundo tentaret, missis nunciis Albam eum evocat. Is cognita Principis voluntate, quum Albae antea non fuisset, libenter paret, splendidoque comitatu septus itineri se dat. Qua re accepta Saxopolim usque Princeps obviam ei Proceres mittit, et quam potest honorificentissime Albam deducendum curat. Inde secretis cum eo habitis deliberationibus, ne per absentiam Palatini res provinciae turbarentur, paucis post diebus magnifice donatum, ac ingentibus promissis oneratum in Transalpinam remittit. Ipse assumptis secum Stephano Josika Cancellario, Casparo Kornis, Demetrio Napragio Episcopo, Pancratio Sennyeio Aulae Magistro, Nicolao Apaffi, Volfgango (?) Bornemisza,

Stephano Csakio, Ladislao Gyulaffi, et aliis selectissimis quibusque primorum, per fines Vngariae et Moraviae XVII. februarii cum XII cisiis Pragam profectus est. Datis quieti aliquot diebus, postquam occultas ibi cum Caesare de iis, quae postea consecutae sunt, rebus admodum tacite deliberationes habuisset, et VI. Martii aurei velleris torque solenniter ab Imperatore insignitus fuisset, accepto de literis Hazoni Bassae nuncio, ne quid se absente turbarum in Provincia suboriretur, incredibili celeritate domum rediit, cumque post peractum Dominicae Nativitatis Sacrum profectionis itineri se dedisset, ad festum Parasceves in Transylvaniam saluus atque incolumis rediit.

CAPVT SECVNDVM.

De literis Hazoni Bassae ad Principem Transylvaniae.

Reversus igitur domum Princeps, senatores confestim Albam convocat, accitoque in senatum chauzio literas Hazoni Bassae recipit. Is cum Belgradi cum aliqua copiarum parte resedisset, et in omnes occasiones intentus, victoria ad persuadendum Principem abutendum iudicaret, tabellarium expedit, et literis admodum patheticis ad Principem solita cum officiorum pollicitatione scriptis: Quum, inquit, Belgradi Rascianorum ego commorarer, scripseras ad me, Serenissime Princeps, consentiente tibi Michaele Transalpinorum Palatino te nihil malitiose sponte adversus invictum nostrum Imperatorem molitum fuisse, sed omnibus hisce tumultibus bellicis Sinanum Bassam occasionem praebuisse. Quum autem iam ipse e rebus humanis

excesserit, nihil imposterum impedit, quominus, ut antehac, sic porro quoque obsequium splendidae Imperatoris nostri portae deferatis, eosdemque hostes et amicos nobiscum habeatis. Memineris patrem meum Memhetem Bassam, patre tuo gubernacula regni obtinente, usque adeo benevole in Transylvaniam animatum fuisse, ac tanta diligentia eam defendisse, ut hinc e Turcia ne avis quidem male in vos animata avolaret: tantum abest ut hostiliter provinciam tuam a quodam impeti passus fuisset. Proinde tui muneris est fidem paternam meminisse, eiusque virtuti ac vestigiis insistere, ita ut universum genus humanum fausta tibi quaeque ominari possit. Equidem profiteor me optimi patris optimum filium esse, ideoque integrum me ac sincerum censeri cupio. Haec est sola causa, quod etiam de te ac tua virtute nonnisi honorificam coram Imperatore nostro, quotiescunque occasio se obtulit, censuram tulerim. Quum nuper Gyrgioviae pons in Danubio fuisset factus, credas velim eum non alia de causa fuisse exstructum, quam ut eo universae Caesaris copiae traiectae in Transylvanos ducerentur. Sed testor Deum, me solum fuisse pro vobis deprecatorem apud Caesarem, quominus provincia tua peteretur. Imo si ad pontem Belgradensem mature mihi pervenire contigisset, eum quoque interscindendum curassem. Sed sero illuc veneram, cum iam bona copiarum pars pontem transiisset. Scio te saepenumero humaniter ac prolixe mihi scripsisse, hasque turbas excusasse, cum nuper obsidionem Tömösvariensem intermittebas; equidem nihil omisi, quo apud Caesarem factum tuum excusarem, ita ut quidquid hactenus adversus invictam eius maiestatem commisisti, ita me Deus adiuvet, Caesarem (fecerim) tibi id totum condonasse.

Proinde non est quod deceptoriis aliorum verbis fidem habeas, aut secus se rem habere tibi persuadeas, ne mihi quoque nota mendacii per te apud Caesarem inuratur, cum hactenus etiam nomine vestro saepius apud eius maiestatem pudefactus fuerim, et sat iam sanguinis humani utrinque sit effusum. Cogita mihi, quaeso, quantum sit nefas in magistratum arma sumere, id quod et in sacris codicibus vestris scriptum esse novimus. Verumenimvero etiam sine scriptae legis praecepto cum tu ipse, tum sacrorum vestrorum praefecti scire potestis, summum esse piaculum in magistratum bellum suscipere. Nec te praeterit, non te solum in hac navi navigare, sed eiusdem delicti reum teneri Michaelem quoque Transalpinae Palatinum, cui tamen Imperatoria clementia omnia errata condonavit, et vexillum, investiturae signum, contulit, pacatam denique provinciam bona fide concessit. Nam quod semel Caesar proloquitur, id ratum sacrumque haberi semper cupit. Priorem etiam Chamum Tartarorum Imperatorio munere privavit, magistratumque Pincioni, qui Agriensi praelio operam suam Caesari navavit, benigne contulit. Proinde quicquid erratum est hactenus utrinque, id futuri temporis diligentia compensari aequum est. Nam ut est in proverbio: Ne equus quidem semel male cespitans confestim trucidatur. Quapropter renovemus iureiurando pacem his conditionibus, ut tu quidem eius Regni liber Princeps sis, provincia pacata maneat, et tutus commeatus tabellariis praebeatur. His autem literis meis velim quamprimum respondeas. Quod si misso tabellario feceris, iuro per magnum Mahumetum, me saluum et incolumem Legatum tuum ad te remissurum, ita ut tutum veniendi ac redeundi commeatum habiturus sit. Hunc

autem Imperatoris Chausium velim ne diutius detineas, sed prima quaque occasione cum plenis responsis salvum ad nos remittatis. Me quidem invictissimus noster Imperator bello adversus Transylvanos gerendo praefecit, et copiis mihi commissis Belgradi me volentem subsistere iussit. Quodsi tam paternis Caesaris monitis locum non dederis, certo scias, velim, Caesarem primo statim vere, simulac pabuli copia permiserit, cum universis suis copiis expeditionem in Transylvanos suscepturum esse. Quapropter cogites tecum velim, et diligenter expendas, ea Caesarem nostrum potentia esse, ut quocunque tantus monarcha arma circumtulerit, nequaquam illic lapidem super lapidem manere posse: tantum abest ut unica provinciola impetum eius sustinere queat. Denique diras velim miserae plebis, quae iam tam diuturno bello exhausta est penitus, et quotidianas execrationes sponte tibi ne attrahas. Equidem nec pecuniam, nec munus tuum hoc labore venor, sed propter solius duntaxat divini nominis gloriam, et singularem parentis mei erga vos benevolentiam amanter te monitum de his instructum esse volui. Datum hoc fuit Belgradi XIII. februarii MDXCVII.

CAPVT TERTIVM.

De Martino Literato ad Caesarem Turcarum, et Alphonso Iesuita ad Rudolphum Imperatorem misso.

Literis perlectis convocat illico Princeps Albam omnes Ordines provinciae, et ceteris rebus ad tuendam publicam pacem ac incolumitatem rite dispositis, nun-

cium ad Turcarum Caesarem, de tentanda pace mittere statuit. Deligitur ergo ex omni numero Martinus Literatus Lippensis provisor, vir linguae Turcicae imprimis peritus. Is cum haud multis comitibus per fines Transalpinae Constantinopolim proficiscitur, partim ut animum tyranni de pace pertentaret, partim vero, si id minus ex animi sententia cessisset, vires Turcarum molitionesque clancularias eius animi sagaciter investigaret: quum eo appulisset, praecipuis purpuratis obviam missis, honorificentissime eum Caesar excepit. Mox paucis diebus quieti datis eum accersit, et tam publice quam privatim attente exaudit, ac paulo post in diversorium magnifica cum pompa reducendum curat. Perlectis Sigismundi literis, habitoque concilio, rursus eum Caesar ad se vocat et prolixa admodum gravissimaque oratione, ad pacem amplectendam Principem hortatur. Paucis post, literas Caesar ad Sigismundum dat, ac in iis gravissime eum ad confoederationem stimulat. Quo vero mandatum Caesaris foret firmius, epistolam mater quoque Caesaris, relicta Amuratis, seorsim ad Principem expedit, eumque amantissimis verbis filiali prorsus affectu ad obedientiam portae Caesareae praestandam commonefacit. Quibus mandatis Martinus instructus, ingentibusque promissis atque donis oneratus, domum remittitur. Is in Transylvaniam reversus postulata Caesaris exponit, quae cum duriora viderentur, coepit illico Princeps de provincia resignanda, gubernaculisque eius disponendis cogitare. Mittit igitur eundem nuncium ad Caesarem Rudolphum, eumque de omnibus tam suis, quam Imperatoris Turcarum conatibus edocet. Mox misso illuc Alphonso Carillio Iesuita, pactum foederis urget, et provinciam sibi promissam iamiam designari postulat.

Captus enim taedio curarum, ac praeter alias arcanas quasdam causas immensa cogitationum mole obrutus, iam tum Transylvania decedere, securioremque provinciam assequi cupiebat. Quod ut faceret, et deploranda eius, quae tum fuit, cum Maria Christierna uxore dissensio, supra quam cuiquam credibile sit, eum exagitabat. Rudolphus reus promissi Opuliam et Ratiboriam ei cum certis pecuniae reditibus promittit, et se in aliis rebus quoque a Pontifice impetrandis sedulum fore intercessorem pollicetur. Interim tamen, ut in gubernatione provinciae perseveret, etiam atque etiam hortatur.

CAPVT QVARTVM.

De Ioanne Szelestio capto, Aaroneque Vajvoda Moldaviae mortuo.

Praeerat Lippae id temporis, quo haec ultro citroque geruntur, Ioannes Szelestei, vir militaris, et animosa magis audacia, quam véra prudentia bellica celebris. Is cum non exiguam equitum ac peditum manum Csanadinum usque raptim eduxisset, insignem cladem a Tömösvariensibus acceperat. Qua re factum est, ut sinistram de eo suspicionem aemuli eius et conceperint, et passim quaquaversum disperserint. Summa accusationis haec fuit: Szelestium esse temerarium hominem, arrogantem, uxorium, commessationibus intempestivis deditum, et quod maximum esset, clancularias cum Bassa Tömösvariensi machinationes de Lippa Barbaris prodenda agitare. Id ne fieret, primores equitum atque militum communicatis inter se clam

consiliis, hominem ex improviso comprehendunt, vinctumque, qua possunt celeritate, Albam ad Principem deducunt. Szelestius, cum se invidia in id vitae, honoris, fortunarumque discrimen praecipitatum videret, Principem obsecrat, ne fidem criminationibus aemulorum suorum adhibeat, sed rem omnem iudicio integram reservet: se ea esse innocentiae conscientia praeditum, ut non dubitet quaevis tormentorum atque mortis genera subire, si vel lenissimum proditionis argumentum in se deprehendi possit. Princeps iudicium tantae rei nequaquam praecipitandum ratus, Szelestium iubet in libera custodia apud Casparem Sibrikium asservari. Is innocentiae conscientia fretus, nihil trepidare, sed securo animo diem iudicii expectare. Qui cum affuisset, negotiumque totum a delectis arbitris, legitimo iuris processu examinatum fuisset, sententia pro Szelestio pronunciata est. Ita capitis fortunarumque periculo liberatus, Aradiensis arcis possessione donatus, maiore, quam antea cura excubias adversus Barbaros agere instituit. Ne vero gubernatio Lippensis ditionis amplissima, manifesto cum reipublicae Christianae detrimento diutius vacaret, praefectus ei est Georgius Borbély, qui paucis ante annis Lippam cum circumvicinis regionibus a Barbaris recuperaverat. Sub idem fere tempus, postquam paucis ante diebus pristinae libertati restitutus fuisset, et haud exiguam recuperandi Moldaviae imperii spem concepisset, mortem Aaron Moldaviae regulus in arce Vinciensi obiit. Vir certe tot tantisque fortunae vicissitudinibus longe memorabilis, et conspicuum variantis fortunae exemplum ad omnem posteritatem habendus.

CAPVT QVINTVM.

De Caspare Kornis Viennam misso, Tataque ac Papa in Christianam ditionem redactis, et Iaurino frustra oppugnato.

Dum haec geruntur, Caesar Rudolphus novam in Turcas expeditionem adornat, eique Maximilianum rursus fratrem praeesse iubet. Ea re cognita, Princeps Casparem Kornis, virum senatorii ordinis illustrem, imprimisque spectatae erga se fidei hominem, celerrimo itinere Viennam ire, consiliaque Caesaris explorare iubet. Erat exercitus germanicus omni armorum atque hominum genere longe instructissimus. Quem apparatum haud vulgariter condecorabat et legatio persica, quae propterea ad Caesarem Rudolphum mittebatur, ut exploraret num vera essent, quae Mahometes Turcarum Imperator passim in toto oriente dispserserat. Capta enim Agria ac Turcis iuxta atque Christinis fuga dilapsis, Caesar victoriam ambiguam certo sibi assignaverat, eamque falsis rumoribus, ex composito quaquaversum dispersis, ita in immensum adauxerat, ut iam omnes Christianas ditiones sub iugum a se missas gloriose mentiretur, nec ullum iam Principem Christianum superesse asseveraret, qui se Musulmanis opponere auderet. Sed id longe falsissimum esse conspectus tanti exercitus facile Persis persuasit, quos tandem Caesar Rudolphus spe bona completos amplissimeque donatos domum ad suos remisit. Interim Maximilianus cum copiis progressus, Tatam atque Papam capit, Iaurinumque obsidet. Simulabat Maximilianus fama se, diuturnitateque commeatus, tam inexpugnabilem arcem capturum: ideoque edixerat, ut

temporarias quisque sibi aedes in castris faceret, commeatusque omnis generis, equis hominibusque necessarios, in quoslibet diuturnos obsidionis hybernae usus compararet. Quibus ad speciem duntaxat ex composito procuratis, iubet cuniculos subterraneos quam occultissime maximis operibus duci, aditusque parari tutos, quibus nova illa tormenti lignei machina, cui nomen est petarda, adduci, ac in portas urbis explodi posset. Eo enim postea, uti docebitur, stratagemate eadem urbs capta fuit. Sed re subito intellecta, selectissimi quique Barbarorum in eam, ubi cuniculi agebantur, partem urbis erumpunt, et cum aliis quam plurimis, tum praecipuo cuniculorum architecto, viro illustris ordinis, interfecto, omnem expugnationis spem nostris adimunt. Interim Hàzonus Bassa Vezirius, cum intellexisset Iaurinum obsideri, iussus a Caesare opem laborantibus ferre, cum ingentibus copiis affuit. Qua re cognita Germani continuo Vaciam castellum incendunt atque deserunt. Turcae progressi Tatam rursus expugnant, et Iaurinum versus iter intendunt. Ita oppugnatione Iaurinensi omissa, obviam Barbaris nostri procedunt, castrisque in loco haud sat idoneo positis, tumultuarias cum hostibus pugnas subinde ineunt. Sed ne totis copiis confligeretur, partim subdola Vezirii Bassae profectione factum est. qui sub eas velitationes exercitum Budam reduxit, partim vero consilio Archiducis, qui noluit copias suas et clade Iaurinensi consternatas, et incredibili peste pene exhaustas, ultimo discrimini obiicere. Itaque Turcarum exercitu in hyberna reducto, et ipse copias dimisit, Vaciaque rursus restaurata, ac Papa praesidiis firmata, Viennam regressus est.

CAPVT SEXTVM.

De Tömösvaro frustra per Stephanum Josikam oppugnato.

His rebus Sigismundus Princeps excitatus, ne suis ipse quoque partibus deesse videretur, copias in Transylvania cogit, numero quidem non magnas, sed armis, viris, atque omni commeatu longe florentissimas. Comitatus eas est Devam usque, atque ibi habita oratione, sceptro publice porrecto Stephanum Josikam Cancellarium copiis cum imperio praefecit. Quod licet plerique Proceres molestissime ferrent, tamen mandato Principis obsecuti Tömösvarum versus cum universis copiis iter intendunt. Qua re cognita Georgius Borbely Lippae praefectus, adventum Josicae nequaquam expectat, sed cum expedita suorum manu progressus Aradum castellum, ac paulo post Csanadum etiam capit, atque praesidiis confirmat. Inde iunctis copiis progressi, pridie divi Lucae Tömösvariensem urbem atque arcem obsident, et suburbiis quaquaversum direptis atque incensis, septem continuas ibi hebdomadas irrito conatu absumunt. Inciderat haec expeditio in ipsum autumnum, cum ipsa coeli natura, tum extraordinaria aëris intemperie, tam salutari bello longe incommodissimum. Vnde factum est, ut cum sponte ob invidiam Cancellarii segniores in oppugnatione omnes ordines essent, milites quoque gregarii una cum rusticis ipsis, frigoris, imbrium, atque penuriae commeatus impatientissimi, passim dilaberentur, et fuga sibi consulerent. Cancellarius, suggestione aliorum edoctus, cum nullam aliam expugnandae urbis rationem superesse videret, iubet duos tumulos ex

egesta terra exstrui, et ex iis tormenta in subiectos muros dirigi. Sed cum ob nimiam operariorum paucitatem perfici coepta non possent, nec prior irruptio ex animi sententia cessisset: missis aliis super alios nunciis atque literis, duo millia Siculorum in subsidium sibi a Principe mitti rogat. Ii cum venissent, tentata rursus irrito conatu irruptione, tanta clade repulsi sunt, ut nulla amplius potiundae urbis spes superesset. Ita relicta obsidione, ac obfirmato Csanado atque Arado, qua cuique proximum fuit, magno cum detrimento iuxta atque dedecore nostri in hyberna redierunt.

CAPVT SEPTIMVM.

De Comitiis Albensibus, ac consilio resignandae Transylvaniae per fraudem Josicae retardato.

MDXCVIII. Paucis post diebus indicta Comitia Albae Iuliae ad Calendas Ianuarias. Ibi post cetera provinciae decreta agitatum est a Principe secreto, quam ob rem legatos Caesar Rudolphus, uti convenerat, ad Comitia non miserit; cuius rei causam ut cognosceret, Alphonsum Carillium celeriter ad Imperatorem ablegat. Per eum cognoscit, arte Stephani Josicae Cancellarii factum id esse, qui literis ad Imperatorem datis submonuerat eum, ne vel Maximilianum Principem Transylvaniae praeficeret, vel vero Boczkaium gubernaculis provinciae praeponeret. Alioqui enim futurum, ut Maximilianum provinciales vinctum Caesari Turcarum mittant, eoque fidei pignore Barbaris reconcilientur. Vel vero si Boczkaius rerum po-

tiatur, evitari non posse, quin Catholicis posthabitis, Protestantium religio indies magis atque magis invalescat, et in tota regione propagetur. His rebus acceptis, incredibili dolore Princeps affectus est, qui taedio gubernationis rerumque aliarum, quae charissimae mortalibus esse solent, ita captus fuerat, ut discessu iam nihil antiquius haberet. Sed tamen cum simulandi iuxta atque dissimulandi, magis quam ullus alius, peritus esset, tanta animi magnitudine omnem conceptam iram dissimulavit, ut maiore etiam, quam antea amore, Cancellariam prosequi videretur. Sed haec eo duntaxat faciebat Princeps, ne Cancellarius cognito facinore suo, vel profugeret, vel periculum ei conciliaret.

CAPVT OCTAVVM.

De Comitiis renovatis adventu Legatorum, captoque Josika Cancellario.

Legaverat Caesar Rudolphus in Transylvaniam Stephanum Zuhaium Episcopum Vaciensem ac Camerae Vngaricae Praefectum, virum sapientem, Franciscum Nádasdium Comitem Castriferrei, et Bartholomaeum Pezzenum, iuris utriusque Doctorem. Ex iis Nádasdius morbo correptus Posonio domum rediit, ac pro eo Nicolaus Istvánfi Locumtenens Palatinus Vngariae missus est. Hi post longam taediosamque ordinum expectationem, advenere tandem in Comitia ad II. diem Aprilis, magnifica Procerum pompa excepti. Ex iis tamen Nicolaus Istvánfi, vir et aetatis honore, et magna rerum experientia, incomparabilisque illius

Erasmi Rotterodami disciplina clarus, triduo post reliquorum adventum, ea, quam diximus, ratione appulit. Hi in aulam ad Principem magnifice deducti, rem omnem secreto aperuerunt, clanculariamque Cancellarii suggestionem ostenso eius chirographo liquidius demonstrarunt. Subolfecerat rem Josika, totamque eam noctem insomnem prae sollicitudine transigendo: fugeretne, an permaneret, diu multumque secum anxie disquisierat. Mox nocte adhuc intempesta porta urbis egressus, inter spem ac metum diu haesitaverat. Tandem vincente metum spe animum obfirmat, ac mature salutatum Principem in palatium interius ingreditur. Iniunxerat iam secreto Princeps Stephano Boczkaio, ut simulac Stephanum Lázár praetorianorum Praefectum viderit ad se ingredientem, confestim Cancellarium comprehendi iuberet. Sed et tribunis praetorianorum ad se seorsim accitis severissime mandat, ut quemcunque Boczkaius comprehendi iusserit, eum, quisquis is fuerit, illico vinciant. Ita tribunis in praetorium ingressis, Boczkaius: comprehendite, inquit, hunc proditorem, eoque simul dicto Cancellarium ostendit. Quum is metu exanimatus causam rei quaereret, seseque purgaret, ostendit ei Boczkaius chirographum, quo Caesarem proditorie submonuerat. Ita captus, ac in aliud conclave ductus, et in ferream compedem est IV. die Aprilis compactus. Domus eius confestim est occupata, arces in fiscum redactae, bona omnia adempta, quae quanti fuerint aestimanda, ne facile quidem iudicari potest. Substitutus ei est in Cancellariatu authoritate Principis atque Consiliariorum Demetrius Napragius Episcopus, vir eruditione, ac rerum usu, miraque comitate morum excellens.

CAPVT NONVM.

De iuramento Ordinum ac Legatorum Caesareorum literisque Rudolphi Imperatoris.

Sequenti die Princeps in exterius palatium progressus, prolixa habita oratione monuit serio Ordines omnes, ut quoniam semel iuramento se Romanorum Imperatori obstrinxissent, nunc etiam id firmioris fidei gratia facere non dubitarent. Ita primum Consiliarii, mox Comites omnes, ceterique Ordines, praeeunte Demetrio Napragio Episcopo atque Cancellario iurarunt, se, quandocunque Sigismundus Princeps vel vitam cum morte commutasset, vel sponte Imperio Transylvaniae cederet, confestim Rudolpho II. Romanorum Imperatori legitimisque eius successoribus fidem praestituros, et in rebus omnibus mandatis eius parituros, amicorum eius amicos, inimicorum inimicos futuros, nec clam nec palam, vel facto vel consiliis, quicquam adversus eum molituros, sed pro virili sua omnibus eius impedimentis repugnaturos, et quamcunque formam gubernationis instituerit, vel per absolutum principatum, vel per Gubernatorem, eam acceptaturos ac periculo capitis propugnaturos: denique omnia eius statuta, omnemque voluntatem secuturos. Cum his conditionibus iurassent, statutum est, ut absentes quoque omnes tam equestris ordinis quam liberarum civitatum Senatores intra certos dies, sub poena perduellionis, idem facerent. His rebus confectis, legati quoque Caesarei, Stephanus Zuhay, Nicolaus Istvánfi et Bartholomaeus Pezzius, a Principe in conventum producti solenniter, per vinculum, quo Vngariae et eius Coronae est obligatus Caesar, iurarunt, hac conditione,

quod postquam Sigismundus Princeps forte e vivis excedens, quod Deus averteret, aut alia aliqua ratione imperio Transylvaniae se abdicaverit, plenarie cesserit, et Imperatori eam resignaverit, ad idque universi Transylvaniae Status atque Ordines solenni iureiurando, spontaneum, liberum, et benevolum praebuerint assensum: tum Imperator quoque ipse in gubernatione Transylvaniae iisdem consiliariis utetur. Privilegia omnia, iura, ordines, immunitates, libertates, status donationes, et reliqua omnia observabit, ac rata firmaque habebit. Officiales praecipuos provinciae Vngaros habebit. Religionis negotium in praesenti statu iuxta articulos provinciae, eo tempore quo rebelles sunt condemnati, et sequentibus Comitiis usque ad hoc tempus editos, relinquet, idque ipsos quoque omnibus viribus suis Imperatori consulturos. Haec ultro citroque iurata, ac publicis tabulis consignata sunt, atque Alberto Seuveg Regio Iudici Cibinii in archivis asservanda tradita fuere, una cum literis, quas Imperator fidei Legatis habendae gratia ad Ordines dederat. In iis significat, quam sollicitas ipse cum Sigismundo Principe aliquot iam annis deliberationes habuerit de salute ac incolumitate huius provinciae procuranda, cuius rei ut firmiora possent fundamenta poni, certas se cum Sigismundo Principe rationes inivisse, et ad eas transigendas plenis cum mandatis legatos misisse, quibus ut fidem habeant, deque sua in provinciam benignitate atque cura spem optimam foveant, magnopere ab Ordinibus Regni contendere.

CAPVT DECIMVM.

De valedictoria Principis ad Ordines oratione.

Prodierat triduo ante cum Legatis Caesaris ipsemet quoque Princeps in exterius Palatium, ubi Comitia habebantur, partim honoris causa, partim vero ut iuramento ab iis peracto Ordinibus Regni valediceret, causasque sui discessus ostenderet. Sed ingenti dolore animi manantibusque prae sollicitudine lacrymis impeditus, respondit in aliud se tempus sermonem suum dilaturum esse. Qua expectatione triduo elapso, tandem X. Aprilis prodiit, et in frequentissima Caesareorum Legatorum, Consiliariorum, aliorum Regni Procerum atque Ordinum omnium corona: Meminisse, inquit potestis, quam benevole et amanter me ab ipsis pene teneris unguiculis praeter meum meritum in Principem vobis elegeritis. Quo in supremo dignitatis fastigio, ea ego quoque fide versatus sum, ut meo iudicio nihil inde usque ab initio praetermiserim, quod quidem ad gloriam nominis Divini, publicamque patriae salutem facere videretur. Hoc vero quo commodius facerem, religioso me iuramento paucis ante annis ad hoc adstrinxi, quod ego nullo unquam post hoc tempore, ulla ratione Barbaris confoederari velim. Non me quidem latet, multas esse et regiones et nationes (quod quidem pace earum dictum velim, neminem enim nominatim perstringo), multas inquam esse nationes, quae inter duos potentissimos orbis terrarum monarchas media consilia esse sequenda censeant, et pertinaciter statuant. At enimvero norunt omnes, qui Principatum aut gesserunt, aut vero gerunt, et ego ipse multa iam experientia edoctus loquor, nunquam media

consilia regnis ac potestatibus fuisse salutaria, neque etiam ullo modo esse posse. Nam quod quidam cum exteri tum vero nostrates, nescio quod otium atque securitatem ex Turcica confoederatione sibi somniant, toto certe (ut dicitur) coelo a veritate rei aberrant. Nam primum quidem Deo ipsi ter Optimo Maximo rem longe ingratissimam faciunt, qui mavult pro gloria nominis sui ac defensione Ecclesiae vitam et sanguinem, si ita necessitas postulet, profundere, quam immanissimam Barbarorum crudelitatem, non solum assensione, sed etiam viribus nostris, quocunque tandem modo promovere. Sed et Barbaros ipsos, quibus impia hac . . . . . gratificari videntur, inferenda potius poena quam referenda gratia hoc eorum factum compensaturos esse plane dubium non est. Nihil enim aliud magis intendunt, quam ut, Christianis populis a se invicem dissociatis, vires eorum enervent, dataque occasione eos simul omnes imparatos opprimant. Quo ipso tempore sero nimium animadvertent, media sibi consilia captatae pacis nequaquam salutaria fuisse. Ego vero diversam omnino sectatus conservandae patriae rationem, plurimis iuratorum Christiani nominis hostium iniuriis lacessitus, malui Christianis Principibus me associare, quam foedus Turcicum prosequendo ullum impedimentum victoriis fratrum nostrorum obiicere. Qua in re scitis bene, nulli me labori, nullique periculo pepercisse, ut laudabilem contra professos Christiani nominis hostes operam navare possem. Meministis enim, quoties me, salutemque meam extremo discrimini pro salute patriae obiecerim, et quamvis non paucas domi manendi causas saepe habuerim, tamen coram praesensque semper susceptis expeditionibus interesse, oculatusque vestrarum virtutum testis,

nostrarumque copiarum imperator esse voluerim. Quam meam tuendae conservandaeque patriae promptitudinem, iis et successibus, gratiis atque ornamentis divina ad hoc usque tempus providentia condecoravit, atque remunerata est, ut non solum sartam tectamque Dei beneficio conservaverim hactenus patriam, sed etiam nominatissimis arcibus, oppidis, urbibus, amplissimisque provinciis atque territoriis adauxerim atque amplificaverim. Ad haec id etiam effeci, ut quod Christiani orbis Imperator iure suo armisque repetere posset, id sponte nobis remitteret, liberamque provinciam nostram reliquis imperii membris associaret ac annumeraret, omnibusque praesidiis ac liberalitate contra professos Christianorum hostes defenderet. Quod eius beneficium, ut ego quoque qua possem grati animi significatione declararem, multis sane gravibusque de causis statui regimen huius provinciae resignatum de manu quasi in manum eius attribuere. Principio enim scitis me divinitus (credo quidem ob multiplicia mea peccata) ita esse orbitate punitum, ut ego nullos habeam, possimve sperare imperii haeredes. Quod quum ita sit, equidem multis modis longe consultius fore iudicavi, si me vivo eum mihi designarem successorem, qui omnia vestra privilegia, donationes, pacta conventa, iura denique omnia religiosa asseveratione sponderet se confirmaturum, quam me fatis forte sublato de possessione Regni mutuae excitarentur digladiationes. Quid enim eo perniciosius, et toti huic provinciae damnosius excogitari posset: quam ut post fata mea, variae de principatu altercationes suborirentur, iisque ita ordines omnes labefactarentur, ut inter reliquos litigantes haud difficulter Turcae tanti momenti provinciam occupare possent; quod ne fieret, et

totius Christiani orbis multum interest, et meo imprimis consilio caveri oportet. Quum enim haec regio imprimis sit horreum Europae, ac propugnaculum Christiani Imperii circumvicinarumque regionum longe munitissimum, summo certe studio mihi incumbendum in id fuit, ut mature saluti eius ac incolumitati prospiceretur. Deinde nequaquam vos latet, quam multiplicibus undique circumiacentium nationum odiis petamur, praesertim vero qua rabie Turcarum premamur, qui nihil unquam antiquius habent, quam ut hanc provinciam sub iugum crudelissimae servitutis mittant. In hac periculi magnitudine, ultimaque defendendae patriae necessitate, equidem nullam meliorem rationem fore putavi, quam ut summo Christiani orbis Imperatori curam eius resignarem; nam si conservari adversus tanti hostis molitiones haec regio debet, Caesareis opibus atque praesidiis certe longe magis, quam ullius privati hominis patrocinio servari poterit. Nam quod quidam obiiciunt, inauditam esse hanc rem, omnibusque historiis incognitam, ut quis imperium regni sui resignet, alterive cedat, multis exemplis id falsum esse demonstrari potest. Si quis enim historias orientalis atque occidentalis Imperii legerit, et quidem cum intellectu atque iudicio legerit: comperiet profecto nequaquam deesse quam plurima exempla huic similia. Legimus enim Diocletianum, Leonem Isauricum, Leonem iuniorem, et patrum nostrorum memoria Carolum Quintum, ac denique nuper admodum Ducem Bavariae imperium resignasse. Si tantis monarchis, qui longe potentiora regna gubernarunt, licuit privati otii gratia gubernaculis se abdicare, quanto magis licebit mihi publicae salutis causa idem facere, praesertim cum illi privatis rebus studentes otium duntaxat securita-

temque vitae cum iucunditate coniunctam sectati sint: ego vero ob publicam patriae salutem id faciam. Denique non disputo in praesentiarum, quo iure olim Transylvania ab Vngaria sit divulsa, quave ratione Principes, qui me in gubernatione praecesserunt, provinciam hanc gubernarint: hoc tantum dico et assevero, Transylvaniam inde usque ab initio legitimum coronae Vngariae membrum extitisse. Quid iniqui igitur esse potest, si quo antea ipso iure pertinuit, eodem non armis ac violentia, sed iure legitimaque ratione reducatur, et quod armis a summo Christiani orbis Monarcha repeti posset, id legitimis pactis legitimo possessori restituatur? Equidem per aetatem mihi iis rebus interesse non licuit. Verum non dubito complures ex vobis esse eius aetatis, qui et meminerunt et interfuerunt unioni illi, quam Divus Ioannes Secundus agitavit, dum esset in vivis, sed morte praeventus, ad umbilicum perducere non potuit. Possem equidem et plures huius mei consilii rationes afferre, sed cum sapienti uniuscuiusque vestrum iudicio cogitandas eas relinquam, ei labori supersedebo. Quod superest, scio me ob multiplices iuvenilis aetatis naevos tam imprudentia, quam aliis modis multa deliquisse, quae in summo hoc fastigio dignitatis fieri minime debeant. Sed cum in id semper meo quidem iudicio omnibus nervis dies atque noctes incubuerim, ut Divini nominis gloria promoveretur, saluaque patria sarta tectaque maneret: aequum certe fuerit, ut si quid praeter spem vestram evenerit, id mihi hac hora benigne condonetis. Si quis mihi obiiciat, rigidius me, ac severius, quam forte decuisset, imperium exercuisse: id quidem non diffiteor, sed interim iustas mei consilii rationes habeo. Praevidebam enim, ac ipsa re deprehendebam

fore, ut nisi eam severitatem adhiberem, currus bovem traheret plurimaque praepostero ordine gererentur. Id vero ne fieret, mei muneris fuit providere, et ne contagione morbi sincera pars quoque traheretur, putrida membra tempestive resecare. Equidem in posterum quoque ubi ubi terrarum futurus sum, memoriam vestri, nullo unquam tempore deponam, sed sedulam vestri curam etiam absens habebo. Vos interim hortor, ut quam fidem duplici iam iuramento Christiano Caesari devinxistis, eam sartam tectamque ei semper conservetis. Haec cum dixisset, lacrymantibus praedolore oculis finem perorandi fecit, tanto cum omnium dolore, ut pauci lacrymas tenuerint. Respondit nomine ceterorum legatorum Stephanus Zuhai Episcopus Vaciensis, paucisque praemissis: Sicut, inquit, datis literis Caesar Rudolphus obnixe institit, ut mutato hoc profectionis consilio, in gubernatione, serenissime Princeps, perseverares: ita nos quoque hac hora, quam possumus humillime oramus, ut in hac nobilissima provincia permanendo inchoatum semel victoriae contra Barbaros cursum feliciter continues. Cum haec Zuhai diceret: Princeps magnis cum suspiriis: Sero, inquit, sapiunt Phryges. Is interruptam continuaturus orationem: Quandoquidem, inquit, in proposito profectionis perseveras, Princeps inclite, ex eo colligimus divino quoque fato hoc ita esse constitutum. Quapropter boni Caesar quoque noster consulit promptitudinem vestram, ac re ipsa ostendet, et te tuamque dignitatem, et populos tuos singulari sibi curae atque cordi fore. Respondit Princeps, interpositam eorum protestationem, et ad remanendum invitationem nimis iam seram esse. Se quidem in fide Caesari data constantissime perseveraturum esse. Sed Caesaris rursus

20*

in loco sisti iubet. Sed cum panicus omnes terror incessisset, ingruentibus iamiam Barbaris, ut in meliora se reservaret tempora, ex castris ipse quoque excedit, et comitantibus eum Petro Huszár, Casparo Kornis et paucis aliis sensim se ad suos recepit. Fusos fugatosque Christianos ad vesperam usque hostes insequuntur ac caedunt, mox tenebris impediti in castra per noctem rediere. Quodsi nox fugientes non protexisset, nae illo die maxima post hominum memoriam strage Christiani affecti fuissent. Sed tenebris tecti in castra se receperunt, ac incenso Principis tabernaculo ablatisque rebus pretiosioribus, qua cuique proximum et commodissimum fuit, nullo iam tunc ulterius persequente, diffugerunt. Quodsi resumptis animis castra non deseruissent: non est dubium, quin victoriam postero die redintegraturi fuerint. Sed Deo ob superbiam, avaritiam et cetera nefanda Christianorum flagitia, in iustam iram succenso, tantus omnes pavor occupaverat, ut quamvis omnes resistendum et obviam Barbaris recurrendum clamitarent: nemo tamen id suo exemplo confirmarit, sed omnes ad unum effusa fuga sibi consulebant. Quo factum est, ut magna equitum parte dilapsa, plerique pedites tam Germani, quam Vngari in fuga perierint, et dum alii alios praevertere conantur, magnam ultro sibi stragem accersiverint. Quamvis autem cruentissima victoria Turcis cesserit, fugatis nostris, et castris direptis, eorum tamen caedes fere maior fuit, quam Christianorum. Quippe Turcarum ad XXX, alii scribunt ad LX, Christianorum XXV circiter millia caesa referuntur. Caesarem ibi occubuisse rumor fuit, sed, uti postea compertum est, vanus. Periere tamen e purpuratis Bassis et Begis ceterisque primoribus Turcarum complures. E Germanis

inter alios duo fratres Holsatiae Principes, quorum cadavera Christianus Anhaldinorum Princeps maximae indolis Leucsoviae postea tumulavit. Item Venceslaus Poppelius, Prettipskius, Pomeranorum Brandeburgensium equitum magister, dux Bavarorum (?) Plettenbergius, ex legionibus plerique centuriones, praefecti ac signiferi. E Transylvanis periit Sigismundus Csáki nostrae in Germania peregrinationis comes, Michael Cziereni, Volfgangus Bornemisza, Ioannes Polyak, et complures alii, quorum catalogum recensere longum foret. In iis fuere et Caspar ac Ioannes Decii populares mei, qui Debrecino ad praelium profecti ac peditum cohortibus adiuncti, sponte pulcram pro patria mortem obiere. Campus Keresztesiensis ex insigni clade illustris est habitus, cadavera Turcarum ab iis terrae sunt mandata, cetera in ingentes acervos accumulata, donec a canibus vicinarum regionum absumerentur, ita ut compluribus eorum in rabiem actis, haud tuto locus is ab hominibus frequentari posset. In saxorum morem locus is adhuc ossibus opertus est, nec terra ibi coli citra crebram armorum inventionem ullo pacto potest. Maximilianus cum expeditissimis cataphractorum Leucsoviam versus, mox XXIV. novembr. cum sex cisiis Viennam appulit, ibique Schwarzenbergium cum quibusdam aliis praefectis invenit. Princeps Sigismundus primum Tokainum, mox inde in Transylvaniam, quanto potuit ocius redire festinavit, affirmans solam Germanicorum equitum fugam huius rei causam fuisse. Sed et Turcarum plerique rati se victos, effusissima se fuga proripuerunt, et qua cuique proximum fuit, diffugerunt. Ea re divulgata, Sinanus Bassa, quem Caesar Agriae praefecerat, arcem ac oppidum refecit, ac decem millium

ut per captivos ac exploratores Turcicos iuxta atque Vngaricos, aliosque rusticos, quibus libera hinc inde commeandi facultas erat, de omni statu portarum, propugnaculorum, transituum, viarum, semitarum, et pontium, qui tam extra quam intra civitatem sunt, certo cognosceret. Quod ubi praestitum est, quum nostri copiosa nive et fluviorum inundatione variisque ventorum tempestatibus impedirentur: tamen quam possunt occultissime copias Comarinum convenire iubent. In iis fuere mille selectissimi equites, totidemque pedites Vngarici, nongenti Galli, totidemque Vallones, CCC Strigonienses, et L Comaromienses Germani cataphracti. Cum his igitur copiolis XXVII. Martii Comarino horam circiter primam pomeridianam iter capiunt, et ponte, qui praecedente eius diei nocte in Danubio velocissime ex navibus compactus erat, Danubium faustis ominibus traiiciunt. Simulac enim oram Comarino soluerant, extemplo duae aquilae exercitui supervolitare, et non parvo intervallo progredientes subsequi conspectae fuerunt. Quibus in aerem dilapsis, alia rursus (quod mirere) aquila supervenit, ac frustum carnis rostris tenens capiti Nicolai Palfi placide supervolitans deprehensa est. Quo viso Palfius boni id ominis loco accipiendum ratus, occasione inde sumpta, milites omnes bono esse animo iussit. His accessit et pica quaedam, quae virgulam ore tenens tam diu euntes comitare visa est, donec ad ripam fluvii cuiusdam pervenissent. Ibi virgulto placide deposito in aerem se sustulit. His auspiciis in meliorem spem erecti tam duces ipsi, quam milites, confestim antecursores expeditissimos equites quaquaversum dimittunt, eisque mandant, ut vias omnes atque transitus (obsideant), quibus Iaurinum ituros attentissima cura observent,

ne in itinere ab hostibus indicium adventus nostrorum acciperetur, ac re cognita omnis conatus in irritum cederet.

CAPVT SECVNDVM.

De acie Christianorum in irruptione Iaurinensi observata.

Traductis Danubio copiis Comes Schwarzenburgicus hanc rationem ordinandi exercitus inivit, ac ut a diversae nationis militibus, qui aderant, intelligi posset, scripto latine promulgato, ita singulis ac universis stationem assignavit. Primum omnium ubi ad moenia urbis perveniretur, Gempius Vabacurt cum sua centuria frontem tenere, ac instrumentum illud ligneum, cui nomen est petarda, cancellis portae applicare ac citra moram inflammare debuit. Cancellis disiectis, aedilis Lamarsius cum sua cohorte grandem petardam portae ipsi admovebit, et validissimo impetu imprimet. Eo facto, portisque disruptis, Vabacurtius cum sua centuria confestim irruet, fortissimeque instabit donec ad ulteriorem portarum partem perrumpat, obviisque hostibus acerrime obsistat. Huius centuriae vestigiis vicegeneralis Oberburgius, cum quatuor cohortibus Vallonum et Gallorum insistet, ita Vabacurtio ulterius progresso Oberburgius animose sequatur, coniunctisque viribus ad omnes locorum occasiones intenti alteram quoque plateam, quae forum a dextra parte respicit, velociter occupent. Oberburgicas cohortes sequantur aliae duae Gallorum turmae, Vallonum duae, qui ut primum portam pervase-

rint, dextram petent, et plateam, quae primum occurrit, ac forum versus porrigitur, occupabunt, occupatamque tuebuntur, summoque conatu id dabunt operae, ut foro potiantur, et proximos quosque vicos atque angiportus, in quos inciderint, obtineant. Dehinc totus Vngarorum peditatus a dextera sinistraque parte, quam potest celerrime, omni contentione vallum petet, ac in id summa ope nitetur, ut inprimis Vngaricum et Caesareum, quae duo cornua Albaeregali sunt opposita, obtineant, ac ita totum vallum in suam potestatem redigat. Vngaros excipiet Don Lopez cohors Italica, quae similiter ut Vngari vallum capessent, ac Vngaris subsidium ferent, continuatisque viribus toto vallo potientur. Hos sequetur cohors de Strasoldo, qui ut primum cum suis portam transierit, proxime ad laevam pedem figet, nec inde quoquam nisi iussus recedet. Tandem cum universo Gallorum Vallonumque exercitu residuo, peditatuque Germanico Comes ipse Schwarzenburgicus ingredietur, et recta in forum contendet, ut inde laborantibus in omnes partes, ubi necesse fuerit, opem ferat. Comitis agmen excipiet Gallica cohors equitum von de Huyn, qui cito cursu ad forum contendet, illudque conserta manu Barbaris extorquere conabitur. Hos Dominus de Verlein cum sua compania sequetur, qui relicta porta proximum spatium inter domos et vallum occupabit, et ad Danubium usque, nisi pugnae necessitas impedierit, procedet, ac in hoc incumbet, ne Barbarus in ulla civitatis parte sese colligat, copiasque suas conglobet. Nicolaus Palfius cum ungarico equitatu, et tribus turmis cataphractorum, in campo ad utriusque fortunae eventum, extra portas urbis consistet, et advigilabit, ne vel urbani Turcae erumpant atque evadant, vel finitimi

suppetias laborantibus ex improviso apportent. Currus itidem ad portas in campo consistent cum equitatu, nec inde quoquam citra mandatum recedent.

CAPVT TERTIVM.

De capto Iaurino.

Acie in hunc modum exstructa severissime Comes Schwarzenburgicus toti exercitui committit, ut simulac copiae in Totensium agro convenerint, suum quisque ordinem sibi praescriptum tueatur, nec ante victoriam praedis rapiendis sub praesentissimo capitis periculo inhiet. Quibus promulgatis iter confestim laetis auspiciis ineunt, et ad fluvium Socolsa perveniunt. Eo navibus, loco pontis strato copias traducunt, et hora circiter nona serae iam noctis, alium itidem fluvium transeunt, ibique noctem traducunt. Sequenti die, qui XXVIII. mensis Martii fuit, summo mane circiter horam sextam ad milliare progressi ad dextram se convertunt Nemetinum versus, et in vallem descendentes eam totam diem ad quartam usque horam vespertinam, quam potuit occultissime transigunt. Tum tandem Comes Schwarzenburgicus praefectos singularum nationum ad se venire iubet, illisque propositum suum aperit, mappamque, in qua situs Iaurini ad amussim delineatus exstabat, diligentissime demonstrat, et quem quisque locum occupare tuerique debeat, severe eis inculcat. His commissis iter ineunt, et secunda noctis hora in eum locum perveniunt, ubi proximo anno castra posita fuerant. Ibi toto exercitu ea, quam supra descripsimus, ratione, instructo, Comiteque Schwarzenburgico, cum suis

peditibus strenue per paludinosa quoque loca progrediente ad montem Raczenberg appulerunt. Ibi rursus ordinibus omnibus diligenter dispositis, atque ut tam equites, quam pedites locum suum tueantur amice admonitis, quanta possunt taciturnitate, quum circiter centum passus ponti appropinquassent, consistunt. Ecce autem, quum totam eam noctem luna obscuris nubibus obtecta latuisset, subito tam clare emicuit, ut omnes ad unum in praesentissima formidine fuerint correpti, ne excubitores Turcici fraudem subolfacerent, nec tam animosi conatus e superiori loco a vigilibus deprehenderentur. Proinde universos confestim Schwarzenburgicus atque Palfius ad piam pro felici itineris successu precationem hortati fuere. Quod cum factum fuisset, subito caligo densa ita lunam coelumque universum contexit, ac tenebris involuit, ut omnem arcis custodibus rerum, quae infra gererentur, prospectum adimeret. Qua re visa tacitas Deo universi gratias agunt, tenebrisque tecti ponticulum ad traiectionem fossae iam antea comparatum expediunt, eoque fossam transgressi, petardam cancellis portarum applicant, atque inflammant. Ita cancellis portarum disiectis, grandiorem petardam portae admovent, ac ingenti cum sonitu explodunt. Quo facto portis omnibus momento temporis prorsus disiectis Vabacurtius irrumpit, eumque ceterae cohortes ordine citra omnem tergiversationem atque moram subsequuntur. Barbari qui in excubiis erant, tacita nostrorum susurra, tantique numeri hominum mussitationes inaudiverant, praemissi enim erant aliqui linguae Turcicae periti, qui commeatum affore dicerent, seque simul sponsam filii Aronis Agae Budensis secum abducturos commemorarent. Sed velocitate nostrorum praeventi rem ceteris significare non potuerant. Nam

eos dies pro festis habuerant, omnique commessationum et tripudiorum laetitiaeque genere transegerunt. Eo factum est, ut Barbarorum plerique somno vinoque sepulti, vix crapulam excutere potuerint. Coierant tamen agminatim non pauci, ac ingenti cum eiulatu atque clamore instar Polyphemi ceteros Cyclopes ad arma horrendum in modum inclamare coeperunt. Dormierat tunc Arzlanus Bassa gravem veternum, et cum uxorem e nobili Vngarorum stirpe procreatam secum haberet, vino venereque solutus difficulter admodum ab uxore excitari poterat. Cum enim ab uxore expergefactus a ceteris se inclamari sensisset, ratus controversiam superiorum dierum a Janizaris renovatam, recedere quietem obturbantes iusserat. At cum eiulatum ingeminari sensisset, ratus, quod res erat, dolo urbem captam, discussa crapula e stratis exsiliit, amplexatoque filiolo, quem ex Vngarica illa uxore susceperat, caligis repente indutis, sago duntaxat atque gladio armatus ad catervam suorum prosiliit. Mox coactis suorum cohortibus, in nostros ingenti cum furore irruit, ac sublato clamore, nunc nunc, inquit, animis opus est effeminati Musulmani, qui toties dedecus passi primum Filekum, mox Strigonium quoque turpiter amisistis. An non proh dolor hoc quoque tempore propugnacula omnia amisistis, fidem fregistis, et quod saepe antea praemonui, excubiis negligenter actis, inexpugnabilem hanc quoque urbem infidelibus prodidistis. Adeste igitur, et vel iam Christianos hinc excludite, vel fortiter mortem oppetendo honestam nostri memoriam apud posteros relinquite. His atque aliis similibus cohortationibus excitati in Vngaros, qui iam vallo potiti fuerant, furiose irruunt, tantoque ardore manus cum iis conserunt, ut aliquot eos vicibus

de propugnaculis deiecerint. Similiter et in Gallos, Vallones, ac Germanos, qui iam in publico foro aliquot praecipua loca occupaverant, magno cum furore desaeviunt, et tres circiter horas strenue cum iis pugnam conserunt, ita ut in quodam loco ultra CC e nostris caesi ab iis fuerint. Tanta enim fuit eorum rabies, ut quaterni, ternive eorum furore quodam acti quingentos nostrorum ad portam usque in fugam converterint. Non secus aliis etiam in partibus urbis quidam Barbarorum tam fortiter pugnaverunt, ut eos, per quos ipsi transfossi moriebantur, nihilominus trucidarent. Ita victores atque victi pariter occumbebant. Quae dum utrinque geruntur, nonnulli Barbarorum in vallum sese proripuerunt, propugnaculisque munierunt, tanta audacia, ut tribus vicibus nostros ad portam usque propulsaverint, procul dubio tota urbe exacturi, nisi lancigeri eorum furori restitissent, inclinatamque pugnam restituissent: ideo necesse fuit tormenta illuc bellica afferri, iisque rebelles Barbaros in potestatem redigere. Sed postquam Bassa proxime ad sinistram portae partem, duobus tormentariis globis ab Vngarico pedite ictus in vallo cum XXX selectissimis suorum procidisset, altera manu gladium, vexillum gerens altera, confestim ceteri, qua cuique proximum fuit, trepidi diffugere. Sed nonnulli vivum esse captum dicunt, caesique postea caput Vngarico propugnaculo affixum. Primores quique Barbarorum cum Gymlianis et Beslianis Aglis, Alay Begis, et Janzar Aglis in aggere cum suis cohortibus obtruncati fuere. Pars in vallum se receperunt, et cum ad extremum magna se a nostris impressione peti conspicarentur, desperata salute vindictae studio pulverem tormentarium in vallo inflammarunt, ac fortiter vi eius ita disiecerunt, ut

tam se quam complures nostrorum tetra morte afficerent. Interea magno numero in arce in unum coacti tanta audacia nostris restiterunt, ut tormentis tandem in eos fulminari fuerit necesse. Ita nostri Iaurino ineffabili Dei clementia potiti fuere. Cadavera caesorum in profluentum Danubium ad quater mille sexcenta sexaginta quinque proiecta sunt. Alii D Barbarorum esse caesos dicunt. Capti septingenti, omnes viri fortes, atque veterani bellatores; eorum, qui subterraneis cellis atque cloacis inclusi interierunt, numerus haud facile iniri poterit. Nongenti equi generosiores reperti, praeter incredibilem omnis generis supellectilium armorumque copiam, quae quanta fuerint, ne aestimari quidem potest. Tormenta bellica maiora ac minora quae curulia, campestria, aliisque muniis destinata vocari solent, circiter quingenta reperta sunt, pulveris tormentarii...., plumbi L pondo, globorum cuiusque generis maiorum XXV millia in turri inventa sunt, plures quam tres auri argentique tonnae, et aliquot librae Zebellinarum pellium, VII testudines seu fornicata horrea, farina, melle, orisa, et carne plena.

CAPVT QVARTVM.

De legatione Stephani et Andreae Bathoriorum ad Principem Transylvaniae, eiusque ad Rudolphum Caesarem abitu.

Inaudiverant Stephanus et Andreas Cardinalis fratres Bathorei, qui tum in Polonia exulabant, Sigismundum Transylvaniae Principem Comitiis habitis provinciam Austriacis velle resignare. Itaque missis Albam legatis, amanter ad Principem scribunt, eum-

que multis argumentis hortantur, ut quoniam ipsi quoque ius successionis ob communionem familiae haberent, daret operam Princeps, ne exclusis legitimis haeredibus imperium tam opulenti regni a communibus maioribus parti abalienaret. Si statutum penitus esset Principi resignata hac provincia sacram functionem subire, paratum se esse cardinalatum ei se suum cum tota iurisdictione ac territoriis ad eum pertinentibus cedere, ac insuper bona, quae vellet, in Italia certa pecuniae summa comparare. Haec et similia cum legati cardinalitii Principi exposuissent, assignato eis hospitio, iussi sunt finem Comitiorum expectare. Sed cum multi iam dies praeteriissent, variosque rumores de suspendio passim spargi legati cognovissent: captata occasione, responso nec expectato, clam se in Poloniam receperunt. Ea re cognita indoluit Princeps, ac missis hinc inde nunciis, eos sat diligenter postea Caesarei commissarii investigari curarunt. Iam enim literas ad Cardinalem expediverat, ac in iis amanter admodum: Accepimus, inquit, literas tuas, ex quibus magno cum gaudio cognovimus animum tuum sinistris malevolorum quorundam delationibus et calumniis in nos ira succensum, iamiam non sine divino instinctu mitigari nobisque reconciliari. Pro quo Deo nos praepotenti immortales gratias agimus, operamque dabimus, ut deinceps praeclarum erga te animum et paternum amorem cum summo obsequendi studio coniunctum magis atque magis experiaris. Quod vero negotium illud attinet, cuius nos nomine per nuncios interpellasti, voluissemus sane, si in eo tibi gratificari et animi nostri propensionem testatam reddere potuissemus. Sed antequam nuncius vester ad nos appulisset, omnes iam tractatus inter nos et caesarem

conclusi ac ad effectum deducti fuerunt. Ea fuit causa quominus postulatis optatisque vestris satisfecerimus, verum nuncium vestrum amanter ad vos remisimus. Denique vos diligenter hortamur et benevole rogamus, ut domui Austriacae, cuius dignitatem, nomen, splendorem, et existimationem Deus optimus maximus in toto orbe Christiano prae ceteris nationibus clariorem reddidit, omnem observantiam et honorem exhibere, et gratificandi studium offerre, vosque favori ac patrocinio illius familiae committere non gravemini. De nobis autem, ubicunque locorum fuerimus, ea vobis polliceri et sperare poteritis, quae ab optimo et amantissimo fratre expectanda et praesentanda sunt, cui obsequia et officia nostra rursus sedulo commendamus, eumque diu ac feliciter valere optamus. His literis in Poloniam missis, vel mitti decretis, ac rebus omnibus pro animi deliberatique sui consilii sententia dispositis, paucissimis suorum comitatus Ecsedum ad Stephanum Bathorium cognatum, ac inde . . . . Sigismundus profectus est. Stephanus Josica Szakmarum abductus, ac ibi custodiae traditus.

CAPVT QVINTVM.

De tumultu Varadini excitato, eodemque per Caesareos Legatos sedato.

Nondum Sigismundus Princeps finibus provinciae excesserat, quum Varadienses, occasione discessus Principis utendum rati, ne Catholici annua praescriptione in possessione sacelli superiore anno ibi comparati confirmarentur, missis ad eos nunciis, ut

sacello cederent, Catholicos admonuerant. Illi nequaquam cedendum rati, et tam donatione principali, quam vero iuribus aliis subnixi, affixis suggesto protestantium chartis in eos acerbe invecti, ac dira quaeque illis comminati sunt. Eam chartam, cum Ambrosius Dereczkeius minister eius loci in suggesto reperisset perlegissetque, eo quidem tempore subticuit. Sed habita concione rem capitaneo arcis, ceterisque primoribus nobilitatis aperit, simulque schedulam illam totius mali facem illis legendam exhibet. Eius rei acerbitate commoti nonnulli nobilium atque oppidanorum, catervatim concurrunt, et facto impetu aedes illas, in quibus catholici ad sacra convenire solebant, funditus diruunt, et tam arboribus extirpatis, quam scrobibus glacialibus terra completis cuncta solo aequant, sacerdotibus ac Iesuitis, qua cuique proximum fuit, fuga Szőlősinum dilapsis. Qua re cognita Maria Christierna, quae profecto Sigismundo gubernacula imperii tenebat, Bartholomaeo Pezzeno Consiliario Caesareo, Demetrio Napragio Episcopo et Cancellario Transylvaniae, denique Christophoro Kereszturi de Szentbenedek, Curiae Magistro, Varadinum missis, ac datis per eos literis: Non sine maximo, inquit, animi dolore intelleximus seditiosam vestram contra Catholicos conspirationem, quam et literae Capitanei vestri, et quorundam Catholicorum sermones reipsa confirmarunt. Significarunt enim vos datis nominibus, iunctisque dextris ita obstinatos in excidium Catholicorum conspirasse, ut armatis manibus domos eorum nefarie violaveritis, ac securibus, ligonibus, aliisque instrumentis, aedem eorum demoliti fueritis, funditusque everteritis, cum tamen optimo iure per legitimam Principis donationem bona sua possederint: cuius

quidem seditiosae conspirationis praecipuum authorem et antesignanum, concionatorem vestrum Ambrosium Dereczkeium fuisse memorant, vafrum et seditiosum hominem, quippe qui tum ordinem militarem, tum etiam politicum statum ad excitandam detestabilem hanc seditionem concitavit. Verumenimvero sciatis velim hoc negotium tam Caesari, quam nobis etiam curae futurum, ut ille nefariae conspirationis author iuxta publicos articulos, tamquam seditiosus, tam iure, quam etiam aliis modis requisitus poenam aliquando meritam luat. Nunc autem ne hoc malum pestilentiores radices agat, misimus ad vos hosce magnae authoritatis atque fidei Legatos, quibus in mandatis dedimus, ut omni meliori modo initia huius mali restinguant, totumque negotium componant. Interim autem severe mandamus, ut deposita hac animorum obstinatione, Catholicos rursum in pristinum locum recipere, ac in integrum restituere sine tergiversatione debeatis, certumque ad haec responsum nobis reddatis. Datum hoc fuit VIII. Maii MDXCVIII.

CAPVT SEXTVM.

De excusatione Varadiensium ad Principem missa.

Postquam legati Principis Mariae hasce literas Varadinensibus reddiderunt, ac verbis quoque copiosis mandata exposuerunt: nobiles cum oppidanis communicato consilio, quum res non esset parvi momenti, spatium deliberandi a legatis petiere. Quod cum illis concessum esset, scripto respondent, et quia periculosum fore putabant rem seorsim per certos quosdam

exponere, omnes catervatim arcem ingrediuntur, et per interpretem primum omnium decretum Meggyesiense refricant, quo cautum fuisset, ne Romanensis Religio publicum Varadini exercitium haberet. Idem Albae Iuliae cum antea, tum vero ante triennium diserte cautum esse, ne vel Varadinum, vel alio quoquam, praeterquam Albam Iuliam, Claudiopolim et Monasterium, Iesuitae possent introduci. Verumenimvero inventos esse quosdam alienigenas, profugos, ac helluones, qui decoctis bonis paternis ingenti aere alieno oppressi, Principem Sigismundum accesserint, ac aedes, quas iure dotalitio in urbe nostra possiderent, sese Catholicis in sacros usus concessuros professi sint, cui rei nos (inquiunt) aperte contradiximus, ac ne id fieri pateretur Princeps, promissi chirographi atque iuramenti memor, missis ex omni ordinum numero viris gravibus, obnixe oravimus. Verumenimvero tantum abest, ut precibus nostris obsecundasset, ut potius ex praeconcepto quodam furore legatos nostros ignominiose habuerit, fustibus publice excipiendos curaverit, ac nos ipsos inauditis conviciis affecerit, atque violenter hoc onus nobis imposuerit. Quum vero nuper mutationem Principatus vidissemus, ea occasione utendum rati, ne annua praescriptione in possessione earum aedium confirmarentur, placide eos admonuimus, ut ea cederent. Sed tantum abest, ut monitis nostris paruissent, ut potius ignominiosis verbis responderint, famosisque libellis publico suggestu affixis tam contumeliose exacerbarint, ut ne vilissimus quidem quisque tanto dedecori ferendo fuisset. Itaque sibimet acceptum ferant, quicquid hic a nobis factum est. Nam nos quidem nihil hac re adversus Caesarem commisimus, cui paratissimi semper sumus, usque ad

sanguinem, etiam cum vitae periculo fidelissimam operam navare, sed turbatam duntaxat nostram libertatem vindicavimus. Si ipsis licuit ministros reformatae religionis nostrae Gyaluino, Zilahino, Borberkino atque Deva per vim excludere, quanto magis fas fuit nobis commune Ordinum Decretum, Principis chirographo, iureiurando atque sigillo confirmatum pro vindicatione nostrae libertatis exequi. Quamobrem obnixe oramus Maiestatem eius, ne nos in libertate nostra, quam iure merito quasi postliminio restituimus in integrum, ullo pacto turbare velit, quo et nos sublata omni intestina discordia, magna cum alacritate possimus Imperatori nostro fidelem nostram operam adversus iuratos Christiani nominis hostes impendere. Nam quod concionatorem nostrum Princeps clementissimis suis in literis vafrum ac seditiosum nominat, id quidem pro eo, ac debemus, graviter molesteque patimur, eumque prorsus ab omni seditionis suspicione liberamus, quippe qui tam publice, quam privatim honorificam semper Caesaris nostri mentionem fecerit, et ardentissimas pro Principibus nostris preces quotidie instituerit, instituendasque curaverit. His et similibus aliis, cum se Varadienses excusassent, Legati domum redierunt et publicae concordiae pacisque gratia rem in eodem illic statu relinquerunt.

CAPVT SEPTIMVM.

Delegatione Tartarorum et Transylvanorum ultro citroque missis, ac iuramento Michaelis Palatini Transalpinae.

De intestina Tartarorum seditione supra diximus. Ea motus, Kasikerei initio huius anni legatos ad Sigis-

mundum Principem miserat, benevolentiaque sua amplissime promissa, obnixe eum rogaverat, ut unum ex intimis suorum, quocum consilia communicaret, ad se mittere non dubitaret. Princeps etsi periculosum fore videret salutem suorum tam barbara feritate immani hosti credere: tamen post longam dis ceptationem tandem vicit ea in consilio sententia, ut vel temere potius spem tantam, seu fortunam, experiretur, qua m per ignaviam occasioni defuisse videretur. Igitur Ioannem Bernadfium, unum ex intimis secretariis eligit, eumque cum aliquot scribis Cancellariae, adiuncto ei collega Georgio Rácz, ad Tartarorum Chamum proficisci iubet. Is licet haud ignoraret, quanto cum periculo iter Tartaricum vix unquam ab aliis tentatum obiturus esset: tamen cum mandato morem gerere deberet, legatis Tartaricis adiunctus primum in Transalpinam, mox per Borysthenem ad Tartaros pervenit. Ibi a Tartarorum Chamo benigne exceptus, ac auditus, adiunctis rursus novis legatis mense tandem Maio saluus in Transalpinam redit. Id quum Stephanus Zuhai et Nicolaus Istvánfi Caesarei per Transylvaniam legati cognovissent, partim ut Michaelem Vajvodam in fidem ac clientelam Imperatoris Romanorum acciperent, partim vero ut legatos Tartaricos ibidem expedirent, ne frequentia itineris regionis situm sibi familiarem illi redderent, in Transalpinam ire statuerunt. Igitur assumpto secum Caspare Kornisio viro supremi ordinis, quam possunt celerrime in Transalpinam proficiscuntur, ibique honorificentissime accepti, praestito iuramento Palatinum certis conditionibus in clientelam Caesaris recipiunt. Deinde expeditis legatis Tartaricis, adiuncto eis rursus Ioanne Posonio et Georgio Rácz cum amplissimis eos mandatis atque donativis in Tartariam

ablegant. Mox cum varii de Turcarum conatibus rumores spargerentur, celerrimo itinere Albam Iuliam redierunt ad XX diem Iunii.

CAPVT OCTAVVM.

De Csanadiensi obsidione eiusque solutione.

Pridie eius diei, quo ex Transalpina redierunt, allatum est legatis Caesareis Csanadum arcem a Turcis esse obsessam ad XIX. diem Iunii. Bassa enim Tömösvariensis, quum Principem Sigismundum discessisse, provinciamque certo gubernatore destitutam in incerto fluctuare accepisset, ratus hac occasione magis idonea, quam unquam antea, utendum, assumpta magna suorum manu, ex improviso Csanadum obsederat. Nihil enim dubitabat, quin vel desereretur, vel vero vi a nostris oppidum finibus Turcicis usque adeo insinuatum repentine capi posset. Praeerat arci Ladislaus More, vir militaris et animosus. Is misso confestim Albam nuncio, rem Proceribus significat, et opem maturam sibi ferri postulat. Cumque nec a commeatu, nec ab aliis rebus ad sustinendam obsidionem necessariis sat paratum se videret: nihilominus tamen ultimam fortunae aleam experiri statuit. Itaque rebus omnibus ad repellendam vim Barbarorum instructis, paratissimo pugnam animo praestolabatur. Quod cum Barbari accepissent, spe sua frustrati, tentata leniter oppugnatione, adventuque auxiliorum territi, itinere fugae simili Tömösvarum paucis suorum amissis sese receperunt. Iam enim auxilia Lippensium, Jeneiensium, Varadiensium, atque Transylvanorum in dies af-

futura cognoveraut, nec ea sibi expectanda censuerant. Sed paucis post mensibus caesis praesidiariis eadem arx in potestatem Barbarorum devenit.

CAPVT NONVM.

De victoria Lugasiensium ex Barbaris reportata.

Hac ignominia repulsaque motus Bassa, statuit prima quaque occasione praeclaro aliquo facinore hanc repulsam compensare. Cui rei transfuga quidam Christianus ansam praebuit. Is ratus nihil se Deo patriaeque gratius facturum, quam si Christiani nominis hostibus dolo, virtute, vel quacunque ratione alia periculum crearet: simulato suorum odio, Bassam accedit, eique persuadet se, si selectiores Turcarum irruptionem in Lugasiense oppidum facerent, ducem eis futurum. Nunc civitatem praesidio destitutam, ac vino somnoque prae securitate sopitam nullo negotio diripi posse. Id quum Bassae oppido quam maxime placuisset, eum rursus abire, ac omnia explorata referre iubet. Is ad Andream Barcsaium clam profectus, rem omnem ei aperit, et quid facto opus sit, candide significat. Mox ad Bassam reversus omnia tuta atque secura esse refert. Is assumptis mille trecentis selectissimorum ex omni numero equitum sine galeis atque thoracibus, veluti praedam sine ullo praelio direpturus, itinere tota nocte facto Lugaso appropinquat. Sed iam Barcsaius et Caransebesienses, oppidanis praemonitis, in duo copiolas suas agmina diviserant, ac iis in insidiis stare iusserant. Iniunxerat Barcsaius etiam provisori Lugasiensis castelli, ut si-

mul equitibus daretur (signum?) Postquam Barbari oppido appropinquarunt: mittit Bassa confestim e suis selectiores aliquot antecursores, qui terroris iniiciendi gratia aedificia citra moram inflammarent. Id ubi factum fuisset, simulque Barbari insidias nostrorum praetergressi fuissent, quamvis provisor praecepti immemor sero id fecerit, dato pugnae signo Vngari confestim procurrunt, ac sublato clamore acerrimum cum iis praelium ineunt. Non minus audacter Turcae quoque manus cum nostris conserunt, eo eventu, ut nisi liberi pedites maturam equitibus opem tulissent, fere iam nostri in fugam se dedissent. Sed milites duce Martino Horvát in Turcas irruentes extemplo eos in fugam vertunt. Instant fugientibus nostri, ac ne praedae inhiantes Barbaros e manibus elabi patiantur, Andreas Barcsai et Ioannes Kapturi sublata voce inclamitant, atque sub capitis periculo universis denunciant. Ita caesi fere omnes, capti pauciores, Bassa cum LX suorum fuga elapsus: omnibus igitur in fugam versis fugiebat et ipse Bassa equo vectus velocissimo, cumque Martinus Horvát fugienti instaret, forte ambo in torrentem quemdam devenerunt. Ibi Bassa equo delapsus parum abfuit quin a Martino caperetur, vitare autem omnino non potuit, quin ab eo insiliente sauciaretur, sed tamen in equum confestim a Besliis circumstantibus sublatus, effusa sibi fuga consuluit. Martinus Horvát, quum pedes equi sui saltu eius, quem diximus, torrentis laesos vidisset, Bassamque fuga elapsum, prosequi eum desiit, et ad suos se recepit. Bassa Tömösvarum reversus, quum varie angeretur, postridie, collecta suorum manu, in proximas, qua fugiendum reliquis fuit, sylvas profectus, usitato sono buccinae suos e fuga colligere, et contrahere conatus est.

Substiterat illic Rascianus quidam Vajvoda XL liberorum peditum cohorte septus, ut e praelio fuga elapsos interciperet. Is in Bassam tunc animose irruit, caesisque aliquot Barbarorum, reliquos in fugam coniecit. Ita Tömösvarum Bassa reversus, cum ingenti vindictae studio arderet, unum e captivis Rascianis, ducem nobilitatae virtutis, vivum excoriari iubet. Quo audito Andreas quoque Barcsai tres e mancipiis Turcicis seligit, ac ex iis duos eodem supplicii genere afficit, tertium rotis comminuit. Id ubi Bassa cognovit, ratus se causam tantae Vngarorum crudelitati praebuisse, literas confestim ad Barcsaium dat, ac in iis errasse se maiorem in modum profitetur, et ne plurium Turcarum suppliciis tam immanibus saeviret, humiliter admodum Banum exoravit. Simul ut militaris gratitudinis exemplum praeberet, et equum Martini Horvát, qui ipsum prosecutus assequi non potuerat, vehementer laesum, ac bello prorsus inutilem factum audivisset, pro eo equum alterum sat generosum, additis aliis quoque pretiosis muneribus, Martino misit. Capita caesorum ad quadringenta palis Lugasini affixa, multa Caransebesinum quoque ablata, captivi ad CCC hastae subiecti, praeda ingens capta, ac iure militari auctione vendita, viritimque distributa. Actum hoc fuit XXVII. Iunii. Ea re cognita, paucis post diebus Bassa a Vezerio Albam Graecam vocatus, provinciaque privatus fuit.

FINIS.

A M. AKADEMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK KIADÁSAI.

M. TÖRTÉNELMI TÁR. I. köt. X. és 260 l. egy pecsétmással 2 frt. 10 kr.
— — — II. köt. 316 l. 100 részben ismeretlen pecsétmással 2 frt. 10 kr.
— — — III. köt. 264 l. egy czímerrajzzal 1 frt. 10 kr.
— — — IV. köt. 260 l. 1 frt. 40 kr.
— — — V. köt. XVIII. és 331 l. 1 frt. 40 kr.
— — — VI. köt. 264 l. egy pecsétrajzzal 1 frt. 60 kr.
— — — VII. köt. 264 l. 1 frt. 60 kr.
— — — VIII. köt. 280 l. 2 kőirati tábl. 1 frt. 60 kr.
— — — IX. köt. 214 l. 1 frt. 38 kr.
— — — X. köt. 240 l. aranybullák s okm. másaival 1 frt. 60 kr.
— — — XI. köt. 240 l. 1 frt. 38 kr.
— XII. köt. 292 l. 1 frt. 70 kr.

A tizenkét kötet ára együtt tizenöt forint.

MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA. Magyar Történelmi Emlékek, egy-egy négy számból álló folyam ára 10 frt 50 kr., külön egy kötet ára 3 frt. 15 kr.

1. { 1. sz. Első osztály: Okmánytárak I. köt. (Brüsseli Magyar Okmánytár I.)
2. sz. Második osztály: Irók I. köt. (Szerémi György Emlékirata.)
3. — — — II. (Verancsics Munkái, I.)
4. — — — III. (Verancsics Munkái, II.)

2. { 5. sz. Első osztály: Okmánytárak. II. köt. (Brüsseli Magyar Okmánytár II.)
6. sz. — — — III. köt. (Brüsseli Magyar Okmánytár III.)
7. sz. — — — IV. köt. (Brüsseli Magyar Okmánytár IV.)
8. sz. Második osztály: Irók. IV. köt. (Verancsics Munkái III.)

3. { 9. sz. Második osztály: Irók. V. köt. (Verancsics Munkái IV.)
10. sz. Első osztály: Okmánytárak. V. köt. (Londoni Magyar Okmánytár.)
11. sz. Második osztály: Irók. VI. köt. (Verancsics Munkái V.)
12. sz. Első osztály: Okmánytárak. VI. köt. (Árpádkori új Okmánytár I.)

4. { 13. sz. Második osztály: Irók. IX. köt. (Verancsics Munkái VI.)
14. sz. Első osztály: Okmánytárak. VII. köt. (Árpádkori új Okmánytár II.)
15. sz. — — — VII. köt. (Árpádkori új Okmánytár III.)
16. sz. — — — IX. köt. (Árpádkori új Okmánytár IV.)

5. { 17. 18. sz. Második osztály: Irók XV. köt. (Tököly Imre Naplója.)
19. sz. — — — VII. köt. (Illésházy, Mikó Ferencz.)
20. sz. — — — XI. köt. (Apor Péter Munkái [illegible])

6. { 21. sz. — — — XII. köt. (Istvánffy? Magyar Históriája I.)
22. sz. Első osztály: Okmánytárak. X. köt. (Árpádkori új Okmánytár V.)
23. sz. Második osztály: Irók X. köt. (Verancsics Munkái VII.)
24. sz. — — — XVII. köt. (Ivani? János Commentariusa.)

Sajtó alatt, részben sajtókészen:

Második osztály: Irók:

VIII. köt. (Gyulafi Lestár; [illegible])
XIII. XIV. köt. (Bruttus Magyar Históriája, II. III.)
XVI. köt. (Forgách Ferencz Commentáriusai).
XVIII. köt. (Tököly Imre Naplója.)

TÖRÖK-MAGYAR-KORI TÖRTÉNELMI EMLÉKEK. Első osztály: I. II. köt. (Okmánytár a Hódoltság történetéhez Magyarországon I. II.) XXX. 438 és [illegible] l. 6 frt.

MAGYAR LEVELES TÁR. I. köt. Négyszáz magyar levél 1504—1560. XX. és [illegible] l. 9 kőir.-ti táblával 4 frt.

ÉVMUTATÓ Fejér György Okmánytárához, Knauz által 40 kr.

[illegible]